

196**9**

št. **3** MAREC

TEORIJA in PRAKSA

Revija za družbena vprašanja

iz vsebine

- MITJA RIBIČIČ: Kongres brez kompromisov
- JANEZ SVETINA: Socialistična ali nesocialistična šola
- MILAN NATEK: Izselsjevanje in zaposlovanje v tujini
- JOŽE GORIČAR: »Teze« in visoko šolstvo
- SERGEJ VOŠNJAK: Samoupravljanje v kulturi
- LOJZE PERIC: Mladi in Zveza komunistov

TEORIJA in PRAKSA

Revija za družbena vprašanja

1969 LETNIK VI

UREJUJE UREDNIŠKI ODBOR:

GLAVNI UREDNIK

ODGOVORNI UREDNIK

SEKRETARIAT UREDNIŠTVA

OBLIKOVALEC

LEKTORJA

UREDNIŠTVO

UPRAVA

NAROČNINA

TEKOČI RAČUN

ROKOPISE

TISKA

IZDAJA VISOKA ŠOLA
ZA SOCIOLOGIJO, POLITIČNE
VEDE IN NOVINARSTVO

Vlado Benko, Vlado Beznik, Adolf
Bibič, France Hočevar, Dragana Krai-
gher, Stane Kranjc, Boris Majer, Lev
Modic, Mitja Ribičič, Zdenko Roter,
Rino Simoneti, Lojze Skok, Majda
Strobl, Mitja Švab, Zvonimir Tanko,
Ivo Tavčar, Boris Ziherl

STANE KRANJC

ZDENKO Roter

Vlado Benko, Adolf Bibič, Albin
Mahkovec, Zdenko Roter, Ruža Tek-
avec, Vinko Trinkaus

Jure Cihlař

Mojca Močnik in Jože Snoj

Ljubljana, Titova c. 102, tel. 311-039
in 311-377

Ljubljana, Titova c. 102, tel. 311-377
int. 232

Letna naročnina za posameznike 30 din,
polletna 15 din, posamezen izvod 3 din,
za organizacije letna naročnina 40 din,
posamezen izvod 4 din. Cena dvojne
številke za nenaročnike je 6 din. Celo-
letna naročnina za tujino je 80 din, za
posamezen izvod 8 din.

501-3-386/2, Visoka šola za sociologijo,
politične vede in novinarstvo — za re-
vijo »Teorija in praksa«

sprejema uredništvo do 20. v mesecu.
Maksimalni obseg uvodniških člankov
je do 10 novinarskih strani, za članke,
razprave, eseje do 20 strani, za po-
glede, glose, komentarje do 10 strani,
za prispevke v rubriki »Brez ovin-
kov« do 5 strani; rokopisov ne vra-
čamo.

ČGP »Delo«, Ljubljana, Titova c. 35

vsebina

3

št.

KOMUNISTI IN NAŠ ČAS:

POGLEDI, KOMENTARJI:

POLEMIKA:

DRUŽBA IN ZNANOST:

VPRASANJA POLITIČNEGA SISTEMA:

SOCIALISTIČNA MISEL PO SVETU:

DEŽELE V RAZVOJU:

BREZ OVINKOV:

PRIKAZI, RECENZIJE:

MITJA RIBIČIČ: Kongres brez kom- promisov	355
JANEZ SVETINA: Socialistična ali ne- socialistična šola	361
MILAN NATEK: Izseljevanje in za- poslovanje v tujini	373

JOŽE GORICAR: »Teze« in visoko šol- stvo	387
SERGEJ VOŠNJAK: Samoupravljanje v kulturi	391
LOJZE PERIC: Mladi in Zveza komu- nistov	395

PAVEL VINDIŠAR: Nagrajevanje, so- lidarnost, reforma	400
BOŽO ZORAN: Razpečevanje blaga — strategija proizvajalcev	406
IVANKA ARZENSEK: Enotna osnovna šola v praksi	411
ZVONE CAJNKO: Idejnopolitične razlike pri študentih pedagoških aka- demij	415
MARJAN TAVČAR: Delo in kruh so- ciologa v komuni	422

JANEZ JEROVSEK: Nesporazumi o modelih samoupravljanja v delovnih organizacijah	430
--	-----

VILJEM RUPNIK: Operacijske raz- iskave	444
---	-----

PETER KLINAR: Dileme meščanske predstavniške demokracije	454
---	-----

JINDRICH FIBICH - TEODOR SYL- LABA: Filozofska in sociološka vpra- šanja marksistične politične znano- sti	466
---	-----

ANTON BEBLER: Enostrankarski si- stemi dežel v razvoju	484
---	-----

E. RASBERGER: Čemu tako naglo?	497
V. TRINKAUS: Brez monopolov	500
B. MARKIČ: Realne možnosti družbe- nega dogovarjanja	503
V. M.: Med željami in uresničitvami	504

LJUBOMIR JAKIMOVSKI: Demokra- tizem in politična akcija ZK Makedo- nije	509
MARKO KERSEVAN: Raffaele Pettaz- zoni in kritika pramonoteistične teo- rije	515
Beležke o tujih revijah	521

BIBLIOGRAFIJA KNJIG IN ČLAN- KOV	524
-------------------------------------	-----

CONTENTS

MITJA RIBIČIČ: Congress Without Compromises	355
---	-----

ARTICLES, ESSAYS:

JANEZ SVETINA: Socialist and Non-socialist School	361
MILAN NATEK: Emigration and Employment in Foreign Countries	373

THE COMMUNISTS AND OUR TIME:

JOZE GORIČAR: »Theses« and High Schools	387
SERGEJ VOŠNJAK: Selfgovernment in Culture	391
LOJZE PERIC: Youth and the League of Communists	395

VIEWS, COMMENTS:

PAVEL VINDIŠAR: Rewards, Solidarity, Reform	400
BOZO ZORAN: Selling Commodities — Strategy of the Producers	406
IVANKA ARZENŠEK: Uniform Elementary School in Practice	411
ZVONE CAJNKO: Ideological-political Differences with the Students of the Education Academies	415
MARJAN TAVČAR: Work and Reward of a Sociologist in a Commune	422

POLEMIC:

JANEZ JEROVŠEK: Disagreements about the Models of Selfmanagement in Working Organizations	430
---	-----

SCIENCE AND SOCIETY:

VILJEM RUPNIK: Operational Research	444
-------------------------------------	-----

PROBLEMS OF THE POLITICAL SYSTEM:

PETER KLINAR: Some Dilemmas of the Bourgeois Representational Democracy	454
---	-----

SOCIALIST THOUGHT IN THE WORLD:

JINDRICH FIBICH - TEODOR SYLLABA: Philosophical and Sociological Questions of the Marxist Political Science	466
---	-----

COUNTRIES IN DEVELOPMENT:

ANTON BEBLER: One-party Systems in the Countries in Development	484
---	-----

STRAIGHT AWAY:

E. RASBERGER: Why Such Haste?	497
V. TRINKAUS: Without Monopolies	500
B. MARKIČ: Real Possibilities of Social Agreements	503
V. M.: Between Wishes and Realizations	504

REVIEWS, NOTES:

LJUBOMIR JAKIMOVSKI: Democracy and the Political Action of the League of Communists of Macedonia	509
MARKO KERŠEVAN: Raffaele Pettazoni and the Criticism of Ancient Monotheistic Theory	515
Notes on Foreign Reviews	521

BIBLIOGRAPHY OF BOOKS AND ARTICLES

524

СОДЕРЖАНИЕ

МИТЈА РИБИЧИЧ: Съезд без компромиссов	355
---------------------------------------	-----

СТАТЬИ, ОБСУЖДЕНИЯ:

ЯНЕЗ СВЕТИНА: Социалистическое или несоциалистическое образование	361
МИЛАН НАТЕК: Эмиграция и поступление на работу за границей	373

КОММУНИСТЫ И НАШЕ ВРЕМЯ:

ИОЖЕ ГОРИЧАР: »Тезисы« и высшие учебные заведения	387
СЕРГЕЙ ВОШНЯК: Самоуправление в области культуры	391
ЛОЈЗЕ ПЕРИЦ: Молодёжь и Союз Коммунистов	395

ВЗГЛЯДЫ, КОММЕНТАРИИ:

ПАВЕЛ ВИНДИШАР: Премирование, солидарность, реформа	400
БОЖО ЗОРАН: Сбыт товара — стратегия производителей	406
ИВАНКА АРЗЕНШЕК: Единая начальная школа на практике	411
ЗВОНЕ ЦАЙНКО: Идеино-политические различия между студентами педагогических академий	415
МАРЈАН ТАВЧАР: Деятельность и хлеб социологов в коммуне	422

ПОЛЕМИКА:

ЯНЕЗ ЕРОВШЕК: Недоразумения по поводу образцов самоуправления в трудовых организациях	430
---	-----

ОБЩЕСТВО И НАУКА:

ВИЛЬЕМ РУПНИК: Операционные исследования	444
--	-----

ВОПРОСЫ ПОЛИТИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ:

ПЕТЕР КЛИНАР: Дилеммы буржуазной представительной демократии	454
--	-----

СОЦИАЛИСТИЧЕСКАЯ МЫСЛЬ В МИРЕ:

ИЙНРИХ ФИБИХ - ТЕОДОР СЫЛАБА: Философские и социологические вопросы политических наук марксизма	466
---	-----

СТРАНЫ В ПРОЦЕССЕ РАЗВИТИЯ:

АНТОН БЕБЛАЕР: Однопартийные системы стран в процессе развития	484
--	-----

БЕЗ ОБИНЯКОВ:

Э. РАСБЕРГЕР: Почему такая спешка?	497
В. ТРИНКАУС: Без монополий	500
Б. МАРКИЧ: Реальные возможности для осуществления общественных переговоров	503
В. М.: Между желанием и осуществлением	504

ОБОЗРЕНИЯ, РЕЦЕНЗИИ:

ЛЮБОМИР ЯКИМОВСКИ: Демократизм и политическая акция СК Македонии	509
МАРКО КЕРШЕВАН: Раффаэле Петтазонни и критика прамотеистической теории	515
По страницам иностранных журналов	521
БИБЛИОГРАФИЯ КНИГ И СТАТЕЙ	524

KONGRES BREZ KOMPROMISOV

V petdesetletni zgodovini jugoslovanskega delavskega gibanja so kongresi Komunistične partije — Zveze komunistov Jugoslavije — pa tudi partijske konference v predrevolucijskem razdobju — pomembne etape pri določanju strateške programske usmerjenosti delavske avantgarde v njenem boju za socializem in razvoj socialističnih družbenih odnosov med ljudmi in narodi. To so mejniki na izvirni jugoslovanski poti v socializem. Iz gradiva in dokumentov jugoslovanskih kongresov, ki se po neki družbeni zakonitosti shajajo vsakih pet let, lahko izluščimo temeljna idejno-politična izhodišča za delo in akcijo komunistov, spoznavamo kljub različnim družbenim situacijam in ne glede na navzočnost trenutno perečih praktičnih nalog glavni družbeni tok, enotno glavno usmerjenost in kontinuiteto celovitega revolucionarnega razvoja, uspehe in vzpone, omahovanja in zastoje na poti uresničevanja zgodovinskega interesa delavskega razreda in krepitve vodilne vloge delovnega človeka na vseh področjih družbenega življenja.

Tako moramo povezovati s prejšnjimi dogajanjem v našem in mednarodnem delavskem gibanju, zlasti z razvojem naše revolucije po njeni zmagi, tudi deveti kongres, čeprav je seveda predvsem sinteza celotne teoretične in praktične dejavnosti Zveze komunistov po osmem kongresu, saj gradi svojo politiko in stališča predvsem iz ocene in rezultatov zadnjega petletnega razdobja. To moramo napraviti zato, ker ne moremo ustvarjalno graditi naprej, ne da bi obenem utrjevali nosilce socialistične revolucije, ker ne moremo in ne smemo zanikati tistih njenih pridobitev, ki so nastale kot izraz najbolj prvinskih človekovih teženj v enkratnem zgodovinskem boju jugoslovanskih narodov za svobodo, suverenost in vodilno vlogo delovnih ljudi v družbi. Vsak poskus, da bi v imenu prihodnosti razvrednotili revolucionarne pridobitve preteklosti, bi neizbežno izzval odpor in nerazpoloženje v množicah. To so razlogi, da deveti kongres opira svojo idejno in politično platformo na najnaprednejše teoretične in praktične rezultate in skušnje zadnjih tridesetih let. Pri tem sta bržčas najpomembnejša dva izvira moči Zveze komunistov in trdnosti jugoslovanske socialistične družbe.

Prvi je soglasnost in povezanost z interesi delovnih ljudi, krepitev javne odgovornosti pred njimi, zaupanje v delovnega človeka, njegovo sposobnost, zrelost in socialistično zavest. To je kontinuiteta primarne odgovornosti delavskemu razredu in svojemu narodu, navzoča v Partiji od zgodovinskega sklepa leta 1934, da mora centralni komite delovati doma sredi svojih množic. Delovni ljudje naših narodov, njihovi interesi, težnje, spodbude in kritika so edino merilo za internacionalistične obveznosti komunistov naše dežele. Delovno ljudstvo je edini suveren, ki ga priznava Zveza komunistov Jugoslavije.

Iz te povezanosti in odgovornosti so rasle specifične oblike naše revolucije, razširjali so se njeni avtohtoni temelji, napajali novi izviri neposrednega vpliva delovnih ljudi, ki so prek svojih demokratičnih institucij — Socialistične zveze, sindikatov in drugih — povezovali svoje interese z družbenimi, ožjimi in širšimi, narodnimi in občečloveškimi. Deveti kongres bo razširil in poglobil neposredni vpliv in odločanje delovnega človeka na vseh področjih družbenega življenja. Celoten politični sistem, vso politiko, tudi zunanjo in obrambne naloge, je treba podrediti samoupravljanju in na vseh področjih družbene reprodukcije mora biti prisoten in odločujoč vpliv človeka v združenem delu! Uresničitev te velike kongresne naloge mora v naši demokratični strukturi zožiti prostor za uveljavljanje raznih birokratskih, grupaških, tehnokratskih, cehovskih ali celo protiljudskih interesov in omejiti možnosti za demagogijo in frazerstvo. Tudi v politično resolucijo devetega kongresa smo zapisali, da bi lahko samo groba moč s pomočjo zunanjih dejavnikov začasno zavrta samoupravni demokratični razvoj socialistične Jugoslavije, pri čemer je jasno, da bi naše samoupravno telo vsak presajeni organizem ali uvoženi model socializma odvrгло kot tujek.

Drugi izvir moči in trdnosti ZKJ in družbe je dosledno uresničevanje in razvijanje načela samoodločbe narodov, njihova polna, neomejena suverenost, vodilna vloga delavskega razreda v narodu, boj delavske avantgarde za svobodni socialistični razvoj naroda in graditev takih oblik mednacionalnih odnosov, v katerih lahko narodi vse šire uveljavljajo svoje napredne težnje. Kakor je Lenin opozarjal Poljake, da ne morejo samoodločbe dati samo delovnemu človeku, temveč jo morajo dati tudi narodu, tako smo tudi mi zapisali v dokumente devetega kongresa, da nismo samo zveza samoupravljalcev, pač pa tudi federacija suverenih narodov in enakopravnih narodnosti. Temelj resnične svobode, suverenosti in enakopravnosti naroda je družbeni in ekonomski položaj delovnega človeka in narobe, družbeni položaj delovnega človeka ne more dobiti socialistične vsebine, če ne uresničimo svobode in suverenosti narodov. Petdesetletna zgodovina KPJ — ZKJ dokazuje, da je bila močna in zasidrana v množicah takrat, kadar je stala v prvih vrstah boja za narodno enakopravnost in suverenost, kadar ni podcenjevala nacionalnega momenta, kadar ni nasedala lažnemu internacionalizmu in kozmopoli-

tizmu, kadar se je zavedala družbene nevarnosti unitarističnih zamisli in teženj po vodilni naciji.

Deveti kongres bô zaradi aktualnih zapletov in pojavov z vso resnostjo obravnaval mednacionalne probleme, vnesel bo v odnose med narodi sveže prvine samoupravnih odnosov, obenem pa pripravil komuniste za do'goročnejši boj proti nacionalizmu, ki po zlomu unitarističnega središča išče v novih središčih političnega odločanja svoja oporišča in zaveznike za vse napadalnejše nastope v akciji proti samoupravljanju.

Od nadaljnjega razvijanja odnosov med narodi, od zrelosti socialističnih sil v vsaki od teh temeljnih celic naše večnacionalne skupnosti, od sposobnosti in pripravljenosti za sporazumevanje, dogovarjanje, od strpnosti, spoštovanja in solidarnosti je odvisna trdnost socialistične Jugoslavije in s tem tudi trdnost polne suverenosti in razmer, ki omogočajo svoboden razvoj vsakega naroda v njenem okviru. S tem, da sprejemamo in uresničujemo smernice devetega kongresa, razširjamo prostor socialističnemu samoupravljanju in zožujemo prostor za uveljavljanje lokalističnih, nacionalističnih, egoističnih ali celo protinarodnih in šoviniističnih interesov. Nacionalizem postaja vse bolj orodje birokratskega etatizma; vodi v avanturizem, v razbijaške akcije in se mora — kot lahko opazujemo v zadnjem času na slovaškem primeru — vse bolj povezovati z zunanjimi dejavniki proti interesom lastnega delavskega razreda in naroda. Z bojem proti nacionalizmu na vseh ravneh obenem najbolj krepimo trdnost in nedotakljivost samoupravno organizirane socialistične skupnosti jugoslovanskih narodov in narodnosti, to pa je v duhu dokumentov devetega kongresa prvi pogoj za neodvisnost in svoboden razvoj vsakega naroda in vseh delovnih ljudi Jugoslavije.

Na devetem kongresu izpolnjujemo tudi nekatere naloge, ki smo jih opustili na osmem kongresu ali jih zanemarili v preteklih obdobjih, čeprav so v krilu družbe že dozorevale. Taka zamujena družbena vprašanja in problemi se navadno z železno logiko družbenih zakonov pokažejo na površini nenaadno, z večjo močjo in ihto. Nič ni škodljivejšega za družbo kot dušenje dozorelih zahtev, gnilo sporazumevanje in kompromisarstvo v in med političnimi centri. Med obema kongresoma bi našli dovolj dokazov za to. Zastoji v razvoju političnega sistema, prepočasno usklajevanje s samoupravljanjem, neustrezna organizacija in metode dela Zveze komunistov so povzročali veliko zapletov, pritiskov, nemir delavcev in upor mlade generacije. Tako mora deveti kongres zaradi kompromisov v preteklosti razrešiti tudi veliko »starih problemov«, ki so se medtem nakopičili.

Osmi kongres je sicer razglasil temeljna idejna in politična stališča za revolucionarno akcijo komunistov, za nadaljnje razvijanje samoupravljanja, za krepitev vloge delovnega človeka v družbeni reprodukciji, sprožil je startni strel za gospodarsko in družbeno reformo. Vendar so te pogumne, resnično avantgardne razglase in navo-

dila za akcijo spremljali tudi kompromisi in težnje, da bi v novih družbenih razmerah zadržali staro politično strukturo in zlasti staro družbenopolitično vlogo, kadrovske sestav vodstev in metode delovanja delavske avantgarde. Tako se je zgodilo, da je komaj izvoljeno vodstvo ZKJ zaradi razmer in odnosov v središču prišlo kmalu po kongresu v resno krizo. Pritisk revolucionarno usmerjenih samoupravljalcev, procesi gospodarske in družbene reforme, razpoloženje komunistov in drugih naprednih socialističnih silnic v bazi in v republikah — vse to je povzročilo, da smo morali vozeti, ki bi ga morali demokratično razplesti na osmem kongresu, dramatično presekati na četrtem plenarnem sestanku na Brionih. Plenum je porušil nasipe, ki so dolga leta zadrževali svoboden demokratičen družbeni tok. V kratkem času smo opravili veliko delo. V tej plimi političnega razpoloženja so nastale Smernice o najaktualnejših idejnih in političnih vprašanjih naše družbe, teze o reorganizaciji ZKJ, resolucija o kadrovski politiki in dokument X. seje o obsodbi agresije na Češkoslovaško. V tem času smo utrdili naše zveze z najbolj demokratičnimi gibanji v svetu, ZKJ je postala vse uglednejša v svetu in doma vse privlačnejša za napredne ljudi. V teh mesecih je stopilo v njene vrste sto tisoče mladincev in mladink. Četrty plenum je začel ustvarjati temeljno politično usmeritev za deveti kongres ZKJ. Najvažnejši dokumenti tega razdobja so dobili v kongresnem gradivu programski pomen.

Posebej moramo pokazati na pomen preoblikovanja in reorganizacije komunistične organizacije od temeljnih celic do centralnih organizmov. V tem gibanju smo ustvarili nove statute na vseh ravneh. Tako bo deveti kongres konec kriznega obdobja Zveze komunistov, uresničil bo tiste naloge, ki jih je pred družbo in komuniste postavil šesti kongres z novim imenom, novo idejno-politično vlogo in s spremenjeno revolucionarno organizacijo. Morda bo resolucija o idejno-političnih temeljih nadaljnega razvoja Zveze komunistov eden od najvažnejših dokumentov, ki smo jih kdajkoli sprejeli v našem delavskem gibanju. To je pogumen dokument, ki gleda našim slabostim v oči, odkriva čeri in korene birokratizacije in nakazuje jasno smer za nadaljnjo demokratizacijo komunistične organizacije v razmerah vse razvitejše družbe in vse razvitejšega političnega sistema. Pomen tega dokumenta presega meje naše dežele, potreben je kakor kruh in sol tudi mednarodnemu delavskemu gibanju in daje veliko moralno oporo delavskim strankam, pa naj so na oblasti ali se v boju za oblast in vodilno mesto delavskega razreda ukvarjajo z nujnostjo, da se preobrazijo in prilagodijo svetu, v katerem je socializem postal del svetovne prakse in prevladujoča zavest človeštva.

Dokument o demokratičnem razvoju Zveze komunistov je prišel v pravem trenutku. V interesu napredka socializma se moramo odločneje upreti birokratskemu etatizmu, ki enači socializem z državo, zapira socializem v »lagerske« in blokove okove, krepki od delavskega razreda vse bolj oddaljujoča se središča politične, ekonom-

ske in vojaške moči in vse pogostejše uveljavlja surovo hegemonistično politiko monopolizma in narodne neenakopravnosti. To jemlje ugled socializmu, ki ni več samo ideja in vizija prihodnosti, pač pa vse bolj praktično demokratično uresničevanje socialističnih odnosov med ljudmi in narodi. V praški avgustovski noči smo se osvobajali iluzij o tako imenovanem »etatističnem modelu socializma«, »partijski državi« ali »državni partiji« kot moči nad družbo. Teoretični temelj takega socializma je dogmatizem in stalinizem, apologetska uporaba znanosti, mehanično prenašanje starih formul v nove razmere, metoda opravičevanja umazane prakse s čistimi idejami klasikov, pa tudi potvarjanje in izmišljanje novih teorij o omejeni ali pogojni suverenosti, ki naj opravičujejo politiko moči, dominacije in mešanja v notranje zadeve drugih dežel, narodov in partij. Dokument o partiji uporablja resnični marksizem kot ustvarjalno metodo raziskovanja sveta in družbenih odnosov; znanstveno metodo, ki odkriva družbene zakonitosti, predvideva odpore in vzmeti napredka in je zmožna tudi samo sebe kritizirati v iskanju novih poti in v premagovanju lastne utesnjenosti.

Zastoji v demokratični preobrazbi komunističnih partij, njihov konservativizem, njihovi idejni monopoli in siromaštvo, podcenjevanje teoretične družbene misli in znanosti, vse to ustvarja prazen prostor, v katerem cvete in preplavlja sodobno družbo val antikomunističnih poenostavljenih tez vseh barv in odtenkov od avanturizma, utopizma, novega »ludizma«, nasilja zaradi nasilja in rušenja vseh obstoječih, tudi demokratičnih institucij, do propagiranja novih nosilcev revolucionarne akcije in družbenega napredka, kar vse ima zavestno ali podzavestno enoten idejno-politični namen — zanižati ali oslabil voden vlogo delavskega razreda, njegove revolucionarne cilje in marksizem. V krizi ali defenzivi znanstvene teorije socializma se vedno poceni prodajo tudi najbolj vulgarne teze, za katere bi lahko porabili Garaudyjevo razmišljanje o družbenih vzrokih francoske majske revolucije: »Antikomunizem je ponovno našel svoj teoretični temelj in revolucija je postala uresničenje Apokalipse. Taka anarhična spektakularna akcija pa je bila vseč oblasti, ker je razvrednotila idejo revolucije.«

Naš dokument izpolnjuje ta prazen prostor, ko govori o mnogih »tabu« vprašanjih, o spremembah v družbeni strukturi in delavskem razredu, o novih diferenciacijah, zavezništvu in blokkih znotraj njega in v družbi, o vlogi znanosti kot neposredni proizvodjalni sili, zlasti pa o vrednosti in pomenu zavestne družbene akcije revolucionarne idejne in politične organizacije delavskega razreda.

Za vso povojno usmerjenost partije — zveze je bil značilen odločen boj proti lastnim napakam, proti lastnemu birokratizmu. Za obdobje pred nami bo morda značilnejša odločna usmerjenost proti vsemu tistemu, kar se noče vključiti v ustvarjalne napore delovnih ljudi za napredek znotraj demokratičnega samoupravnega sistema, proti vsem, ki bi hoteli razorožiti delavski razred, ki bi hoteli raz-

vrednotiti subjektivne družbene sile in tiste organizme, ki so si jih delovni ljudje ustvarili v težkem dolgoletnem boju za odločilno uveljavitev svojega vpliva v družbi. Jugoslavija ni več dežela brez lastne demokratične tradicije. V socialistični samoupravni zavesti množic, v ugledu, ki ga s svojim demokratičnim družbenim sistemom Jugoslavija uživa v sodobnem svetu, so znaki njene moči in trdnosti. Kriza preobrazbe partije v zvezo je v glavnem za nami, njeno mesto in vloga v samoupravno organizirani družbi uresničena, njena nadaljnja demokratizacija je nezadržan proces — vse to terja, da bo deveti kongres odločno in brez kompromisov — kot so to napravili republiški kongresi Zveze komunistov — dočel enotno idejno-politično platformo za nadaljnjo revolucionarno in demokratično preobrazbo družbe na temelju socialističnega samoupravljanja. Skupščinske volitve, ki bodo neposredno po kongresu, bodo prvi preskus, koliko je uspel prehod komunistov v akcijo in politično ofenzivnost. Zmožni smo, da napravimo korak naprej, ker je železo vroče za oblikovanje družbe, ki bo vsak dan bolj usklajena z družbenim, znanstvenim, gospodarskim in kulturnim napredkom, vsak dan bolj demokratična, bolj humana, pa tudi vse načrtnejše organizirana in vse trdnjša.

Beograd, 1. marca 1969

Janez Svetina

Socialistična ali nesocialistična šola

Kritično razmišljanje o temeljnih načelih, ki stojijo v osnovi slovenskega uniformnega osnovnošolskega sistema.

1. Načela, ki so pripeljala do sedanje uniformne obvezne šole

Med temeljnimi idejami, po katerih se je skušala oblikovati povojna jugoslovanska družba, so bile ideje socialističnega demokratizma. V njihovem sklopu je imela silno pomembno mesto ideja človeške enakopravnosti, z njo vred pa načelo, da je treba resnično v socialistični in demokratični družbeni ureditvi odpraviti sleherno obliko družbene neenakopravnosti. Vneto smo iskali najrazličnejše vire socialne neenakopravnosti in socialne neenakosti (ki so jo mnogi enačili kar z neenakopravnostjo) ter jih na različne načine poskušali odpravljati. Tako je kmalu tudi ves sistem izobraževanja in vzgoje prišel pod nož zoper kakršno koli socialno neenakost in neenakopravnost usmerjenih reformnih prizadevanj. Odpravljene so bile prejšnje nekoliko različne variante obveznega osnovnošolskega izobraževanja (štiriletna osnovna šola). Reformirani šolski sistem, ki jih je nasledil, je bil z namenom, da bi preprečili nepravilne razločke pri izobraževalnih možnostih otrok iz različnih socialnih plasti, ekonomsko ali kulturno različnih družin, podeželskih ali mestnih področij, ženskega ali moškega spola ter te ali one vere in prepričanja, zgrajen po načelu, naj bodo osnovni šolski pouk, izobrazba in vzgoja enaki za vse otroke, in sicer ne glede na omenjene razlike v njihovem izvoru in dotedanji vzgoji. Osnovno šolstvo za vso Slovenijo je bilo torej zgrajeno po enem samem kopitu, tako da se je moral vsepovsod uveljaviti isti model osemletne obvezne osnovne šole.¹ Pa ne samo organizacijski model! Za vse osnovne šole po vsej Sloveniji je bil izdelan en sam učni načrt, tako da bi pouk v vseh šolah potekal po istem programu in bi si vsi učenci lahko pridobili enako znanje in izobrazbo. Takšna enaka osnovna splošna izobrazba vseh otrok iz vse dežele naj bi omogočala, da bi se po končani osnovni šoli vsi dovolj nadarjeni otroci ne glede na kakršne koli razlike v spolu, ekonomskem, kulturnem, socialnem, nacionalnem, verskem ali regionalnem

¹ Izjema, ki odstopa od tega pravila, so pravzaprav le tiste nepopolne osnovne šole v različnih manjših krajih, ki jih zaradi pomanjkanja materialnih sredstev ali učnih moči ni bilo mogoče spremeniti v popolne osnovne šole. A ta izjema je le prisiljena koncesija premajhnim materialnim možnostim, nikakor pa ne načelno sprejeta in priznana varianta osnovnošolskega pouka in izobraževanja.

pogledu lahko vključevali v nadaljnje šolanje. Edino merilo pri njihovem vključevanju v nadaljnje šolanje naj bi bile zgolj njihove možnosti in nagnjenja.

Tako je želja po enakopravnosti otrok, kar zadeva njihove šolske in izobrazbene možnosti, pripeljala do organizacije enotnega osnovnošolskega sistema, čigar osnovna značilnost je postalo to, da je poučevanje na vseh posameznih osnovnih šolah vse dežele potekalo po enem samem učnem programu, z bolj ali manj enakimi učnimi metodami, predvsem pa tudi z enakimi učnimi zahtevami in merili ocenjevanja ter nepredovanja iz nižjih razredov v višje.² Ves sistem osnovnošolskega poučevanja, izobraževanja in vzgoje je postal večidel uniformen.³

2. Medosebni razločki ali psihološka neenakost ljudi

Prastaro pa je spoznanje, da niti dva človeka nista enaka ne po zmožnostih, ne po nagnjenjih in drugih lastnostih, ne po značaju in ne po izkušnjah in znanju. Ti medčloveški razločki so po vseh opazanjih tako nenavadno veliki in raznoliki, da si je to komaj mogoče zamisliti. Ne gre le za razlike v množični intenzivnosti, s katero se enake lastnosti prikazujejo pri različnih ljudeh, ampak tudi za zelo širok spekter kakovostnih in kategoričnih razlik med lastnostmi. Ti razločki, ki so sicer pričujočni in veliki že v človekovi fizični zgradbi in fiziološkem delovanju, postanejo še bolj številni in raznoliki, ko se ozremo na pojave in lastnosti v človekovi duševnosti. Tu jim dejansko ne vidimo konca. Ena izmed temeljnih lastnosti življenjskih procesov nasploh in človeške narave posebej pa ni le omenjena fundamentalna, že podedovana in prirojena raznolikost različnih individuumov.

Enako temeljna in neodpravljliva je tudi tendenca, da se ta prirojena raznolikost še naprej nezadržno povečuje in širi z rastjo, zorenjem in razvojem slehernega posameznika. Čim bolj se človek razvije, dozori in zraste duševno in duhovno, tem več ima karakterističnih, samo njemu svojskih duševnih in vedenjskih lastnosti in tem bolj je različen od vseh drugih ljudi. Zakaj sama rast in razvoj življenja sta usmerjena stran od kakršne koli uniformnosti — v vedno večjo raznolikost, raznoterost in bogastvo oblik in pojavov.

² Seveda je takšna enakost ocenjevalnih meril in meril napredovanja samo približna, saj je dejansko ni mogoče doseči glede na zakonitost, da se merila ocenjevanja spreminjajo od učitelja do učitelja, razreda do razreda, šole do šole, ene pokrajine do druge. Vendar je obveljalo vsaj načelo, naj bodo zahtevano znanje ter merila ocenjevanja in napredovanja vsepovsod enaka.

³ Popolne uniformnosti kajpak ni bilo moč doseči, saj se čedalje bolj glasno slišijo podatki, kolikšne so razlike v nivoju posredovanega znanja med revnimi podeželskimi in bolj bogatimi mestnimi šolami, razlike, ki izvirajo iz neenake strokovne izobrazbenosti učiteljev, razlik v številu in vrsti učnih pripomočkov ipd. A spet velja poudariti, da je povsem togo zavlado vsaj načelo, naj bo pouk povsod enak, torej uniformen!

3. Uniformna šola zanemarja medosebne razločke in škoduje številnim otrokom

Naš uniformni obvezni osnovnošolski sistem je vse te opisane razločke v prirojenih zmožnostih, izoblikovanih sposobnostih, zanimanjih, nagnjenjih, vedenjskih lastnostih in značajih učencev docela zanemaril.⁴ Čeprav se mu je deloma res posrečilo odpreti vrata enake osnovne šole vsem otrokom vse dežele⁵ ne glede na razlike v njihovem izvoru, s tem še nikakor ni dosegel svojega pglavitnega namena:

Dati vsem otrokom vse dežele enako ugodne učne, vzgojne in izobrazbene možnosti.

Zakaj s tem, da vsem otrokom omogočimo obiskovanje enake osnovne šole, še vedno ne nudimo vsakemu izmed teh otrok enako ugodne prilžnosti, da bi si pridobil svojim zmožnostim in nagnjenjem dostopno in ustrezno optimalno množino za življenje potrebnega in koristnega znanja.

Naj to trditev ponazorim s temle malce banalnim primerom:

S tem, da bi dali vsem enako starim otrokom vse dežele — majhnim in velikim, dečkom in deklicam — povsem enako obutev — čevlje ene same oblike in velikosti —, nikakor ne bi nudili vsem tem otrokom enake možnosti, da bi se zares zavarovali pred mrazom in mokroto. Zakaj vsi vemo, da čevlji, ki se dobro prilega nogi enega otroka, včasih nikakor ne gre na nogo kakega drugega otroka, vtem ko nogo tretjega lahko grdo ožuli in pohabi, četrtemu pa onemogoči normalno hojo. Kako le bi mogel biti isti čevlji dober za vse noge, ko niti dvoje stopal ni oblikovanih po enem in istem kopitu!

Nekaj podobnega je z uniformnim učnim programom, metodami poučevanja, učnimi zahtevami in merili ocenjevanja! Učna snov, ki lahko zelo ustreza enemu otroku, je lahko drugemu otroku povsem neustrezna in neprimerna. To, kar enemu koristi, lahko drugemu škoduje. Podobno velja za učne metode, posebej izrazito pa za uniformne učne zahteve in ocenjevalna merila:

to, kar je za koga premalo zahtevno, je lahko za drugega močno prezahtevno in celo nedosegljivo.

Poglavitno pedagoško načelo, naj bosta vzgoja in pouk vselej prilagojena otrokovim individualnim posebnostim in zmožnostim, iz-

⁴ Izjema so le umsko podnormalno zmožni ali razviti otroci, ki obiskujejo svojim manjšim učnim sposobnostim prilagojene posebne osnovne šole, in nekatere kategorije telesno invalidnih ali bolnih otrok (slepi, gluho-nemi, teže gibalno oškodovani, srčni bolniki ipd.).

⁵ V resnici je zaradi slabše izobrazbene strukture učiteljstva iz gospodarsko zaostalih delov raven pouka na mnogih šolah precej nižja od ravni pouka na mestnih šolah in torej dejansko vsi otroci še vedno ne obiskujejo enako kakovostnih šol. A to le mimogrede.

haja sicer prav iz vseh teh spoznanj o medosebni različnosti otrok. V organizaciji našega osnovnega šolstva pa je to *načelo individualizacije pouka in vzgoje malone docela zanemarjeno*.⁶ Ne le zanemarija, ampak njegovo uresničevanje celo onemogoča sam organizacijski sistem! Zakaj tam, kjer je pred učitelja postavljen en sam uniformni učni program z enakimi minimalnimi zahtevami do vseh učencev, kjer je ta program tako zelo obsežen, da ga učitelj le z velikim naporom in maksimalno izrabo časa lahko realizira v šolskem letu, kjer je razred natrpan s tridesetimi učenci z najrazličnejšimi vedenjskimi posebnostmi in tudi motenostmi, ne more biti govor o kakršnekoli obsežnejši zastavljenem in dosledno izpeljavanem individualiziranem pouku! Pri tem učitelj ali profesor ni niti najmanj kriv, zakaj v takšnih razmerah tudi najboljšemu učitelju ne bi bilo mogoče kolikor toliko zadovoljivo uresničiti načela individualiziranega učnoizobraževalnega in vzgojnega pristopa. Sam sistem mu to onemogoča!

Tako je naša uniformna osnovna šola dejansko ovira za realizacijo takšnega poučevanja, izobraževanja in vzgoje, ki bi bili dejansko prilagojeni in ustrezni zmožnostim in nagnjenjem različnih otrok. Bolj natančno povedano, takšen uniformni pouk morda lahko za silo ustreza največ polovici učencev, vtem ko je drugi polovici v bistvu neustrezen, v veliki meri nekoristen in celo škodljiv.⁷

Ne da bi podrobneje razpravljal o različnih posameznih neustreznih lastnostih našega osnovnošolskega sistema, naj omenim, da se neustreznost njegove uniformnosti že dolgo kaže velikemu številu učiteljev in profesorjev, ki v njem delajo. Izpričuje se tudi številnim delavcem posebnih šolskih strokovnih služb (šolskim psihologom, socialnim delavcem in pedagogom) ter delavcem vzgojno posvetovalnih poklicno usmerjevalnih in mentalno higienskih ustanov. Potrjuje pa jo nedvomno tudi nenormalno velik osip slovenske osnovne šole.⁸

⁶ Nekoliko se skuša upoštevati s tem, da uvajajo dodatni pouk za teže učljive učence, redkokje pa tudi dopolnilni pouk za bolj nadarjene učence. Vendar je ta sam po sebi sicer dobronamerni poskus v bistvu neustrezen in nezadosten glede na uniformnost temeljnih učnih programov, metod in zahtev!

⁷ Vzemimo za primer samo grobo razdelitev otrok na poprečno, nadpoprečno in podpoprečno umsko zmožne! Vtem, ko je poprečnih po definiciji 50 %, je nadpoprečnih 25 % in prav tako podpoprečnih 25 %. Pri tem še nič ne upoštevamo številnih drugih za učenje pomembnih razlik v sposobnostih, nagnjenih in drugih lastnostih otrok, razlik, ki niso v zvezi s stopnjo umskih zmožnosti (npr. emotivne motnje pri otrocih, možganske okvare ter iz njih izvirajoče duševne posebnosti, stopnja vzgojne negovornosti, vitalna moč ali slabotnost oz. telesno zdravje ali bolehnost, praktična dejavna ali teoretsko raziskujoča usmerjenost interesov, usmerjenost interesov v različna področja zunaj šolskih okvirov itd.). Vseh teh razlik med otroki sedanjí uniformni osnovnošolski sistem ne samo, da ne upošteva dovolj, ampak jih naravnost zanemarija. Pogosto pa tudi duši razvoj različnih ugodnih in koristnih medosebnih razlik.

⁸ Ta osip znaša v poprečju blizu 40 % vseh učencev, na številnih slovenskih šolah pa presega tudi 50 %, to pa kljub obilni učni pomoči, ki jo številnim učencem nudijo dom in različni inštruktorji!

4. Nekaj razmišljanj o socialni enakosti, neenakosti, enakopravnosti in diferenciaciji

Nekateri praktični pedagoški delavci, ki so preveč boleče občutili trpljenje, ki ga številnim otrokom nalaga uniformna osnovna šola, hkrati pa se zavedali tudi številnih osebnostnih in vedenjskih deformacij, ki jih pri mnogih otrocih povzroča sedanji togi osnovnošolski sistem, so že poskusili, da bi uveljavili načelo delne diferenciacije osnovnošolskega poučevanja — diferenciacije glede na zmožnosti in nagnjenja otrok. Vse takšne pobude in poskuse pa so grobo zavrnil in zatrli nekateri vplivni pedagogi in naši za šolstvo pristojni vrhovni upravni organi z utemeljitvijo, da bi bila vsakršna diferenciacija osnovnošolskega poučevanja nedemokratična in protisocialistična, češ da bi rabila podpiranju in negovanju socialne neenakosti in neenakopravnosti med ljudmi ter upeljevanju ponovne socialne diferenciacije.

Pa si malce podrobneje ogledjmo te trditve. Vendar bi bilo pred tem treba nekoliko razmisliti o samih temeljnih pojmi, ki jih uporabljajo: pojmi socialne enakosti ali neenakosti, enakopravnosti ali neenakopravnosti, socialne diferenciacije.

Naj kar takoj povem, da se mi zdi sinonimno uporabljanje izrazov socialna enakost in socialna enakopravnost nespametno in neustrezno ter zavajajoče.⁹ Zakaj le nerealističnim utopističnim razlagam lahko pride na um, da bi bilo kdaj mogoče vzpostaviti socialno enakost vseh ljudi.

Zakaj želja po socialni enakosti vseh ljudi izvira iz pojmovanja utopistično, nerealistično, ter napak mislečih ljudi, ki spregledujejo dejstvo, da je prav v osebni in družbeni neenakosti¹⁰ ljudi treba iskati vir osebnega, družbenega in kulturnega človekovega napredovanja. Saj je prav delitev dela, torej eden izmed poglavitnih nosilcev socialne neenakosti ljudi, tista, ki omogoča človeku ne samo njegov gospodarski, ampak tudi socialnoorganizacijski ter splošni kulturni

⁹ Čudno se mi zdi, kako je kolikor toliko pametnemu človeku sploh mogoče enačiti dva tolikanj različna pojma! Pa vendarle številni naši politični delavci in tudi mnogi drugi ljudje doslej pogosto niso razločevali med obojima!

¹⁰ Osebna in družbena neenakost ljudi sta dve življenjski danosti, ki sta v tesni medsebojni odvisnosti, čeprav ne moremo nobene izmed njiju izvajati zgolj drugo iz druge. Nesporno je, da medosebna neenakost ljudi (medosebne razlike v sposobnostih, težnjah idr. lastnostih) v veliki meri pogojuje njihovo socialno neenakost (socialni položaj in vlogo ter grupno pripadnost). Res pa je tudi narobe: da socialna neenakost (torej neenakost družbenega položaja, vloge, grupne, slojne in kulturne pripadnosti) v veliki meri pogojuje in vpliva na medosebno neenakost ljudi. Gre torej res za dve med seboj močno odvisni in prepleteni, pa vendar kategorično in genetsko različni življenjski danosti. Vsi poskusi, eno izmed njiju docela izvajati samo iz druge, nosijo na sebi pečat spekulativnosti, ki ne najde potrditve v empiričnih raziskovanjih.

Naj tu pri grobem opisu medsebojne odvisnosti ter povezanosti medosebne ter socialne različnosti med ljudmi omenim enega izmed temeljnih postulatov moderne humanistične etike. Gre za postulat, da socialno razločevanje ljudi (izvirajoče iz družbene delitve dela na različne funkcije ter na tej podlagi izoblikovane položaje, vloge,

napredek. Boj zoper socialno neenakost bi torej pomenil boj zoper same fundamente sleherne više organizirane družbe, boj zoper delitev vlog, položajev, funkcij, dela. — Ljudje, ki govorijo, da so zoper kakršno koli socialno neenakost, se seveda navadno sploh ne zavedajo, kaj izraz socialna neenakost v resnici pomeni. Mnogi enostavno ne ločijo dobro pojmov socialne enakosti in socialne enakopravnosti. Najbrž pa niso redki tudi takšni ljudje, ki se iz različnih nevrotskih resentimentov oz. kompleksov manjvrednosti ali nezmožnosti upirajo razpoznavanju in priznavanju življenjske zakonitosti, da so ljudje med seboj neenaki in da torej različno sposobnim in usmerjenim ljudem tudi nujno gredo različni družbeni položaji in vloge. Jasno je, da povzroča iz teh korenin porojeno zanikovanje in zavračanje socialne neenakosti ljudi zaviranje in zapiranje družbenega in osebnega napredka ter je torej socialno škodljivo. Družbeno koristna so lahko samo tista prizadevanja zoper socialno neenakost ljudi, ki se borijo proti družbeno nefunkcionalnim in etično neupravičenim, torej socialno krivičnim oblikam socialne neenakosti, v tem ko podpirajo vse druge, socialno funkcionalne in etično sprejemljive oblike družbene neenakosti ljudi. Pri tem je kajpak treba posebej poudariti, da je prizadevanje za odpravo socialne krivičnosti neogibna zahteva sleherne humanistične etike in socialne politike. Do hudih napak pa vodi nerazumno enačenje pojmov socialne različnosti in socialne nepravilnosti oz. krivičnosti, saj je funkcionalno izpeljana in etično neoporečna socialna različnost ljudi (enako kot njihova medosebna različnost) med temeljnimi pogoji slehernega človeškega napredka.

Sicer pa ne glede na vsa ta razmišljanja in takšne ali drugačne želje vemo, da si ljudje med seboj niso enaki niti po zmožnostih, niti po nagnjenjih, niti po svojih izkušnjah in pojmovanjih, ne po značajskih in vedenjskih lastnostih. Vemo tudi, da si nikoli ne bodo postali enaki, saj se medosebne razlike med ljudmi večajo in rastejo toliko bolj, kolikor razvitejši postajajo posamezniki. Podobno je s človeško družbo. Čim bolj raste, zori in se razvija, tem večje število različnih funkcij dodeljuje svojim sestavnim delcem — človeškim posameznikom in skupinam, ki jo gradijo, in toliko bolj različni so položaji in vloge, ki jim jih nalaga. Jasno je torej, da se vsaka v modernem smislu razvijajoča se družba čedalje bolj oddaljuje od modela in ideala socialne enakosti (torej enakosti socialnega položaja, vloge in skupinske pripadnosti,) kje neki, da bi se mu približevala!

grupe, plasti) nikakor ne sme biti izvedeno tako, da bi socialne razlike pomenile resno oviro za realizacijo pozitivnih individualnih zmožnosti in nagnjenj pripadnikov kake družbe. Narobe, v vsaki zares humanistični družbi bi morala biti izpeljana takšna socialna diferenciacija, da bi bila razdelitev ljudi na različne položaje, vloge, grupe odvisna v prvi vrsti od njihovih individualnih lastnosti, nagnjenj, zmožnosti, čim manj pa od njihovega socialnega izvora, torej njihove izvirne (začetne oz. startne) socialne neenakosti.

Povsem drugače je s pojmom enakopravnosti. Tu gre za izrecno pravni pojem, ki opisuje odnos med različnimi človeškimi posamezniki ter pravnimi določili in institucijami kake družbe. Njegova osnovna vsebina je, da ima vsak človek enako pravico do pravnega in zakonskega varstva ter da so njegove osebne pravice in dolžnosti določene s splošnimi, tudi za vse druge ljudi veljavnimi zakonskimi predpisi. Torej je z izrazom »enakopravnost« mišljena samo enaka upravičenost vseh ljudi do zakonskega in pravnega varstva ter do enakih pravic pod enakimi pogoji, nikakor pa ne njihova dejanska kulturna, socialna ali psihološka enakost. Potemtakem lahko ugotovimo, da so različni ljudje lahko enakopravni kljub svoji kulturni, socialni in psihološki neenakosti — pa vendar lahko kljub enakopravnosti in celo kljub enakosti kulturnega in socialnega položaja, vloge in skupinske pripadnosti nimajo enakih pravic (če na pr. ne izpolnjujejo enakih pogojev).

Če si ogledamo še pojem socialne diferenciacije, nam bo glede na gornje navedbe takoj očitno, da je s tem mišljen proces razločevanja ljudi glede na socialne statute in vloge, ki so jim pridružene ali ki jih delno tudi sami izberejo, ter glede na njihovo grupno in slojno pripadnost. Jasno je tudi, da se ta proces socialne diferenciacije v vsaki moderni družbi nezadržno nadaljuje, in to celo vedno hitreje in v širšem obsegu. Tako kot rast človeškega posameznika (in sploh vsakega živega organizma) tudi rast človeške družbe neogibno vodi do večje notranje diferenciranosti rastoče strukture. Saj je pojav diferenciacije nujen spremljevalec slehernega razvoja. Seveda lahko v vsaki družbi prihaja ne samo do moralno upravičenih, marveč tudi do moralno neupravičenih in torej nepravičnih oblik socialne diferenciacije. Jasno je, da je dolžnost socialne politike in zakonodajnega sistema slehernne humanistične družbe ta, da preprečuje in odpravlja moralno nesprejemljive oz. socialno nepravične oblike družbene diferenciacije, tako kot se mora boriti tudi zoper sleherni drugo vrsto moralno nesprejemljivih družbenih pojavov in dogajanj. *Sam pojav družbene diferenciacije pa je neodpravljiva in tudi nujno potrebna danost slehernega bolj razvitega družbenega življenja.*¹¹ Boriti se proti njemu bi pomenilo točiti vodo v hrib. Le

¹¹ Čim bolj se namreč kaka družba razvija in raste v gospodarskem, socialno-organizacijskem in kulturnem smislu, tem večjo delitev dela zahteva ta razvoj. S tem pa neogibno prihaja do oblikovanja vselej novih socialnih položajev in vlog ter socialnih položajev in vlog ter socialnih skupin in plasti, torej do čedalje večje socialne neenakosti med ljudmi. Zanimivo in pomembno pa je opažanje, da hkrati s tem procesom progresivne socialne diferenciacije v sedanjih gospodarsko visoko razvitih državah s tržnim gospodarstvom prihaja do čedalje večjega izenačevanja ljudi, ker zadeva njihov dohodek in izobrazbo (t. im. proces socialnega izravnavanja oz. medsebojnega ekonomskega in izobrazbenega približevanja različnih tradicionalnih socialnih kategorij). Torej ni nujno, da bi moral proces socialne diferenciacije ljudi na različne družbene in delovne položaje, vloge, funkcionalne skupine prinašati s seboj tudi vse večjo splošno ekonomsko diferenciacijo ljudi. To se godi predvsem v rel. nerazvitih družbah, v gospodarsko in socialno organizacijsko višje razvitih družbah pa se — kot smo videli — lahko dogaja ravno narobe!

banalno in infantilno naivno pojmovanje komunističnih idealov si je moglo v svoji domišljiji slikati takšno komunistično družbo, v kateri ne bo nobene socialne diferenciranosti, ampak popolna socialna enakost.

Ob tem še nekaj k pojmu socialne, kulturne in psihološke neenakosti med ljudmi:

Kot omenjeno zgoraj, so tudi medosebni razločki med ljudmi (torej njihova psihološka neenakost) neka neodpravljliva življenjska danost, večidel neodvisna od kakršnih koli naših želja, idealov, hotenj in prizadevanj. V medosebni različnosti ljudi tiči eden izmed poglavitnih vzrokov, da različni ljudje nimajo enakih življenjskih možnosti. Kjer so sposobnosti enega človeka že po naravi večje od sposobnosti drugega, bo ne glede na to, če oba živita v enako ugodnih socialnih in kulturnih razmerah, imel prvi večje življenjske možnosti od drugega. Ta vir razlik v življenjskih možnostih različnih ljudi je neodpravljliv.

Vendar pa bi bilo zgrešeno, če bi tem medosebnim razlikam in iz njih izvirajoči različnosti v življenjskih možnostih različnih ljudi že kar vnaprej pripisovali nekakšen tragičen pomen! Saj po naravi različnih ljudi ne morejo zadovoljiti in osrečiti enake življenjske možnosti in enaka življenjska pot! Kak človek lahko živi zadovoljno kot vrtnar, drugi kot zdravnik. Če bi zamenjala svoji poklicni in družbeni vlogi, bi bila lahko oba nezadovoljna! Njune zmožnosti in nagnjenja so lahko pač različna, zato jima tudi povsem ustrezajo neenake in različne življenjske možnosti.

Razen tega je treba vedeti tudi to, da se zmožnosti in nagnjenja različnih ljudi ne razločujejo samo po količini in jakosti, ampak tudi po svoji kakovosti oz. vrsti (kategoriji). Človek, ki npr. koga prekaša po svoji umski nadarjenosti, lahko zaostaja za njim po svoji fizični moči, zdravju, vzdržljivosti. Kakega človeka vsi občudujejo zavoljo natančnosti in urnosti pri ročnem delu, kak drugi je pri tem neroden, nihče pa ga na priliko ne dosega pri petju. Nadarjenosti in zmožnosti ljudi so sicer različne in neenake, zato pa še vedno lahko družbeno enako pomembne in nenadomestljive. Nekaterih rutinskih del nihče ne more opravljati bolje kot ročno spretni, a umsko podpoprečno sposobni ljudje. Za druga dela so najbolj primerni in pripravi debilni delavci. Torej se moramo zavedati, da različna stopnja nadarjenosti različnih ljudi še ne pomeni njihove življenjske in etične neenakovrednosti. Saj so lahko tako visoko nadarjen znanstvenik kot tudi zelo skromno nadarjen cestni pometač in pomivalka posode vsi družbeno enako nepogrešljivi. Človekova etična vrednost pa je sploh lahko povsem neodvisna od stopnje in vrste njegovih nadarjenosti in zmožnosti!

Vse to kaže, da navadno ne smemo videti etične in socialne problematičnosti v tistih razločkih med življenjskimi možnostmi različnih ljudi, ki izvirajo iz njihovih prirojenih medosebnih razlik! Pač pa so lahko moralno nesprejemljive in socialnofunkcionalno proble-

matične tiste razlike v življenjskih možnostih različnih ljudi, ki izvirajo iz raznih družbenih dejavnikov — to pa tedaj, kadar zavirajo ali onemogočajo realizacijo z individualnimi lastnostmi danih življenjskih možnosti. V mislih imam naslednje vire razlik v življenjskih možnostih različnih ljudi:

- njihov socialni položaj in vloga,
- socialno skupino, katere člani so,
- socialno plast (kategorija, razred), v katero sodijo
- kulturo, iz katere izvirajo,
- ekonomsko moč, ki jo imajo na voljo, ipd.

Saj vsi vemo, da dva enako nadarjena in sposobna človeka nimata enakih življenjskih možnosti, če se lahko eden v ekonomsko dobro situiranem in z različnimi kulturnimi dobrinami bogato opremljenem življenjskem krogu brezskrbno ukvarja s študijem, drugi pa se zaradi pomanjkanja materialnih življenjskih sredstev sredi kulturno siromašnega okolja s težaškim delom bori za svoj goli biološki obstoj.

Zoper ekonomske izvore razlik v življenjskih možnostih različnih slojev oz. razredov ljudi je bilo uperjeno Marxovo prizadevanje po spremembi družbe v srečnejšo in svobodnejšo družbo. Njegov osnovni negativni humanistični cilj je bil, opraviti medsebojno ekonomsko izkoriščanje ljudi in vsakemu delovnemu človeku omogočiti, da bi v polni meri lahko razvijal svojo lastno osebnost, da bi torej v polni meri lahko realiziral vse svoje individualno dane, z njegovimi posebnimi osebnimi zmožnostmi, nagnjenji in drugimi lastnostmi določene življenjske možnosti. Torej nikakor ne moremo trditi, da je imel pred očmi ideal popolne enakosti med ljudmi!¹² Njegov pozitivni humanistični ideal je bil, zgraditi družbo, ki bo dajala vsakemu delovnemu človeku enako ugodne socialne možnosti za čim polnejši razvoj njegovih osebnih zmožnosti. Ali drugače rečeno: omogočiti vsakemu človeku, da bo uresničeval samega sebe ob ustvarjalnem, nealieniranem delu in v tem ustvarjalnem delu našel svoje osebno zadovoljstvo in smisel. Torej ne ideal socialne enakosti, ampak ideal enako ugodnih socialnih možnosti za realizacijo različnih individualnih nagnjenj in zmožnosti!¹³

Bojim se, da je naša konkretna družbena praksa v marsičem zelo pomanjkljivo in napačno razumela ta temeljni Marxov humanistični ideal in ga zgrešeno razlaga tako, da si je treba prizadevati k nekakšni banalno pojmovani splošni socialni enakosti vseh delovnih

¹² Saj je Marx nedvomno moral vedeti, da so si ljudje po svojih naravah, zmožnostih in nagnjenjih, zlasti pa tudi po svojem delu različni in da torej ustvarjalno uresničevanje osebnih zmožnosti ne more voditi k izenačevanju ljudi!

¹³ Saj je jasno, da povsem enake socialne in kulturne razmere ne dajejo enako ugodnih možnosti za razvoj na različne načine nadarjenih in k različnim ciljem usmerjenih ljudi. Torej so za različne ljudi potrebne tudi različne — neenake socialne okoliščine, da bi se jim omogočila polna realizacija njihove lastne osebnosti!

ljudi. Posledica tega so bila na široko zastavljena uravnilovska prizadevanja, ki so med drugim pripeljala tudi do koncepta in organizacije uniformnega, za vse otroke enakega osnovnošolskega pouka.¹⁴

5. Nedemokratičnost in nehumanističnost uniformnega poučevanja, izobraževanja in vzgajanja otrok

Prav takšen uniformni pouk pa je dejansko huda ovira za realizacijo načela, naj se vsakemu učencu da možnost za polno razvitje in uresničitev njegovih posebnih zmožnosti in lastnosti, za dejansko samouresničevanje ob ustvarjalnem delu. Zakaj glede na velike medosebne razlike v zmožnostih in nagnjenjih je razumljivo, da ena in ista vrsta dejavnosti ne more biti enako primerna za različne ljudi. Dejavnost, ki je komu prijetna in ga veseli, je drugemu lahko nepremagljivo neprijetna. Še več! To, kar kdo opravlja z lahkoto in užitkom, lahko pomeni drugemu hud ali celo nepremagljiv napor in muko. To, kar komu zares razvija njegovo prirojeno nadarjenost in mu tako pomaga k ustvarjalnemu samouresničevanju, lahko v kom drugem duši njegovo nekolikanj drugačno nadarjenost in ga pri samouresničevanju celo direktno zavira ali onemogoča. Zakaj enake objektivne okoliščine in možnosti nikakor niso enako primerne in ugodne za zdravo rast, zorenje in razvoj med seboj različnih človeških osebnosti. Vsak človeški individuum, oz. človeška oseba oz. osebnost, potrebuje glede na svojo enkratno svojskost tudi nekolikanj svojske zunanje okoliščine, da bi imel optimalne možnosti za svoj individualni, osebni in osebnostni razvoj in rast. Torej sleherna uniformnost v obravnavanju različnih ljudi (tako tudi uniformnost pri poučevanju in vzgoji različnih učencev) povzroča pravzaprav ravno nasprotje tega, čemur naj bi služila:

Namesto tega, da bi vsakomur nudila enako dostopne, njegovim osebnim posebnostim, zmožnostim in nagnjenjem najbolj primerne razvojne možnosti in s tem vsem dajala enako ugodno priložnost za optimalno samouresničevanje, daje različnim posameznikom sicer objektivno enake, a prav zato mnogim v veliki meri neprilagojene, neprimerne in nedostopne razvojne možnosti. Tako dejansko izvaja nepotrebno socialno nefunkcionalno in nepravilno diskrimina-

¹⁴ Zgrešenost uniformnega obravnavanja različnih ljudi oz. t. im. uravnilovske politike se je pri nas izkazala že pred leti. Prav spoznanje o njeni neadekvatnosti je v precej pripeljalo do uvajanja načela nagrajevanja po delu v naše družbeno življenje. Vendar pa se je diferencirano obravnavanje različnih ljudi začelo uvajati le v našo gospodarsko in dohodkovno politiko (kjer se je najbolj pereče in tudi najbolj očitno izkazala neustreznost uniformistične uravnilovske politike), vtem ko za čuda še ni našlo vstopa v delovanje našega osnovnošolskega izobraževalnovzgojnega sistema, ki še naprej ostaja lepo togo uniformističen, ne glede na fundamentalno pedagoško načelo o nujni individualizaciji (torej skrajnji diferenciaciji!) slehernega vzgojnega in izobraževalnega dela.

cijo (razločevanje) ljudi, kar zadeva resnične življenjske možnosti, ki jim jih odpira.¹⁵

Takšna diskriminacija pa je v jedru pravo nasprotje že opisanega Marxovega humanističnega ideala. V bistvu povzroča prav tisto, kar je Marx kritiziral v kapitalističnem družbenem sistemu: podrejanje individualne človeške osebnosti nekim drugim, zunaj te osebnosti stoječim smotrom in njeno okrnjevanje in pohabljanje v interesu nekih nehumanih vrednosti. — Povzroča zamenjavo sredstev in ciljev. Svobodna rast in razvoj individualne človeške osebnosti, ki naj bi bila osnovno merilo in namen vseh posameznih in skupinskih človeških dejavnosti, morata odstopiti prvo mesto neki posamezni dejavnosti oz. nekim nižjim smotrom, ki bi jima morali biti nadrejena.

Če torej Marxov humanistični ideal resnično sodi v sklop modernih socialističnih in humanističnih idealov, potem je sleherna uniformnost, ki krni optimalno svobodo in individualne življenjske možnosti različnih človeških posameznikov,¹⁶ v bistvu protisocialistična in protikomunistična. V tem primeru pa moramo v nasprotju z uvodno opisanimi obdolžitvami, da je sleherni poizkus diferenciacije osnovnošolskega sistema protisocialističen in nedemokratičen, reči ravno narobe:

Prav bolj diferencirani ter individualnim posebnostmi, zmožnostim in nagnjenjem otrok bolj prilagojeni sistem, metode in programi obveznega osnovnega šolstva bi bili v resnici mnogo bliže dejanskim demokratičnim, socialističnim in komunističnim idealom¹⁷, kot pa jim je sedanji nediferencirani, uniformni šolski sistem. Da, prav za ta uniformni osnovnošolski sistem bi v luči teh idealov mo-

¹⁵ Ne s tem, da jim ne daje enakih življenjskih možnosti; pričakovati kaj takega, bi bilo nesmiselno in nespametno. Saj smo že omenili, da življenjske možnosti različnih ljudi nikoli ne morejo biti enake glede na njihove medosebne razlike v zmožnostih, sposobnostih, nagnjenjih in drugih lastnostih. Diskriminacijo izvaja s tem, da jim ne daje glede na njihove osebne zmožnosti in nagnjenja enakovrednih oz. enako dostopnih (čeprav ne enakih!) ter glede na njihov delovni prispevek enako pravičnih (a seveda tudi ne enakih!) objektivnih možnosti za njihovo uresničitev.

¹⁶ Mišljena je tista optimalna mera svobodnosti individualne človeške osebnosti, ki po eni strani omogoča čim polnejši osebni in osebnostni razvoj ter rast te osebnosti, po drugi strani pa s tem še nič ne omejuje in onemogoča možnosti osebnega in osebnostnega samouresničevanja drugih človeških posameznikov ter zorenja in rasti vse človeške družbe in kulture. Torej v smislu Marxovega gesla, da je komunistični ideal »družba, v kateri je svobodni razvoj vsakogar pogoj za svobodni razvoj vseh.« Ta Marxov ideal dobiva svojo novo, znanstveno potrditve s spoznanji sodobne razvojne, dinamične in osebnostne psihologije ter psihopatologije, ki kažeta, da je resnično sociocentričnega vedenja in ravnanja zmožen le zreli ter čimbolj razvit človek, ki se mu je posrečilo prerasti infantilno nezrelo egocentričnost. Nasprotno pa okrnjeni ter zavrti osebni razvoj, zorenje in rast človeškega posameznika prinašajo s seboj infantilno nezrelo egocentričnost, pomanjkanje pristnih sociocentričnih potez, stališč in idealov, na ta način pa tudi nesposobnost nesebične predanosti kakršnim koli nadosebnim, npr. družbenim in kulturnim ciljem.

¹⁷ Vsaj po Marxovi konceptiji in razlagi teh idealov, nikakor pa, seveda, ne po stalinističnem pojmovanju teh idealov!

rali ugotoviti, da je v bistvu nedemokratičen ter protisocialističen ter protikomunističen.

Če torej še verjamemo v takšne ideale resničnega demokratičnega humanizma, socializma in komunizma, kakršni ustrezajo Marxovemu duhu, potem smo dolžni, da iz našega osnovnošolskega sistema, njegovih učnih metod in programov ter učnih zahtev odstranimo vse togo nedemokratične in protisocialistične lastnosti rigidnega uniformizma in jih nadomestimo z bolj demokratskimi, individualnim zmožnostim, nagnjenjem in drugim lastnostim učencev bolj prilagojenimi učnimi vsebinami, načini in zahtevami.

To pa smo dolžni ne le socialističnim, marveč tudi splošno humanističnim idealom!

Izseljevanje in zaposlovanje v tujini

V zadnjih letih, ko se je pričelo naše gospodarstvo z nekaterimi najbolj razvitimi vejami vključevati v mednarodno delitev dela, tudi v naši državi prihaja do vse večjega presežka v številu aktivnega prebivalstva. To se najbolj izrazito kaže v naraščanju števila nezaposlenih, obenem pa tudi v neprestanem povečevanju števila naših delavcev, ki so (začasno) zaposleni v tujini. Čeprav je pri nas dlje časa v povojnem obdobju prevladovalo trdno prepričanje, da si našim delavcem ni in ne bo treba iskati vsakdanjega kosa kruha na tujem, ker ga je in ga tudi bo doma dovolj za vse, pa je praksa v zadnjem času ovrgla te zmotne poglede.¹ Takšno mnenje je namreč bolj ali manj koreninilo v prepričanju o »zaprtosti«² domačega gospodarskega prostora pa v posebnostih gospodarskih, proizvodnih in tržnih zakonitosti, ki opredeljujejo in obeležujejo številne posebnosti na tistih območjih sodobnega sveta, ki v svojem družbeno-ekonomskem razvoju grade socialistično družbeno ureditev. In prav zaradi tega smo pred leti tudi zelo neradi priznavali, da so »ekonomske migracije«³ meddržavnih razsežnosti zakonit pojav v celotnem procesu sodobnega sveta. Toda šele s sprostitvijo številnih administrativnih spon v našem gospodarskem in v vsem drugem družbenem življenju se je začel vedno jasneje oblikovati naš vsakdanji življenski nazor o tem, da so selitve delavcev iz manj razvitih področij v razvitejša v vseh današnjih integracijskih težnjah sodobnega sveta nekaj čisto normalnega.⁴

Čeprav še vse do danes ne moremo dati kronološkega pregleda o (začasnem) izseljevanju in zaposlovanju naših ljudi v tujini v letih po drugi svetovni vojni, pa vseeno smemo zapisati, da se je šele v nekaj zadnjih letih, še posebno z letom 1965, izredno močno okrepil tok naših ekonomskih izseljencev. Tudi potlej, ko se je že znatno sprostil režim zaposlovanja naših ljudi zunaj domačih državnih meja, še predvsem v nekaterih gospodarsko najbolj razvitih državah Zahodne Evrope, pa se še kljub temu ne moremo z zaupanjem nasloniti na podatke Zveznega zavoda za zaposlovanje o

¹ Fr. ŠETINC: DELAVCI NA TUJEM. Teorija in praksa, IV, štev. 8-9, str. 1178 do 1190, Ljubljana 1967.

² VI. GREČIČ: MIGRACIJA RADNE SNAGE I NJENE POSLEDICE. Ekonomska politika, XVI, br. 821, str. 1580, Beograd 1967.

naših delavcih na tujem. Mesečna statistična poročila omenjene ustanove zajemajo namreč le tisti del naših delavcev, ki prek komunalnih zavodov išče zaposlitev v tujini. Praktično pa to pomeni, da nam navedeni zavodi dajejo kolikor toliko zanesljive in za razglabljanje uporabne podatke le za eno tretjino naših delavcev v tujini.³ Postavlja se nam preprosto vprašanje, kje so vzroki, da pri nas po redni poti ne moremo zbrati natančnejših podatkov o naših ekonomskih izseljencih? Zakaj šele na podlagi teh podatkov bi se mogli lotiti resnejših študij in razmišljanj o mobilnosti, ekonomski in družbeni upravičenosti ter sploh o rešljivosti teh naših sodobnih in nadvse perečih migracijskih tokov, ki so usmerjeni prek državne meje. Prav gotovo smemo enega izmed poglavitnih dejavnikov za neurejeno in nenatančno statistično gradivo zavodov za zaposlovanje iskati v samem dejstvu, da se še vedno lahko velik del naših delavcev zaposli v tujini mimo ustreznih domačih družbenih institucij; drugič pa je skoraj celotno zaposlovanje naših ljudi v tujini še marsikje in marsikdaj zelo neurejeno in neorganizirano... Kaže pa, da bi prav gotovo prišli do boljših in zanesljivejših podatkov o naših delavcih na tujem, če bi se za ustrezne podatke obrnili na evidenčne oziroma statistične službe in urade držav, kjer so naši ljudje zaposleni⁴. Kljub vsem pomanjkljivostim, kakršne opazamo pri naših domačih statističnih virih, pa bomo vendarle skušali le na temelju teh podatkov dati temeljni shematski prerez o izseljevanju naših delavcev v tujino v nekaj zadnjih letih.

Cisto naravno je, da so bile pri nas kljub najrazličnejšim omejitvam tudi v vseh povojnih letih — še prav posebno pa v zadnjih desetih letih — stalno prisotne težnje po trajnem ali vsaj začasnem izseljevanju in seveda zaposlovanju v tujini. Od leta 1953 do 1967, ko imamo na voljo ustrezne podatke, se je iz tujine prišlo v našo državo 19.152 ljudi, izselilo pa kar 351.391 oseb, kar pomeni, da ima naša država do tujine negativen selitveni saldo, ki znaša — 332.239 prebivalcev⁵.

Tudi te navedbe se opirajo na uradne statistične podatke, ki so bili zbrani po redni poti demografske statistike, ki pa nikakor

³ Prim.: RADNICI ILI EMIGRANTI. Ekonomska politika, XVII, br. 838, str. 490 do 491, Beograd 1968.

⁴ Na primer: L'IMMIGRATION ÉTRANGÈRE EN FRANCE EN 1966. Population, XXII, p. 735 do 738. Paris 1967. Vsako leto ta publikacija objavlja podobna poročila.

F. SIETY: L'IMMIGRATION YUGOSLAVE EN FRANCE. Population, XXII, p. 931—932, Paris 1967.

A. S.: L'ÉMIGRATION YUGOSLAVE. Population, XXII, p. 131—132, Paris 1967.

⁵ STATISTIČKI GODIŠNJAK SFRJ 1967. Beograd 1967; prim. str. 82.

STATISTIČKI GODIŠNJAK SFRJ 1968. Beograd 1968, prim. str. 90.

ne ustrezajo dejanskemu stanju izseljevanja iz Jugoslavije. Zato bomo skušali s posredno metodo, to je na podlagi naravnega prirastka števila prebivalstva in rezultatov rednih popisov prebivalstva Jugoslavije prikazati ali vsaj približno oceniti številčni obseg naših selitvenih tokov v tujino. Na temelju teh dveh kriterijev smo prišli do spoznanja, da je bilo v letih 1948 do 1953 166.000 več izselitev iz Jugoslavije kot pa priselitev; v naslednjem osemletnem obdobju (1953—61) 544.500 in v zadnjih sedmih letih (1961—67) okrog 118.500. Šele ti podatki, ki so bistveno drugačni od statističnih poročil, nam nudijo vsaj približni pogled v moč našega emigracijskega procesa. In tako smo spoznali, da se je v devetnajstletnem povojnem obdobju izselilo iz Jugoslavije okrog 830 tisoč ljudi več, kot pa je bilo priseljencev. Samo v letih 1953—67, ko že imamo na voljo rezultate selitvene statistike, znaša migracijski saldo za našo državo okrog —660.000 (v uradnih virih je navedena številka —332.239 oseb)⁶.

Tabela 1. MEDDRŽAVNE SELITVE PREBIVALCEV
JUGOSLAVIJE V LETIH 1953—1967

Leto	Štev. priselitev	Število izselitev	Selitveni saldo	Delež izseljencev od naravnega prirastka prebiv. (v %)
1953	350	13.450	— 13.100	4,9
1954	500	17.925	— 17.425	5,9
1955	1.612	51.543	— 49.931	19,0
1956	2.489	54.862	— 52.373	20,9
1957	5.459	57.070	— 51.611	24,1
1958	1.133	41.425	— 40.293	15,6
1959	980	27.840	— 26.860	11,4
1960	900	23.182	— 22.282	9,3
1961	739	11.418	— 10.679	4,5
1962	618	7.891	— 7.273	3,5
1963	932	8.661	— 7.729	3,7
1964	728	7.107	— 6.379	3,2
1965	1.207	9.071	— 7.871	3,8
1966	907	10.684	— 9.777	4,4
1967*	598	9.261	— 8.663	4,3
Skupaj	19.152	351.391	— 332.239	9,1

Že na prvi pogled spoznamo, da je tako močno (trajno) izseljevanje iz naše države v tujino sicer nenormalno, pa vendarle nadvse značilno za naše prvo povojno obdobje. Najmočnejše izseljevanje iz Jugoslavije je bilo v letih med 1955—58, to je neposredno v času priključitve cone B STO k Jugoslaviji, ko se je z našega ozemlja

⁶ Podatki preračunani na osnovi objavljenih podatkov v Stat. god. 1967 in 1968, str. 82 in 80.

* Začasni podatki.

odselil velik del italijanskega življa⁷. Nekako v to obdobje sodi tudi močan odhod prebivalcev turške narodnosti iz naše države⁸.

Iz podatkov demografske statistike, ki so nam na voljo, spoznamo, da je moč izseljevanja iz Jugoslavije naraščala vse do leta 1957, ko doseže višek s 57.070 izseljenci, potlej pa je naš emigracijski tok usihal in v šestdesetih letih kaže že zmernejši obseg. Samo za primerjavo še navedimo, da se je leta 1931 izselilo iz Jugoslavije 15.368 ljudi in 1939. leta 27.402 osebi, preselilo (vrnilo) pa 1931. leta 18.135 ljudi — kar je brez dvoma tudi odraz takratne gospodarske krize — in 1939. leta 23.763 ljudi. V letih 1953—67 se je zaradi najrazličnejših razlogov izselilo iz naše države nekaj nad 351 tisoč ljudi. Potemtakem ima naša država do tujine negativen selitveni saldo, ki je tolikšen, kot 9,1 % naravnega prirastka našega prebivalstva v navedenem obdobju. Če primerjamo moč izseljevanja z našega državnega ozemlja s številčno rastjo prebivalstva Jugoslavije, kakršno je povzročal naravni prirastek, potem spoznamo, da je bilo izseljevanje najmočnejše v letih 1955—60. Samo v teh šestih letih, ko je bil naravni prirastek prebivalstva 1.527.546 oseb, je zapustilo ozemlje Jugoslavije 255.923 ljudi, to je blizu 75 % izseljencev od leta 1953 do danes. Tudi v zadnjih letih lahko opazimo, da težnje naših ljudi k izseljevanju naraščajo. Brez dvoma pa se bodo v prihodnjih letih stotisočem naših delavcev v tujini pridružili še deset in deset tisoči novih, ki doma morda ne bodo našli ustrezne zaposlitve.

Če skušamo primerjati še z našimi, na že prej omenjeni način pridobljenimi podatki selitvenega salda, in prikazati intenziteto izseljevanja na podlagi naravnega prirastka — spoznamo, da je bilo izseljevanje najmočnejše v letih 1953—61. V tem obdobju je zapustilo našo državo okrog 26 % naravnega prirastka našega prebivalstva. Mnogo manj obsežno pa je bilo izseljevanje pred tem obdobjem (1948—1953), ko je odšlo v tujino okrog 12 % naravnega prirastka, v letih 1961—67 pa samo še 8,8 %. Potemtakem je Jugoslavija z izseljevanjem v povojnih letih zgubila okrog 830 tisoč ljudi, kar je okrog 15,8 % celotnega naravnega prirastka v tem času.

II

Poleg trajnih selitev prebivalstva Jugoslavije v tujino pa je za našo državo v zadnjem času značilno, da se je tudi naš »presežek« človeške delovne moči vključil v mednarodne, bolj ali manj sezonske tokove preseljevanja delovne moči od juga proti severu ter

⁷ R. GANTAR: SELITVE V TUJINO. Prikazi iz študije, XII, štev. 9—10, str. 17 do 24, Ljubljana 1966.

⁸ M. PANOV: O NEKIM POSLEDICAMA NASTALIM U VEZI IZSELJAVANJA TURAKA IZ NR MAKEDONIJE POSLE II. SVETSKOG RATA. Zbornik VI. kongresa geografov FLRJ, str. 353—357, Ljubljana 1962.

od jugovzhoda proti razvitejšemu severozahodu. Na to (začasno) zaposlovanje naših ljudi v tujini smo postali v Sloveniji pozorni že na začetku šestdesetih let, ko so posamezniki v vse večjem številu iskali (sezonsko) zaposlitev v razvitejših zahodnoevropskih državah. Čeprav tudi v drugih republikah Jugoslavije zaposlovanje delavcev v tujini ni bilo nobena posebna skrivnost, pa vseeno lahko šele z začetki gospodarske in družbene reforme bolj odprto spremljamo vso zapletenost in medsebojno vzročnost in povezanost in obsežnost naših migracijskih tokov, ki so usmerjeni v tujino. Če danes domnevamo, da je v tujini začasno na delu okrog 250 do 500 tisoč delavcev iz Jugoslavije⁹, pa s tem nočemo trditi, da smo se tako znebili vse odvečne človeške delovne moči v domačem gospodarstvu. Prav tedaj, ko so se v obliki brezposelnosti že močno napolnile naše domače rezerve delovne moči, ki je že v preteklem letu vse močnejše težila k zaposlitvi prostih delovnih mest v zahodnoevropskem gospodarstvu, pa je prav gospodarstvo teh dežel zajela recesija. V letu 1966 so razvite zahodnoevropske države zaposlovale blizu 5 milijonov tujih delavcev, a recesija, ki je v letu 1967 prizadejala sicer marsikatero trdno gospodarstvo teh držav, je vplivala na zmanjšanje zaposlitve in na usihanje dotoka tuje delovne sile. (Na primer: število tujih delavcev v ZR Nemčiji je bilo takole: 1962. leta 502 tisoč, 1964. leta 764.000, meseca januarja 1966. leta 1.127.000 julija 1966. leta 1.314 tisoč, januarja 1967 1.068 tisoč, v poletnih mesecih istega leta samo še 904 tisoč, v juniju 1968. leta pa že 1.015 tisoč.) Poleg tega je treba pripomniti, da se tudi znotraj držav članic Evropske gospodarske skupnosti (Francija, ZRN, Italija, Nizozemska, Belgija in Luksemburg) bolj in bolj uveljavlja načelo svobodnega preseljevanja delovne moči. Že doslej je veljal med državami te gospodarske skupine svobodnejši režim pretakanja delovne moči. Z julijem 1968, ko je začela veljati še carinska unija in skupno tržišče kmetijskih pridelkov, je v okviru njihovega gospodarskega prostora začel veljati režim svobodnega gibanja — preseljevanja in seveda tudi zaposlovanja človeške delovne moči. S tem je tudi končan proces liberalizacije gibanja delovne sile med državami članicami EGS, ki se je pričel že leta 1961 in je bil še z novimi dodatnimi dokumenti okrepjen v letu 1964. Pravzaprav bo šele s tretjim odlokom s polno veljavo zaživel proces svobodnega zaposlovanja, saj je z njim ukinjena tudi klavzula »nacionalne prednosti«, ki je doslej domači delovni moči omogočala prednost pri zaposlovanju (kar so upoštevale predvsem Francija, Belgija in Nizozemska). Ta akt vsaj na zunaj odpravlja vse dosedanje formalnosti in potrebna dovoljenja za zaposlitev delavcev iz ene države v drugi — članici EGS. Odslej so delovna mesta dostopna vsem delavcem katere koli od omenjenih držav v drugi in za vso delovno moč bodo veljali enaki pogoji in predpisi. Brez dvoma bo to na

⁹ Prim.: RADNICI ILI EMIGRANTI ...

drugi strani povzročilo zapiranje vrat delavcem, ki prihajajo na delo v države EGS izza njihovih meja. Povejmo še, da so v zadnjih letih države EGS izdale okrog 270.000 zaposlitvenih napotnic delavcem iz držav članic in 500 do 600 tisoč delavcem iz tretjih držav¹⁰.

Po podatkih, ki jih objavljajo statistike dela nekaterih držav, je bilo v državah Zahodne Evrope ob koncu leta 1966 zaposlenih več kot 250.000 naših delavcev. Samo v petih tamkajšnjih državah je delalo 241 tisoč Jugoslovanov, in sicer: v ZR Nemčiji 110.000, Franciji 65.000, Avstriji 45.000, na Švedskem 12.000 in v Švici 9.000¹¹.

Naši delavci se v glavnem zaposlujejo v državah, ki jih navajamo v preglednici št. 2. Če je sprva sosednja Avstrija zaposlila največ naših delavcev, predvsem sezonskih, je danes gospodarstvo ZR Nemčije tisto, ki absorbira največje število naših ljudi. Že ti skopi, a uradni statistični podatki, ki ne zajemajo niti ene tretjine naših delavcev v tujini, povedo, kako močan »izvoz« delovne moči zaznamujemo po letu 1965. Že v drugi polovici tega leta se je namreč število naših delavcev v tujini znatno dvignilo nad večletno poprečje

Tabela 2. DELOVNA SILA IZ JUGOSLAVIJE V NEKATERIH EVROPSKIH DRŽAVAH¹²

(stanje ob koncu leta):

Država	1963	1964	1965	1966	1967	junij 1968
Avstrija	2.334	5.186	13.513	33.208	37.669	40.617
ZR Nemčija	3.608	3.832	20.296	41.115	41.501	47.176
Švica	689	959	1.517	2.806	3.939	5.702
Francija	17	19	573	2.043	3.548	5.337
Nizozemska	149	149	742	924	934	890
Švedska	29	39	142	605	925	992
Skupaj	6.836	10.184	36.783	80.701	88.511	100.714

Vsi iz SFRJ zaposleni v tujini	7.019	10.407	38.019	84.159	93.825	106.880
--------------------------------	-------	--------	--------	--------	--------	---------

III

Če poskušamo naše sezonsko zaposlene delavce v tujini opredeliti še po kvalifikacijski strukturi, potem bomo spoznali, da je bilo 1967. leta med njimi kar 59,5% nekvalificiranih delavcev (leta

¹⁰ TRŽISTE RADNE SNAGE U EEZ. Ekonomska politika, XVI, br. 788, str. 580, Beograd 1967.

¹¹ ZAPOSLENOST 1952—1966. Jugoslovenski pregled, XI, br. 6, str. 257—266, Beograd 1967; prim. str. 265.

¹² Bilten Zveznega zavoda za zaposlovanje, Beograd, podatki za leto 1966, 1967 in prvo polovico 1968. leta.

1965 celo 70%). Kvalificirane in visokokvalificirane delovne moči v tujini je bilo 20 % (leta 1966 18%, in 1965. leta le 10,9%), delavcev s kmetij pa 12% (14,5% leta 1965) in polkvalificiranih delavcev 3,9 % (2,6 % leta 1965). Uslužbenci s strokovno srednje- ali visokošolsko izobrazbo zavzemajo med našimi izseljenci 3,8% (leta 1966 3% in leta 1965 1,9%!)). Toda v prvi polovici leta 1968 je bila kvalifikacijska struktura naših delavcev, zaposlenih v tujini takšnale: kvalificiranih in visokokvalificiranih delavcev je bilo 20,3 % (v enakem obdobju leta 1967 pa 15,5 %), polkvalificiranih 4,3 % (3,7 %), nekvalificiranih 61,1 % (61,5 %); delež z visoko ali višjo oziroma s srednjo strokovno izobrazbo pa je znašal 3,6 % (3,9 %), medtem ko je delež delavcev s kmetij zavzemal 10,3 % (12,3 %).

Prav gotovo smemo tudi v teh podatkih iskati težnje samega gospodarstva zahodnoevropskih držav, ki išče in potrebuje v svojem intenziviranem delovnem — tehnološkem procesu vse večje število strokovno usposobljenih ljudi. Žal še nimamo ustreznih podatkov za leto 1968, da bi mogli kaj več povedati o temeljnih težnjah, ki se kažejo v spremembah poklicne in kvalifikacijske strukture naših delavcev na tujem. Toda če že samo primerjamo spremembe med leti 1965 in 1967 in prvo polovico 1968. leta, spoznamo, da so v zadnjem času najštevilneje odhajali v tujino uslužbenci s srednjo ali visokošolsko izobrazbo (koeficient naraščanja je 6,6), kvalificirani (5,1) in polkvalificirani delavci (4,6), v precej manjšem številu pa nekvalificirani delavci (2,5). Število delavcev s kmečkih gospodarstev se je tudi povečalo, in to za dvakrat. Ob vsem tem se nam nehote postavlja vprašanje: ali ni neprevidno »izvažati« tolíkšen del kvalificiranih delavcev, ki jih tudi naše domače gospodarstvo, kolikor pač želi intenzivirati svoj delovni proces in modernizirati oziroma posodobiti tehnologijo proizvodnje in dvigniti proizvodnost nad avtarkično raven, kar se da nujno potrebuje? Potemtakem nas tudi vsakdanja časopisna poročila le zaman prepričujejo, da našim delovnim organizacijam povečini primanjkuje sposobnih in strokovno dovolj usposobljenih delavcev¹³. Kako si naj drugače razlagamo ugotovitev, da je bilo konec leta 1966 med našimi 265.000 brezposelnimi delavci tudi okrog 37.000 kvalificiranih in visokokvalificiranih delavcev ter okrog 22.000 strokovnjakov z dokončano srednjo, višjo ali visokošolsko izobrazbo? V letu 1966 se delež nekvalificiranih in polkvalificiranih brezposelnih ni bistveno spremenil v primerjavi z letom prej. Toda v istem času se je povečal delež KV in VKV nezaposlenih delavcev od 13,3 na 13,9 %. Povečal se je tudi delež brezposelnih s srednjo, višjo in visokošolsko strokovno izobrazbo od 5,6 na 8,3 %, torej za več kot 60 %. Med tistimi, ki so leta 1966 iskali prvo zaposlitev, je bilo več kot 12.000 tehnikov, inže-

¹³ S. L.: ZAPOSLOVANJE V TUJINI NAJ BO ORGANIZIRANO. Delo, X, št. 297, Ljubljana 1968, str. 2.

nirjev, zdravnikov, gozdarjev in drugih; leto prej pa jih je bilo samo 7.800¹⁴.

Bistveno drugačna tudi ni bila kvalifikacijska struktura delavcev, ki so v mesecu marcu 1968 prek komunalnih zavodov za zaposlovanje iskali zaposlitev. Med 344.489 zavodom prijavljenimi osebami je bilo kar 65 % NK, s srednješolsko izobrazbo 11,5 % ter 1.198 z diplomami humanističnih fakultet. Res je, da strokovnjakov, ki so potrebni našemu gospodarstvu, najdemo zelo malo med nezaposlenimi (na prim. okrog 50 inženirjev strojništva itd.). Vendar pa je treba poudariti, da delež kvalificiranih delavcev med nezaposlenimi iz leta v leto narašča (1964. leta 10,9 %, 1967. leta 15,5 %). Prav tako se med množico brezposelnih povečuje delež strokovno usposobljenih uslužbencev (leta 1964 5 % in 1967. leta že 13,3 %).¹⁵

Ali je naše gospodarstvo na sedANJI stopnji svojega razvoja res še tako nesposobno, da ne zmore v svoj razvijajoči se tehnološki proces vključiti še večjega števila kvalificiranih in strokovno izobraženih delavcev? Ali pa je morda kriva za to neustrezna strokovna usposobljenost kadrov, ki prihajajo iz naših šol? Naj bo tako ali drugače, res je, da so prenekatere naše delovne organizacije še vse preveč zaprte in se kar boje v svojo sredino sprejeti mlajši strokovni kader. Še vse premalo se namreč zavedamo (kar pa je tujina že zdavnaj sprejela kot neobhodni imperativ za nadaljnji razvoj), da je mogoče samo s strokovno usposobljeno delovno silo posodobljati proizvodne procese v slehernem podjetju, kar bo seveda najtrdnjše jamstvo za prepotreben vzpon našega celotnega gospodarstva kakor tudi za odstranjevanje še vseh preostalih — ne tako maloštevilnih — avtarkičnih spon, ki še vedno oklepajo naš gospodarski prostor.

IV

Če primerjamo podatke o kvalifikacijski strukturi zaposlenih delavcev z brezposelnimi, potem vidimo, da je struktura pri slednjih glede strokovne usposobljenosti veliko ugodnejša. Po podatkih samoupravnih organov v delovnih organizacijah ugotovimo, da jim že danes primanjkuje okrog 115 tisoč strokovnjakov z visoko ali višjo šolsko izobrazbo in več kot 70 tisoč oseb, ki so končale srednjo šolo. Poleg tega primanjkuje v naših delovnih organizacijah še okrog 10.000 VKV ter blizu 150 tisoč KV delavcev. Povedati pa je treba, da je danes v teh delovnih organizacijah zaposlenih še okrog 150.000 ljudi z nižjo strokovno izobrazbo in več kot 400.000 nekva-

¹⁴ METAMORFOZA JEDNE REZERVE. Ekonomska politika, XVI, br. 779, str. 263 do 264, Beograd 1967.

¹⁵ ŠKOLOVANJE ZA NEZAPOSLENOST. Ekonomska politika, XVII, br. 849, str. 880 do 881, Beograd 1968.

KO JE NEZAPOSLEN. Ekonomska politika, XVII, br. 831, str. 265—266, Beograd 1968.

lificiranih delavcev na tistih delovnih mestih, za katera zahtevajo višjo strokovno izpopolnjenost, kot pa jo imajo sedanji zaposleni¹⁶. Prav ta razkorak med potrebami in minimalnimi možnostmi zaposlitve kvalificirane delovne moči v domačih podjetjih povzroča skoraj v vseh vejah našega narodnega gospodarstva počasnejšo rast produktivnosti dela od tiste, ki smo jo sicer predvidevali v srednje-ročnem načrtu družbenega in gospodarskega razvoja naše države.

Ob vsem tem pa je tudi res — in to moramo še posebej podčrtati — da tujina že vse manj in manj potrebuje težaško delovno moč, vse bolj in bolj pa išče in zaposluje kvalificirane in strokovno izobražene delavce. Čisto naravno je, da si države — uvoznice človeške delovne moči — želijo s tujimi delavci zagotoviti (predvsem zaradi pomanjkanja domačih) stalno naraščajočo proizvodnjo, kar neposredno učinkuje na rast in povečevanje narodnega bruto produkta. Avtomatizacija delovnega procesa sicer zmanjšuje število zaposlenih — predvsem v sekundarnih dejavnostih gospodarstva — in tudi potrebe po nekvalificiranih delavcih. Z vsem tem moramo nujno računati tudi, ko bomo ugotavljali možnosti in pogoje za zaposlovanje naših ljudi v tujini v vseh prihodnjih letih¹⁷.

Tabela 3. IZSELJEVANJE DELOVNE SILE IZ NAŠIH REPUBLIK V TUJINO¹⁸

SR	1964	1965	1966	1967	Zaposleni v tujini ob koncu leta:				
					1963	1964	1965	1966	1967
BiH	4430	10213	11437	5064	3398	4277	12989	21127	23857
Črna gora	39	87	289	63	3	2	48	291	256
Hrvatska	2639	13600	23225	9459	2441	2441	15390	37216	43056
Makedonija	573	1382	1284	1391	127	128	1363	2237	3096
Slovenija	2918	7841	13087	8936	408	2916	5810	16358	14693
Srbija	1163	2741	5655	3673	642	643	2419	6930	8867
Skupaj	11762	35864	54977	28586	7019	10407	38019	84159	93825

Preglednica števil 3 nam omogoča pogled v teritorialni izvor naših ekonomskih izseljencev iz obdobja naše nove gospodarske politike. Presenetljivo je, da na podlagi uradnih statističnih podatkov spoznamo, da so gospodarsko razvitejša področja Jugoslavije (npr. SR Hrvatska, Slovenija) dala tujini veliko več izseljencev kot pa nezadostno razvite republike. Če pregledamo, kolikšen delež zaposlenega prebivalstva iz posamezne republike se je (začasno) izselil in sezonsko zaposlil v tujini, ugotavljamo, da je v tem na prvem mestu SR BiH s 4,9 % (v oklepaju so podatki za leto 1966: 4,3 %), njej pa sledijo Hrvatska s 4,7 % (4 %), Slovenija z 2,9 % (3,24 %),

¹⁶ Prim.: ZAPOSLENOST 1952—1966; str. 258.

¹⁷ VI. GREČIČ: Navedeni članek.

¹⁸ Podatki Zveznega zavoda za zaposlovanje, Beograd.

Makedonija 1,3 % (1 %), Srbija 0,65 % (0,51 %) in Črna gora z 0,36 % (0,4 %).¹⁹ Po vsej verjetnosti bi se ta podoba bistveno spremenila, če bi imeli na voljo potrebne podatke za vseh naših nekaj sto tisoč izseljencev, ki so zaposleni v tujini. Vendar smemo samo na podlagi teh primerjalnih številk povedati, da na zaposlitev v tujini ni vplivala samo zaposlitvena struktura aktivnega prebivalstva in tudi ne le stopnja nezaposlenosti v posameznih republikah in tudi ne le intenziteta dezagrarizacije in urbanizacije našega prebivalstva, temveč predvsem objektivne možnosti, s katerimi so tu prej tam kasneje sprostili vezi, ki so prej zavirale odhajanje naših ljudi na delo v tujino. Do neke stopnje se to prav gotovo kaže tudi v tradiciji pa v gospodarskih, kulturnih in v drugih vezeh, ki prepletajo zahodne predele Jugoslavije s sosednjimi in z zahodnoevropskimi državami. Pri vsem tem procesu odhajanja naših ljudi na (sezonsko) delo v tujino pa moramo upoštevati še politiko (pripravljenost) posameznih zavodov za zaposlovanje, ki usmerjajo in urejajo odhajanje naših delavcev na delo v tujino. Ne samo presežek delovne moči pri nas, temveč in predvsem potrebe držav, kamor so danes usmerjeni selitveni tokovi naših ljudi (kakor tudi iz drugih držav), določajo njihov številčni obseg pa tudi kvalifikacijska struktura manjkajoče oziroma potrebne človeške delovne moči. V zadnjih letih opazamo, da tujina zahteva vedno večje število strokovno usposobljenih delavcev, vse manj in manj pa prihajajo v poštev težaki — nekvalificirani delavci. Vsestransko upravičenost takšnih zahtev dojamemo, če se pogledimo v sodobni proces avtomatizacije industrijske pa tudi druge proizvodnje, ki zahteva ozko specializiranega strokovnjaka najrazličnejših stopenj in zvrsti. Morda je prav značilen primer kvalifikacijske strukture naših delavcev v ZR Nemčiji: konec leta 1967 je v tej razviti zahodnoevropski državi delalo 44 % vseh naših izseljencev (leto prej celo 49 %). Tedaj je ZRN zaposlovala 52 % (leta 1966 pa 67 %) naših VKV delavcev na tujem, 47 % (56 %) KV, nadalje 42 % (53 %) PK in 45 % (49 %) NK delavcev. Med 3.600 našimi uslužbenci s srednjo, višjo ali z visoko strokovno izobrazbo, kolikor jih je bilo leta 1967 v tujini, je bilo samo v ZRN zaposlenih 34 % (1966. leta 44 %), v Avstriji 19 % (17 %), v Švici 6,7 % itd. Poleg vseh teh je bilo tega leta v ZR Nemčiji zaposlenih še 38 % (37 %) naših kmetov — sezonskih delavcev, v sosednji Avstriji pa 55 % (58 %).

Trditi smemo, da se v glavnih črtah velika večina značilnosti poklicne oziroma kvalifikacijske strukture naših zaposlencev doma kaže tudi na onih v tujini. Tako najdemo med izseljenci iz SR Črne gore 59 % (leta 1966 celo 85 %), Makedonije 65 % (77 %), BiH 76 % Hrvatske 61 % (74 %) tudi največji delež težaške delovne sile. Leta 1967 je bilo med slovenskimi (35 % oziroma 64 % v letu 1966) in

¹⁹ Podatki povzeti iz: STATISTIČKI GODIŠNJAK za leto 1967 in 1968, str. 336 in 344.

srbskimi (43 oziroma 55 %) zaposlenci v tujini že nekaj manj NK delavcev, a še vedno znatno število. Z uresničevanjem hotenih gospodarske reforme smo pri nas s precej radikalnimi ukrepi zajezili dosedanje izredno hitro naraščanje števila zaposlenih v družbenem sektorju gospodarstva. Toda že v zadnjih dveh letih je bil ta proces nekako s »silo zatrt«, kar pa že danes povzroča počasnejšo dez-
 agrarizacijo prebivalstva, kakor pa je bila v preteklih obdobjih. Pritisk delovne moči s podeželja, kjer je na sorazmerno majhnih kmetijah nezadostno zaposlena, v mesta je še vedno premočan za omejene možnosti našega gospodarstva. Prav zato lahko najdemo v zadnjem času med našimi sezonskimi izseljenci v tujini vedno večje število ljudi s kmetij. Po uradnih podatkih jih je bilo že blizu 12 tisoč leta 1966 (leta 1967 pa 11.239). V tem letu je največ ljudi s kmetij odšlo v tujino iz SR Slovenije, saj jih je celo 31,5 % (leta 1967 29 %) vseh slovenskih izseljencev. Veliko manj pa jih je iz drugih republik: med hrvatskimi izseljenci zavzemajo 11 %, med bosanskimi 10 % (leta 1967 9 %), makedonskimi 7 % (lani že samo 3 %) ter med srbskimi 3,6 %. Med našimi ekonomskimi izseljenci povojnega obdobja je kar 12 % (leta 1966 celo 14,1 %) kmečkih ljudi.

V

Prav zanimivo in koristno bi bilo natančneje spoznati in prikazati tista področja v Jugoslaviji, ki so dala tujini v obliki sezoncev največ svoje delovne sile. Res je, da v tem prav močno stopajo v ospredje skoraj vsa naša zaostala kmetijska področja. Nobena skrivnost ni, če povemo, da so naselja zahodnobosanskih kraških polj zgubila pretežno večino moške delovne sile. Tudi druga manj razvita območja Jugoslavije so prispevala nemajhen delež svojega prebivalstva v selitveni tok človeške delovne moči. Med slovenskimi izseljenci jih je največ z območja severovzhodne Slovenije (predvsem iz Pomurja in Haloz) in Dolenjske, Notranjske in iz Primorske²⁰.

Kolikor bolj se omejujejo možnosti za zaposlitev človeške delovne moči v domačem kraju in v domačem gospodarstvu, toliko močnejši postaja pritisk nezaposlenih ali nezadostno zaposlenih ljudi za odhod v tujino. V zadnjem štiriletnem obdobju se je število zahtev za napotnice za delo v tujini več kot podvojilo. Leta 1964 se je 37.800 občanov obrnilo na komunalne zavode za zaposlovanje s prošnjami za posredovanje dela v tujini. Ugodno so rešili samo okrog 39 % primerov. Že naslednje leto se je nakopičilo 65.200 prošenj, zaposlitev v tujini pa so dovolili samo 52 % prošnjikov. V letu 1966 je bilo že 74.500 vlog, od katerih je bilo ugodno rešenih

²⁰ M. NATEK: NEKATERI SODOBNI DEMOGEOGRAFSKI PROCESI V SLOVENIJI. Geografski obzornik, XIII, štev. 3—4, Ljubljana 1966. Prim. str. 124.

že 76 %, v letu 1967 pa 50.846 zahtev, ugodili pa so le 56 %. Tudi v tem so med posameznimi republikami znatne razlike. Po tem kazalcu sodeč imajo delavci iz SR Slovenije tudi največje možnosti za zaposlitev v tujini, saj je bilo leta 1967 kar 99,5 % (leta 1966 pa 97,5 %) prošnikom izdana napotnica za (sezonsko) delo v tujini. Nekoliko slabše so razmere v drugih republikah: v SR Srbiji (73 %), Makedoniji (62 %, leta 1966 le 27 %) in na Hrvaškem (59 %) je delež ugodno rešenih prošenj za zaposlitev v tujini še kar zadovoljiv, medtem ko je v Črni gori (18 %) in v BiH (27 %, 1966. leta pa 72 %) izredno nizek.

Na tem mestu se ne nameravamo poglobljati v vzroke administrativnega zaviranja izseljevanja in zaposlovanja naših delavcev v tujini. V tem sklopu vprašanj pa vendarle moramo iskati tudi enega izmed osnovnih vzrokov, zakaj naši delavci odhajajo v tujino na (sezonsko) zaposlitev mimo ustreznih zavodov (kar navsezadnje onemogoča tudi evidenčni nadzor nad številom naših ljudi, ki delajo v tujini). Nenačrtno in bolj samoiniciativno ter priložnostno iskanje dela v tujini pa lahko povzroči še druge, nemalokrat tudi hude nepravilnosti in težave. Niso tako redki primeri, ko naši delavci, ki si iščejo zaslužek v tujini, padejo v roke organizacijam naše povojne politične emigracije²¹.

VI

Ob prikazovanju izseljevanja našega človeka v tujino se nam nehotе postavljajo mnoga vprašanja. Ali so selitveni tokovi, pa naj so domači ali tisti, ki so usmerjeni v tujino — res samo začasen pojav na sedanji stopnji našega družbenega in gospodarskega življenja? In: ali bodo migracijski tokovi z normalizacijo in s stabilizacijo našega domačega gospodarstva kar sami prenehali? Je zaposlovanje naše človeške delovne moči v tujini res samo začasno, izhod iz trenutne »krize«, ki je zajela našo zaposlitveno politiko, kakor to zelo radi pogostokrat naglašamo? Kolikor smo upravičeni tudi za to primerjavo povzeti izkušnje gospodarsko razvitejših območij pri nas ali v drugih državah, potem moramo zapisati, da so vse oblike naših današnjih selitev človeške delovne moči samo začetek novega procesa v oblikovanju tako imenovane »mobilne delovne sile«.²² V vseh gospodarsko razvitejših zahodno-evropskih državah je preseljevanje delovne sile iz kraja v kraj, iz pokrajine v pokrajino vsakdanja življenjska in eksistenčna potreba velikega števila zaposlenih. In zdi se mi, da bolj ko je gospodarstvo posameznega

²¹ ZAŠTITA ZAPOSLENIH U INOSTRANSTVU. Ekonomska politika, XV., br. 763, str. 1456—1457, Beograd 1966.

²² NA PUTU MIGRACIJA. Ekonomska politika, XV, br. 767, str. 1580—1581, Beograd 1966.

območja ali države »odprto navzven« in prepuščeno pretresom tržnih in ekonomskih zakonitosti, toliko bolj more in mora vsrkavati vso potrebno človeško delovno moč z vseh strani in območij. Moč in razvejenost gospodarskega potenciala pa navadno odločata o obsegu in smereh selitvenih tokov. Prav zaradi tega dobiva priseljevanje delovne sile v gospodarsko močna in izredno razvita območja medregionalni ali celo mednarodni značaj²³.

Čisto razumljivo pa nam je tudi, da avtarkično gospodarstvo, ki je zaprto v kakršne koli teritorialne ali administrativne okvire meja ali pa omejeno zgolj na izvor in potrebe svojega nacionalnega gospodarskega potenciala, kar duši in seveda s tem tudi onemogoča kakršne koli močnejše ter na daljavo usmerjene selitvene tokove. Kajti šele delitev dela med območji in področji povzroča preseljevanje ljudi, saj lahko samo ta odpira zaposlitvena vrata delavcem iz vseh drugih področij.

Vsa nakazana dejstva nas vsekakor silijo, da pogledamo še v sedanji in jutrišnji izvir, ki hrani selitvene tokove naše delovne moči. Ali bo izseljevanje in »začasno« zaposlovanje naših ljudi v tujini postalo že kmalu nepotrebno, ker bomo mogli vsem zagotoviti delo in kruh v domačem gospodarstvu? Za odgovor se spomnimo samo na nekatera dejstva iz načrta srednjeročnega družbeno-ekonomskega razvoja SFRJ. Ta načrt namreč predvideva, da bo zaposlenost v družbenem sektorju v letih 1966—70 naraščala s poprečno letno stopnjo 2,5 do 3 % (v letih 1957—65 za okrog 6 %, v obdobju 1960 do 65 pa 4 %). S tako poenjajočo rastjo zaposlovanja bo mogoče v letih 1966—70 nuditi delo in zaslužek samo 500 do 550 tisoč osebam. Predvidevajo, da bo s tem mogoče zaposliti samo priliv mladine ter iz šol prihajajoči strokovno usposobljeni kader. Zato je še vedno treba računati, da bo v vseh naslednjih letih pritisk aktivnega prebivalstva s podeželja v mesta in v industrijska središča izredno močan, kar pa bo seveda že nad omejenimi možnostmi zaposlitve doma. Načrtovalci tudi predvidevajo, da bo mogla SR BiH v tem obdobju zaposliti poprečno samo po 10.000 ljudi na leto; Črna gora bo mogla dati delo in zaslužek samo polovici letnega prirastka aktivnega prebivalstva, Makedonija 60 % itd.²⁴ Vse to so dokaj nerazveseljiva dejstva. Žalostna pa so še toliko bolj, ker imamo na voljo večinoma nekvalificirano delovno moč, ki prihaja s kmetij in za katero je doma kakor tudi v tujini vedno manj in manj zanimanja²⁵. Tudi o tem naj nas še bolj nazorno prepriča podatek, ki

²³ Prav tam.

²⁴ DRUŠTVENI PLANovi REPUBLIKA 1966—1970. Jugoslovenski pregled, XI, br. 3, str. 103—112, Beograd 1967.

²⁵ Prim. poročilo: DELAVCI SE VRAČAJO V KMETIJSTVO. Delo, X, štev. 26, str. 2, Ljubljana 1968.

kaže, da je samo v ZR Nemčiji še vedno na razpolago okrog 500 do 700 tisoč delovnih mest, ki pa so spričo pomanjkanja odgovarjajoče strokovno usposobljene človeške delovne moči še vedno nezasedena²⁶. In prav zato smemo skoraj pričakovati, da se bodo tudi našim nekvalificiranim delavcem kaj kmalu zaprla široka vrata v svet.

²⁶ F. ŠETINC: Navedeni članek, str. 1189—1190.

»Teze« in visoko šolstvo

Komisija CK ZKJ za družbena in idejno politična vprašanja je izdelala teze z naslovom »Naloge Zveze komunistov Jugoslavije pri nadaljnji graditvi visokega šolstva na osnovi samoupravljanja«, ki naj bi — dopolnjene in predelane v javni razpravi — postale podlaga za ustrezeni dokument bližnjega IX. kongresa ZKJ. O tezah je razpravljajal aktiv, ki ga je prav zato sklical univerzitetni komite ZKS izmed delavcev in študentov ljubljanske univerze. Morda se bo dokončno besedilo tez, ki jih bodo dali v javno razpravo, razlikovalo od tistega, ki je rabil za podlago diskusijam na univerzitetnem komiteju. Kljub temu menimo, da je treba spregovoriti tudi o teh tezah, ki so jih udeleženci razprave v celoti odklonili; razodevajo namreč miselnost, o kateri kaže, da prevladuje ponekod v naši javnosti, zlasti glede vprašanja izobraževanja nasploh, visokošolskega pa še posebej, in pa tistih izobražencev, ki delajo kot učitelji in raziskovalci na visokih šolah. Polemiki s to miselnostjo velja naš zapis, ne glede na to, v kakšni obliki in v kolikšnem obsegu bo izražena v dokumentu o visokošolskem izobraževanju, ki bo dan v javno razpravo. Gre namreč za miselnost, ki bo po našem trdnem prepričanju — kolikor bi jo začeli uveljavljati v praksi — povzročila več škode kot koristi.

Teze izhajajo iz stališč, ki ne drže, svojih ugotovitev ne argumentirajo, vsebujejo pa tudi nekaj napačnih trditev. Močno vprašljiv je tisti del tez, ki govori o »ceni izobraževanja« in ki naj bi bil nekakšen osnutek za prihodnjo ekonomiko našega visokošolskega izobraževanja. Vendar o tej »ceni« v pričujočem zapisu ne bomo veliko govorili, opozorili bi le na dve, tri trditve, o katerih menimo, da so rabile sestavljalcem tez za izhodišče in je zato treba predvsem z njimi polemizirati.

Teze izhajajo od »ideje o vsestranskem razvoju osebnosti ter integracije vseh vrst dejavnosti v enotni družbeni proces dela«. O takšni usmeritvi in na njej grajenem sistemu izobraževanja pravijo, da je »eden izmed temeljnih pogojev za to, da se preseže nasprotje med umskim in fizičnim delom«. Ne glede na to, da je misel o »integraciji vseh vrst dejavnosti v enotni družbeni proces dela« vsaj močno nejasna (kaj se naj »integrira« in kako: različne vrste dela, nosilci raznih vrst dela ... in pa: kaj naj v tej zvezi »integracija«

sploh pomeni?), je trditev, češ da je navedena idejna usmeritev in na njej zgrajen sistem izobraževanja med temeljnimi pogoji za odpravo nasprotij med umskim in fizičnim delom, zelo blizu najčistejšemu voluntarizmu. Teh nasprotij namreč ne more odpraviti nobena idejna usmeritev in noben sistem izobraževanja; odpravijo, ali bolje, odpravljajo jih lahko edinole objektivne družbene okoliščine, zlasti tiste na področju tehnološke organizacije produkcijskih procesov, le-ta pa je spet odvisna od razvojnega stanja produktivnih sil.

Pa tudi sicer izhajajo teze pri obravnavanju vprašanja o razmerju med umskim in fizičnim delom iz izhodišč, ki ne vzdrže kritike. Čeprav na nekem mestu pravilno poudarjajo, da vodi sam razvoj produktivnih sil in družbenih odnosov k integraciji umskega in fizičnega dela (bolje bi bilo: k odpravljanju razlik in nasprotij med njima), pa se v nadaljnjih izvajanjih spet znajdejo pri takšnem gledanju na ta problem, ki v bistvu ničesar ne pove. Pravijo namreč, da je v naši družbi zmeraj bolj prisotna »ideja (v teoriji in praksi), ki izhaja iz enotnosti umskega in fizičnega dela kot dejavnika nove družbene biti«. Spričo te ugotovitve je treba opozoriti, da ideja o enotnosti obeh vrst dela ni prav nič specifična ne za »inteligenco, ki se je rodila in raste hkrati z razvojem socialistične teorije in prakse«, in ne za našo družbo v celoti. Ideja o tej enotnosti je namreč že zelo stara, saj je istovetna s spoznanjem, da je vsako delo vselej bilo, je in bo enotnost umskega in fizičnega delovnega prizadevanja. So pa seveda — in verjetno še lep čas bodo — takšni delovni postopki, ki zaradi obstoječe objektivne nuje terjajo več fizičnega, in pa takšni, ki terjajo več umskega delovnega prizadevanja. Ta okoliščina povzroča med drugim tudi nekatere posledice na področju družbene slojevitosti, posledice, ki jih seveda ni mogoče odpraviti z nobeno idejno usmeritvijo.

Toda — če je šlo doslej vendarle samo za večje ali manjše teoretične netočnosti, pa je poudarjeni negativni odnos do izobražencev, ki ga kažejo teze, drugačne narave. Takoj v uvodu namreč pribijejo, da je pri reformi našega izobraževalnega sistema treba nasprotovati ne samo etatističnim in tehnokratsko-birokratskim pojmovanjem, marveč tudi »monopolu tako imenovane intelektualne elite, ki je po nekaterih teorijah poklicana, da vodi družbo in da je zaradi tega v privilegiranem položaju«. Takšne pavšalne, z ničimer utemeljene trditve si ne moremo razlagati drugače, kakor za krepko (preventivno) klofuto, ki jo je spet enkrat bila deležna vsa naša inteligenca, tehniška, humanistična in druga. Kolikor so med enim — v tem primeru gotovo zelo majhnim — delom te intelligence v resnici prisotne težnje k temu, da se zaradi svojega znanja in strokovnosti povzpne v vrste politične elite z vsemi njenimi privilegiji (le tako se namreč da racionalno razlagati navedeno misel o »monopolu tako imenovane intelektualne elite, ki je ... itn.«), je treba javno in odkrito povedati, za kateri del intelligence gre. Demokratičnost kritike zahteva, da le-ta svoj objekt konkretizira. Takšne pavšalne, nekonkretizirane in ne-

argumentirane trditve pa ni mogoče razumeti drugače kot izraz nezaupanja tudi v tisti največji del inteligence, ki si prizadeva, da bi s svojim znanjem prispeval h graditvi humanih socialističnih odnosov v naši družbi in si prav nič ne želi, da bi se povzpел med politično elito; razumeti se jo da tudi kot žalitev, pa še kot izraz težnje, da bi zavrli mnenjski pluralizem pri nas, ki pa je bistveni pogoj za to, da lahko samoupravljanje v resnici zaživi v družbeni biti vseh naših ljudi, ne pa da samo mehanično »funkcionira«.

Iz tez se tudi ne da razbrati, kakšen status pripisujejo ljudem, ki delajo na visokih šolah, oziroma ali jih sploh štejejo za delovne ljudi? Ta dvom nam zbuja trditev, češ da so se na področju umskega dela najdelj »zadržali elementi 'lastniškega' upiranja temu, da bi z izobraževanjem upravljal delovni človek«. Spričo te trditve se zastavlja tole vprašanje: mar ljudje, ki pedagoško in znanstveno delajo na visokih šolah, niso delovni ljudje in pa, kaj je spričo tega sploh vsebina *samoupravljanja* na teh ustanovah? To vprašanje je tem bolj upravičeno, ker teze odkrito izražajo bojazen pred takšnimi »hotenji v sami praksi, po katerih naj bi inteligenca kot nekakšen zaprt lastniški sloj razpolagala z izobrazbenim in znanstvenim potencialom«. Tedaj: spet krepak izraz nezaupanja v inteligenco — tokrat z nekoliko drugačnega zornega kota.

In končno; zdi se nam, da antiintelektualizem ni ravno primerno izhodišče za nadaljnjo graditev našega visokega šolstva, tudi ne na samoupravnem temelju. Da teze nimajo ravno lepega mnenja o kadrih, ki delajo na visokih šolah, izhaja ne nazadnje iz tega, da na nekem mestu govorijo o »skladih (fondih) učnega in znanstvenega osebja«. Doslej smo o skladih govorili menda samo v zvezi z vsakršnim — mrtvim in živim — blagom. Čeprav se teze zavzemajo za to, da naj bi delo učnega in znanstvenega osebja na visokih šolah postalo blago, pa za takšno tega osebja samega vendarle ne gre proglati, tudi posredno ne.

Zaradi trditev, ki ne drže, zgubljajo teze, ki so namenjene obravnavanju zelo perečega in resnega vprašanja, dobršen del resnosti. V dokaz tega navajamo samo tole trditev: »... državlastniško diriganje izobraževanja in znanja zavira znanstveno-tehnološki razvoj in razvoj produktivnih sil«. Danes najbrž ni dvoma, da so takó izobraževanje in znanje kakor tudi znanstveno-tehniški razvoj in razvoj produktivnih sil dosegli v Združenih državah Amerike in v Sovjetski zvezi najvišjo stopnjo v svetu. Prav tako pa ni dvoma, da je ravno v obeh navedenih državah državno-lastniško diriganje izobraževanja in znanja izredno močno prisotno. Kako naj tedaj razumemo gornjo nedokazano in nedokazljivo trditev? Menda ni treba posebej poudariti, da smo odločno zoper kakršenkoli državno-birokratski odgovor na zastavljeno vprašanje: hkrati s tem pa vendarle opozarjamo na to, da se tako resnih problemov, kakor je tisti o nadaljni graditvi visokošolskega izobraževanja, ne da reševati z aktivističnimi stereotipi.

Naslednja z ničimer argumentirana pa tudi nevzdržna trditev tez se nanaša na katedre kot pedagoške in raziskovalne enote fakultet. Teze trdijo, da se pri reformi visokošolskega izobraževanja zastavlja »kot eden prirodnih pogojev sprememba obstoječe strukture katedre, sprememba njene razdeljenosti na vrsto izoliranih pedagoških enot...« in pa, da vodi »celokupni ustroj študija, ki temelji na sistemu kateder, do pomanjkanja kooperacije in integracije med posameznimi znanstvenimi disciplinami in posameznimi fakultetami«. Kakor nam je žal, moramo spričo takšnih trditev vendarle izreči pomislek, da se namreč sestavljavci tez nemara niso dodobra seznanili z notranjo strukturo posameznih fakultet, ne pri nas ne v svetu. Bojimo se, da poznajo takšno strukturo le na eni sami univerzi ali pa celo na eni sami fakulteti, ki pa ni značilna za druge univerze in fakultete v Jugoslaviji. Mimo tega bi v tej zvezi kazalo načeti tudi vprašanje nacionalnih univerz, recimo naše univerze v Ljubljani. Ta univerza — zlasti zagadelj, ker je edina v danem nacionalnem okolju — ni samo »neka« najvišja pedagoška in znanstvena ustanova v jugoslovanskem prostoru, marveč je kot slovenska univerza tudi sestavni del nacionalne kulture slovenskega naroda. Če bi reševali pereče probleme njenih pedagoških in znanstvenih nalog po enotnih, k temu pa še nedomišljenih kalupih, bi bržčas najbolj zadeli in osiromašili prav ta njen nacionalno kulturni pomen.

Trdili smo, da se teze zavzemajo za to, naj bi delo učnega in znanstvenega osebja, ki dela na univerzah, postalo blago, ki se prodaja na tržišču. To je namreč osrednja »filozofija« tistega dela tez, ki govore o ekonomskih problemih visokošolskega izobraževanja. Tako pravijo med drugim: »Delovanje dohodkovnih odnosov in pa pogoji za razvoj samoupravljanja bi bili najpopolnejši, če bi bil nosilec finančnih sredstev za plačevanje cene izobraževanja — študent«. Zaradi takšne »filozofije« tudi prav nič ne preseneča stališče tez, češ da je »ugotavljanje elementov in osnovnih meril za določitev cene izobraževanja... eden najpomembnejših korakov na področju izobraževanja v danem trenutku pri nas«.

Ob drugačnem odnosu do izobraževanja, univerze in izobraženec bi verjetno ne bilo težko najti drugih, bolj pomembnih »korakov«, ki bi jih bilo pa zares treba storiti za to, da spravimo naše visoke šole na sodobno raven pedagoškega in znanstvenega dela. Kategorijo »cene izobraževanja« smatramo za čisto konstrukcijo, do katere je prišlo zaradi tega, ker se pri nas žal vse preveč hitro in brez zadostnega premisleka prenašajo mehanizmi blagovnega tržišča in materialne proizvodnje na področja, ki takšnega prenašanja enostavno ne prenesejo. V dokaz tega nedomišljenega postopanja navajamo samo še tole misel iz tez: »Določanje cene izobraževanja ni nerešljiv problem. Tu je postopati podobno kakor pri ugotavljanju obračunske cene blaga in uslug, ki jih nudijo delovne organizacije«. Kolikor bo na področje visokošolskega izobraževanja in šolstva

sploh prodrta takšna miselnost, bo to področje nujno skomercializirano, pa naj so bili sestavljalci tez subjektivno tudi proti takšnemu učinku. Sicer pa naj o »ceni izobraževanja« spregovorijo strokovnjaki za ekonomiko izobraževanja.

Februarja 1969

Sergej Vošnjak

Samoupravljanje v kulturi

Razmišljanja o gradivu za kongres ZKJ o razvoju kulture na temelju samoupravnih družbenoekonomskih odnosov.

Tako pogosto poudarjamo, kako potrebno je razviti samoupravljanje v kulturi, da je to postalo pravzaprav že fraza. Predvsem zaradi tega, ker kaj dlje od tega, da načelno ugotavljamo, kako nujno je samoupravljanje, nismo prišli. Nismo razmišljali o tem, kako, v kakšnih okvirih in na kakšnih temeljih naj to samoupravljanje razvijamo. Prav zaradi tega, ker tako deklarativno obravnavamo samoupravljanje v kulturi, vlada na tem področju največ nejasnosti; ker ne izpolnjujemo obveznosti do kulture in v kulturi sami, ker ustrezno ne ukrepamo na najrazličnejše neodgovorne in anarhične posege, se skušamo opravičevati tako, da se sklicujemo na samoupravljanje in samoupravne pravice. Vse to ni v prid niti razvoju samoupravljanja niti spodbujanja in rasti kulturne ustvarjalnosti.

Na področju ustvarjanja materialnih dobrin imamo precej razčiščene pojme o samoupravnih odnosih, pravicah in dolžnostih. V konkretni praksi lahko sicer tudi še na tem področju najdemo mnogo nedoslednosti, poskuse uveljavljanja etatičnih pogledov, izrabljanje samoupravljanja z uveljavljanjem monopolizma, osebnih interesov itd. Vendar je na tem področju perspektiva samoupravnega razvoja precej jasna in o vseh negativnih pojavih lahko govorimo le kot o posamičnih primerih, ki se pojavljajo predvsem tam, kjer kolektivna zavest še ni dovolj razvita.

Eden temeljnih elementov za samoupravljanje na področju ustvarjanja materialnih dobrin je dejstvo, da si delovni kolektivi sami — seveda v skladu z obstoječimi zakonskimi določili — z rezultati svojega dela ustvarjajo svoj materialni položaj, svoje pogoje za gospodarjenje. Delovni kolektivi sami tudi razdeljujejo rezultate svojega dela — razen tistih dajatev, ki jim jih predpiše družba; sami

odločajo, koliko bodo dali za modernizacijo in razširitev proizvodnih sredstev, koliko za družbeni standard in koliko za osebne dohodke. Čim kvalitetneje bo kolektiv delal — od produktivnosti in asortimana do plasmata na tržišču — toliko boljši bodo materialni pogoji vsega kolektiva in vsakega posameznika v njem.

Na področju kulture ter vzgoje in izobraževanja teh elementov ni. Za te dejavnosti je vnaprej določeno, koliko bo sredstev, ki bodo na voljo. S tem, da jih preimenujemo, jih prav nič ne povečamo; če jim namesto proračunska rečemo samofinancerska — določamo pa jih prav tako in v isti višini, kot smo določali proračunska, ne ustvarjamo nikakršnih boljših materialnih pogojev za kulturo, vzgojo in izobraževanje. Količina teh sredstev je predvsem odsev večjega ali manjšega spoznanja o pomenu teh dejavnosti za naš splošni razvoj takrat, ko pristojni organi usklajujejo želje kulture in šolstva s splošnimi možnostmi odnosno spoznanjem, kolikšen del nacionalnega dohodka bi lahko šel za kulturo in šolstvo. Formalno se sicer sredstva za kulturo določajo na osnovi programov kulturnih ustanov in se podpisujejo pogodbe, v praksi pa se ta sredstva delijo predvsem na osnovi računov, koliko sredstev potrebuje posamezna kulturna ustanova, da bi pokrila osebne dohodke po sistematiziranih mestih, upoštevajoč pri tem nekaj odstotno povišanje osebnih dohodkov v preteklem letu. Zato se mi zdi povsem vseeno, kako v posameznih obdobjih imenujemo financiranje kulture, če ostajata vsebina financiranja in količina sredstev nenehno na isti ravni.

V takih pogojih ne morejo niti kolektivi kulturnih institucij niti posamezniki v njih s kvalitetnejšim in povečanim delom vplivati na večanje dohodka. Vplivajo lahko le na drugačna razmerja pri delitvi osebnega dohodka, kar pa je le eden od elementov samoupravljanja pri proizvodnji materialnih dobrin. Vendar tudi ta samoupravna možnost za uravnavanje medsebojnih odnosov pri delitvi osebnih dohodkov še ne omogoča nagrajevanja po delu. Ker so celotna sredstva za osebne dohodke določena vnaprej, se možnosti za nagrajevanje učinkovitejšega in kvalitetnejšega dela lahko dosežejo le z razvrednotenjem celotnega dela, ki že tako in tako občutno zaostaja za enako kvalitetnim delom v drugih dejavnostih. Takšna usmeritev lahko sicer vodi k pravilnejšim notranjim razmerjem pri delitvi osebnih dohodkov v kulturi, ne vodi pa k nagrajevanju po vloženem delu in še bolj povečuje razliko pri vrednotenju dela v kulturi in drugih dejavnostih.

Materialni pogoji za razvijanje kulture in vprašanje kulturnih vrednot v človekovo zavest niso odvisni le od zavzetosti in hotenj samih kulturnih ustvarjalcev. Kulturnih vrednot ne moremo vulgarno enačiti s potrošno robo in iskati zanje tržne zakonitosti in prek njih ugotavljati rentabilnost kulture in njeno upravičenost. Kultura v najširšem pomenu je temeljni element vsake nacionalnosti in je bistvena za nacionalni razvoj na vseh področjih. To pa pomeni, da mora biti odnos do kulture odsev neke kolektivne nacionalne odgovornosti

do lastnega razvoja, nikakor pa ni stvar stihijskega razumevanja ali nerazumevanja mesta in vloge kulture v našem življenju. V takšnih pogojih se seveda samoupravljanje v kulturi razvija na drugačnih temeljih kot na področju ustvarjanja materialnih dobrin. To seveda ne onemogoča samoupravljanja v kulturi, ampak zahteva, da poiščemo drugačne zveze in drugačne osnove, na katerih naj to samoupravljanje sloni. Samoupravljanje se lahko uveljavlja na precej širokem področju in zanj ni nujno, da se razdrobi na najmanjše celice. V samoupravnih odnosih vidim seveda predvsem vsebino, ki ji je oblika podrejena.

Pri kulturni ustvarjalnosti, enako kot pri šolstvu, presega neposredni interes za te dejavnosti meje samih kulturnih ustanov. Zato menim, da se tudi samoupravljanje ne more omejiti samo na ustanove, ampak se mora razvijati širše. To dejstvo do neke mere upoštevajo zakonska določila o imenovanju predstavnikov družbe ali javnosti v samoupravne organe teh ustanov. Ker pa imajo predstavniki le omejene pravice in precej nejasno opredeljene dolžnosti, je njihovo delovanje pogosto le neko formalno izpolnjevanje zakonskih določil.

Resnični družbeni interes se pri delu kulturnih ustanov (in v šolstvu) odraža povsem drugače kot v delu organizacij, ki ustvarjajo materialne dobrine. Pri slednjih smo se na srečo vsaj načelno že dokopali do spoznanja, da je temeljni družbeni interes predvsem njihova rentabilnost. V praksi sicer še toleriramo zgubo in jo dovoljujemo celo planirati, vendar smo že ukinili ali preusmerili proizvodnjo v nekaterih nerentabilnih tovarnah. Rentabilnosti kulture ter izobraževanja in vzgoje pa se ne da ugotavljati na enak način, njihove pomembnosti ni mogoče meriti s knjigovodskimi stroji niti s primitivno miselnostjo, pa naj gre za birokratsko etatistično ali zaostalo neodgovorno miselnost, ki je sposobna dojemati le številke v dinarjih. Vrednosti kulture, vzgoje in izobraževanja ni možno meriti s finančnimi bilancami, ampak le s stopnjo naše lastne zavesti in naših lastnih spoznanj. Le-te pa vsaj do neke mere lahko ugotavljamo z deležem nacionalnega dohodka, ki smo ga odmerili kulturi in šolstvu.

To so samo nekateri problemi, ki opozarjajo, da moramo še temeljno poiskati temeljne zveze, na katerih naj se razvija samoupravljanje v kulturi. Če se zadovoljujemo le z nenehnim govorjenjem, da je treba v kulturi uveljaviti samoupravljanje, k stvari dejansko prav nič ne prispevamo. Takšno načelno ponavljanje o nujnosti samoupravljanja v kulturi jemlje tej pomembni stvari vso resnost in jo razvrednoti na raven fraze, hkrati pa ustvarja tudi precejšnjo idejno zmedo. V praksi lahko zasledimo najrazličnejša tolmačenja samoupravljanja v kulturi, ki so si diametralno nasprotna, od tistih, ki ustvarjajo mit o samoupravljanju, in gledajo nanj kot na nadnaravno silo, čarobno palico, ki lahko vse uredi sama po sebi, pa do prepričanja, da samoupravljanje dopušča tudi najočitnejšo anarhijo.

Eden od temeljev samoupravljanja v kulturi je njena materialna baza. Sedanji materialni pogoji za kulturo dopuščajo predvsem financiranje kulturnih institucij, ne pa kulturnih dejavnosti. Mislim pa, da je naša kulturna ustvarjalna sposobnost mnogo obsežnejša, kot jo lahko uokvirimo v same kulturne institucije. Ta kulturna potencia bi, da bi uresničila svoje pobude, potrebovala večjo materialno bazo, kot je danes na voljo za kulturne ustanove. Sredstva za kulturo ne prihajajo več samo iz družbenih dajatev, določenih z zakoni, ampak jih že precej prihaja od neposrednih koristnikov, od delovnih organizacij posameznikov. Takšna usmeritev je pravilna in nujna. Vendar mora biti jasna. Ne strinjam pa se z mislijo, ki je zapisana v gradivu za kongres ZKJ, da naj bodo proračunska sredstva le del splošnih sredstev za kulturo; takšno pojmovanje bi lahko kdo tudi razumel, da se lahko že tako majhen družbeni delež za kulturo še zmanjša. Bolj jasno bi morali poudariti, kako oplemenititi družbeni delež za kulturo z deležem delovnih organizacij in posameznikov, kar bi ustvarilo bolj ustrezne materialne pogoje za razvoj kulture.

Samoupravljanje v kulturi ne bomo razvili s ponavljanjem najbolj načelnih principov, ki so jih že mnogokrat zapisali in še večkrat povedali. Sedanjega stanja tudi ne bomo spremenili, če bomo iskali še tako napredna imena za sedanje odnose. Temeljito se je treba zamisliti v probleme, ki na tem področju obstajajo, pa naj gre za odnos med družbo kot celoto in njeno kulturno ustvarjalnostjo, za vlogo družbe, kulturne ustanove in posameznika pri kulturnem ustvarjanju, za pravice in dolžnosti posameznega dejavnika na tem področju, za odnos med kulturnimi ustanovami in kulturnim ustvarjanjem nasploh. Treba je poiskati takšne samoupravne oblike, ki bodo ustrezale težnjam, potrebam in možnostim našega kulturnega razvoja, razčistiti moramo naše poglede do ekstenzivnosti in obstoja posameznih kulturnih ustanov, ugotoviti njihovo funkcionalnost in resnične potrebe, spregovoriti o deležu narodnega dohodka za kulturo itd.

Če iz teh razmišljanj ocenjujem gradivo o razvoju kulture na temelju samoupravnih družbeno ekonomskih odnosov in o nalogah komunistov, ki so s tem v zvezi, lahko ugotovim, da je to gradivo dalo precej jasno usmeritev za samo idejnost našega kulturnega ustvarjanja. V četrtem poglavju se komunistom kaže perspektiva za oblikovanje idejnih temeljev naše kulturne usmeritve, ki jo bodo brez dvoma sprejeli tudi nekomunisti. Zdi se mi pa, da je precej nejasno obdelano to, o čemer sem pisal v tem svojem sestavku. Na vsa vprašanja, ki sem jih zastavil, v gradivu nisem našel odgovora. In prav na te probleme bi moralo gradivo odgovoriti, nakazati perspektivo za njihovo ureditev. Zato se bojim, da lahko gradivo, takšno kot je, vnese še več zmede v iskanje, kako resnično uveljavljati samoupravljanje v kulturi.

Načelne deklaracije, posebno tako splošne, da omogočajo najrazličnejša tolmačenja, nam kaj malo rabijo pri konkretnih priza-

devanjih. Mislim tudi, da res ni treba, da se načelno opredeljujemo, ali smo za samoupravljanje v kulturi ali ne, ker to opredelitev že poznamo in smo jo že neštokrat povedali. Potrebna nam je perspektiva, kako načela uskladiti s pogoji, v katerih se kultura razvija oziroma kakšne pogoje moramo ustvariti na osnovi potreb kulturne ustvarjalnosti pri našem nadaljnjem razvoju.

Lojze Peric

Mladi in Zveza komunistov

Če bom kritično obravnaval del resolucije, del razprave v komisijah in na plenarnih zasedanjih, s tem nočem, da bi delal mimo kongresa. Nasprotno, prav na kongresu je v vseh komisijah dobil največjo vlogo dialog, dialog, ki je vedno odprt in katerega namen ni končna zmaga, temveč nenehno bogatenje, ustvarjanje, dialog, v katerem smo pripravljeni takoj umakniti mnenje in sprejeti, ali bolje, spremeniti ga v popolnejše, boljše stališče. Kongres sam ni bil odrešitelj za vnaprej, temveč le presek skoz stanje v tem trenutku. Zato dokumenti, ki smo jih na kongresu sprejeli, niso »kanon«. Če nočemo, da bi postali dogme, jih moramo sprejeti kot izhodišče, iz katerega bomo izhajali, ga dopolnjevali, konkretizirali v posamezne sklepe ter ga tako nenehno izpolnjevali. Resolucija kot osrednji kongresni dokument končno tudi sama to omogoča. To pove že njen uvodni sklep, ki zadolžuje vse člane in organe ZKS, naj se na podlagi kongresnega gradiva kot temelja, ki ga je treba dopolnjevati, spoprimejo s konkretno akcijo.

V svojem razmišljanju se bom kot mlad komunist omejil na tisto področje kongresnega gradiva, ki govori o nas mladih. Moj namen je dopolnilo, ali bolje, prispevek k oblikovanju izhodišča za delovanje na tem področju in ne formalizem, dlakocepska obdelava zapisanih in izrečenih besed, čeprav ne izključujem možnosti, da bo kdo moja prizadevanja tako ovrednotil. Izrečene in zapisane besede so vendarle neko temeljno izhodišče, katerega moram upoštevati.

Resolucija nas obravnava v prvem poglavju, točka 9, kjer je v prvem odstavku zapisano: »ZK in druge socialistične organiza-

cije bolj odgovorno obravnavajo probleme mlade generacije, zlasti njene socialne, politične, idejne in nazorske razlike in posebnosti. Uspešnejše kot doslej bo treba v prihodnje reševati nekatere temeljne probleme mladine — izobraževanje, zaposlovanje in drugo. Zveza komunistov si mora prizadevati, da bodo zagotovljene enake izhodiščne možnosti za vso mladino, ne glede na njen socialni izvor in njene razvojne posebnosti.«

Še vedno se, po mojem mnenju, ohranjajo iluzije o mladi generaciji. Prvič manjka opredelitev družbenega položaja mlade generacije. Mlada generacija nikoli ni bila enotna, temveč je strukturirana, kot je strukturirana družba in se tudi obnaša kot podmladek teh struktur. Tu bi opozoril na poročilo komisije za idejna vprašanja kulture, prosvete in znanosti, kjer je rečeno: »Izhajati je potrebno iz ugotovitve, da živi mladina v vseh naših družbenih strukturah, jih odseva in po svoje reagira na dogajanja znotraj njih. Mladine kot homogenega sloja ni. Različni družbeni problemi dobivajo v različnih slojih mladine in tudi znotraj njih različne dimenzije, oblike in intenziteto.«

Drugič, treba je ugotoviti, ali imamo res svoje probleme, ali so res naši problemi posebni, lastni samo nam mladim. Prav gotovo imamo svoje probleme, vendar ti izvirajo iz bioloških posebnosti. Glede naših družbenih problemov pa mislim, da ti niso prav nič »posebni«, problemi družbe so problemi mladih, družbeni problemi zaradi naših posebnih lastnosti nas mlade najbolj prizadevajo. Predvsem je treba to ugotoviti za izobraževanje in zaposlovanje. Po mojem mnenju mi tudi nimamo posebnih socialnih razlik in posebnosti. Glede socialnega stanja, v katerem smo se rodili, ki so ga ustvarili naši starši, smo brez moči. Iluzija je, da bi mi to socialno stanje spreminjali (vsaj v mladosti) in se tako razlikovali od naših staršev. Glede položaja v družbeni strukturi pa je znanstveno le tisto proučevanje, ki obravnava to sociološko kategorijo po objektivnih znakih in ne po subjektivnem kriteriju, kam bi koga dali. Kakšne »razlike« obstajajo, je razvidno tudi iz gradiva, ki smo ga dobili za kongres (Mladina o Zvezi komunistov; Resnica časa, kot jo izraža in jo živi mladina danes — izvedel Inštitut za sociologijo in filozofijo). Tu piše na strani 4: »Poklic očeta in materialni položaj družine imata v letu 1968 še vedno odločujoč vpliv na uvrstitev mladega človeka v eno od obravnavanih skupin« (obravnavane skupine so: vaška mladina, mladi delavci, mladi uslužbenci, nezaposlena mladina, vajenci, dijaki srednjih strokovnih šol, gimnazijci in visokošolci). Mislim, da to ne velja samo še v 1968. letu, ampak tudi za 1969. leto in bo še dolgo veljalo. Glede pripadnosti tej ali oni kategoriji družbene strukture (v sociološkem pomenu) pa poklic in materialno stanje nista bistvena faktorja, čeprav je večkrat tako videti. Družbena struktura se oblikuje v delu in ne v potrošnji. Zato ni bistvena višina, ampak izvor dohodka, predvsem pa je bistven neposredni odnos do proizvodjalnih sredstev (ki ni vedno isto kot last-

nina proizvodjalnih sredstev!). Če bi bila poklic in materialni položaj tolikšnega pomena, bi enostavno uvedli primerno poklicno usmerjanje, izobraževanje, zravnali materialno stanje vseh, uvedli enake dohodke in dobili bi družbo popolne enakosti. Iz vsega povedanega sledi, da ima zadnji stavek obravnavanega odstavka v resoluciji le deklarativni pomen. Tovariš Ribičič je že na kongresu zavrnil ta stavek, ker ga je mogoče drugače tolmačiti in drugače interpretirati. Pri tem je najbrž mislil na geslo zahodnih demokracij, da je od prizadevanj vsakega posameznika odvisno, kje bo pristal. V resoluciji pravilno piše, da je iluzija, da bi naša družba lahko bila družba popolne enakosti. Strinjam se, da se komunisti moramo boriti za to, vendar je vprašanje, če tako dolgoročno, programsko stališče sodi v resolucijo. Pa tudi, če so s tem mišljene enake izobraževalne izhodiščne možnosti, je to precej daljnosežno vprašanje. Veliko bo že, če bo to načelo vsaj za silo veljalo v osnovnem šolstvu. To je pa tako ali tako zapisano v resoluciji med nalogami na področju izobraževanja.

Ob »političnih, idejnih in nazorskih raziskavah in posebnostih« se je treba spomniti, kakšno mesto daje marksistična sociologija zavesti, in kaj pravi o tem, kako se zavest oblikuje. Zato ni nič novega ugotovitev iz istega kongresnega materiala (Mladina o Zvezi komunistov) na strani 4: »Izobrazba in poklic očeta ter gmotni položaj družine (od katerih je v precejšnji meri odvisna življenjska pot mladega človeka) imajo tudi *vpliv na osebno oblikovanje mladega človeka* in s tem tudi *na oblikovanje stališč mladine nasproti družbi*, družbenim pojavom in problemom, s katerimi se v življenju srečuje« (podčrtal L. Peric). Ta misel se ponovi tudi v poročilu komisije za idejna vprašanja kulture, prosvete in znanosti, kjer je rečeno, da mladina »živi v vseh naših družbenih strukturah, ki jih odseva in po svoje reagira na dogajanja znotraj njih«.

Obravnavani prvi stavek 9. točke resolucije je v določenem neskladju tudi z drugim in tretjim odstavkom te točke. ZK in druge socialistične organizacije bodo zdaj obravnavale naše »posebne« probleme bolj odgovorno, zlasti še »naše razlike«, namesto da bi mladi v teh organizacijah skupno z drugimi člani delovali, sodelovali in odpravljali družbene razlike, kolikor je to le mogoče, predvsem pa premagovali družbene probleme, ki so hkrati problemi mladih.

Rad bi se zadržal še pri dveh mislih iz poročila komisije za idejna vprašanja kulture, prosvete in znanosti. Tu je rečeno: »Vzrok nemirov je torej predvsem v neustreznem družbenem položaju današnje mlade generacije. Postavlja se vprašanje, kako naj se ta upor preusmeri v ustvarjalnost.« To ni vzrok, vsaj pri večini ni to bistveni vzrok. Če bi bil to vzrok, bi pomenilo, da se bori mladina za boljši družbeni položaj, kar lahko v skrajni konsekvenci pomeni boj za oblast. Stari držijo v rokah vse institucije, vse priznано, mladi pa se borimo, da bi tudi mi lahko nekaj rekli. Tu je prisotno napačno pojmovanje generacijskega konflikta, katerega mesto bom še določil. Če bi bil to vzrok naših nemirov, bi ga lahko odpravili, tudi resolucija

odgovarja na to vprašanje, ki »se postavlja«, namreč »kako naj se ta upor preusmeri v ustvarjalnost.« V resoluciji je to povedano v I. poglavju, točka 9, 2. in 3. odstavek, predvsem pa v zadnjem stavku 2. odstavka: »ZK se mora bojevati za razmere, v katerih se bodo tudi mladi ljudje enakopravno vključevali v družbena dogajanja.« Toda tudi s tem, ko bodo mladi enakopravno vključeni v družbena dogajanja, se njihov nemir ne bo končal, vsaj pri tistem delu mladine, katere nemir je iskren in se ne bori le za stolčke. Torej je vzrok drugje, je globlji. Ta »vzrok« je samo vzrok za generacijski konflikt znotraj posameznih družbenih struktur. V celotnem družbenem dogajanju je resnični vzrok v protislovju med naprednim in nazadnjaškim. Na tej ravni družbene akcije ima ta »vzrok« (neustrezen družbeni položaj) bolj vlogo pogoja za naš nemir. Ta pogoj pa velja le za del mladine, za šolajočo, študirajočo mladino. Mladina, ki je vključena v delovni proces, je vključena tudi že v družbeno akcijo. V produkciji tudi teže pride do izražanja nemira, ker je ta mladina eksistenčno vezana. Študirajoča mladina pa je materialno neodvisna od družbe, ni je še zajel ves organiziran svet, zato izraža svoja hotenja bolj premočrtno, brez strahu. Ta posebni položaj, kot vemo, daje že vso zgodovino študirajoči mladini poseben pomen — da je barometer vsakokratne družbe. In tega pogoja ne bomo odpravili, četudi bomo študirajočo mladino enakopravno vključili v družbeno dogajanje, saj je končno vsak nad 18 let star mladinec polnopraven državljani in ima enake pravice in obveznosti kot vsak občan. In prav zaradi tega pogoja bo tudi enakopravno vključena še naprej izražala svoja hotenja premočrtno, njihova hotenja bodo le bližja stvarnosti, sicer pa so študentje že dosedaj dokazali stvarnost svojih zahtev.

V poročilu iste komisije je med drugim zapisano: »Stopnja dozorelosti prehiteva dejanske možnosti vključevanja mladine v družbo. Mladina vse hitreje dozoreva, vse pozneje pa se vključuje v delo. Ni zagotovljeno stalno in dinamično vključevanje mladine v družbene odnose, zato se vključuje pasivno, na robu družbenega dogajanja.« Ta trditev drži le delno — res so nas mlade velikokrat premalo upoštevali. Vendar moramo na drugi strani razlikovati med biološko in družbeno dozorelostjo. Resda mladi zgodaj biološko dozoremo, toda naša družbena dozorelost se je ločila od biološke in zaradi zapletene dinamike družbenega dogajanja pride do nje pozneje. To misel je zapisal E. Fischer v svojem delu »Problemi mlade generacije«, ki je pisano za razvite zahodne družbe, ki pa drži tudi vsaj za del naše mladine. Tu je zapisano (stran 4): »Ker se je podaljšal čas priprave na poklic, se je podrlo skladje med telesno in družbeno odraslostjo. To nesorazmerje je še hujše, ker socialno okolje — zlasti velemesto — pospešuje spolno zrelost, ker so telesno odrasli ljudje družbeno še otroci ali le napol dorasli.«

Ob koncu lahko ugotovimo, da so veliko tega povedali tudi na kongresu, da pa so žal večkrat govorili drug mimo drugega in da

mora sklepe sprejeti predvsem nova republiška konferenca. Predvsem je treba spoznati, da mladinskih problemov ne bomo nikoli rešili, če jih bomo reševali kot mladinske. Reševati je treba družbene probleme, družbena protislovja in s tem tudi probleme mladih. Le tako nam bo jasno in tudi razočarani ne bomo, da problemov mladih nikoli ne bomo rešili. To spoznanje ni kapitulacija, to je le spoznanje, da se ob rešitvi enega problema takoj pokaže drugi kot izraz protislovnega družbenega razvoja. Zato bodo vedno obstajali družbeni problemi in s tem tudi problemi mladih. Pomembno vprašanje se mi zdi tudi generacijski konflikt. Do tega vprašanja se je kongres opredelil na več mestih (uvodni referat sekretarja IK CK ZKS, razprava v dveh komisijah, govora tovariša Staniča in tovariša Marınca na plenarnem zasedanju), vendar v resoluciji ni te opredelitve. Jasno je treba določiti mesto generacijskega konflikta. Kolo zgodovine nikoli niso vrteli generacijski spopadi, temveč realni konflikti. Generacijski konflikt prav gotovo obstaja, vendar je drugotnega pomena. Le naše psihološke značilnosti — da smo mladi v svojem nemiru, želji po uveljavljanju, ekstremni in objektivni nosilci novih idej — in da v svojem nemiru nastopamo zoper obstoječe, ustaljeno, institucionalizirano, dogmatsko, nosilci vsega tega pa so večkrat starejši, vse te značilnosti pripomorejo k temu, da se realni družbeni spopadi včasih kažejo kot generacijski. Jasno je treba povedati, da v družbeni akciji starih in mladih ne ocenjujemo po bioloških značilnostih, temveč po njihovih hotenjih, idejah, boju in delu za napredek.

Nagrajevanje, solidarnost, reforma

Ekonomsko-statistične študije ugotavljajo, da smo leto 1968, torej četrto reformno leto, sorazmerno uspešno sklenili.¹ Še več; študije zatrjujejo, da so rezultati presegli pričakovanja treznih načrtovalcev ekonomskih in družbenih gibanj.

Naj navedem samo nekaj podatkov. Osebna potrošnja je lani, v letu 1968, narasla približno za 5 % (po stalnih cenah), realni osebni dohodki so bili lani prav tako za 3,6 %, večji kot leto prej. Njihovo gibanje je bilo takole (leto 1965 je indeks 100):

leta 1966	107,5
leta 1967	110,2
leta 1968	113,8

Seveda je kontinuirano naraščanje teh dveh prvin posledica premikov v sferi produkcije in trga. Družbeni proizvod celotnega gospodarstva (po stalnih cenah) je narastel skoraj za 7 %, fizični obseg industrijske proizvodnje za 8 %, stopnja rasti družbeno-ekonomske produktivnosti dela v industriji pa je bila leta 1968 — 7,4 %. Naložbe v osnovna sredstva so narasle za dobrih 13 % (po stalnih cenah). Zaloge so se povečale le za 2 %, kar ni veliko, če primerjamo s prejšnjimi leti. Še posebej ne smemo prezreti, da je lansko leto trg vsrkal blago hitreje kot prejšnja leta. Drugače povedano, zaloge so naraščale bistveno počasneje kot proizvodnja. Da se gibanja v to smer nadaljujejo tudi letos, nam pove podatek, po katerem je bil družbeni proizvod na prebivalca leta 1965, ko smo reformo začeli, 7.362 din, za letošnje leto pa predvidevamo 9.889 din (v tekočih cenah)².

Gotovo je vzpon gospodarstva rezultat novih konceptov v delovnih organizacijah, zlasti politike zaposlovanja strokovnega kadra, uvajanja novih organizacijskih in tehnoloških prijemov in postopkov, prilagajanja proizvodnje potrebam oziroma trgu, modernizacija podjetij in novih investicijskih vlaganj ipd.

Seveda smo opazili tudi neugodnosti. Skoraj polovico povečane družbenega proizvoda (prirastka) so zajele povečane družbene

¹ Vir: Interne informacije RS ZSS, december 1968.

² Vir: Statist. godišnjak 1968.

obveznosti, vrsta delovnih organizacij je leto 1968 sklenila s slabšimi poslovnimi rezultati kot leto 1967. Zgube so se povečale za skoraj 100 % itd.

V tem prispevku se bom posebej zadržal pri najaktualnejših točkah v samem organizmu naših podjetij, torej pri tistih, ki jih delovne organizacije lahko rešijo le same, z lastnimi silami, lastnimi odločitvami in lastno politiko. Potemtakem smemo govoriti o notranjih, subjektivnih problemih delovnih organizacij. Po mnenju večine gospodarstvenikov bo v letošnjem letu možno zadržati sedanjo hitrost gospodarske rasti, če bodo sistemski instrumenti podprli za-beležene kvalitativne spremembe. Z utemeljenostjo te ugotovitve se strinjam.

Mislim pa, da je naša družba že precej uspešno začela reševati šele dva od treh temeljnih in med seboj odvisnih ekonomskih problemov: kaj bomo proizvajali in v kakšnih količinah ter s kakšnimi proizvodnimi sredstvi in tehnološkimi procesi. Nisem pa prepričan, da smo prav tako uspešno začeli reševati še tretje temeljno vprašanje, namreč, kako družbeni produkt razdeliti. Domnevo utemeljujem z nekaterimi empiričnimi podatki.³

Namreč, slovenski delavci že od leta 1965 naprej menijo, da ovirajo reformo v podjetjih predvsem:

1. premalo spodbudni sistemi nagrajevanja,
2. nezadostna osebna odgovornost vodilnih delavcev,
3. pomanjkanje dobrih strokovnjakov,
4. prenizka delovna prizadevnost zaposlenih,
5. neustrezna kadrovska zasedba,
6. preblage kazni za disciplinske prekrške.

Potemtakem gre za prestopanje v začaranem krogu, se pravi, kolobarjenje. Grozi povsem realna nevarnost, da bodo ti neurejeni odnosi postali kmalu (če že niso) takšna cokla za razvoj naših podjetij, da bodo končni cilji reforme resno postavljeni na tehtnico. Menim, da so sistemska vprašanja reformiranega gospodarstva precej ustrežnejše rešena, kot pa je notranja politika delovnih organizacij samih. Če smo sistemska vprašanja vsaj okvirno, globalno uredili in postavili na svoje mesto, ne morem reči, da nam je to v enaki meri uspelo tudi, ko smo odpravljali notranje anomalije v delovnih organizacijah.

Hkrati ugotavljamo, da je večina delavcev že prepričana, da le višja delovna produktivnost lahko zagotovi njihovo blaginjo in razvoj podjetja.⁴ Če zaškriplje, delavci sami ne vidijo več izhoda zase in za podjetje v družbeni pomoči. Reforma je pri njih utrdila spoznanje, da družbena pomoč ni nekaj abstraktnega, ampak nekaj, kar ima svojo ekonomiko, torej konkretnost. Prav to pa z novo lučjo

³ »Reforma v praksi, mnenjih in ocenah«, Javno mnenje št. 19, Center za raziskovanje javnega mnenja pri RS ZSS, febr. 1969.

⁴ Ibidem.

osvetljuje tudi notranje probleme delovnih organizacij, ki sem jih omenil že prej. Zakaj? Mnogi posamezniki so, če že drugega ne, ostali brez prvega in odločilnega argumenta. Ne morejo več trditi, da prav zaradi odpora delavcev ni možno urediti vrste perečih, življenjsko pomembnih stvari, in nazadnje, ne morejo se sklicevati nanje, kadar opravičuje svojo politiko, svoja dejanja in svoje napake.

Drugače povedano, okrog dve tretjini delavcev sta že usmerjeni na najzahtevnejšo in hkrati najnapornejšo pot utiranja svoje življenjske ravni, to je k boljšemu gospodarjenju, boljši organizaciji dela in k višji produktivnosti, torej k tistemu, kar lahko opravijo sami. Opozarjajo pa tudi, kaj je treba že prej pri njih samih urediti, da bodo ta prizadevanja učinkovita.

Vzrokov, ki so pripeljali kategorijo »nagrajevanje« na vrh lestvice neurejenih problemov, je več. Če izhajam iz podatkov ene izmed raziskav⁵, so to tudi neustrezni, natančneje, preveliki razponi v osebnih dohodkih. Takoj pa moram povedati, da kritika nagrajevanja ne meri na bogatenje posameznikov ali družbenih slojev, zlasti še ne na bogatenje, ki bi izviralo iz dohodkov rednega delovnega razmerja. Odzivi in odsevi javnega mnenja namreč niso v nasprotju s statističnimi podatki, po katerih je imelo leta 1967 v Sloveniji redne osebne dohodke prek 1200 N-din samo 16,1 %, prek 1400 N-din pa samo 9,3 % zaposlenih.⁶

Sapo pa nam zapre dejstvo, da delavci, natančneje, dobra polovica delavcev, v temelju drugače pristopajo in vodijo drugačno politiko do razponov, kot to dela najožji izvršilni team (managerji). Kje so izhodišča za tako alarmantno različne ocene?

Domnevam, prvič, da ocene pri delavcih motivirajo težnje po (psevdo) solidarnosti med vsemi zaposlenimi, med managerji pa težnje po doslednem nagrajevanju vrednosti posameznikovega prispevka k združenemu delu. To izvira iz tega, da razponi v osebnih dohodkih v večini organizacij objektivno sploh niso pretirani (skrajnosti puščam ob strani).

Namreč:

— razpon med delavci z visoko izobrazbo in nekvalificiranimi delavci v gospodarstvu je bil v letu 1967 1 : 3,1;⁷

— ali med delavci z višjo in visoko šolo ter nekvalificiranimi in polkvalificiranimi delavci 1 : 2,5;

— razpon med skupino delavcev z visoko, višjo, srednjo izobrazbo in visokokvalificiranimi delavci ter skupino nekvalificiranih, polkvalificiranih in kvalificiranih je bil 1 : 1,6.

In drugič, domnevam, da so delavci proti obstoječim razponom, ker v njih ne vidijo družbene pravičnosti, temelječe na ekonomiki. Delavci niso načeloma proti razponom. Razpolagamo z zanesljivimi

⁵ Ibidem.

⁶ Vir: Slovenija v Jugoslaviji, Zavod za statistiko SRS, leto 1968.

⁷ Vir: Mesečni statistični pregled, štev. 3/1967, Zavod za statistiko SRS.

podatki, da so delavci pripravljeni dati strokovnjakom in vodilnim delavcem večje osebne dohodke kot jih imajo sedaj, če si jih zaslužijo z delom, ne pa s položajem ali formalno izobrazbo. Torej takrat, ko prispevajo s svojim delom k večjemu čistemu dohodku podjetja in s tem tudi k večji masi za delitev osebnih dohodkov. Potemtakem je treba težnjo po uravnilovki interpretirati še iz tega vidika. Delavci žele, da so vsi in ne samo oni nagrajeni v odvisnosti od poslovnih in delovnih rezultatov.

Smeli bi reči, da so razponi neverjetno majhni, uravnilovski in potemtakem nespodbudni za strokovnejše, kvalitetnejše in produktivnejše delo. S tem smo tudi zadeli na ključno dilemo nagrajevanja: ali se ravnati po javnem mnenju in odstopiti od sprejetih načel nagrajevanja po delu ali vztrajati pri sedanjih razmerjih in pojasnjevati njihov cilj, smisel in namen. Pri nas jih veliko misli, da so sedanji razponi v osebnih dohodkih pretirani, da povzročajo nesoglasja v delovnih kolektivih in da so tudi prvina političnih težav. Skladno s takšnimi pogledi umetno, neargumentirano zadržujejo in tiščijo navzdol dohodke strokovnjakov in visokokvalificiranih delavcev. Prav na majhnih razponih si nekateri grade iluzije o koristih, ki jih imajo podjetja od tega. Ne razumejo, da destimulacija in demotivacija strokovnega dela ne prinaša drugega kot škodo. Manjšanje mase za izplačila osebnih dohodkov, kar sledi iz takšnih razmerij, je samo navidezno, varljivo. Kot smemo sklepati iz nekaterih podatkov, to spoznanje še ne bo kmalu prodrlo med najširše sloje zaposlenih in zamenjalo v jedru mezdnost miselnost in obrtniško-kmečko psihologijo.

Socialna in materialna diferenciranost med ljudmi je rezultanta tehnične delitve dela in razvoja produktivskih sil. Socialne razlike nastopajo zaradi različnih prispevkov posameznikov k združenemu delu. Vse naloge niso niti enako pomembne, enako ustvarjalne, niti opravljene enako dobro. Delo in vrednost, ki jo s svojim delom delavec ustvari, ne more biti sredstvo in način za oblikovanje družbenega statusa ali materialnega položaja nekoga drugega. To je tudi ena bistvenejših teženj, ki jih zasledimo v programu družbenih in gospodarskih sprememb, ki so se začele v juliju leta 1965.

Dilema lahko postavimo tudi drugače: ali sta solidarnost in reforma izključujoči se kategoriji, ali je načelo humanosti, solidarnosti in socialnosti v neposrednem navzkrižju z zastavljenim reformnim programom? In dalje: kakšne so posledice tega modela nagrajevanja za spodbudo večje produktivnosti in poslovnosti?

Da je do te dileme (ki jo lahko obravnavamo kot eno izmed protislovij našega družbenega razvoja) prišlo prav z reformo in da se ob njej oplaja, nikakor ni slučajno. Delitev osebnih dohodkov je postala zanimiva kategorija šele, ko so odpravili tako imenovane plačilne razrede, ki so jih sestavili državni uradniki in ki so imeli splošno, vsedrjavno veljavo.

Torej je ta problematika novejšega datuma, kar je zato še toliko bolj žgoče in pereče. Težnjam po izenačevanju osebnih dohod-

kov pa ne more pritrditi niti ekonomska niti sociološka misel. Drugače rečeno, menim, da opisane težnje nimajo niti gospodarskih niti solidarnostnih niti kakršnihkoli drugih družbeno sprejemljivih opravičil. Ker je področje osebnih dohodkov in nagrajevanja nasploh politično in ekonomsko izredno občutljivo, zahteva njegovo obravnavanje zato prav takšno, tj., preudarno, dokazano in psihološko dobro pripravljeno metodo. Torej prav takšno metodo, ki jo močno pogrešamo. Gotovo je, da zaradi tega doživljamo kritiko in obsodbe subjektivnega ocenjevanja delovnih rezultatov nasploh (in ne samo razponov). Takšnim obsodbam, ki izhajajo iz trditve: nagrajevanje po delu je več ali manj le parola in okras političnih manifestacij, lahko zato le težko stvarno oporekamo.

Najbrž je res tudi to, da lahko začnemo dokazovati upravičenost in smiselnost večjih dohodkov prvič takrat, ko imajo vsi zaposleni zagotovljen osnoven življenjski standard, ki je vreden delovnega človeka, torej, ko bomo ustrezno povečali najnižje osebne dohodke, in drugič, ko so izdelana merila in kriteriji za stvarno nagrajevanje po delu. Dokler tega ni, zlasti še drugega, je večje razpone, kot jih imamo zdaj, težko zagovarjati. Dotlej tudi ni možno stvarno odgovoriti na vprašanje, koliko so sedanji razponi utemeljeni. Ostanejo le še nekakšni intuitivni razlogi, ki pa jih tisti, ki jih hoče, lahko hitro spodbije.

Že v uvodu sem zapisal, da smo po reformi namenili precej več pozornosti (čeprav še ne zadosti) organizacijskim in tehnično-tehnološkim zadevam ter reševanju sistemskih vprašanj, torej predvsem tehnokratskim prvinam proizvodnje. Manj časa pa smo posvetili izdelavi ali vsaj iskanju objektivnih, strokovnih in znanstvenih meril za udeležbo posameznika v delitvi dohodka. Hočem reči, da smo pri iskanju teh meril na začetku poti, vsaj meril za vrednotenje strokovnejšega, ustvarjalnejšega in bolj kvalificiranega dela.

Slovenija stopa med gospodarsko srednje razvite dežele. To pa implicitno zahteva racionalnejšo izrabo delovnega časa, ki jo dosežemo najprej in predvsem z motivacijo delavcev. Osebne dohodke bomo slej ko prej morali začeti obravnavati ne samo kot izraze solidarnosti, ampak predvsem kot dejavnike rentabilnosti poslovanja in gospodarjenja.

Že iz tega, kar sem povedal doslej, lahko sklepamo, da so odnosi med moralnimi in etičnimi atributi solidarnosti in njenimi ekonomskimi vidiki precej zapleteni in pri nas tudi idejno marsikdaj še nerazčiščeni. Pod krinko solidarnosti skrivamo marsikaj, česar pod tem pojmom ni niti možno niti dopustno razumeti. Nachelo in vsebina solidarnosti sta pojma, ki ju uporabljajo nedosledno, nekonsistentno, zlasti pa ju poskušajo uporabljati tudi takrat, ko je to preprosto odveč in škodljivo.

Da bom bolj razumljiv in natančen: vprašanje solidarnosti v vseh njenih odtenkih in oblikah bomo perspektivno in trajno lahko reševali le z zvišanjem razvojne stopnje proizvodjalnih sil in s po-

večanjem produktivnosti dela. Ne moremo iti prek zakonov vrednosti, zakonov družbene delitve dela in samoupravljanja. Nisem za solidarnost na področju proizvodnje in delitve proizvodnih rezultatov. Takšna solidarnost je lažna solidarnost, ker ne prispeva k razvoju proizvodjalnih sil niti k družbenemu napredku in splošni blaginji. Takšna solidarnost je le davek na pridnost in znanje. Prepričan sem, da so mnogi naši delavci, ko so na čelo lestvice nerešenih problemov poreformnega gospodarstva postavili nagrajevanje, mislili tudi na te deformacije in anomalije. Od solidarnosti na področju nagrajevanja, torej na individualni ravni, pa do zahtev po solidarnosti na področju reprodukcije in tržnih zakonitosti, torej na podjetniški ravni, je samo korak. Današnja jugoslovanska praksa je najboljše potrdilo za to domnevo. V obeh primerih gre, ponovno poudarjam, za psevdosolidarnost, ki se je bomo, če se bo razbohotila, še hudo kesali in se je otepali.

Obnovimo in spoštujemo pa solidarnost tam, kjer je resnično potrebna, torej natančno tam, kjer smo jo začeli zanemarjati. Sem za solidarnost, vendar za nekoliko drugačno, kot jo zahtevajo in razumejo nekateri. Sem za pravo, socialistično, idejno trdno in razčiščeno solidarnost. Za takšno solidarnost, ki bo zagotovila socialno varnost delavcev, ki bo zmanjševala nastajanje slojev v naši družbi. Sem za solidarnost na področju izobraževanja, zdravstva in socialnega varstva ter na nekaterih drugih področjih družbenega standarda. To bo koristnejše od vključevanja socialnih primesi v proizvodnji, kjer naj se dohodek deli po stvarni udeležbi.

Individualizirane materialne dobrine, ki jih delavci dobe za opravljeno delo, zajemajo danes v poprečju že okrog 85% vseh dobrin. Torej je tisti del družbenega standarda, ki ga financirajo delovne organizacije mimo zakonskih obveznosti, na podlagi samoupravnih odločitev, zajet le še s 15 %, sredstev.⁸

Težnje po večanju individualiziranih dobrin in s tem po individualizirani potrošnji oziroma po zmanjševanju skupne potrošnje v kolektivu, ki je izvzeta iz delitve po delu in je torej resnični izraz solidarnosti delavcev, pa se še krepe. S tem se seveda zmanjšuje korekcija delitve po delu na tistih področjih družbenega življenja, kjer se to ne bi smelo dogajati. Ne moremo pa razširiti solidarnosti na vsa področja družbenega življenja, ne da bi sami sebi zadali težak udarec. To je lahko le vizija naše prihodnosti.

Solidarnost je namenjena človeku. Ni namenjena politiki ne vztrajanju na zaostalosti in na manjšem narodnem dohodku. Le tako pojmovana solidarnost bo prispevala k integraciji naše družbe in k njeni enotnosti. Hkrati pa bolj kot doslej omogočala doslednejše in učinkovitejše izvajanje načela delitve po delu.

⁸ Družbeni standard, sredstva, politika, mnenja, Javno mnenje št. 16, Centër za raziskovanje javnega mnenja pri RS ZSS, oktobra 1968.

Božo Zoran

Razpečevanje blaga — strategija proizvajalcev

V zadnjih letih doživljamo ne samo nagel razvoj tehnologije skoraj na vseh področjih, silen razvoj proizvodnje, ampak tudi industrijsko koncentracijo v obeh njenih pojavnih oblikah — horizontalni in vertikalni integraciji industrijske dejavnosti. Ti procesi deloma potekajo že tudi pri nas doma. Znatno povečanje življenjske ravni v razvitih deželah je posledica ekspanzije gospodarstva, katerega učinkovitost nenehno narašča. Pri vsem tem pa je pomembna ugotovitev: resda učinkovitost proizvajalnih, zlasti industrijskih podjetij zelo hitro narašča, ni pa tako na področju distribucije dobrin. Po mnenju številnih ekonomistov sta razdrobljenost in kapilarna difuzija tega procesa pglavitna ovira, ki zadržuje napredek na tem področju gospodarske dejavnosti. Seveda pa je tudi tu nujen napredek, sicer kot porabniki ne bomo mogli biti deležni prednosti, ki jih prinaša industrijski razvoj z množično proizvodnjo in z zniževanjem proizvodnih stroškov.

Lahko trdimo: če na področju distribucije ne bi povečali učinkovitosti in ne bi napredovali, bi se to zaradi relativno previsokih distribucijskih stroškov in zaradi tega previsokih končnih drobnoprodajnih cen — kljub nizkim cenam proizvajalcev — poznalo na stopnji rasti industrijske proizvodnje ali pa bi jo celo znatno znižalo.

Danes spoznavamo ne samo v Jugoslaviji, ampak se zavedajo čedalje bolj tudi druge v svetu, v zamudi za ZDA, da je izboljšanje in perfektuiranje procesa distribucije lahko le plod proučevanja in raziskav, domala tako, kot se je to, zgodovinsko gledano, dogajalo na sektorju produkcije.

S tradicionalnim pristopom k proučevanju distribucije, za katerega je značilno naštevanje in opisovanje podjetij, ki sodelujejo na različnih stopnjah v tem procesu, z vidika njihove velikosti, števila zaposlenih, števila prodajal, prebivalcev na eno prodajalno itd., si lahko sicer pomagamo, da dobimo površinski pregled stanja v distribuciji, ne pa kaj dosti več. Ob statističnih podatkih o različnih strukturah s področja distribucije (ki bi si jih morda želeli celo v večjem obilju) so nam na voljo še analize, ki se v glavnem ustavijo pri deskripciji in se ne lotevajo proučevanj, ki bi osvetlila vzroke

različnih pojavov na tem področju, ki bi pojasnila vlogo posameznih členov v procesu same distribucije, prikazala stopnje tega procesa in njihovo zaporednost. Tako ni na primer še nobena naših analiz izrecno odgovorila kje, kdaj in pri kakšnih dobrinah je upravičena in nujna funkcija grosista, kje pa razpečavo po nepotrebnem obremenjuje; skratka, kje, pri kakšnih dobrinah je upravičena in potrebna dolga distribucijska pot in kje mora biti nasprotno, ta pot kratka.¹

II

Končni cilj in objekt, na katerega je usmerjena distribucija, je porabnik kot individuum, ki na trgu izbira in se odloča med različnimi nakupnimi možnostmi, hkrati pa tudi porabnik kot član ožjega in širšega socialnega agregata, od česar so tudi odvisne njegova izbira in odločitve. Z izbiro in odločitvami porabnikov pa je čedalje težje. Zaradi višje življenjske ravni, večje izobraženosti, razvoja komunikacij — tako glede prenašanja obvestil kot tudi večjih možnosti za premik porabnikov — postajajo le-ti zahtevnejši, natančnejši v izbiri, da ne rečemo muhavi. Da postajajo takšni, je razumljivo, če upoštevamo množico različnih dobrih, ki jih, nenehno podprta z reklamo, vabi in se jim vsiljuje z vso svojo raznovrstnostjo tipov in odtenkov.

Za podjetja v razvitih deželah, pravijo, ni več glavni problem, da ugotavljajo, ali lahko porabniki glede na svojo kupno moč izdelek kupijo ali ne, ker kupna moč ni prevladujoča determinanta njihovega obnašanja; kupna moč ni več glavni problem, čeprav je jasno, da je to vprašanje še vedno pomembno. V ospredju je namreč drugo vprašanje, in tu nastaja problem, kako porabnika spodbuditi, da se bo odločil za nakup, kako ga v njegovi izbiri usmeriti in kako ga prepričati, da bo kupil naš izdelek, ne pa podoben izdelek drugega proizvajalca ali čisto drug izdelek. Glede na naraščajoči pomen proizvodov in storitev, ki so namenjeni rekreaciji, zabavi in sploh prostemu času, je vredno omeniti, da je na primer pri teh dobrinah najbolj pereče ravno drugo vprašanje. Postavka v družinskih proračunih, ki obsega izdatke te vrste, nenehno narašča. Ker vsebina postavke ni omejena le na določene dobrine in te potrebe zadovoljuje širok krog proizvodov in storitev (ki je čedalje večji), lahko popraševanje po posameznih dobrinah te vrste izredno niha.² Pri nas

¹ Dolga distribucijska pot: proizvajalec — grosist (več grosistov) — detajlist (veliki detajlist).

Kratka distribucijska pot: proizvajalec — detajlist (veliki detajlist).

² Izdatki, ki jih v družinskih proračunih zajema postavka »različno«, se nanašajo na številne in različne proizvode in storitve, ki niso življenjsko nujni (*biens superflus*). Značilno za te izdatke je njihovo nenehno povečevanje, raznoterost in nestabilnost, ker se lahko nenadno skrčijo po obsegu in spremenijo po vsebini. Pomembno je, da so proizvajalci ves čas na tekočem z variacijami v popraševanju, da se ne bi z zaprtimi očmi lotevali proizvodnje, ki nima prihodnosti, in da ne bi zamujali priložnosti, ki veliko obetajo. Za podjetnike bo to v prihodnje najvažnejše vprašanje.

bi seveda moralo biti v ospredju prvo vprašanje. Da si ga ne zastavljamo, se kaže med drugim v premajhni kakovostni in temu ustrezni cenovni diverzifikaciji izdelkov, ki bi bili prilagojeni tudi najbolj plitkim žepom in po drugi strani seveda tudi najbolj globokim. Če odmislimo mik nakupa v tujini, večjo izbiro in morda večjo vizualno privlačnost tujega blaga, nam le ostane dejstvo, da veliko naših ljudi posega po blagu, ki je namenjeno manjši kupni moči in ki je na primer naprodaj po stojnicah Trbiža, Ponte Rossa, pa tudi pri Upimu in še marsikje drugod, saj takega blaga, čeprav slabšega, kot je domače, po cenah, ki ga zanj plačajo, doma ne najdejo. In ker kupujejo v tujini tudi tisti z debelejšimi denarnicami, si prav tako lahko mislimo, da tudi večina med temi doma ne najde blaga, ki bi ustrezalo njihovi kupni moči.

Občutek proizvodnih podjetij v razvitih tržnih gospodarstvih, da njihov položaj na trgu ni več tako trden, izvira predvsem iz spoznanja, da gre pri obnašanju porabnikov za kompleks spremenljivk in da to obnašanje ni strogo racionalno in se ne ravna izključno po ekonomski presoji, kot so učile stare klasične predstave.

Medtem ko je bilo nekoč možno vplivati na popraševanje oziroma se je manipuliranje s popraševanjem zvedlo na vprašanje cene, je v sodobnih tržnih gospodarstvih cena le ena od spremenljivk, ki pa ni odločilna: med drugimi spremenljivkami so na primer še demografska obeležja, kupna moč, obstojnost blaga, porabniški kredit itd.³

V nasprotni smeri si podjetja prizadevajo, da bi utrdila in izboljšala svoj položaj na trgu. Zato skušajo spoznati konsumenta in trg, vplivati nanju, če že ne ustvariti si trg, pa ga vsaj modificirati v skladu z interesi svoje poslovne politike.⁴

³ M. H. Spencer & L. Siegelman: *Managerial Economics*; navedeno po O. Ronadiniju: *I presupposti per l'applicazione delle ricerche di mercato alla funzione d'impulso*, str. 49.

Podobno drugi avtorji. Katona: *Das Verhalten der Verbraucher und Unternehmer*; omenjeni P. Paquet piše: »Vloga institucionalnih in psiholoških faktorjev je vedno večja«. Op. cit., str. 49.

»... Zaradi tega je tudi dovoljeno, da predvidevamo, da bodo naši proizvajalci nujno čedalje bolj usmerjeni (posebno tam, kjer je ponudba množična in prenapeta v razmerju do popraševanja) v to, da se bodo zanimali za celoten spekter zelo različnih vprašanj v zvezi z biološko antropološkimi značilnostmi, demografsko sociološkimi obeležji in psiho-fiziološko strukturo povpraševalcev po njihovih izdelkih, ker o konkretnem obnašanju kupcev in porabnikov na trgu ne moremo zanesljivo soditi, niti ga ne moremo razumeti, če dovolj ne poznamo celote vplivov na to obnašanje...«

Dr. D. Dragičević: *Teorijska fundiranost empiričkih istraživanja protraživača robe i usluga. Istraživanje tržišta i organizacije procesa plasmana* — simpozij v Opatiji, maja 1968.

⁴ V tej zvezi je treba omeniti plastičnost oz. rigidnost popraševanja. »Popraševanje je plastično, če ga lahko 'modeliramo' ali kakorkoli vplivamo nanj. Veliko vlogo, ki jo je dobilo v podjetjih 'pospeševanje prodaje', je treba pripisati spoznanju gospodarstvenikov, kolikšen pomen ima za podjetje poznavanje stopnje plastičnosti popraševanja po dobrinah, ki jih producirajo. Razvoj in napredek komunikacij ter prenosa obvestil in slik ni le omogočil podjetjem, da so povečala plastičnost popra-

Brez funkcije pospeševanja prodaje si danes v tržnih gospodarstvih ni mogoče zamišljati podjetja, razen če je v monopolnem položaju ali pa razpečuje blago, po katerem je popraševanje popolnoma rigidno. Naloga pospeševanja prodaje je, da skuša prilagoditi popraševanje po proizvodih podjetja ponudbi tega podjetja, tako kot mu najbolj ustreza; s to svojo funkcijo skuša podjetje vplivati na trg, da bi absorbiral količino dobrin, ki je zanj optimalna.

Potrebo, da si vnaprej zagotovijo razpečevanje določene količine dobrin, čutijo zlasti podjetja z množično proizvodnjo, ker neprekinjen tok množične proizvodnje zahteva »relativno kontinuiteto razpečave (neprekinjen tok razpečave) in njeno pozorno spremljanje in nadzor.«⁵

Distribucija dobrin postaja za sodobna, predvsem proizvodna podjetja strateški problem, kako začrtati akcije podjetja in kakšna sredstva uporabiti, da bi podjetje obdržalo ali izboljšalo svoj tržni položaj. Če v svetu obravnavajo distribucijo z vidika strategije, skušajo s tem poudariti sistematičnost in organiziranost v razpečavi dobrin ter podčrtati, da danes distribucija terja sistematične akcije — skratka strategijo in strateške ukrepe.⁶

Ekonomist dr. Drago Kotnik je jedrnato zapisal, da postajata prodaja in trgovanje (v pomenu marketinga) vse bolj miselno dispozijsko delo glede na potrebe trga in porabnikov in da je zato tudi delo komercialistov prav tako ustvarjalno kot delo konstruktorjev in tehnikov.⁷

Da bi strategija distribucije temeljila na racionalnih kriterijih, mora sloneti na dejstvih oziroma na tržni raziskavi, ki dejstva izlušči in osvetli. Mora biti tudi planirana v okviru posebej za ta namen izdelanega načrta, ki zagotavlja notranjo povezanost zaporednih stopenj, na katere se deli konkretna izvedba strateške akcije.

III

Distribucijska funkcija dobi novo kompleksno nalogo — ustvarjati in ohranjati zvezo med produkcijo in porabo. Z intenzivno industrijsko koncentracijo, z množično proizvodnjo — pojavoma, ki sta skupna vsem modernim gospodarstvom, nastane v pomenu in vlogi distribucije vrsta kvalitativnih in kvantitativnih sprememb. Ne glede na družbeno ureditev terjata množična proizvodnja in višja življenj-

ševanja po svojih produktih, ampak je celo povzročil, da je popraševanje po nekaterih dobrinah, za katerega so mislili, da se nanj ne da vplivati, sploh postalo plastično. « Prof. O. Rondini: Gli obbiettivi della strategia delle distribuzioni.

⁵ R. Fazzi: La produzione di massa, str. 139.

⁶ »Če na splošno razumemo s strategijo večšino vodenja vojske ali flote k zmagi, razumemo s strategijo distribucije večšino podjetja, da doseže določen položaj na trgu, večšino, da doseže porabnike, in seveda, da pri tem realizira pozitivno razliko med stroški in izkupičkom.« O. Rondini, op. cit.

⁷ V članku: Razvoj discipline in konceptov marketinga, Ekonomska revija 2/1967.

ska raven, ki presega za obstoj najnujnejše okoliščine, množični proizvodnji adekvatno distribucijo, ki ne omogoča le večji in hitrejši fizični pretok blaga po najbolj racionalnih poteh, ampak se ravna po porabniku, njegovih potrebah, željah, navadah, kupni moči, okolju, v katerem živi, socialnem sloju, ki mu pripada, itd.

Za proizvodjalno podjetje prodaja grosistom danes ne more biti edini kazalec prodaje, po katerem se ravna, vendar pa je pri dobršnem delu naših podjetij tako. Možno je, da sta obe prodajni krivulji — prodaja proizvodjalnega podjetja grosistom in prodaja detajlistov končnim kupcem (porabnikom) — divergentni in je zato lahko proizvodjalno podjetje, ki opazuje le povečevanje svoje prodaje grosistom, v zmotnem prepričanju, da narašča poraba njegovih izdelkov, medtem ko ta dejansko upada, ker je končna prodaja porabnikom v deklinaciji — in narobe.

Naša proizvodjalna podjetja, ki proizvajajo življenjske potrebščine, največkrat ne vedo, ali pa vedo le zelo približno, kje, na katerih območjih prodajajo posredniki njihove izdelke; ne vedo, kako poteka prodaja na drobno in kdo pravzaprav kupuje njihovo blago. (Opazovanje končnih kupcev in prodajnih območij je lažje za podjetja, ki proizvajajo delovne potrebščine.)

Pri strateški zasnovi razpečave pa so ti elementi nujni; proizvodjalno podjetje mora vedeti kje, komu, kdaj, kako in po čem prodaja ali bo prodajalo svoje proizvode.

V skladu s sodobnim pojmovanjem ne gre pri distribuciji (marketingu)⁸ za golo nadaljevanje produkcijskega procesa, ampak za dejavnost, ki se začne že pred pričetkom proizvodnje, ko je treba spoznati dejansko in potencialno popraševanje, dejanske in potencialne porabnike, da bi lahko anticipirali, kaj bodo verjetno porabniki zahtevali, v kakšnih količinah, kdaj, kje in po kakšni ceni. Ne z namenom, da bi natančno predvideli, ampak da bi čimbolj zmanjšali negotovost in tveganje, ki spremljata poslovne odločitve in ki izvirata predvsem iz nepoznavanja popraševanja in porabnika. (Prof. Rondini piše, da ju zaradi njunega nenehnega spreminjanja in razvoja najbrž ne bo mogoče nikoli »zadostno« spoznati in zato ne bo mogoče popolnoma natančno predvideti prihodnjega poteka popraševanja in prihodnjega obnašanja porabnikov.)

Gre torej za usmerjanje proizvodnje na podlagi predvidenega popraševanja (njegove konsistence v prostoru in času), za opredelitev proizvodnih programov, ustvarjanje novih izdelkov — takih, ki

⁸ Ustreznega izraza za marketing nimamo, nimajo pa ga tudi drugi jeziki. Neprevedljiva je ta beseda, kot pravi profesor Morello (z univerze v Palermu), v italijansko, francoščino, nemščino, v skandinavsko in slovansko jezike. Celo Angleži so jo skušali »evropeizirati« z izrazom »distribucija«. V Italiji so skušali prevajati marketing z zrazom »mercattistica« in »mercattologia«, ki pa se nista uveljavila, pač pa se je »distribuzione«.

Tako ima skoraj vsaka ekonomska fakulteta v Italiji, podobno kot tržaška, svoj Istituto di tecnica industriale, commerciale e della distribuzione.

so le preoblikovani že obstoječi izdelki podjetja ali takih, ki so že na trgu, pa so novi za podjetje, ali pa popolnoma novih izdelkov, ki skušajo zadovoljiti popolnoma nove potrebe, ki so se že pokazale ali pa se še bodo; nato za lansiranje novih izdelkov, izbiro prodajnih poti in metod, selekcijo med posredniki, široko področje pospeševanja prodaje (široko glede na različne možnosti pospeševanja, ki se ne izčrpajo samo v reklami) ipd. To pa je proučevanje distribucije z novega podjetniškega vidika.

Kriza v podjetniških vodstvenih strukturah, ki jo preživljamo pri nas, je, vsaj po nekaterih znakih sodeč (pretirano poudarjanje praktičnihkušenj, majhno zanimanje za šolane kadre, omalovaževanje racionalnih načel, metod in tehnik v gospodarjenju, zanašanje na intuicijo in prirojene sposobnosti), podobna krizi vodstvenih struktur v razvitih tržnih gospodarstvih po tej vojni in zlasti v zadnjih letih, ko je razvoj proizvodnje in s tem v zvezi potreba po ustrezni distribuciji dobrin postavila pred vodstvene in strokovne kadre v podjetjih teh dežel nalogo, da ustrezno spremembam na nov način urejajo podjetniške probleme proizvodnje in plasmaja.

Neprilagojenost našega vodstvenega in strokovnega kadra je v primerjavi z neprilagojenostjo v teh deželah dvojna, ker se, prvič, srečujemo z bolj sproščenim trgom, hkrati pa še s problemom »množične« distribucije.

Vendarle pa si novi pogledi utirajo pot tudi v Sloveniji; to kaže primer strateškega vidika v obravnavanju razpečave pri podjetju »Gorenje« iz Velenja.

Ivanka Arzenšek

Enotna osnovna šola v praksi

Pričujoči zapis bo obravnaval izkušnje lanskoletnega in letošnjega šolskega dela ter predloge, kaj bi se dalo izboljšati z majhnimi dodatnimi finančnimi sredstvi. Eden najvažnejših problemov je vsekakor nizek odstotek učencev, ki dokončajo osnovno šolo v rednem času. Nekateri vidijo rešitev tega problema v celodnevnem otroškem varstvu. Vendar v tem ni prave rešitve. Izkušeni in prizadevni pedagogi so mnenja, da je rešitev popolnoma drugod. Treba bi bilo organizacijo učno-vzgojnega procesa nekoliko spremeniti in izboljšati. Skratka, odvzeti učencem, ki ne zmorejo vsega bremena pouka, nekoliko

učne snovi. Nadalje bi bilo nujno zmanjšati število učencev v posameznih oddelkih, in to od 20 do 30. Tako bi bilo mogoče bolje nadzirati znanje in druge šolske dolžnosti. Res je, da bi bila šola z manjšimi oddelki dražja; res je pa tudi, da bi bilo manj ponavljavcev, ki šele po desetih letih ali celo pozneje zapuste osnovno šolo in katerih šolanje tudi ni zastoj. In ker je teh učencev skoraj 40 % bi bili povišani izdatki za manjše oddelke opravičljivi glede na znižane stroške, ki nastajajo s ponavljavci. Taki manjši oddelki bi imeli še drugo dobro lastnost. V njih bi se namreč ne kopičilo več toliko repetentov, ki so največkrat močna ovira pri učno-vzgojnem delu. Kot ponavljavci se s svojim manjvrednostnim kompleksom skušajo uveljaviti z raznimi »junaštvii« v obliki disciplinskih prestopkov. Nemalokrat se zgodi, da potegnejo za seboj še sicer poprečne učence. Tako se učni uspeh razreda večkrat poslabša tudi iz takih razlogov.

Druga možnost, kako povečati število otrok, ki v rednem času končajo osnovnošolsko šolanje, ki jo je moč uresničiti ob prvi, je v kvalitativni in kvantitativni diferenciaciji predpisane učne snovi, ne da bi s tem bistveno prizadeli osnovnošolski enosmerni sistem. Sedanja uravnilovka v učni snovi škoduje podpoprečno nadarjenim kot tudi najboljšim učencem. Prvi komaj zmagujejo delo, večkrat tudi na račun lastnega zdravja ali pa sploh ne zmorejo vsega; drugi pa le z malo truda dosegajo najboljše uspehe. Morali bi verjeti starešim teh otrok, ki večkrat s solzami v očeh pripovedujejo, kako se otrok uči pozno v noč, a kljub vsemu ne zmore vsega. In takih otrok je približno 30 %. Mnogo učencev je namreč tako zaposlenih s šolskim delom, da nimajo časa niti za najnujnejše vsakdanje razgibavanje na prostem. To potrjujejo tudi zdravstveni pregledi, pri katerih ugotavljajo zaostalo rast, slabokrvnost, slabovidnost, izkrivljene hrbtenice itd. Če tem otrokom odpove še zdravje, potem je tudi z učnim uspehom narobe. In, kar je najhujše — otrok izgubi vero vase! Saj kljub največjim naporom ni zmožen vsega. Tak otrok postane vase zaprt in zagrenjen. Od tod pa ni več daleč do tega, da zaide na kriva pota. Nedavno mi je neki osnovnošolski prestopnik v zaupnem pogovoru odgovoril: »Kaj bi pa še hodil v šolo, saj tako in tako ne zmorem vsega; rajši se potepam.« Verjetno je takih primerov več.

Nekateri šolniki sicer skušamo takim otrokom pomagati s tem, da jim damo možnost, da se sami javijo, kadar so pripravljeni. Vendar jim s tem ni dosti pomagano. Odgovarjati morajo pred razrednim kolektivom in obvladati morajo učno snov. Tudi kriterij ocenjevanja mora biti za vse učence enak, ker pride sicer do hudih nasprotovanj med učenci. Prizadeti otrok pa kljub vsemu obstane pri snovi, ki je ne razume.

Za take je ena sama rešitev — poenostavljena učna snov. Tak proces pa ne more potekati v istem oddelku. Potrebno bi bilo ločiti učence po zmogljivosti v posamezne oddelke, kar so nekatere šole

že delale, čeprav se s tem niso vsi strinjali. Do otrok moramo vendar biti ljudje in spoštovati moramo njihov trud, saj niso sami krivi, če zmorejo umsko manj kot drugi. Morda bodo prav ti zelo dobri fizični delavci, zato jim moramo omogočiti, da bodo tudi dokončali osnovno šolo.

Pravo nasprotje tem pa so nadpovprečno nadarjeni, ki z malo truda dosegajo najboljše uspehe. Med le-temi se radi porajajo taki učenci, ki jim pravimo lenuhi. Sprva se jim sploh ni bilo treba učiti, ko bi pa morali začeti delati, se jim ne ljubi, ker se niso naučili delati. Da postanejo taki, je dostikrat kriv šolski sistem. Vedno znova slišimo, naj se ukvarjamo predvsem s šibkimi učenci, za boljše pa kratko malo zmanjka časa. Sicer je pa sprva z njimi tako vse v redu. Tako se začno dolgočasiti in ta proces ima včasih strahotne posledice, ki pa se pokažejo šele v višjih razredih ali pa šele na srednjih šolah. Kako pride do takih grenkih resnic, ki jih je pozneje le težko spremeniti? Vsi vemo, da v prvih razredih navadno še ni lenuhov. Razlika se kaže le v tem, da eden komaj kaj ustvari, drugi pa v istem času mnogo napiše in še mnogo lepše, čeprav sta oba delala, vsak po svoji zmogljivosti. V višjih razredih je treba obdelati mnogo več snovi in jo utrjevati zlasti s slabšimi učenci; boljši so navadno le redno vprašani in ker v redu znajo, čakajo potem ob strani. Marsikoga se polasti lenoba, začenja zanemarjati še tisto malo dela, ki ga je prej žrtvoval za šolsko delo. Ko se temu pridruži še pohajkovanje po cestah, je navadno nesreča tu. Tako se ta cvet najboljših spremeni v lenuhe. Zanimivo je namreč tudi dejstvo, da so navadno odličnjaki v višjih razredih boljši povprečni učenci, ki so se morali ves čas truditi za ta uspeh; zelo malo pa je med njimi takih, ki so odličen uspeh z lahkoto dosegli. Ti si namreč niso pridobili delovnih navad in se jim ne ljubi več delati ali pa delati kratko malo ne znajo. Še bolj pa se jim maščuje v srednjih šolah.

Tako je zdaj v enotni osnovni šoli, kjer od vseh enako zahtevamo, pa čeprav vsi krepko čutimo, starši in mi prosvetarji, kako različno otroci temu enakemu in enotnemu ustrezajo — eni s skrajnimi napor, drugi igraje, največ pa je seveda tistih, ki normalno srednje delajo. Tudi življenje jih bo postavilo v različne življenjske prostore, od manj odgovornih delavcev v proizvodnji do bodočih vodilnih uslužbencev gospodarskega in družbenega življenja. Tudi zahteve, ki jih bo življenje postavljalo prednje, bodo različne. Zakaj si potem tudi osnovne šole ne bi pridobili na različne načine, ustrezno svojim zmogljivostim. Saj tako delajo tudi drugi narodi. In končno, ali ne bi prav s tem dosegli največjo enakost za vse otroke, če bi vsi končali osnovno šolo, pa čeprav po različnih poteh. Tu ne smemo prezreti krivice, ki se zgodi tistim otrokom, ki še nimajo pravice obiskovati pomožne šole; čeprav so njihove zmožnosti večje kot pri njihovih vrstnikih v pomožnih šolah, le-ti dokončajo osnovno šolo, prvi pa ne.

Ze zdavnaj se je pokazalo, da ima trditev, da boljši učenci z zgledi vlečejo za seboj slabše, dve plati. Do neke mere to res drži, zlasti za dovolj nadarjene, a sicer neiznajdljive, nikakor pa ne za malo nadarjene. Teh se navadno polasti manjvrednostni kompleks, ko vidijo, kaj zmorejo njihovi vrstniki, sami pa kljub mnogo večjemu trudu ne zmorejo niti polovice tega. Nasprotno pa se v nadarjenih vzbudi občutek večje vrednosti, čeprav neutemeljeno, ker se primerjajo s slabšimi. Prav to je tudi največkrat poglobitni vzrok krize v srednjih šolah, ko se znajdejo med enakimi. To spoznanje je nekatere drznejše šole pripeljalo do tega, da so delili učence v oddelke po nadarjenosti. Ze delitev učencev sama v dve skupini bi stanje bistveno izboljšala. Ostreje in zahtevneje bi lahko ravnali z nadarjenimi in še pazljiveje s podpoprečnimi. Seveda bi bilo nujno prilagoditi učni načrt za obe skupini. Skrčiti in posplošiti težjo snov za šibkejšje ter razširiti in dopolniti snov za boljše učence. Res bi tako nastala razlika med obema skupinama in s tem v zvezi manjša škoda za prve. Vendar bi bila pridobitev takega sistema pozitivna v tem, da bi pretežna večina otrok imela končano osnovno šolo in s tem odprto pot v poklice.

Tu naj omenim še vprašanje 39. čl. ZOŠ, ki dovoljuje napredovanje v višji razred tudi učencem z eno negativno oceno. Za šibkejšje bi lahko določili, da lahko napredujejo tudi z negativno oceno iz tujega jezika, saj je ta navadno najhujši kamen spotike. Poleg tega bi v obeh skupinah lahko še nadalje dopustili možnost napredovanja v višji razred z negativno oceno iz vseh predmetov, ki se ne vežejo iz leta v leto, iz drugih pa naj bi učenci opravljali popravni izpit (matematika, slovenščina, fizika, kemija).

Končno naj omenim še samo organizacijo preizkušanja znanja, ki je prav tako važen dejavnik za izboljšanje učnega uspeha. Če kje, potem prav tu mnogo grešimo. Vsakdo lahko preizkuša znanje, kakor hoče in kakor ve ter zna. Vsak učitelj hoče kar največ doseči pri svojem predmetu in prav nič ne pomisli, da mora otrok znati še druge predmete. V tem je poglobitni razlog, zakaj pri predmetnem pouku uspeh tako hitro drči navzdol. V nižjem razredu učiteljica sprašuje navadno le po en predmet na dan za oceno in otrok se kar se da koncentrira prav na ta predmet in zato tudi zna. V višjih razredih pa se lahko zgodi, da je vprašan celo po pet predmetov isti dan. Še vedno namreč velja pravilo, da mora biti otrok vedno pripravljen. Čeprav je ta trditev zelo relativna, je še vedno v rabi pri večini učiteljev. Prav v tej zmedi pa odpove večina otrok, saj pretežna večina ni prožna in se ne zna umsko dovolj hitro preusmeriti. Zato moramo pogoste izjave staršev ali instruktorjev, da je učenec doma vse znal, v šoli pa popolnoma odpovedal, jemati resno; zlasti še, ker se to zgodi predvsem tistim učencem, ki z največjim trudom dosega minimalne uspehe.

Šolski zakon bi moral tudi predpisati način, kako je treba preizkušati znanje. Predvsem bi moral zahtevati koordinacijo spraševa-

nja med predavatelji. Ob dnevih, ko učenci pišejo šolske naloge, bi drugi ne smeli ponavljati snovi za ocene. Šolske naloge pa, ki jih je vsaj polovica pisala negativno, bi morali razveljaviti in poiskati, v čem je vzrok tega neuspeha; verjetno ne več samo pri učencih. Naloge bi morali vnaprej planirati, vsaj za čas ene konference, in datume učencem tudi povedati. Prepozno javljenih nalog sploh ne bi smeli pisati. Za šolsko nalogo bi morali učenci pisati le v šoli predelano in doma z domačo nalogo utrjeno snov, nikakor pa ne novih nalog. Učenec mora z nalogo dokazati le to, da se je naučil snovi, nikakor mu pa ni treba dokazovati, da zna to snov tudi drugod uporabiti — to je stvar šolskih vaj. To načelo bi moralo veljati tudi za srednje šole. Isto kot za šolske naloge naj bi veljalo tudi za širše kontrolne naloge iz drugih predmetov. Tudi za take naloge se morajo učenci mnogo pripravljati in zato upravičeno zanemarijo druge predmete. Druga možnost, kako uspešneje preizkusiti znanje, bi bila, da bi učenci vnaprej izvedeli, kdaj bodo za oceno vprašani kako snov, zlasti še, ker so pri nekaterih predmetih vprašani le po dvakrat v eni konferenci. Tudi tako bi se dalo izogniti mnogim slabim ocenam, učenci pa bi se ravno toliko naučili.

Prav bi bilo, da bi osnovna šola postala res ljudska in da bi jo končala večina otrok. Tega pa ne morejo opraviti sami prosvetni delavci, tu mora nujno pomagati tudi prosvetna oblast, in to predvsem z natančnimi predpisi, katerih izvajanje je treba tudi strogo nadzorovati.

Zvone Cajnko

Idejnopolitične razlike pri študentih pedagoških akademij

Ena izmed splošno znanih ugotovitev na področju obstajanja in vplivanja raznih dejavnikov na doraščajočega otroka — mladostnika je, da vpliv družine pada z njegovim doraščanjem ter da se hkrati s tem krepí vpliv drugih vzgojnih dejavnikov (šola, tisk, okolje, družbene organizacije itd.). V sklop vplivanja štejemo vsekakor tudi idejno-politični vpliv staršev na otroke. Soglašam z ugotovitvijo, da vpliv staršev z doraščanjem mladega človeka upada. Vendar pa me-

nim, da pri tem ne bi smeli podcenjevati nekaterih objektivnih okoliščin, ki dajejo vplivu družine oziroma staršev dokaj pomembno mesto tudi v taki regresivni liniji splošnega in tudi idejnopolitičnega vplivanja. Vzgojni vpliv staršev že pri srednješolcih, zlasti pa pri višješolcih oziroma visokošolcih večkrat zmanjšamo na minimum s tem, ko poudarjamo, da je mladina pri 16 do 18 letih že docela »emancipirana«, samostojna, osvobojena vsakega vpliva staršev. Pri tem pozabljam, da so naše objektivne okoliščine še vedno take (in bodo verjetno tudi v prihodnje), da dopuščajo in omogočajo razen pozitivnega vpliva mnogokrat in ne v nepomembni meri tudi negativne vplive, ki prihajajo neposredno ali pa posredno iz družinskega kroga.

Namen pričujočega sestavka je, pokazati na primeru odnosov študentov PA in njihovih staršev nekaj vidikov pozitivnega in negativnega idejnopolitičnega družinskega vplivanja. Vpliv staršev na študente PA smo raziskovali predvsem na podlagi ankete,¹ izvedene v drugem letniku PA Maribor v oktobru lani.

Najprej navajamo nekaj podatkov in naših komentarjev, ki osvetljujejo splošno stanje, ter nekatere objektivne pogoje, ki (mimo drugih) tudi vplivajo na obstoj idejnopolitičnih razlik med študenti PA. Socialni izvir anketirancev je naslednji:

delavski	33 %
kmečki	20 %
uslužbenski	40 %
obrtniški	6 %
iz svobodnih poklicev	1 %

Socialni izvir študentov na vseh mariborskih višjih šolah (vpisanih v šolskem letu 1968/69) pa je:

delavski	29,8 %
kmečki	12,8 %
uslužbenski	49,6 %
obrtniški	5,5 %
iz svobodnih poklicev	0,2 %
ostali (upokoj.)	2,2 %

Socialni izvir študentov PA — anketirancev je v primerjavi s poprečjem na vseh višjih šolah v prid kmečkemu in delavskemu življenju. Če k temu dodamo še podatek, da prihaja več kot 60 % študentov PA — anketirancev iz srednjih šol zunaj Maribora (Murska

¹ Anketa je bila anonimna, zajela je 72 študentov II. letnika, anketiranci so razen na vprašanja, ki zadevajo njihov odnos do staršev in idejnopolitični vpliv le-teh nanje, odgovarjali še na razna druga vprašanja idejno-političnega značaja.

Sobota, Ravne, Ptuj, Celje, Ljutomer in od drugod), bo podoba njihove socialne strukture še jasnejša.

Kar zadeva šolsko izobrazbo pri starših anketirancev, je stanje naslednje: z osnovno šolo jih je 52 %, s srednjo šolo 32 %, z višjo šolo 8 %, z visoko šolo 8 %. Visok odstotek staršev (52 %) ima samo osnovno oziroma nižješolsko izobrazbo. Ta okoliščina vsekakor vpliva bolj neugodno kot pa pozitivno na splošno, kulturno, pa tudi idejnopolitično raven študentov PA, o čemer bomo razpravljali še v nadaljnjem.

Glede zaposlenosti staršev je podoba naslednja:

zaposlena oba	20 %
zaposlen samo eden	58 %
nezaposlena oba	22 %

Sodeč po izobrazbi in zaposlenosti staršev, pripada večina anketirancev ne samo družinam s sorazmerno nizko izobrazbo, temveč tudi temu ustrezno socialno, materialno šibkejšim družinam. To potrjuje mnenje, da se odločajo za učiteljski poklic še vedno otroci iz večidel socialno šibkejših okolij. Na drugi strani pa to kaže, da družine z višjo izobrazbo in z višjimi osebnimi dohodki manj usmerjajo svoje otroke v učiteljski poklic, kar pomeni, da je ta poklic za določena okolja še vedno nepriljubljen, nezanimiv, »manjvreden«, v družbenem pogledu pa objektivno še vedno zapostavljen v primerjavi z drugimi intelektualnimi poklici.

Šibko materialno stanje anketirancev oziroma njihovih staršev potrjuje tudi dejstvo, da je za finančno podporo v času študija (študentska penzija, kredit) zaprosilo 61 % anketirancev.

Pripadnost staršev družbenopolitičnim organizacijam (po čemer lahko približno sodimo o njihovi družbenopolitični angažiranosti in aktivnosti) nam razen njihove izobrazbe in materialnega položaja še naprej odkriva boljše ali slabše možnosti za njihov idejnopolitični vpliv na anketirance. V Zvezi komunistov je včlanjenih 12 % staršev, v SZDL 65 %, v sindikalno organizacijo 42 %, v zvezo združenj borcev NOB 28 %, 15 % pa jih ni včlanjenih v nobeno družbenopolitično organizacijo.

Če članstvo staršev v družbenopolitičnih organizacijah primerjamo s članstvom anketirancev, potem ugotovimo, da je delež le-teh sicer nekoliko večji, vendar pa pri tem ne gre za večje razlike. Kar zadeva članstvo anketirancev v družbenopolitičnih organizacijah, je namreč podoba naslednja: v ZK 18 %, v mladinski organizaciji 70 % v študentski organizaciji 61 %, dočim 6 % anketirancev ni včlanjenih v nobeno družbenopolitično organizacijo.

Določena korelacija med idejnopolitično pripadnostjo staršev in njihovih otrok vsekakor obstaja. Zanimivo bi bilo ugotoviti moč in stopnjo te korelacije. Poglejmo nekaj primerjav, ki nam bolj ali manj

odkrivajo ta odnos. Splošna podoba glede religioznosti oziroma nereligioznosti staršev anketirancev je takale:

religiozna oba	30 %
religiozen eden	32 %
religiozen nobeden	35 %
ni odgovorilo na vprašanje	3 %

Ce štejemo k religioznim samo tiste primere, ko sta religiozna oba od staršev (30 %), in k nereligioznim tiste primere, v katerih ni nihče od staršev religiozen (35 %), potem vidimo, da je med obema skupinama približno ravnovesje. Zanimivejša pa je primerjava teh dveh skupin staršev glede na nekatera družbena oziroma idejno-politična obeležja.²

Socialni izvir	A	B	(v %)
delavski	41	24	
kmečki	27	4	
uslužbenski	23	64	
obrtniški	9	4	
iz svobodnih poklicev	—	4	
Skupaj	100	100	

V kategoriji A prevladuje delavskokmečki element (68 %), v kategoriji B pa uslužbenski (64 %). V kategoriji A se, v primerjavi s socialnim izvirom vseh anketirancev, povečuje delavski element (za 8 %), kmečki element (za 7 %) in obrtniški element (za 3 %), zmanjšuje pa se uslužbenski element (za 17 %); nasprotno se pri kategoriji B zmanjšuje delavski element (za 9 %), kmečki (za 16 %) in obrtniški (za 2 %) ter povečuje uslužbenski (za 24 %) in kategorija svobodnih poklicev (za 3 %). Večje razlike v primerjavi s socialno strukturo vseh anketirancev nastopajo torej zlasti pri kategoriji B, kar zadeva zmanjševanje kmečkega elementa in povečevanja uslužbenskega elementa.

Primerjava izobrazbene strukture obeh skupin staršev je naslednja:

Izobrazbena struktura	A	B	(v %)
osnovna šola	68	32	
srednja šola	32	28	
višja šola	—	24	
visoka šola	—	16	
Skupaj	100	100	

² Zaradi lažje in enostavnejše primerjave bomo kategorijo religioznih staršev označili z oznako A, kategorijo nereligioznih pa z oznako B.

Pri izobrazbeni strukturi prihaja med obema kategorijama že do večjih razlik. Kategorija A ima več kot enkratno večji odstotek osnovnošolske izobrazbe od kategorije B (68 %—32 %); kategorija A sploh ni udeležena pri višji in visoki izobrazbi, dočim je kategorija B udeležena kar s 40 %. Očitno je torej, da je vpliv stopnje izobrazbe na stopnjo religioznosti oziroma nereligioznosti staršev močan in neposreden, da je religioznost oziroma nereligioznost precej pogojena tudi z izobrazbeno stopnjo.

Poglejmo še razlike med obema kategorijama, kar zadeva nekatere druga obeležja:

Članstvo v družbenopolitičnih organizacijah	A	B	(v %)
Zveza komunistov	—	28	
Socialistična zveza	68	64	
Zveza sindikatov	46	44	
Zveza borcev NOB	18	36	
ni član v nobeni družbenopolitični organizaciji	18	16	

Do vidnejših razlik prihaja, razumljivo, pri članstvu v ZK (0 %—28 %) in pri ZB (18 %—36 %), dočim pri ostalih družbenopolitičnih organizacijah skoraj ni razlik.

Zanimiva je še primerjava članstva anketirancev, ki izvirajo iz omenjenih dveh skupin, v družbenopolitičnih organizacijah:

Članstvo anketirancev	A	B	(v %)
Zveza komunistov	14	36	
mladinska organizacija	55	72	
študentska organizacija	46	32	
ni član nobene družbenopolitične organizacije	14	—	

Vidnejše razlike med obema kategorijama se izpričujejo pri anketirancih tudi, kar zadeva članstvo v ZK (14 %—36 %) ter članstvo v družbenopolitičnih organizacijah. To kaže na precej ustreznejšo idejnopolitično usmerjenost in angažiranost anketirancev, katerih starši sodijo k skupini B. To potrjuje tudi analiza skupine anketirancev, ki ne sodijo k nobeni družbenopolitični organizaciji, kakor tudi analiza skupine anketirancev — članov ZK.

V skupini anketirancev, ki niso včlanjeni v nobeno družbenopolitično organizacijo, smo ugotovili, da ni nihče od njihovih staršev član ZK, v veliki večini primerov pa sta oba starša religiozna (75 %). In dalje: od 13 članov ZK (kolikor jih je med anketiranci), sodijo k družinam, v katerih sta eden ali oba starša člana ZK štirje, v devetih primerih ni nobeden od staršev religiozen, v enem primeru je

eden od staršev religiozen, v treh primerih pa sta oba starša religiozna. Zanimivo je, da so vsi ti trije primeri z učiteljsišča v Murski Soboti. Ti podatki nazorno kažejo, da korelacija med idejnopolitičnimi gledišči staršev in njihovih otrok sicer obstoji, vendar deluje na ta odnos tudi vrsta drugih dejavnikov, med katerimi ima lahko srednja šola izredno pomembno mesto.

Tudi nadaljnja analiza obeh kategorij glede na razna idejnopolitična vprašanja kaže na večjo idejnopolitično zainteresiranost in družbenopolitično angažiranost pripadnikov skupine B.

Drugi sklep, ki je mogoč in logičen, pa je, da obstaja že omenjena korelacija v idejnopolitičnih vprašanjih, ki se kaže znotraj obeh kategorij, kar potrjuje mnenje, da je vpliv staršev v idejnopolitičnem pogledu dokaj pomemben tudi na stopnji višje šole oziroma, v konkretnem primeru, pri študentih PA. Tak sklep potrjuje še primerjava obeh kategorij glede na nekatera druga vprašanja, kot npr. naročnina in spremljanje tiska, politične literature, odnos do Zveze komunistov, vrednotenja dejavnikov idejnega vplivanja itd.

Kar zadeva vprašanje naročenosti na tisk (dnevni in periodični) in na razne publikacije, prihaja pri obeh kategorijah do opaznejše razlike. V kategoriji A ni naročenih na noben tisk ali kako drugo publikacijo kar 23 % staršev oziroma anketirancev, medtem ko je ta odstotek pri kategoriji B manjši (16 %). Če k temu dodamo še podatek o naročenosti in prebiranju cerkvenega tiska, potem je podoba o naročenosti na tisk in o njegovem vplivu še jasnejša. V skupini A bere cerkveni tisk 27 % anketirancev, v skupini B pa ta tisk spremlja 8 % anketirancev. Če upoštevamo pri tem, da cerkveni tisk spremlja tudi nekaj članov ZK zaradi popolnejše informiranosti (izjave anketirancev), potem je dejanska in vsebinska razlika med anketiranci obeh kategorij glede tega vprašanja še večja.

Deležu tiska oziroma literature pri idejnopolitičnem oblikovanju in razvijanju študenta PA pripisujemo zelo pomembno vlogo tudi zato, ker so anketiranci obeh kategorij sami postavili tisk oziroma literaturo kot dejavnik idejnopolitičnega vplivanja na prvo mesto (skupina B skupno s šolo).³

Razlika pri rangiranju idejnopolitičnega vplivanja med obema kategorijama se je izrazila s tem, da sta družina in družbenopolitične organizacije zamenjali mesta. Kategorija A postavlja družino na četrto mesto in pred družbenopolitične organizacije, kategorija B pa postavlja družbenopolitične organizacije pred družino. Dalje, pripadniki kategorije A cerkvi kot dejavniku idejnega vplivanja ne pripisujejo absolutno najmanjše važnosti, medtem ko je cerkev pri pripadnikih kategorije B dobila kot faktor idejnega vplivanja na njih izrazito zadnje mesto pri rangiranju.

³ Anketiranci so dejavnike idejno-političnega vplivanja rangirali takole: šola, družina, okolje (prijatelji, znanci), družbenopolitične organizacije, tisk in literatura, gledališče, RTV, kino, razne prireditve, cerkev, drugo.

Primerjava obeh kategorij anketirancev, kar zadeva odnos do Zveze komunistov, je prav tako zanimiva in značilna za nujno idejnopolitično usmerjenost⁴. Zaradi preglednejše podobe navajamo podatke o odgovorih v celoti.

1. vprašanje: Ali vas zanima delo ZK na šoli?

Odgovorilo	da	ne	ni odgovorilo (v %)
kategorija A	36	59	5
kategorija B	68	28	4

2. vprašanje: Ali vam je ZK privlačna po svojem programu, ciljnih?

Odgovorilo	da	ne	ni odgovorilo	ne pozna programa
kategorija A	50	23	27	—
kategorija B	80	4	4	12

Primerjava med obema kategorijama anketirancev kaže na precej velike razlike, kar zadeva odnos do ZK, mnenje glede privlačnosti ZK. Kaže na razlike v idejni usmerjenosti in na to, da imajo študenti že izoblikovan svetovni nazor. Podatek, da več kot polovico pripadnikov kategorije A (49 %) delo Zveze komunistov na šoli ne zanima in da je program Zveze komunistov privlačen samo za polovico anketirancev te kategorije, je simptomatičen tako za slednje kategorije kot za ZK samo, zlasti za organizacijo ZK na šoli.

Da končamo. Vzroki za precejšnje idejnopolitične razlike med študenti PA so vsekakor mnogoštevilni in raznovrstni. Naš prikaz osvetljuje samo nekaj vidikov teh razlik, med katerimi smo skušali posebej opozoriti na pomembnost idejnopolitičnega vpliva staršev na študente PA. Obravnavani vidiki govorijo dovolj zgovorno sami po sebi, zato kaki posebni sklepi niso potrebni. Sočasno pa se odpira vrsta drugih nerazrešenih vprašanj, vprašanj, na katera doslej še nismo dali zadovoljivih odgovorov niti našli ustreznih razrešitev zanje. Vprašanja, ki se odpirajo ob takih ugotovitvah, so npr.: ali je PA, takšna, kakršna je sedaj, zmožna odločilneje vplivati na oblikovanje svetovnonazorskih in političnih gledišč svojih študentov? Po večinskem mnenju študentov II. letnika PA Maribor — anketirancev so svetovnonazorska gledišča na stopnji višje šole že toliko oblikovana, da bi ta ustanova morala storiti mnogo več za preoblikovanje idejnopolitične usmerjenosti študentov, kot pa to dela sedaj. Dalje: Ali je sedanja PA kadrovska šola ali ni (mislimo zlasti v idejnopolitičnem smislu)? Ali je vloga osnovne in srednje šole pri

⁴ Vprašanji, na kateri so odgovarjali anketiranci, sta se glasili: »Ali vas zanima delo ZK na šoli?« in »Ali vam je ZK privlačna po svojem programu, ciljnih?«.

oblikovanju idejnosti mladega človeka ustrezna? Kakšna je zainteresiranost (oz. nezainteresiranost) naše družbene skupnosti za izvajanje idejnosti učnovzgojnega procesa nasploh in na PA še posebej? Kakšna je dejanska vloga raznih dejavnikov idejnega oblikovanja in vplivanja na mladino (tisk, družbenopolitične organizacije, družina, okolje, materialni pogoji študija, cerkev itd.). Postavlja se vprašanje omogočanja in usmerjanja mladine s pedagoškimi kvalitetai v pedagoški poklic, vprašanje sprejemanja študentov na pedagoške šole (kriteriji), vprašanje ustreznega strokovnega (predmetno in idejno) kadra na pedagoških akademijah itd.

Ti problemi so, po mojem mnenju, v naši pedagoški teoriji in praksi še vse premalo dognani, še manj pa smo doslej sistematično delovali za odstranjevanje in premagovanje raznih slabosti in težav v učnovzgojnem procesu samem kakor tudi v družbenem odnosu do teh problemov. Če se sedaj že glasno slišijo sodbe in mnenja o nezadovoljivi idejnosti pouka in vzgoje v osnovnih in drugih šolah (idejna brezbarvnost, mlačnost, nezainteresiranost, razširjenost pozitivističnega gledanja, pronicanja raznih drugih negativnih pojavov in vplivov), potem bi bilo potrebno, da se ne zadovoljimo samo s pavšalnimi ocenami in sodbami, temveč da se lotimo teh problemov s pomočjo strokovnih analiz, s pravilnimi metodološkimi prijemi na eni strani in z učinkovitejšimi, sistematičnimi prizadevanji in ukrepi na drugi strani. Med takšna potrebna prizadevanja sodijo vsekakor tudi kritična presoja (do)sedanje vloge pedagoških akademij, oblikovanja nedvoumnih nalog glede njihovega družbenega poslanstva in zagotovitev osnovnih pogojev za njihovo pomembno in odgovorno družbeno funkcijo.

Marjan Tavčar

Delo in kruh sociologa v komuni

(Sklepne izkušnje — ob odpravi sociološkega centra v Novi Gorici)

Čas je, da se po petih letih, odkar smo v Sloveniji dobili prve pri nas izšolane sociologe, ozremo po usodi, ki jo doživlja ta novi poklic. Kolikšna je družbena veljava, ki so si jo sociologi uspeli doslej pridobiti?

Že prvi letniki diplomiranih sociologov so pokazali, da se bodo mladi družboslovci na življenjskem razpotju odločali predvsem za štiri smeri.

1. Na poti k sociološki znanosti

Zmožnejše iz prvih treh letnikov diplomantov so si nemudoma »razdelile« razne republiške ustanove; znanstvene, oblastne in politične. Nemalo jih je torej odšlo tudi na tvegano pot znanstvene kariere. Sociologi so se znašli v vlogah raznih svetovalcev, analitikov in politikov, strokovnih sodelavcev, raziskovalcev in asistentov. Neredki od njih se zavzeto in uspešno prizadevajo uveljaviti družboslovno delo in misel. Razmah sociološke publicistike v zadnjih letih je v precejšnji meri zasluga ustvarjalnega zagona prav teh mladih sociologov. Druge »republiške« sociologe pa so čas, okolje, neustrezna zaposlitev ter morda premajhna lastna sposobnost utopili v brezimno uradniško, aktivistično službovanje in vegetiranje.

Peščici zaradi vsega tega tembolj vztrajnih, zdravo ambicioznih in strokovno s samim seboj nikoli do kraja zadovoljnih sociologov — porajajočih se znanstvenikov in strokovnjakov za posamezna družboslovna področja pa se je v nekaj letih že precej posrečilo izvleči slovensko sociologijo iz njenega prejšnjega le malo znanega, neupoštevane obstranskega položaja.

Ce ta vzpon sociologije le na hitro primerjamo z razvojem, ki ga je v zadnjem obdobju zabeležila naša psihološka veda, še zmeraj preveč inertno zaprta v kabinetsko životarjenje, potlej primerjava nedvomno govori v prid bolj plodnega teoretičnega iskanja in večje raziskovalne zagnanosti in upoštevanosti sociologije. (Ni naključna tolikšna poklicna fluktuacija mnogih psihologov k sociologiji. Čudno je tudi, da psihologi sami ne sprožijo glasnejše in javnosti namenjene razprave o ustreznosti sedanjih konceptov, vsebinskih in organizacijskih, ki se tičejo položaja in perspektiv psihološke znanosti v Sloveniji.)

2. Kriza pedagoške sociologije

Drugi roj mladih sociologov se je, ko se je prvič oziral po zaposlitvi, namenil na srednje in strokovne šole. Na novo vpeljani predmet sociologija pa tudi marsikje neustrezno zasedena predmeta psihologija in filozofija so terjali nove učne moči.

Vsi obeti se vendarle niso izpolnili. Na mnogih šolah so sociologi naleteli na razmere, ko so te predmete že zasedli razni na hitrico »sociologizirani« zgodovinarji, slavisti, pravniki in drugi. Kdorkoli je pač že kriv, pouk sociologije na mnogih šolah je videti sila malo razveseljiv. Sociologije se na neredkih šolah oprijemljejo nespoštljivi vzdevki, češ da gre za najbolj zasovražen, dolgočasen, odvečen in neživljenjski predmet.

Šolski predmet sociologija si tako že na srednjih šolah ustvarja tisti žalostni sloves, katerega zoprna dediščina se pri predavanjih diskreditiranih družbenih ved na fakultetah le še povečuje in se je potlej ni zlahka znebiti niti pri sociologiji nasploh. Pedagoška sociologija, ki bi morala biti tesno povezana z družbenim življenjem in z dognanji raziskovalne sociologije, je preveč suženjsko zagledana le v suho, abstraktno črko naših še zdaleč ne zadovoljivih socioloških učbenikov. Zelo verjetna je namreč domneva, da so ti »adaptirani« predavatelji sociologije svojo strokovno radovednost samozadovoljno strpali v učbeniško ogrado znanja ter pri tem ne čutijo potrebe, da bi se prek nje ogledovali tudi po živahnem, nova in nova spoznanja razkrivajočem dogajanju v sociologiji.

Škoda tudi, da naši pedagoški sociologi ne premorejo dovolj lastne raziskovalne podjetnosti za razne manjše študije in raziskave sociološke, socialnopsihološke in pedagoške problematike šolajoče se mladine. Naša šola je že sama po sebi dovolj zanimiv družbeni laboratorij, kjer se marsikaj dogaja, kar bi zaslužilo sociologovo pozornost. Njegova ogrožena strokovna in pedagoška veljava bi se tudi tako lahko mnogo opomogla.

3. Industrijski sociolog — (še) neznanka

Sociolog v podjetju je še velika neznanka. Trenutno v vsej Sloveniji v podjetjih ni več kot pet industrijskih sociologov, dasi je spet res, da je občutno več tistih, ki poskušajo sociologa bolj ali manj uspešno nadomestiti z ad hoc sociološkimi ambicijami. Še celo bolj uveljavljeni industrijski psihologi si le s težavo utirajo pot v podjetja, kjer jih še zmeraj marsikje sprejemajo z nezaupanjem, ker niso dovolj seznanjeni s tem poklicem. Pojavov in problematike v večjih tovarnah, ki zaradi nastanka in sociološke razsežnosti kličejo po sociološki analizi, nihče od razpoložljivih strokovnjakov v podjetju ni zmožen ustrezno raziskovati.

Sociologov v podjetjih torej praktično (še) ni toliko, da bi uveljavili svoj poklic. Zato je tudi težko v kratkem pričakovati bolj naklonjen, razumevajoč odnos tovarn do industrijskega sociologa. Res je pa tudi, da imamo izšolanih še zelo malo (dobrih) sociologov dela. Še ti so se razkropili po raznih republiških ustanovah, od koder samo priložnostno s kako raziskavo »obiščejo« to ali ono podjetje. Rezultate teh študij pa ljudje v podjetjih tako in tako le poredkoma lahko vidijo, kaj še, da bi jih lahko izrabili, če so izdelki seveda za to sploh uporabni.

V Sloveniji je vsaj 50 takih podjetij, ki bodo v prihodnosti mogla in morala zaposliti industrijskega sociologa. Dokler ne bodo vidilni ljudje in organizatorji v proizvodnji spoznali upravičenost te potrebe pa se mora sociologija čimbolj uveljavljati na vseh ostalih področjih.

Četrty družbeni prostor, ki je zlagoma že pričel »vsrkavati«¹ sociologe, je komuna. Trenutno ima sedem od desetih večjih slovenskih občin enega ali več sociologov. Sociologija lokalnih skupnosti, družbenih struktur in političnega življenja je problematika, v katero so se večinoma usmerili ti sociologi, sicer zaposleni pri najrazličnejših ustanovah (politične organizacije, delavske univerze, skupščine, zavodi za zaposlovanje delavcev idr.).

Trenutni položaj priča, da se sociologom vendarle še ni posrečil popoln prodor v komuno. Večinoma še zmeraj naletijo na tiste osnovne težave, ki so zmeraj ovirale uveljavljanje novih, pionirskih poklicev. Naj jih iz lastne izkušnje opišem nekaj; tem bolj, ker ne gre za že zdavnaj prebrodena doživetja, saj marsikateri sociolog šele sedaj stopa po neuglajeni poti tega še neuveljavljenega poklica.

Splošno neznanje, neinformiranost o profilu sociologa, o obsegu in vsebini njegovega znanja, so prve sestavine ozračja, s katerim mora mladi sociolog računati, ko prvič potrka na vrata svoje občine. Za zabavno ponazoritev naj povem, da so me — sociologa (tudi fakultetno izobraženi ljudje) sprva zamenjavali s socialnim delavcem, psihologom, politologom in politikom: da, celo za socialista sem bil nekajkrat previdno imenovan zaradi podobnosti obeh besed.

Nezaupanje in podcenjevanje sta pri ljudeh z drugačnimi poklici najbolj pogosta odziva na tuje, novonastale poklice. Sociologija je bila do nedavno le hobby, h kateremu so se priložnostno zatekali zlasti nekateri pravniki in politiki. Zdaj pa je naenkrat tu sociolog profesionallec, ki si (bolje povedano: ki naj bi si) s sociologijo zaslužil tudi svoj vsakdanji kruh. Razumljivo (čeprav za sociologa kaj malo spodbudno) so ob njegovem prihodu nekateri »modrovali«² tudi v tej smeri: če smo že doslej prav lepo shajali brez sociologa, bomo mogli brez njega tudi še poslej!

Poljski sociolog Adam Sarapata je napravil zanimivo in tudi za naše razmere docela ustrezno klasifikacijo (vodilnih) ljudi, ki kažejo odklonilni odnos do socialnega dela in raziskovanja. Eni so prepričani, da že sami vse vedo in da je sociolog povsem odveč (sociologija sodi med tiste »nesrečne«³ vede, v katere se zelo radi strokovnjakarsko spuščajo in vmešavajo mnogi strokovnjaki ostalih poklicev in »zdrava človeška pamet«⁴ preprostega človeka).

Drugi menijo, da sicer vsega sami še ne vedo in ne zmorejo, vendar pa tudi sociološke raziskave stvari ne bodo premaknile na bolje. So pa tudi takšni z optimističnim prepričanjem, da je pri njih vse dobro in prav urejeno in da sociolog že zato ni potreben.

V manjšini pa tudi niso tisti, ki se socioloških raziskav enostavno boje. Sociolog bi utegnil odkriti še to ali ono prikrito, zamolčano grenko resnico in žalostno stanje, s čimer bi jim seveda lahko nakopal še vrsto neprijetnih težav in skrbi. Dasi je takšen razlog za zavračanje sociologije hkrati neke vrste paradoksen poklon za družbo-

slovje, pa sodijo tovrstni preganjalci sociologije med njene najbolj nepopustljive zoprnike.

Tudi sorazmerno *skromno začetno znanje*, s katerim se je sociolog »opremil« med študijem (študijem, ki je sam še precej v povojih), je vzrok, da se sociolog lahko zbega ob pogledu na čedalje bolj razsežno družbeno dogajanje v čedalje bolj zapletenih družbenih strukturah. Nevarnost je, da ga bo pritisk neposredne družbene prakse in njenih vsakodnevnih potreb začel prepričevati, da mu vsa »zaloga akademske teorije« nič ne koristi. Skušnjavec *pragmatizma* je najnevarnejše zlo, ki mu lahko sociolog podleže, zanemarjajoč in podcenjujoč potrebo po nadaljnjem teoretičnem izpopolnjevanju.

Prilagajanje sociološkega teoretičnega znanja praktičnim potrebam družbenega življenja, sredi katerega sociolog v komuni *mora* biti, se torej ne sme izroditi v zlagoma se stopnjujočo časovno erozijo njegovega znanja. Te Scile in Karibde pa ne preplava vsak. Dober »komunalni« sociolog mora biti hkrati ves navzoč v družbenih tokovih svojega okolja, hkrati pa ne sme dovoliti, da bi se vanje do kraja potopil, da bi ga preplavili čez in čez. Ohraniti mora tisto specifično zmožnost dobrega sociologa, s katero more proučevati družbene procese vendarle iz nekoliko poklicno diskretne razdalje, nekako »od zunaj«, s stališča manj prizadetega in bolj objektivno presojujočega opazovalca-preučevalca.

Sociologu v komuni torej ni lahko izkoristiti možnosti, da bi kot »družboslovec na terenu« premagoval za sedanjo znanost tako značilno razdvojenost med družbeno teorijo in prakso. Kot velja to na področju zdravstva za zdravnika splošne prakse, tudi komunalnemu sociologu praviloma ni na voljo *možnost specializacije*. Raznovrstne potrebe namreč terjajo, da spremlja in preučuje zelo raznolika področja. Strokovno ostaja zaradi take narave dela zmeraj bolj na površini. (V štirih letih obstoja novogoriškega sociološkega centra sta sociologa, zaposlena pri centru preučevala: urbanosociološke probleme mesta Nova Gorica; aktivnost članov zveze komunistov v podjetjih; maloobmejni promet; religioznost mladine in odnos mladih do zveze komunistov; socioekonomske značilnosti in položaj kmečkih domačij v Brdih; sindikalno in samoupravno aktivnost delavcev; sociopedagoške značilnosti odnosov med dijaki in profesorji na gimnaziji; socialne strukture v severnoprimerški regiji, ter opravila še nekaj manjših analiz.)

K opisanemu stanju je treba dodati še *strokovno osamljenost*, v kateri se sociolog znajde v komuni. Možnosti ustreznih strokovnih posvetov so zanj zmeraj majhne, ker je običajno daleč naokoli edini sociolog. Tudi povezava s sorodnimi sociološkimi raziskovalnimi ustanovami v Ljubljani je slaba, le priložnostna. (Potreba po koordinaciji dela in načrtov sociologov v občinah bo v prihodnje čedalje izrazitejša.) Občutna je tudi prikrajšanost, ki jo sociolog v komuni občuti spričo *pomanjkanja sociološke literature in dokumentacije*. Navezan je le na ustvarjanje lastne, drage strokovne knjižnice, ki pa

v nobenem primeru ne more nadomestiti dobro založene sociološke knjižnice. (Študijske knjižnice v lokalnih centrih so glede sociološke literature praviloma zelo siromašne.)

5. *Diploma sama še ne zadošča*

Empirična sociologija že sama po sebi ne pospešuje posebno teoretične rasti sociologa, ki se z njo ukvarja. Če pa mora le-ta prevzeti na svoja ramena še vse delo z zbiranjem statističnih, anketnih podatkov in njihovo obdelavo, potlej je zadeva zanj še bolj nerazveseljiva. Takšna raziskava, izpeljana v celoti (in z rokami, ker na mehanografsko obdelavo ni misliti zmeraj) v režiji sociologa, ni le dokaj draga, dolgotrajna in ne docela natančna zadeva, temveč je predvsem intelektualno tudi hudo ubijajoča in razkrajajoča.

Značilno za mnoge sociologe (ne le v komuni) je, da vidijo edini način, kako opozoriti na svoj obstoj in potrditi svojo vrednost, pridnost in koristnost, da se na levo in desno do nezvesti lotijo anketiranja. Obsede jih *anketomanija*, dokler od nje izčrpani in strokovno obubožani povsem ne obnemorejo. Pripravljalna, nadvse pomembna študijska faza, ko se vsebina ankete šele določa, je pri teh anketah zelo pomanjkljiva. Večino energije, sredstev in časa pobereta zbiranje in obdelava podatkov. Za tem pa spet primanjkuje časa in vsega — z znanjem vred, zaradi česar zbrano gradivo sociološko ni dobro ovrednoteno. Vsa stvar se skrči na skromno, umsko nezahtevno, opisno, faktografsko urejanje in opisovanje, medtem ko odpadeta že navadno posploševanje in vzročna analiza kot načina sociološke presoje empiričnih podatkov.

Škoda tudi, da zmorejo le redki sociologi dognanja, ki so jih z raziskavo sistematično zbrali, združevati, preverjati in plemeniti s spoznanji, ki jih nudijo — ustrezno vsakdanje *opazovanje* in *življenjske* izkušnje. Lastne in izkušnje drugih. Sociolog, ki »je« sociolog le tedaj, ko je v službi, po rednem delu pa je slep in gluha za vse okrog sebe, je slab sociolog. Polovičarski in uradniški.

Marsikateri študent, ki se loteva študija sociologije, se ne zaveda dovolj, da se uči za enega tistih poklicev, ki bolj kot številni ostali zahtevajo *osebno predanost*, posebno nagnjenje, veselje in poklicno strast. Kot so zdravnik, socialni delavec, psiholog in še kdo, ki ima opravka s človekom — slabi, če svoj poklic jemljemo zgolj uradno hladno, le kot sredstvo za preživljanje, je tudi sociologova vrednost v marsičem odvisna od bolj intimnega nagnjenja do sociološkega dela. Zato ga ne sme omejevati z dvainštirideseturnim tednikom.

6. *Konformizem — rak sociologove znanstvenosti*

Še ena nevarnost preži na sociologa (ne le v komuni). Problem strokovne znanstvene veljavnosti njegovih raziskovanj je neločljivo združen z nepodkupljivostjo sociologove kritičnosti. Le-ta se mora iz-

pričevati pri izbiri metode in predmeta preučevanj, posebno pa še pri razlagi, vrednotenju zbranih podatkov.

Morda pri nas res ni dosti primerov, ko naročnik analize »želi« od raziskovalca, da mu »odkrije« ravno take in take rezultate. Bolj kot to je razpaseno *enostransko, iztrgano in zato potvarjajoče interpretiranje* gradiva, ki je strokovno sicer lahko povsem korektno zbrano. V njem pač poskuša vsak takšen »analitik« podčrtavati le tiste ugotovitve, ki mu koristijo, ki mu potrjujejo njegove lastne trditve in interese. Omalovažuje ali kar enostavno zamolči in obide pa nasprotno ugotovitve, ki mečejo senco dvoma na njegovo edino veljavne »hipoteze«. Raziskavi, ki ni odkrila razmer, kakršne bi bile zaželenje, se rado pripiše nepomembnost in neveljavnost.

Spominjam se ankete med delavci — komunisti v podjetjih novogoriške občine. Anketiranci so v anonimni anketi ocenjevali (ne) samoupravne razmere v svojem podjetju. Po opravljeni anketi so z rezultati odgovorov več kot sto anketirancev šli v neko večje podjetje, da bi v razgovoru na razširjenem partijskem sestanku ocenili (sorazmerno kritične) rezultate ankete ter poskušali najti vzroke zanje in izboljšati razmere. Raziskovalec je navzočim razložil, kaj je anketa pokazala in v čem se izraža nezadovoljstvo večine anketirancev z odnosi v podjetju ter z ravnanjem nekaterih vodilnih ljudi. Eden od teh zelo vplivnih vodilnih (dejansko in tudi po anketnih mnenjih sodeč) je na »takšno« anketo hitro in živčno reagiral. Češ da anketi ni verjeti — je govoril —, da ni res, da ni mogoče, da bi večina anketiranih mislila tako, kot je zapisala. Skratka, da takšno anketiranje le po nepotrebnem vnaša škodljivo vznemirjanje v »njegovo« v redu vodeno in samoupravljanjo podjetje. Od prisotnih iz podjetja mu ni nihče ugovarjal (to so si ljudje upali privoščili le v anonimni anketi).

Šele čez dve leti se je izkazalo, da je tista »diskvalificirana« anketa izmerila resnični utrip razpoloženja zaposlenih in stanje okrnjenih samoupravnih odnosov v podjetju. Vodilni, ki je anketi (beri: svojim lastnim ljudem) odrekal pravico do veljavnosti izraženih mnenj, je vodil izrazito politiko tehnokratskega samodržca, zaradi katere je na koncu (ob ogorčeni podpori tudi njegovih »neveljavnih«, samozatajevanih anketirancev) izgubil vodilni položaj.

Konformizem, nenačelnost in podkupljivost najslabše vrste so potemtakem stalne nevarnosti, ki lahko tako ali drugače ogrozijo resnično sociologovo poslanstvo v družbi. Sociolog utegne biti kaj hitro označen za nezaželenega vsiljivca, ki da »hoče delati zdrahe v našem vsa ta leta sem tako umirjenem in neproblematičnem kolektivu«. Brž ko je čutiti nevarnost, da utegne njegova raziskava opozoriti širšo javnost na neurejene, a navzven skrbno prikrivane razmere, poskušajo sociologa onemogočiti z oznako tujca, ki krati samoupravno pravico (zaprtosti) kolektiva.

Naj poskuša sociolog sam brez vsakršne zunanje pomoči »prodteti« na to ali ono šolo, kjer bi s sociometrično, mnenjsko razi-

skavo dal na tapeto večinoma ljubosumno čuvane odnose med dijaki in profesorji! Stavim, da ga bodo na vsaki drugi šoli že na začetku spotaknili in ožigosali za neresneža, če ne kar zlonamerneža.

Takšnih in podobnih konfliktov se mora sociolog navaditi in jih premagovati s potrpežljivim dopovedovanjem, s poštenostjo, dobronamernostjo in ne nazadnje s korektno strokovnostjo. Takšno »uve-ljavljanje« lastnega poklica, če predolgo traja, po marsikoga toliko utru-di, da odneha.

7. Črnogled epilog

Ob »ustoličenju« prvih diplomiranih sociologov pri nas smo jim za popotnico navdušeno pisali privzdignjene misli o tem, kako bodo s sociološko dimenzijo pomembno obogatili doslej predvsem poli-tično-aktivistične, pravne in ekonomske analize naše družbene stvar-nosti, v občini in drugod. To se jim do sedaj še ni posrečilo. Pravno normativno gledanje, obdano z nimbom političnega razmiš-ljanja, še zmeraj prevladuje, tudi ko gre za pojave takšnega izvora in obeležja, da terjajo (tudi) sociološko osvetlitev.

V takšnih okoliščinah pa se seveda prej ali slej izkaže, izrecno ali implicitno, da si sociolog s pravim sociološkim delom v komuni težko prisluži kruh za življenje.

Vendar pa sociologu ne grozi, da bo prišel na spisek nezapo-slenih na zavodu za zaposlovanje. S pridom in nemudoma mu bodo z več strani ponudili roko (in mu mimogrede odrezali tudi izdat-nejši in stalnejši kos eksistenčne pogače). Povabili ga bodo, naj pride uradovat na to ali ono ustanovo ali podjetje, kjer ga bo ondotni stroj hitro predelal v vzornega, koristnega, s pravnoadministrativnimi plašnicami opremljenega referenta. Kmalu bo začel še sam verovati v edino obstoječo, vsemogočno moč papirnatih predpisov o poteku življenja v družbi. Zaenkrat je tako. Upravičeno pa lahko upamo, da se bo v prihodnje stvar spremenila in da bo pravo sociološko delo v komunah postala tudi občutena, brezpogojna potreba.

Janez Jerovšek

Nesporazumi o modelih samoupravljanja v delovnih organizacijah

V strokovni literaturi obstajajo različni participativni modeli. Naš samoupravni model predstavlja samo enega — sicer najbolj radikalnih — participativnih modelov. Ta model je formuliran v ustavi, zakonih, statutih in raznih normativnih aktih. Samoupravni model je šel v zadnjem desetletju skoz neprestane dopolnitve in delne spremembe. Ker je ustava formulirala splošen model samoupravne organizacije, ni pa pri tem upoštevala specifičnosti različnih delovnih organizacij, je prišlo do organizacijskih togosti in nefleksibilnosti, ki jih praksa ne prenese. Zato predvidevajo črtanje tistih členov ustave, ki ne upoštevajo specifičnosti različnih delovnih organizacij.

Imenujmo samoupravni model organizacije, ki je bil formuliran v ustavi in drugih aktih, »uradni« model. Ta izraz je nekoliko nasilen, ker tudi ta model različno interpretirajo. Že Parsons je ugotovil, da ima vsak model oz. socialni sistem številne in kontradiktorne vrednote in zato konkretne akcije tega sistema različno interpretirajo.

V zadnjih desetih, predvsem pa v zadnjih petih letih, so se pojavljali v naši strokovni literaturi in na številnih posvetovanjih razni drugi samoupravni modeli. Ti modeli ne predstavljajo negacije »uradnega« modela, temveč samo večjo ali manjšo spremembo tega modela. Pojav raznih drugih samoupravnih modelov je razumljiv, ker je praksa pokazala, da je »uradni« model težko — če ne nemogoče — realizirati tako kot je formuliran, poleg tega pa je pokazal vrsto disfunkcionalnih elementov.

Kateri modeli so bolj funkcionalni oz. kateri obetajo večjo učinkovitost delovne organizacije, bo pokazala praksa. Koristno pa bi bilo soočenje različnih participativnih modelov delovne organizacije¹ oz. soočenje različnih možnosti (tj. interpretacij) »uradnega« modela. V tem članku bi pokazal samo na nekatere razlike v modelu samoupravne organizacije, ki ga zastopa Bogdan Kavčič, in modelom, ki po mojem mnenju bolj ustreza realnosti in ima več možnosti, da se realizira in postane bolj funkcionalen in učinkovit.

Disfunkcionalnosti v samoupravljanju delovnih organizacij

Samoupravljanje v delovnih organizacijah je bilo pri nas uvedeno z vrha navzdol kot politična ideja, ki se ujema z najglobljimi cilji socializma. Ker ga niso uvajali postopoma kot spontano in avtonomno akcijo

¹ Zelo zanimivo in koristno bi bilo npr. konfrontirati naš model samoupravne organizacije z modelom delovne organizacije pri kibucih.

od spodaj, je moralo priti do diskrepance med modelom in možnostmi, ki jih določajo tehnologija, obstoječa struktura organizacije, aspiracije tistih, ki naj bi sodelovali, njihova izobrazba in številni drugi mejni faktorji, ki jih ni bilo možno predvideti.

»Uradni« model samoupravljanja v delovnih organizacijah ni realiziran tako, kot so ga normativno postavili in si ga zamislili. Dejstvo, da model ni realiziran, razlagamo pri nas na dva načina.

1. Eni so mnenja, da je problem v tehniki realizacije oz. da »gre za pomanjkljivost konkretiziranega samoupravljanja«. Model je pravilen in adekvaten razmeram; kolikor ni realiziran, so za to krivi nekateri birokrati, tj. običajno najvišji vodilni — ki nasprotujejo samoupravljanju, ker bi s tem izgubili svoj monopolni položaj, ali pa gre za nesposobnost vodilnih, premajhno izobrazbo zaposlenih in podobno.

2. Drugi pa so mnenja, da so nekatere predpostavke v modelu samoupravljanja napačne in neadekvatne tehničnim in socialnim pogojem.

Razlika med Kavčičem in menoj je v tem, da Kavčič meni, da bomo z boljšimi tehničnimi prijemi in nadaljnjim izpopolnjevanjem realizirali naš samoupravni model, jaz pa mislim, da bomo morali nekatere predpostavke v modelu popraviti.

Katere so tiste predpostavke, ki jih bo treba popraviti in kateri elementi delujejo v modelu disfunkcionalno.

1. Model samoupravljanja temelji na predpostavki o enotnosti interesov. Delovna organizacija pa predstavlja socialni in statusni sistem, v katerem delujejo različne socio-ekonomske in organizacijske grupe, ki imajo različne položaje na hierarhični lestvici, različne dohodke, različno izobrazbo, različne odgovornosti in tudi različne aspiracije. Vse te razlike vodijo do različnih, nasprotnih in konfliktnih interesov. Ker interesi niso enotni, tudi interakcijski procesi niso vedno komplementarni, posamezni akterji pa ne usklajujejo svoja pričakovanja s pričakovanjem drugih akterjev.

2. Ker model temelji na predpostavki o enotnosti interesov, pojmuje deviantnost, razne napetosti in konflikte kot rezidualne in jih ne prizna kot integralne dele sistema. Stavka kot oblika konflikta ogroža socialni sistem delovne organizacije in jo zato pojmuje kot disfunkcionalen element. Ker ostri konflikti niso element sistema, zato tudi niso legitimni.

3. Model samoupravne organizacije ne more imeti demokratične distribucije vpliva, vsaj ne v okviru delovnega procesa. Ker v pogojih moderne tehnologije in vedno bolj zapletene organizacije vodenje postaja poklic, je nerealno, da bi delavci (npr. ne kvalificirani) imeli na dogajanje v podjetju večji vpliv kot pa najvišji vodilni.

4. V okviru obstoječega modela odgovornosti za kolektivne odločitve ni možno individualizirati, sankcijski subjekt bodisi ni definiran bodisi nima moči, da bi opravljal sankcijsko funkcijo.

5. Obstoječi model samoupravne organizacije je dualističen, ker vključuje dvojne različnih struktur: hierarhično, ki deluje v okviru vsakodnevne delovne procesa, in nehierarhično, ki deluje samo včasih in v okviru katere se formalno sprejemajo najvažnejše odločitve, odločajo cilji ter politika delovne organizacije. Josip Županov pravi, da »je vsaka teh struktur zasnovana na različnem določilu o funkciji« proizvajalca in na različnem organizacijskem principu. Niti ena teh — če jo vzamemo samo — ni zadosti koherentna, a obe skupaj nista medsebojno uskla-

jeni, zato so pooblastila definirana nejasno in kontradiktorno — ali pa sploh niso definirana. Organigram (linija oblasti in linija komunikacij) je zato izredno kompliciran in konfuzen.²

V okviru delovnega procesa ni možno doseči demokratske distribucije vpliva

Vpliv je najbolj univerzalna karakteristika delovne in vsake druge organizacije. Zato skušajmo analizirati nerealne poglede na samoupravljanje.

V naši ustavi, zakonih, statutih in drugih programskih aktih trdimo, da »morata organizacija dela in upravljanje v delovni organizaciji delovnim ljudem omogočiti, da na vsaki stopnji in vseh delih delovnega procesa, ki pomenijo celoto, kar najbolj neposredno odločajo o vprašanih dela, o urejanju medsebojnih delovnih razmerij, o delitvi dohodka ter o drugih vprašanih njihovega ekonomskega položaja«. Ker delavski svet sprejema vse bistvene odločitve in postavlja cilje delovne organizacije, pomeni, da so delavci vir legitimnosti. Na osnovi takó formalno demokratično postavljene delovne organizacije, smo predvidevali, da morajo imeti delavci — ki predstavljajo večino — večji vpliv na dogajanje v podjetju kot vodstvo.

Vse empirične raziskave, ki smo jih izvedli v zadnjih petih letih, so nam pokazale, da je struktura vpliva v delovnih organizacijah in organizacijah SZDL in celo v občini avtorska.³

Struktura vpliva je lahko izrazito ali le rahlo avtorska. Ker smo vsi raziskovalci dobili skoraj identične rezultate, pomeni, da gre za ustaljen in zelo splošen vzorec vpliva. Pojavila se je samo sprememba glede želene strukture vpliva. Pred petimi leti so zaposleni zaznavali stvarno strukturo vpliva kot avtorsko, želeli pa so si demokratsko. Vse raziskave, ki smo jih izvedli v zadnjih dveh letih v delovnih organizacijah, pa nam kažejo, da je tudi želena struktura vpliva v bistvu še vedno avtorska. Vsi zaposleni želijo, da bi imeli delavci in nižje organizacijske grupe večji vpliv, da bi se struktura vpliva v bistvu menjala.

Ker smo doslej v vseh raziskavah v delovnih organizacijah dobili avtorsko strukturo vpliva, lahko postavimo naslednja vprašanja:

1. Ali samoupravljanje implicira táko strukturo vpliva, v kateri ima vodstvo samo izvajalno, ne pa izrazite kreativne funkcije,

² Josip Županov, Samoupravljanje i reforma, Naše teme št. 5, 1968, str. 688.

³ Josip Županov, Grafikon utjecaja kao analitičko orudje za izučavanje strukturalne promjene socialne organizacije preduzeća, Zagreb, 1964, doktorska disertacija; Veljko Rus, Status strokovnega in vodstvenega kadra glede na komuniciranje, moč in odgovornost, Moderna organizacija 1968, št. 5;

Bogdan Kavčič, Socialna moč direktorjev (glavnih direktorjev in direktorjev sektorjev) v industrijskih podjetjih Slovenije. Referat na simpoziju o strokovnih in vodstvenih delavcih v gospodarstvu, Bled, 1968;

Janez Jerovšek, Utjecaj organizacije SSRN u općini, Naše teme, št. 6, 1968;

Stane Možina, Janez Jerovšek, Determinante, ki vplivajo na učinkovitost vodstva v industrijskih organizacijah, Inštitut za sociologijo in filozofijo, Ljubljana, 1969;

Janez Jerovšek, Struktura vpliva v občini, Inštitut za sociologijo in filozofijo, Ljubljana, 1969.

2. ali je izrazito demokratsko distribucijo vpliva v pogojih velike delitve dela, socialne diferenciacije in disperzije interesov sploh možno realizirati,

3. ali bi bila taka distribucija vpliva učinkovita?

V kolikor se s samoupravljanjem zavzemamo za takšno distribucijo vpliva, v kateri bi imelo vodstvo samo izvajalno in podrejeno vlogo, potem se zavzemamo za nekaj, kar v sedanjih razmerah ni možno realizirati. Možna in realistična je le taka distribucija vpliva v delovni organizaciji, v kateri imajo delavci pomemben in velik vpliv na dogajanje, vendar ne tolikšnega kot vodilni.

Mnenja sem, da samoupravljanja ni možno reducirati zgolj na demokratsko strukturo vpliva. To tudi pomeni, da samoupravljanja ne moremo definirati zgolj z odločanjem. Model samoupravljanja je možno realizirati v okviru rahlo avtokratske strukture vpliva. Izrazite demokratske strukture vpliva, v kateri delavci niso samo legitimni nosilci oblasti, temveč tudi njeni neposredni izvajalci pri obstoječi organizaciji dela, tehnologiji, izobrazbi itd., ni možno doseči in je tudi v življenju ni možno najti.

Celo dvomim, da je možno realizirati organizacijo s poliarhično strukturo vpliva, tj. organizacijo, v kateri razpolagajo različne grupe z enako količino moči in vpliva. Če pa bi tako organizacijo realizirali, obstoji verjetnost, da ne bi bila optimalno učinkovita. Raziskave so namreč pokazale, da so bile grupe z nediferencirano močjo in vplivom znatno manj učinkovite kot grupe, v katerih so imeli nekateri člani večji vpliv kot drugi. Prav tako so bile tudi grupe z diferenciranim sistemom nagrajevanja znatno bolj uspešne kot grupe z egalitarnim sistemom.⁴ V poliarhični strukturi obstaja verjetnost, da se grupe v svojih akcijah in v izvajanju vpliva blokirajo prav zato, ker so vse enako močne. Možnost številnih blokad je verjetna zato, ker obstajajo različni interesi.

Josip Županov⁵, pravi da je v okviru delovnega sistema težko funkcionalen kakšen drug vzorec distribucije moči razen oligarhijskega.⁶ To utemeljuje s tem, da pozitivne individualne motivacije niso zadostna osnova za uspešno funkcioniranje delovnega sistema in z nasprotnostjo interesov. »V moderni industrijski družbi, ki se odlikuje s številnimi nepovezanimi in pogosto nasprotnimi individualnimi in grupnimi interesi, je usmerjenost energije k skupnemu cilju bolj izjema kot pravilo. Da bi se vse energije usmerile k skupnemu cilju, sta potrebni dve stvari: prva je neka skupna ideologija, druga pa alocentrična usmerjenost motivacije. Če ne obstoji takšen mehanizem fokusiziranja (bodisi da je motivacija usmerjena egocentrično — v individualnem ali grupnem smislu), potem je malo verjetno, da bi bile usmerjene vse energije v delovni organizaciji k istemu cilju. Kadar so energije različnih poedincev in grup usmerjene k različnim ciljem, takrat poliarhična distribucija vpliva vodi do uničenja izenačenih sil, zaradi česar se celotna količina moči v organizaciji manjša. Z zmanjšanjem celotne količine moči se

⁴ Harold J. Leavitt, *Unhuman Organizations*, v knjigi: *Reading in managerial psychology*, Edited by Harold J. Leavitt and Luis R. Poindry, The University of Chicago Press, 1968.

⁵ Josip Županov, *Samoupravljanje i problem društvene moči*, Ekonomski institut, Zagreb, 1968.

⁶ Pojma oligarhija in avtokracija imata v tem kontekstu isti pomen (J. J.)

poliarhični vzorec približa anarhičnemu. Anarhični vzorec implicira slučajnost v obnašanju, kar pomeni entropijo sistema. To pomeni, da ima asimetrična distribucija moči v delovnem sistemu očitno antientropijski⁷ značaj.

Županov loči v delovni organizaciji delovni sistem in socialni sistem. V okviru delovnega sistema je funkcionalen oligarhijski vzorec distribucije vpliva, v okviru socialnega sistema pa je možen demokratski ali poliarhijski vzorec. Da bi dosegli demokratski ali poliarhični vzorec, je po mojem mnenju treba pristopiti k problemu institucionalizacije socialnega sistema na nov način tako, da izdelan in kompliciran »samoupravni mehanizem« reduciramo na »minimalno institucionalizacijo«.

V samoupravnem modelu bo torej treba nekatere predpostavke popraviti. Samoupravljanja ne moremo razvijati na predpostavki, ki jo empirija ne prenese.

Bogdan Kavčič je v svojih raziskavah⁸ ugotovil, da imajo delavci, ki predstavljajo večino, majhen vpliv, vodilni, ki pa predstavljajo manjšino, pa imajo velik vpliv. »Ne smemo pozabiti« — pravi, »da organizatorji proizvodnje, celotna vodilna linija predstavlja le kakih 8 do 15 procenta zaposlenih. Torej absolutna manjšina, ki je sicer glede proizvodnega procesa nujno potrebna, vendar zato še zmeraj manjšina«. ⁹ To pomeni, da je samoupravljanje treba razviti in izpopolniti, tako da bodo imeli delavci večji vpliv kot vodilni in strokovni. Mislim, da so taka pričakovanja nerealna, ker bodo imeli vodilni in strokovni, zato ker zasedajo položaje in ker posredujejo informacije, ki jim dajejo moč, vedno večji vpliv kot tisti, ki ne zavzemajo teh ključnih položajev. To pa še ne pomeni, da je konec samoupravljanja in da je treba samoupravni model zamenjati s čim drugim. Če pa bomo samoupravljanje reducirali na princip manjšine — in ta manjšina je relativno visoko kompetentna, izobražena in specializirana v svojem znanju — ki mora imeti relativno majhen vpliv, in princip večine — in ta večina je v naših razmerah žal še v velikem številu nekvalificirana in nizko izobražena — ki pa mora imeti velik vpliv, potem verjetno ne bomo ustvarili optimalno učinkovite organizacije. V tem primeru bi se zavzemali za trend, ki je v nasprotju z moderno tehnologijo in sodobnim industrijskim razvojem. Sicer pa bi bila potrebna širša diskusija o tem, v koliki meri je glede funkcionalnosti dopustno prenašati na delovne organizacije princip večine in manjšine, ki je povsem adekvaten v političnih organizacijah, lokalnih skupnostih in globalnem političnem sistemu. Takšna diskusija bi bila potrebna zato, ker v političnih organizacijah, lokalnih skupnostih in globalnem političnem sistemu lahko princip učinkovitosti vsaj delno ali občasno žrtvujemo za demokratičnost, v delovnih organizacijah pa si tega najbrž ne moremo privoščiti, če se hočemo vključiti v mednarodno delitev dela.

Raziskave nam kažejo, da je participacijo možno povečati v delovnih grupah v okviru delovnega sistema. Delovne organizacije, ki izkoriščajo tovrstno participacijo, so mnogo bolj učinkovite, ker izkoriščajo potencialne sposobnosti, s katerimi zaposleni razpolagajo. Delavci tudi želijo, da bi se participacija v okviru delovnega procesa povečala, saj

⁷ Entropija pomeni razpršeno in nizko organizirano obnašanje (J. J.)

⁸ Bogdan Kavčič, Socialna moč direktorjev (glavnih direktorjev in direktorjev sektorjev) v industrijskih podjetjih Slovenije. Referat na simpoziju, Bled, 1968.

⁹ Bogdan Kavčič, V čem je vzrok konfliktov, Teorija in praksa, 1969, št. 1 str. 93.

je tukaj fond njihovega znanja in delovnihkušenj največji.¹⁰ Vendar so možnosti, da bi bil njihov vpliv tako velik, kot je vpliv tistih, ki strokovno vodijo delovni proces, zelo majhne.

V okviru socialnega sistema si težko zamišljamo demokratsko redistribucijo vpliva, vse dokler bo samoupravni model temeljil na identiteti interesov in dokler bo avtonomna akcija posameznih subjektov (socio-ekonomskih grup) dvomljiva glede legitimnosti.

Legitimna moč direktorja in najvišjih vodilnih bi ustvarila bolj funkcionalno in bolj učinkovito delovno organizacijo

Že večkrat je bila izrečena in napisana zahteva, da je treba vpliv direktorjev in najvišjih vodilnih povečati in da jim je treba dati več pooblastil. Tudi zadnji empirični podatki nam kažejo,¹¹ da direktorji in drugi vodilni želijo, da bi se povečale njihove kompetence, da bi se povečal njihov vpliv in legalizirala njihova moč. Če obstajajo pri grupi, ki zavzema ključne položaje v delovni organizaciji, take aspiracije, potem obstajajo tudi realne možnosti, da se bo to zgodilo. Vpliv, ki ga imajo v naših delovnih organizacijah direktor in najvišji vodilni, ni ravno majhen, problem je v tem, da ni legitimen. Če bi njihovo moč legalizirali, bi tudi lažje rešili problem odgovornosti, ker bi jo lahko individualizirali. Bogdan Kavčič je nasprotnega mnenja. Takole pravi: »Zahteva po legalizaciji in povečanju moči managerjev v bistvu ne more pomeniti drugega kot to, da damo direktorjem in njegovim ožjim sodelavcem legalni položaj upravljalcev družbenih sredstev. Če za bistveno lastnost lastnine ne štejemo pravno lastništvo, ampak pravico do razpolaganja, potem bi s tako »reformacijo« samoupravljanja v bistvu postavili direktorje v vlogo in položaj, kot ga imajo v kapitalističnih deželah. Njihov položaj bi imel še en privilegij več: če zahodnega managerja zelo temeljito kontrolira lastnik kapitala, ki ga je najel, pa bi našega managerja pravzaprav kontrolirala le anonimna družba. Na tovarne pa bi zraven sedanje plošče: 'Dne... 1950 so delavci prevzeli tovarno v upravljanje...' prizidali še eno: 'Dne... 19(69) je direktor prevzel tovarno v svoje roke za srečo in blaginjo svojih delavcev.' Zame bi bilo kaj takega le korak nazaj v naši zgodovini, če ne celo korak v močvirje. Rad bi zvedel, kako bi bilo kaj takega mogoče, ne da bi postavili na glavo osnovnih načel naše družbene ureditve. Vprašanje postavljam čisto strokovno, ne da bi želel koga 'politično' diskvalificirati (kaj takega je tudi zunaj mojega dosega).«¹²

Mislím, da sociologi samoupravljanja ne moremo soditi po tem, kakšne plošče so vzdane v delovnih organizacijah, še posebej, ker je znano, da delovna organizacija v okviru formalno avtokratske strukture lahko postane participativna, ali pa v okviru formalno samoupravne

¹⁰ Daniel Katz meni, da je majhna verjetnost, da bi delavci izvajali vpliv na najvažnejše odločitve v podjetju, dokler je njihov vpliv v delovnem procesu — tj. tam, kjer imajo največ znanja in delovnihkušenj — majhen. (Iz zapiskov z njegovega predavanja na Visoki šoli za sociologijo, politične vede in novinarstvo, maj 1968).

¹¹ Josip Županov, Ali postaja vodenje podjetja poklic, Moderna organizacija 1968, številka 10.

¹² Bogdan Kavčič, V čem je vzrok konfliktov v podjetjih, Teorija in praksa 1969, št. 1, stran 98.

ostane dejansko avtokratska. Iz gornjega citata pa ugotavljam, da je prišlo do nesporazuma. V svojem članku sem zapisal, da bi z legalizacijo stavk moč delavcev izredno narasla. Zato bo treba istočasno povečati moč najvišjih vodilnih, sicer bi ustvarili situacijo, ko bi bilo vodenje izredno težavno, če ne že nemogoče. Nisem se torej zavzel samo za povečanje moči najvišjih vodilnih. Povečala bi se moč delavcev in najvišjih vodilnih. Struktura moči se ne bi bistveno spremenila. Zato sem tudi govoril, da mora organizacija delovati na principu ravnotežja moči, sicer ni možna učinkovita medsebojna kontrola. Delavci ne morejo kontrolirati najvišjih vodilnih, če nimajo moči, najvišji vodilni pa ne morejo uspešno kontrolirati delavcev, če njihova moč ni legitimna. Delovna organizacija pa je tem bolj učinkovita, čim bolj se organizacijske grupe med seboj kontrolirajo in vplivajo ena na drugo.

Ker v svojem modelu ne predvidevam enostranskega povečanja moči najvišjih vodilnih, mi Kavčič očita nekaj, česar nisem trdil. In četudi bi trdil to, kar mi očita, menim, da z enostranskim povečanjem moči najvišjim vodilnim oz. z *legalizacijo njihove moči*, ne bi direktorje postavil v isti položaj, kot ga imajo v kapitalističnih deželah, to ne bi bil korak v močvirje, niti ne bi s tako spremembo postavili na glavo osnovna načela naše družbene ureditve.

Dalje Kavčič moj model primerja z modeli, ki jih poznamo iz zahodnih držav, in meni, da primerjava ni možna, ker vodstvo v zahodnih državah nastopa kot predstavnik kapitala, tj. kot lastnik proizvodnih sredstev. Iz tega sklepa, da bi, če bi njegova moč porasla, oz. če bi postala legitimna, našega managerja kontrolirala le anonimna družba. Ker sistem kontrole v zahodnih industrijskih organizacijah ni tako enostaven, naj tukaj navedem nekatera dejstva.

V zahodnem svetu so nastale v odnosu med lastnino in kontrolno funkcijo pomembne spremembe. Velike korporacije so v svoji gigantnosti v proizvodnem pogledu ustvarile situacijo, ko je postalo tehnično nemogoče, da bi lastniki — veliki in majhni akcionarji — še izvajali neposredne kontrolne funkcije. O gospodarski moči korporacij govori tale podatek: »V ZDA ima 135 korporacij v rokah 45 % industrijskih podjetij, ki proizvajajo skoraj eno četrtno celotne svetovne proizvodnje. Takšne gospodarske koncentracije doslej v zgodovini še niso zabeležili.«¹³ Podobno stanje odkrijemo tudi v drugih razvitih kapitalističnih državah.

Z veliko gospodarsko močjo korporacij raste tudi število akcionarjev. V ZDA jih je bilo leta 1956 že 8,6 milijona, kar predstavlja 8 % odraslega prebivalstva. V Nemčiji je bilo leta 1953 3 % vseh moških in 2 % vseh žena nosilcev raznih akcij.¹⁴

Akcionarji nimajo neposrednega stika s podjetjem. Adolf A. Berle pravi, »da 1,100.000 akcionarjev ne bi moglo voditi ameriške telefonske in telegrafске družbe, kajti takšno veliko število ljudi v gospodarstvu sploh ne more ničesar voditi.«¹⁵ Najvišji organ akcionarjev je njihova generalna skupščina, ki pa nima druge pomembnejše funkcije kot to, da

¹³ Adolf A. Berle: Die kapitalistische Revolution des XX. Jahrhundert, Verlag Anton Hain — Meisenheim Glan, str. 24.

¹⁴ Ralf Dahrendorf: Soziale Klassen und Klassenkonflikt in der industriellen Gesellschaft, 1957 — Ferdinand Enke Verlag, Stuttgart str. 41.

¹⁵ Berle, ibidem, str. 29.

izvoli posebni organ, ki bo znal zastopati njihove interese. Praktično pa pomeni akcionarjem njihova vložena »lastnina« obliko varčevanja, ki jim z dividendami prinaša določene dohodke.

Pri preučevanju korporacij so nekateri zahodni ekonomisti in sociologi prišli do prepričanja, da predstavljajo korporacije prehodno obliko, ki preobraža kapitalistično družbo ali pa jo celo ukinja.

Ralf Dahrendorf pravi, »da je ločitev lastnine in kontrole pripeljala do strukture, ki v strogem smislu ni več kapitalistična. Formalno — pravno gledano — lastnina proizvodnih sredstev ni zginila, zgubila pa je svojo kontrolno funkcijo. Pravni lastniki in dejanski voditelji proizvodnje niso več isti ljudje... Razvoj kapitalističnega podjetništva vodi od akcijskih družb v državno podjetništvo.«¹⁶

Bogdan Kavčič pravi, »da zapadnega managerja temeljito kontrolira lastnik kapitala«. Dejansko pa je ta kontrola zelo omejena. Delničarji ga kontrolirajo, količina kontrole je vezana na količino delnic, s katero razpolagajo delničarji, vendar je kontrola po obsegu majhna. Delničarji zahtevajo visoke dividende, če jim jih managerji ne morejo zagotoviti, potem delničarji lahko prodajo svoje delnice in jih kupijo drugod.

Odnos med managerji in kapitalom se je torej bistveno spremenil. Prej so kapitalisti najemali managerje, danes pa managerji najemajo kapital in postavljajo lastnike pogosto v podrejen položaj. Zato nastajajo nove oblike družbenih konfliktov med managerji in akcionarji. Iz teh konfliktov nastajajo celo razni »akcionarski upori«, ki vodijo do posebnega združenja akcionarjev za zaščito njihovih interesov.

Managerji so sami o sebi prepričani, da so zastopniki širših interesov — in v nekem smislu to tudi so — saj predvsem oni skrbijo za razširjeno reprodukcijo, ne pa akcionarji, ki jih zanima predvsem delitev dobička.

Bogdan Kavčič je mnenja, da direktorja in najvišje vodilne ne bi mogel nihče kontrolirati, če bi njihovo moč legalizirali oz. povečali. Dejansko pa je nekoga možno uspešno kontrolirati samo, če je njegova moč legitimna. Če neka organizacijska grupa vpliva po neformalnih komunikacijskih kanalih, jo je praktično nemogoče kontrolirati. Kolikor pa bi konflikt legalizirali in institucionalizirali, bi bila rešitev konfliktov v rokah tistih, ki se jih to neposredno tiče. To pa pomeni, da bi imeli delavci v okviru institucionalno odobrenih »pravil igre« večjo moč, kot jo imajo sedaj. Zato bi tudi bolj uspešno izvajali kontrolno funkcijo, kot pa jo ti delajo zdaj.

Če bi legalizirali moč direktorja in najvišjih vodilnih, bi sedanji neformalni management spremenili v formalni management. Ta pa ima dve pomembni funkcionalni prednosti:

a) legalizirana moč je specializirana in zato omejena, nelegalizirana moč pa vedno teži za tem, da bi bila totalna,

b) omogoča individualizacijo odgovornosti in s tem sili, da se najvišji vodilni konzultirajo z drugimi organizacijskimi skupami, ne pa da samo zahtevajo od njih dviganje rok.

To pomeni, da bi v okviru formalnega managementa postala participacija nižjih organizacijskih grup funkcionalno nujna.

¹⁶ Dahrendorf, *ibidem*, str. 44.

Konflikt pojmem kot integralni del socialnega sistema. To pomeni, da morajo prekinitve dela oz. stavke postati integralni in legitimni element socialnega sistema. Iz tega sledi, da prekinitve dela ne pojmem kot deformacijo samoupravljanja,¹⁷ niti prekinitev dela zanesljivo ne govori o stopnji razvitosti samoupravljanja.

Neenakosti, ki izvirajo iz diferenciranega sistema nagrajevanja, iz avtorske strukture vpliva, izobrazbe, statusa in podobno, bodo stalno povzročale konflikte med različnimi organizacijskimi skupami, ki jih ne bo možno vedno mirno razrešiti. Delovna organizacija pa je tem bolj učinkovita, čim hitreje je zmožna razrešiti konflikte.

Osnovna misel, ki sem jo izrazil v svojem prejšnjem članku, je v tem, da konflikt lahko uspešno razrešijo le same sporne grupe. Če nastane konflikt med delavci in najvišjimi vodilnimi, potem se mora konflikt na tej ravni razreševati. Delavci tudi težijo za tem, da bi se konflikt na tej ravni razreševal, saj Bogdan Kavčič pravi, da »analize dosedanjih protestnih ustavitvev kažejo, da konflikta niso reševali samoupravni organi, da se delavci niso obrnili z zahtevo na delavski svet, ampak tako rekoč dosledno na direktorja«.¹⁸ Samoupravni organi ne predstavljajo homogene interesne grupe, zato konflikta med različnimi organizacijskimi skupami ne morejo uspešno razrešiti. Verjetno pa bi samoupravni organi uspešno igrali posredovalno vlogo med avtonomnima konfliktoma skupama. To pa pomeni, da je konflikt treba legalizirati in institucionalizirati med samima konfliktoma skupama. Zato sem se zavzemal za pravila igre, ki naj omogočijo, da se bodo konflikti bolj racionalno razreševali in da bo stavka samo ena od skrajnih in izjemnih, vendar legitimnih sredstev za razreševanje konfliktov. Podobno stališče je izrazil tudi Josip Županov, ko govori o minimalni institucionalizaciji. Takole pravi: »... Minimum institucionalizacije pomeni, da probleme in konflikte v kolektivu ne rešujejo organi, ki predstavljajo nekakšen »homogeni« kolektiv, temveč tisti, ki se jih to neposredno tiče, vendar v okviru institucionalno odobrenih »pravil igre«. Avtonomna akcija je pomemben izvir družbene moči, kot to kažejo občasne prekinitve dela v posameznih delovnih organizacijah«.¹⁹

Iz vsega, kar sem zgoraj povedal, sledi, da konflikta, še posebej pa stavke, ne bo možno uspešno razreševati, najmanj pa odpraviti, dokler bo nekakšen »homogen« kolektiv predstavljal edini legitimen in institucionaliziran mehanizem za razreševanje konfliktov. To tudi pomeni, da tisti model samoupravne organizacije, ki ga zastopa Bogdan Kavčič, ne bo mogel odpraviti stavke kot oblike konflikta, niti ni najmanjših empiričnih pokazateljev, da bi se to zgodilo. Kavčič sam pravi, »da, ko se

¹⁷ Bogdan Kavčič trdi ravno nasprotno tj., da »je protestna ustavitev dela posledica deformacije samoupravljanja v konkretnih pogojih in okoliščinah in nam torej služi kot indikator, kje je s samoupravljanjem nekaj narobe, kje je nujna intervencija subjektivnih sil«. Teorija in praksa 1965, str. 1444–1445.

¹⁸ Bogdan Kavčič, O protestnih ustavitvah dela, Teorija in praksa 1965, stran 1445, št. 9.

¹⁹ Josip Županov, Samoupravljanje i problem društvene moči, Ekonomski institut, Zagreb, 1968.

zmanjšuje število prekinitev dela, se vidi, da narašča število udeležencev. Delo prekinjajo celi kolektivi, delavci uporabljajo napisane transparente, demonstrirajo na ulicah, vodijo jih štrajkovni odbori itd.«²⁰ Konflikti se torej intenzivirajo.

Bogdan Kavčič zastopa bistveno različno stališče glede konfliktov in posebno stavk. V okviru njegovega modela so stavke samo prehodni pojav. Samoupravljanje je treba izpopolniti in stavke se ne bodo več pojavljale. Takole pravi: »Zanikati načelno možnost, da se v samoupravnem sistemu dá različne interese razreševati izključno z manj ostrimi oblikami in morda tudi bolj racionalnimi, pomeni, samoupravljanje opredeliti s stališča razreševanja konfliktov kot nič bolj učinkovito od tradicionalnega kapitalističnega sistema. Pomeni obenem tudi zanikanje spremembe v položaju delavca, vsaj v njegovem stvarnem vsakodnevnem položaju. Da teorija samoupravljanja predvideva »mirno« razreševanje različnih interesov, najbrž ni težko dokazati. Že sama ustavna določila o tem, kaj je pravica in dolžnost samoupravljalcev in da so si zaposleni pri samoupravljanju enakovredni, so dovolj. Najbrž noben resen znanstvenik tudi ni prepričan v nasprotno.«²¹

Kavčič je že leta 1965 zapisal, da prekinitve dela predstavljajo otroško bolezen.²² Iz tega, kar pa piše zdaj, in iz tistega, kar je napisal pred leti, je razvidno, da še vedno pričakuje, da je možno stavke odpraviti. Žal nam empirija ne nudi nobenih obetov, da bi se to zgodilo. Če pa ustava in drugi normativni akti predvidevajo mirno razreševanje konfliktov — torej brez stavk — pa to še zdaleč ni dovolj, da bi se tako v resnici tudi zgodilo.

Poleg tega je vprašljivo, če lahko določamo superiornost socialnega sistema delovne organizacije z odsotnostjo večjih konfliktov ali stavk. Odsotnost konfliktov in stavk ne pomeni, da je zato v delovni organizaciji uveljavljena visoka stopnja samoupravljanja, da so interesi med posameznimi organizacijskimi in socio-ekonomskimi skupami skladni in harmonični. V vzhodnoevropskih državah so stavke izredno izjemen pojav oziroma jih sploh ni. To pa ne pomeni, da so interesi med posameznimi organizacijskimi skupami tako harmonični, in da je organizacija dela tako »perfektna«, da ni nobenih konfliktov. *Odsotnost konfliktov in stavk lahko pomeni, da je socialni sistem delovne organizacije na zelo nizki stopnji svojega razvoja.* V sistemu, ki ni dosledno egalitaren, je odsotnost konfliktov prej indikator nemožnosti za izražanje različnih interesov in nemožnosti avtonomne akcije, kot pa indikator harmoničnih odnosov, funkcionalne organizacije dela in visoke učinkovitosti.

V bolj razviti družbi pa nemožnost izražanja specifičnih interesov in nemožnost avtonomne akcije ovirata proces koordinacije, ki je eden od najtežje rešljivih problemov. Brez uspešne koordinacije pa družba ne more postati visoko učinkovita.

²⁰ Bogdan Kavčič, V čem je vzrok konfliktov v podjetjih, Teorija in praksa, 1969, št. 1, str. 92.

²¹ Teorija in praksa, ibidem, str. 93.

²² Bogdan Kavčič, O protestnih ustavitvah dela, Teorija in praksa, 1965, številka 9, str. 1444.

Bogdan Kavčič pravi, da je kljub poenostavitvi odnosov odločanje vendarle praktično sinonim za upravljanje.²³ Menim, da samoupravljanja ni možno definirati z odločanjem, ki je samo ena od pomembnih prvin.

Rensis Likert²⁴ je operacionalno formuliral štiri vrste oz. štiri različne socialne sisteme delovne organizacije :

1. ekstremno avtorski sistem,
2. benevolentno (dobrohotno) avtorski sistem,
3. konzultativni sistem,
4. participativni sistem.

V kateri sistem uvrstimo neko organizacijo, je določeno s temile spremenljivkami : z vplivom, z odločanjem, s kontrolo, motivacijo, odnosi, interakcijami, komunikacijami, z načinom določanja organizacijskih ciljev, z načinom izvajanja sprememb itd. Vsaka od teh spremenljivk je operacionalno razbita na številne podspremenljivke. Odločanje je samo ena od spremenljivk, ni pa to edina ali glavna spremenljivka, s katero definiramo participativno oz. samoupravno organizacijo.

Omenjeni Likertov model so uporabili v raziskavi na Japonskem, nekoliko adaptiranega pa smo uporabili tudi pri nas.²⁵

Izbrali smo 16 delovnih organizacij, 8 visoko učinkovitih, in 8 nizko učinkovitih.²⁶ Delovne oziroma industrijske organizacije smo izbrali tako, da smo v vsaki panogi našli eno visoko in eno nizko učinkovito. Naša raziskovalna hipoteza je bila, da so visoko učinkovite industrijske organizacije bližje participativnemu sistemu kot pa nizko učinkovite. Ta hipoteza je bila zanesljivo potrjena. Vse visoko učinkovite organizacije so konsistentno padle v konzultativni sistem, vse nizko učinkovite pa v benevolentno (dobrohotno) avtorsko organizacijo. V visoko in nizko učinkovitih pa so izražali željo po participativnem sistemu.

Edino v strukturi vpliva ni bilo razlik med bolj in manj učinkovitimi industrijskimi organizacijami. V obeh skupinah smo dobili avtorsko strukturo vpliva. V bolj učinkovitih organizacijah je bila sicer

²³ Bogdan Kavčič, V čem je vzrok konfliktov v podjetjih, Teorija in praksa, 1969, št. 1, str. 94.

²⁴ Rensis Likert, *New patterns of management*, New York, McGraw Hill, 1961; Rensis Likert, *The Human organization*, New York, McGraw-Hill, 1967.

²⁵ Stane Možina, Janez Jerovšek, Determinante, ki vplivajo na učinkovitost vodstva v industrijskih organizacijah, Inštitut za sociologijo in filozofijo pri univerzi v Ljubljani, 1969.

²⁶ Uporabili smo te kriterije za izbiro visoko in nizko učinkovitih delovnih organizacij:

1. povprečni osebni dohodek na zaposlenega, 2. neto produkt na zaposlenega, 3. skladi na zaposlenega, 4. investicije na zaposlenega, 5. porast zaposlenih v zadnjih treh letih, 6. porast strokovnih kadrov v zadnjih treh letih. Vsi ti kriteriji so se medsebojno prekrivali. Tako so bili povprečni dohodki v bolj učinkovitih relativno visoki, v manj učinkovitih pa nizki; neto produkt je v bolj učinkovitih podjetjih v zadnjih treh letih rasel, v manj učinkovitih je stagniral. Skladi so v bolj učinkovitih organizacijah v zadnjih treh letih rasli, v manj učinkovitih so padali. Investicije so v bolj učinkovitih organizacijah v letih 1966 in 1967 rasle, v manj učinkovitih so padale. Število zaposlenih in strokovnih kadrov se je v zadnjih treh letih v bolj učinkovitih organizacijah večalo, v manj učinkovitih pa zmanjševalo.

celotna količina vpliva nekoliko večja, tj., vse organizacijske grupe so izvajale večji vpliv kot v manj učinkovitih, toda krivulji ki sta ponazarjali strukturo vpliva, sta imeli identično (isto) obliko.

Rezultati te raziskave nam dokazujejo, da odločanje ni sinonim za participativno oz. samoupravno organizacijo in da so druge spremenljivke (motivacije, komunikacije, kontrola itd.) prav toliko pomembne kot samo odločanje.

Rezultati te raziskave nam tudi dokazujejo, da s samo formalno pravico, da vsi delavci sodelujejo pri odločanju oz. da sami odločajo, ni moč realizirati samoupravnega modela organizacije. Participativno oz. samoupravno organizacijo je možno realizirati s sistemskim pristopom, tako da hkrati delujemo na številne organizacijske spremenljivke. Uporaba takega pristopa je v največji meri odvisna od direktorja in njegovih najbližjih sodelavcev. Moderna tehnologija, kompleksnost organizacije, potreba po vse večji koordinaciji in demokratične vrednote zahtevajo bolj participativno, samoupravno organizacijo.

Obstaja velika verjetnost, da v delovnih organizacijah, ki imajo nesposobno vodstvo, ne morejo in ne znajo manipulirati z organizacijskimi spremenljivkami, tako da bi se celoten socialni sistem premikal v smeri participativnega sistema. Vodstvo se v nizko učinkovitih organizacijah vrti v nekem začaranem krogu in vidi izhod in rešitev v avtokratičnem sistemu. To je najbolj običajna reakcija na slabo organizacijo v nizko učinkovitih podjetjih.

Odločanje je zelo tehničen oz. mehaničen akt, zato ne more biti sinonim in temeljno bistvo samoupravljanja. Preliminarne raziskave so tudi pokazale,²⁷ da delavci in tudi drugi zaposleni niso najbolj zainteresirani za odločanje, temveč so veliko bolj zainteresirani, da bi bili bolje informirani in da bi imeli moč za kontrolo sprejetih odločitev. Videti je, da so informacije in sistem komunikacij v delovanju samoupravne organizacije pomembnejši kot samo odločanje. Stane Možina pravi, »da bistvo samoupravljanja verjetno ni v golem odločanju, v dviganju rok o posameznih točkah pod bremenom pisanega materiala in časa, temveč je bolj v kontroli sprejetih sklepov in v ocenjevanju in sankcioniranju doseženih rezultatov«.²⁸

Zaključki ob polemiki

Bogdan Kavčič mi v svojem polemičnem članku očita, da je po mojem mnenju samoupravljanje v načelu krivo za protestne ustavitve, torej da je samoupravljanje vir stavk. O tem, kaj je krivo, nisem govoril, ker je problem napačno zastavljen. Izvor konfliktov in stavk vidim v različnih interesih, torej predvsem v stratifikacijskem sistemu.

Dalje mi očita, da legalizacija konfliktov, kot jo predlagam, in legalizacija oz. povečanje moči najvišjih vodilnih pomenijo zahtevo po spremembi celotnega sistema naše družbene ureditve oz. da bi s tem postavili na glavo osnovna načela naše družbene ureditve. Ne vem, komu vse je namenjen očitek, ko je dejal, da najbrž nimamo pravice, vsaj ne pod

²⁷ Stane Možina, Zainteresiranost samoupravljača za odločevanje, kontrolo, davanje prijedloga i dobivanje informacija, Sociologija 1968, št. 3.

²⁸ Ibidem, str. 35.

naslovom objektivnosti, zavračati nek sistem, še preden se je sploh uveljavil, in da je najbrž malo prezgodaj, da bi valili grom in žveplo na komaj osemnajst let staro (mladoletno) samoupravljanje. Tistim, ki pa se zavzemajo za določene spremembe v samoupravljanju, je povedal, da gre tukaj tudi za nazorske usmeritve in ideologijo.

To so vsekakor hudi očitki, vendar nanje ne bi odgovarjal, ker bi to pomenilo spustiti se v izrazito politično polemiko, ki pa v tem kontekstu ni potrebna niti koristna. V preteklosti se je večkrat dogajalo, da so tistemu, ki je predložil nov model samoupravne organizacije ali določeno večjo spremembo v obstoječem modelu, očitali, da je proti samoupravljanju in seveda proti socializmu. Zato me je polemika Bogdana Kavčiča presenetila, ker ni prerasla političnih okvirov ter preživelih in obrabljenih političnih diskvalifikacij.

Naj na koncu sumiram bistvene razlike med »uradnim« samoupravnim modelom, ki ga brani Bogdan Kavčič, in samoupravnim modelom, ki je po mojem mnenju bližji realnosti in ki bi bil bolj funkcionalen in učinkovit.

1. Kavčič je mnenja, da morajo imeti delavci, zato ker predstavljajo večino, večji vpliv na celotno dogajanje v podjetju kot vodilni, ki predstavljajo majšino. To je nerealno, v sedanjih pogojih ni možno, poleg tega pa je v nasprotju z modernim industrijskim razvojem.

2. Kavčič je mnenja, da so stavke prehodni pojav, ki jih je v okviru »uradnega« samoupravnega modela možno odpraviti. Tudi to je nerealno. Ko družba postane demokratična in prizna legitimnost pluralističnih interesov, ni možen noben tako popolen samoupravni model, ki bi omogočil, da bi se različni interesi reševali izključno po mirni poti tj. brez stavk. Iz tega sledi, da v bližnji prihodnosti ni nobenih izgledov, da se stavke ne bi več pojavljale.

3. Po Kavčičevem mnenju stavke niso integralni in legitimen element samoupravnega modela, zato jih pojmuje kot deformacijo samoupravljanja in kot indikator nerazvitosti samoupravljanja. Po mojem mnenju pa morajo stavke postati integralni in legitimen element samoupravnega modela, zato ne predstavljajo njegove deformacije, niti niso indikator nerazvitosti samoupravljanja. Praksa nam kaže, da se stavke pojavljajo v podjetjih z relativno razvitim samoupravljanjem in z relativno visokimi dohodki.

4. Kavčič je mnenja, da mora delavski svet razreševati konflikte med različnimi interesnimi skupami. Po mojem mnenju morajo konflikt razreševati same konfliktne skupke, delavski svet pa ima lahko posredovalno vlogo. Delavski svet je preveč okoren, nehomogen organ za uspešno in hitro reševanje konfliktov. Zato je potrebna institucionalizacija konflikta s formuliranimi »pravili igre«. V okviru take institucionalizacije morajo biti postavljeni številni organi in kanali za pritožbe. Na pripombe, zahteve in pritožbe je treba takoj reagirati, ne pa šele čez en mesec, ko zaseda delavski svet.

5. Kavčič je mnenja, da najvišjih vodilnih nihče ne bi mogel kontrolirati, če bi se njihov vpliv povečal oz. če bi njihova moč postala legitimna. Zopet sem prav nasprotnega mnenja; najvišje vodilne bo možno uspešno nadzorovati šele tedaj, ko bo njihova moč postala legitimna.

6. Kavčič je mnenja, da je bistvo samoupravljanja v odločanju. Po mojem mnenju so številne druge organizacijske lastnosti in procesi prav toliko pomembni za definiranje samoupravljanja kot odločanje.

7. Kavčič je mnenja, da je obstoječi »uradni« samoupravni model dober in aдекватen, ker predvideva največji vpliv delavcev in mirno razreševanje konfliktov, tj. brez stavk. Zato ga nismo upravičeni kritizirati ali spreminjati njegovih osnovnih predpostavk. Stvarnost samoupravljanja :e po njegovem mnenju bistveno razhaja od tega modela, saj imajo delavci najmanjši vpliv, stavke pa se intenzivirajo, ne pa izginjajo. Ker pa je stvarnost samoupravljanja mlada, mladoletna (komaj osemnajst let stara), jo zato spet ne smemo kritizirati. Tak pristop vodi — kot bi rekli Angleži — v »deadlock« ali »čorsokak« kot bi rekli Srbi.

Po mojem mnenju so v Kavčičevem samoupravnem modelu elementi, ki ne morejo biti realizirani, ker ima ta model določene disfunkcionalnosti. Raziskave so pokazale, da so v tem modelu elementi, ki se sploh ne spreminjajo v zaželeni in pričakovani smeri. Naj ta model zgolj tehnično še tako izpopolnujemo in pri tem obtožujemo vodilne, ki baje zavirajo razvoj samoupravljanja, izgledi za njegovo realizacijo v bližnji prihodnosti so zelo majhni. Ker se stvarnost noče približati modelu, nam ostane druga pot, tj. da model približamo stvarnosti. Prednost tega pristopa je v tem, da bomo s tem sámo stvarnost — tj. delovne organizacije — naredili bolj funkcionalne in učinkovite, zmanjšali pa bomo tudi prepad med normativnostjo in stvarnostjo, ki je vir intenzivnih frustracij.

Operacijske raziskave

1. Definicija

Najbrž je malo ekonomskih disciplin, ki bi se razvijale tako hitro kot operacijsko raziskovanje. Iz strateških vprašanj druge svetovne vojne so vznikli problemi, ki so pozneje s teoretičnimi koncepti rešitev vodili v samostojno znanstveno disciplino: operacijsko raziskovanje. Ta kvantitativna ekonomska disciplina se je, predvsem po drugi svetovni vojni, razvila najprej v zahodnih deželah, v zadnjih dveh letih pa se hitro uveljavlja in dobiva močne razvojne impulze tudi v vzhodnih državah, zlasti v Sovjetski zvezi.

Te discipline ni lahko opredeliti, zato si strokovnjaki pri njenem definiranju tudi niso enotni. Vzroke za to bi lahko iskali bržčas v dejstvu, da združuje v sebi toliko drugih znanstvenih panog, ki jih njene različne poddiscipline zajemajo v različnih razmerjih in z različnim poudarkom. Tudi ni neverjetno, da je vzrok za težave pri njenem opredeljevanju hitra rast operacijskega raziskovanja. Ta disciplina tako hitro zavzema nova področja, privzema nove metode in teoretske koncepte, da bi najbrž sleherni energični poskus, da bi operacijsko raziskovanje eksaktno definirali, izzvenel izredno abstraktno, če naj bi takšna definicija bila resnična posplošitev, ki ne bi nikdar odpovedala. Temeljni namen pričujoče razprave je najti temeljne poteze operacijskega raziskovanja, torej predstaviti osnovne razvojne komponente te discipline tako, da si bo vsakdo lahko definirал operacijsko raziskovanje na način, da bo lahko svojo definicijo v njenih temeljnih prvinah usklajeval z drugimi.

Operacijsko raziskovanje je v bistvu ekonomska disciplina. Nastala je ob nizu problemov, da bi našli optimalno stanje oz. optimalno gibanje nekega fizikalnega sistema, ki nam najpogosteje pomeni neki produkcijski sistem ali organizem, ki vanj vgradimo še determinante človeškega proizvodnega faktorja. Operacijsko raziskovanje se ukvarja tudi z vprašanji optimizacije drugih sistemov, kjer so spremenljivke, ki zmorejo privedi sistem v optimalno stanje oz. gibanje, materialne narave oz. kjer so manifestacije njihovega delovanja posredno kvantifikabilne. Na ta način torej lahko rečemo, da se operacijsko raziskovanje ukvarja z optimalno organizacijo proizvodjalnih sredstev, predmetov dela in raznih procesov, ki so z njimi v zvezi. Operacijsko raziskovanje torej ne dopušča nobenih psihosocioloških kategorij. To je tudi eden od temeljnih razločkov med organizacijsko teorijo in operacijskim raziskovanjem.¹ S tem že uspešno

¹ Glej članek: dr. V. Rupnik: O sodobnem profilu organizacijske teorije, *Ekonomska revija*, 1963, št. 2.

določamo delovno področje operacijskega raziskovanja in s tem posredno tudi njegovo definicijo.

Tu bi bilo odveč, če bi poskušali operacijsko raziskovanje bolj neposredno opredeliti, saj lahko naletimo na številne tovrstne poskuse vsepovsod v svetovni literaturi. Med njimi najdemo tudi »skeptično« definicijo operacijskega raziskovanja, ki pravi, da je operacijsko raziskovanje sistem metod, ki daje slabe odgovore na vprašanja, za katera poznamo še slabše odgovore. Ta krilatica zasluži, da jo upoštevamo.

Najprej nam namreč izraža sposobnost operacijskega raziskovanja, da zboljša rezultate raziskovanja v primerjavi z drugimi, bolj intuitivnimi metodami. To torej govori v prid uporabi metod operacijskega raziskovanja. Po drugi strani pa nam v isti sapi tudi pove, kako v povojih in neboljena je ta disciplina spričo zapletenosti problemov, pred katerimi stoji. V današnjem ekonomskem svetu je lahko kakovost vrednotenja zelo usodna za razvoj kvantitativnih ekonomskih znanosti nasploh, zlasti pa za operacijsko raziskovanje, ki je tisti del mikroekonometrije, ki se (v glavnem) nanaša na podjetje. Iskrenega in naprednega teoretika in praktika vsak nov znanstveni dosežek razveseli, morda napravi nanj tudi globok vtis. To je ena od interpretacij omenjene krilatice. Če je ta vtis premočan, potem zlasti tisti uporabniki metod operacijskega raziskovanja, ki ne poznajo dovolj same njene strukture in metod, zelo radi spregledajo prav to drugo interpretacijo, namreč, interpretacijo, ki svari pred nekritičnim navdušenjem. Ta konflikt, ki ga morda neopazno prinaša s seboj skoraj vsaka novost, je še posebno značilen za operacijsko raziskovanje. Toda operacijsko raziskovanje se loteva enega najtežjih področij človekovega raziskovanja, zato je njegova pot izredno težka. Če bi pozabili na drugo vsebino omenjene krilatice, bi nas kaj lahko zapeljalo v skepsu, indiferentnost in morda celo odpor proti operacijskemu raziskovanju, brž ko bi nas te metode količkaj razočarale. Če torej nočemo konservativno gledati na operacijsko raziskovanje, če nočemo ovirati že tako težke poti te mlade kvantitativne ekonomske discipline, če nočemo zdrkniti nazaj v trenutno ceneni kratkoročni prakticism, dvomljivo intuicijo in čisto empirijo, potem je treba zelo dobro poznati bistvo in metode te discipline. Če nam uspe, da resnično spoznamo neko znanstveno metodo, potem jo šele lahko pravilno vrednotimo, torej je niti ne podcenjujemo niti ne precenjujemo. Poznavanje bistva in metod operacijskega raziskovanja pa zahteva veliko dela, tako da je le težko najti danemu problemu ustrezno in zares najbolj uspešno metodo, če človek ni strokovnjak v tej panogi. Realno vrednotenje mesta, ki ga ima operacijsko raziskovanje v sklopu modernih ekonomskih disciplin, torej prav gotovo ne more biti odvisno od nestrokovnjakov. Praktično to pomeni, da je potrebno tesno povezovanje in sodelovanje med strokovnjaki v operacijskem raziskovanju in nestrokovnjaki, če nočemo delati škode razvoju tovrstne znanstvene ekonomske misli.

Za današnjo, kljub velikanskemu razvoju operacijskega raziskovanja v zadnjih dveh desetletjih še vedno otroško fazo v rasti te discipline, je zato najbolj pomembna, čeprav zelo nepopolna prav ta »skeptična« definicija operacijskega raziskovanja. Zategadelj smo se pri njej tudi zadržali. Sili nas namreč, da disciplino pravilno vrednotimo, obenem pa kaže smer, kako skončati enostranske in pogosto sterilne polemike o uporabnosti kvantitativnih metod na področju podjetniške ekonomske problematike.

Pričujoči razpravi sicer ne bo uspelo, da bi nas izčrpno seznanila z delovnimi sposobnostmi operacijskega raziskovanja. To tudi ni njen namen, saj bi to preseglo okvir te razprave. Toda če prikažemo temeljne sestavine v metodologiji in temeljna delovna področja, lahko ustvarimo podlago za spoznavanje sodobne podobe operacijskega raziskovanja. Pri tem je treba omeniti nevarnost, da pri poskusu takšne informacije o operacijskem raziskovanju lahko zgubimo pregled nad celoto. Zato se bomo zadovoljili le z najosnovnejšimi ugotovitvami.

II. Predmet operacijskega raziskovanja

Najprej si oglejmo, s čim se sodobno operacijsko raziskovanje ukvarja. Njegova področja so precej različna, vendar jih lahko razporedimo v poddiscipline, ki se danes intenzivno razvijajo v svojih specifičnih smereh :

1. Teorija proizvodnje :

teorija alokacije proizvodnih faktorjev, sekvencialna teorija proizvodnje, teorija propustnosti input-output struktur, kontrola kvalitete proizvodnje.

2. Teorija zalog.

3. Teorija nadomestitve :

teorija nadomestitve proizvodjalnih sredstev, teorija nadomestitve delovne sile.

4. Teorija lokacije : transportno-lokacijski problemi, problemi propustnosti transportnih omrežij.

5. Teorija strategij :

teorija tržne strategije z analizo, teorija vojaške strategije.

6. Teorija vrst.

Navedena struktura operacijskega raziskovanja je predvsem :

1. izredno globalno zajeta, ker bi nam podrobna členitev lahko zmedla pojmovanje vsebine glavnih poddisciplin. Nedvoumna členitev posameznih poddisciplin namreč zahteva temeljito vsebinsko analizo, ki pa je zaradi preobširnosti ne moremo navesti.

2. Temeljno načelo te klasifikacije je vsebinsko, čeprav bi na videz teorija strategij po svojem naslovu ne spadala v to razdelitev. Če bi ne upoštevali razvojnega vidika operacijskega raziskovanja in njegovega sodobnega formata, potem bi poddisciplino pod točko 5, kolikor gre za tržno strategijo, lahko imenovali tudi teorijo poslovne politike v širšem smislu.

3. Razdelitev nikakor ni sklenjena in to niti časovno (ker se pojavljajo novi problemi, ki bi jih ne mogli uvrstiti v nobeno od teh poddisciplin) niti vsebinsko, ker imamo tudi probleme, ki spadajo v področja dveh pa tudi večih poddisciplin.

Kljub temu nam je ta klasifikacija le lahko temeljna orientacija v trendu rasti operacijskega raziskovanja. Oglejmo si nekoliko natančnejše posamezne poddiscipline.

Teorija proizvodnje ima še največ izrastkov, hkrati pa je prav probleme iz tega področja najtežje klasificirati. Glavni vzrok za to je predvsem raznolikost aspektov proizvodnega procesa nasploh. Z drugimi besedami : kriterij, po katerem planiramo oz. organiziramo glavni ali pomožni pro-

izvodni proces, lahko različno izberemo. Drugi vzrok pa je raznolikost proizvodnih procesov, ki zahteva različne metode reševanja. Zlasti tu se odpira veliko možnosti za bolj ali manj ustrezno modeliranje, ki nam je za nadomestek stvarnega stanja problema. Tako npr. lahko vprašanje ozkega grla v proizvodnji rešujemo na zelo primitiven način, npr. s tem, da zahtevamo, da tempo proizvodnje v celi grupi stroškovnih mest določa diktat stroškovnega mesta, ki je ozko grlo. Kapacitete drugih stroškovnih mest ostanejo nepopolno izkoriščene. To je gotovo najslabša rešitev, ki jo dobimo po enostavnem modelu: konstanten pretok storitev skozi ves sistem stroškovnih mest z (z rešitvijo vsiljenimi) enakimi kapacitetami. Lahko pa problem rešimo tudi zelo radikalno in kritično pregledamo celotno proizvodno politiko in poskusimo kapacitete stroškovnih mest izkoristiti optimalno po kakem primernejem kriteriju s tem, da spremenimo celotno zasedbo stroškovnih mest s proizvodi (npr. z metodo linearnega ali pa z metodo dinamičnega programiranja). Tako ima torej težava pri notranji klasifikaciji teorije proizvodnje dva vidika:

1. poznati je treba vse aspekte proizvodnega procesa in
2. različne metode in sredstva za reševanje ustreznih problemov.

Prav ta dvojnost nam dela največje težave, ko primerjamo različno literaturo s področja operacijskega raziskovanja. Že pri temeljni klasifikaciji operacijskega raziskovanja na poddiscipline (točka od 1 do 6), neštetokrat naletimo na prav neodgovorno mešanje dveh načel pri klasifikaciji poddisciplin: vsebinskega in metodičnega. Če hočemo ugotoviti, kaj je operacijsko raziskovanje, si moramo izbrati vsebinsko načelo. Tega smo se (skoraj) tudi držali. Pri nadaljnji podklasifikaciji smo prav tako ohranili isto načelo. Vendar se v praksi pri tej drugostopenjski (in morda še v kakšni nadaljnji) klasifikaciji skoraj avtomatično vrine tudi metodično načelo. Vselej namreč ni mogoče nekega aspekta proizvodnje obravnavati po vseh metodah. Zgodi se, da je možno neki proizvodni problem rešiti po eni sami metodi, ki včasih takšni problematiki dá tudi ime.

Sedanja teorija proizvodnje se ukvarja v glavnem s problemi optimalnega outputa, minimalnih stroškov, minimalnega proizvodnega časa, itd. Na tem področju je zlasti zanimiva težnja, da bi čisto fizikalne modele presadili na področje tehnično-ekonomske problematike v proizvodnji.

Teorija alokacije proizvodnih faktorjev si navadno prizadeva, da bi dosegla maksimalni vrednostni output pri dani linearni tehnološki strukturi z več alternativnimi proizvodnimi možnostmi (metoda linearnega programiranja). V zadnjih letih pa metodično težišče prenašajo tudi na nelinearno programiranje, ki prav ob teh problemih dobiva največ razvojnih spodbud.

Pri sekvencialni analizi proizvodnje gre v bistvu za časovno načrtovanje vnaprej predpisanih proizvodnih nalog na dani skupini stroškovnih mest, na katerih lahko izvršimo dane proizvodne naloge. Pri tem časovnem načrtu, ki je rešitev problema, mora biti celotni proizvodni čas minimalen. Ta problematika je zlasti važna pri proizvodnji večjih artiklov po naročilu.

Teorija prepustnosti input-output struktur utemeljuje svoje metodološke koncepte v teoriji električnih vezij in rešuje problem, kako programirati notranje poti dane input-output strukture za dani input tako, da bo končni output vrednostno ali pa količinsko optimalen. Vrednostna optimalnost navadno vsebuje zahtevo po čim večji kapaciteti oz. čim krajšem proizvodnem času, tj., čim boljši prepustnosti (odtod ime).

Delovne metode te teorije lahko s pridom uporabimo tudi v teoriji zalog in teoriji lokacije. Tu je zanimiva težnja, da bi optimizacijo uveljavili ne samo pri materialnem inputu v proizvodnem procesu, temveč prav tako pri vseh sekundarnih dejavnostih podjetja: optimalnost delovanja in ažurnost nabavne službe, komunikativnost internega informacijskega (predvsem dokumentacijskega) sistema itd. Teorija prepustnosti je v zadnjem desetletju najživahnejše področje celotne teorije proizvodnje.

Metodično popolnoma statistična disciplina pa je kontrola kvalitete proizvodnje, ki se danes uveljavlja kot sodobno operativno sredstvo v industrijskih podjetjih. Po teh metodah kontroliramo kvaliteto proizvodov ali ob prevzemu ali pa gre za posredno kontrolo proizvodnega procesa samega. Zlasti ta kontrola je izredno važna, ker nas opozori, brž ko pride do bistvenih sprememb v proizvodnih okoliščinah in se začno te oddaljevati od tistih, ki smo jih planirali.

Teorija zalog je glede na svoj razvoj morda druga poddisciplina operacijskega raziskovanja. Na tem področju lahko danes opazimo izredno metodološko pestrost, pa tudi pestrost in zapletenost problematike, ki postavlja zlasti pred matematiko zelo težke in včasih tudi še nerešljive naloge. Teorija zalog se je med svojim razvojem že v marsičem prilagodila realističnim zahtevam, kot so: upoštevanje negotovega povpraševanja po blagu, ki ga nabavljamo na zalogo; skoki nabavnih cen itd. Zlasti pomembni pa so začetki uporabe te teorije pri problemih zalog velikega asortimenta, ki so v praktični problematiki v večini. V teoriji zalog je veliko problemov, ki niso popolnoma »čiste« narave, ker namreč poleg tržnih vplivov upoštevajo tudi proizvodne možnosti. Glede na intenzivnost, značaj in obliko povpraševanja, nakupa, transporta, dobavnih rokov, načina dobave, dobavnih ciklov itd. se problemi teorije zalog razvrščajo v komaj pregledno vrsto specifičnih modelov, med katerimi ima vsak svoje specifično mesto. Naj navedemo nekaj takšnih problemov.

Temeljna, po vrstnem redu prva naloga je — najti optimalno velikost delnega dobavnega kontingenta danega blaga, ki ga je treba v znani količini dobaviti v nekem dobavnem roku. Zato moramo poznati stroške zalog za enoto blaga v enoti časa in fiksne proizvodne stroške, ki jih imamo v zvezi s proizvodnjo celotne dobavne količine. Treba je najti tak »kompromis« med količinami blaga na zalogi in količino blaga, ki ga zagotavljamo neposredno iz proizvodnje, da bodo celotni stroški, tj., stroški zalog in »zagonski« stroški proizvodnje, čim manjši. Ko ugotovimo tak optimalni delni dobavni kontingent, sta proizvodni tempo praznenja dobavnega skladišča usklajena tako, da skupaj zagotavljata tempo dobav.

Pri nabavi artikla se srečujemo s podobnim problemom. Lahko pa pride do količinskih rabatov. Do neke količine velja neka cena, če pa kupimo večjo količino, nam dobavitelj ceno zniža. Lahko se zgodi, da je več takih sprememb nakupne cene. Postavlja se podoben problem kakor prej, le da moramo zdaj upoštevati vsaj dve različni ceni. Poleg omenjenih faktorjev, ki jih moramo upoštevati pri odločitvi o velikosti delnega (v tem primeru nabavnega) kontingenta, zdaj določa optimalno odločitev še prednost večjih nakupov (zaradi popusta). Ti problemi so zelo pogosti in se z njimi ukvarjajo nabavne službe podjetij, ki odkrivajo rezerve v organizaciji nabave surovin in polizdelkov.

Obsežna skupina problemov iz teorije zalog so modeli zalog z omejitvami. Pri teh gre za podobno problematiko kot prej, le da nimamo na voljo zadosti skladiščnega prostora (zlasti pri nabavi), zadostnih proizvod-

nih kapacitet (pri dobavi) itd. Vse te omejitve nam lahko bistveno spremenijo poslovno politiko v zvezi z zalogami in proizvodnjo.

Teorija nadomestitev je nastala pravzaprav iz proizvodnih problemov in bi jo v njeni začetni fazi lahko vključili v teorijo proizvodnje. Njeno področje pa se je razširilo prek meja proizvodnih problemov v ožjem pomenu besede, zato o njej upravičeno govorimo posebej.

V teoriji nadomestitev proizvodnih sredstev rešujemo npr. tale problem. V proizvodnji deluje neko proizvajalno sredstvo dane nabavne vrednosti in amortizacijske stopnje. Amortizacija je ali predpisana (npr. linearno) ali pa jo odvajamo kako drugače. Vselej torej poznamo krivuljo neodpisane vrednosti, ki je odvisna od proizvodnega časa. Če opazujemo, kako se gibljejo stroški za vzdrževanje, potem se lahko lotimo naloge ugotoviti trenutek, ko postane proizvodnja s takšnim proizvajalnim sredstvom neekonomična, ker začno poprečni stroški uporabe tega proizvajalnega sredstva rasti.

Problem je seveda podoben, kadar gre za skupino proizvajalnih sredstev. Navadno pri takšnem problemu ugotavljamo nakupne alternative. Vprašujemo se namreč, katero proizvajalno sredstvo je pri danih tehničnih in ekonomskih karakteristikah proizvodno bolj perspektivno.

Nadaljnji problem, s katerim se ukvarja teorija nadomestitev, je tale: poznamo proizvodni proces in kategorijo delovne sile, ki so v popolnoma znanih razmerjih potrebne za nemoten potek proizvodnje. Delovna mesta so klasificirana po zahtevnosti. Uspešno delo na nekem delovnem mestu npr. terja poznavanje, včasih pa celo prakso na drugem delovnem mestu. Naj bodo znane kvalifikacijske zahteve za vsako delovno mesto, tj., vsa delovna mesta, ki naj na njih pred tem za določen čas dela človek, ki naj uspešno dela na novem delovnem mestu. Poznamo pa umrljivost populacije, iz katere dobivamo strokovne kadre, kot tudi jakost fluktuacije delovne sile. S temi podatki je treba izračunati, koliko novih nastavitev je treba razpisati vsako leto in kdaj naj pride do prekvalifikacije oz. premestitve znotraj podjetja, da bo proizvodni proces potekal nemoteno.

Drugi problemi teorije nadomestitev so navadno iz področja prodajne politike za artikole s krajšo življenjsko dobo. Pri danih absorpcijskih možnostih trga, pri poprečno ocenjeni življenjski dobi blaga in danih stroških za reklamirano blago z različnimi prodajnimi starostmi je treba ugotoviti tisto poprečno prodajno ceno tega blaga, ki jo podjetje še zmore.

Z metodami teorije nadomestitev lahko bistveno zboljšamo tudi politiko nabave investicijske opreme, ta pa je zelo pomembno vprašanje v podjetjih.

Teorija lokacije se ukvarja — kot že ime samo pove — z vprašanji lokacije proizvodnih središč, komunikacijskih kanalov oz. transportnih poti itd. — tako v mikro- kot v makrorazmerjih. Pravzaprav bi morali za teorijo lokacije v okviru operacijskega raziskovanja šteti le teorijo mikro-lokacije (problematika internih transportov, interne lokacije stroškovnih mest, ekonomskih enot itd.). Ker pa k vprašanjem optimalnega delovanja podjetja spadajo tudi vprašanja minimalnih nabavnih cen surovin, polizdelkov in lastnih cen končnih proizvodov, zato v okvir operacijskega raziskovanja navadno prištevamo tudi teorijo makro-lokacije, ki se ukvarja s problemi minimalnih transportnih stroškov v najširšem pomenu, kolikor je to neposreden problem danega podjetja. Teorija makro-lokacije pa postane širša mikro-ekonomska disciplina, če zajema lokacijske probleme znotraj neke proizvodne panoge. Zlasti pri problemih te vrste se sreču-

jemo z zelo bogato problematiko transportnih problemov, ki v bistvu izvirajo iz enega samega vprašanja: kako trasirati transportne poti ali pa izkoristiti obstoječo transportno mrežo, da bodo celotni transportni stroški čim manjši. Skupaj z mikro-lokacijskimi problemi sodijo ti problemi v okviru celotne teorije lokacije v v uvodu navedeno poddisciplino transportno lokacijskih problemov.

Druga poddisciplina teorije lokacije pa se ukvarja predvsem z vprašanji, kot je npr. tole: dana je transportna mreža, v kateri vsaka transportna žila lahko v enoti časa dopusti transport le do določene količine blaga, tj., da vsaka žila dopušča določeno jakost transportnega toka, ali: ima svojo določeno prepustnost. Naloga je zdaj v tem, kako dano količino blaga čim hitreje prepeljati z enega mesta transportne mreže na drugo, pri čemer pa imamo na razpolago celo mrežo transportnih alternativ. Rešitev je v tem, da določimo, katere transportne žile bomo izkoristili za transport.

Omembe vredno je dejstvo, da teorija lokacije kaj rada »sodeluje« s teorijo zalog in s teorijo proizvodnje. To je tudi razumljivo, saj je transport del proizvodne dejavnosti v širšem pomenu. Faktorji, od katerih je odvisen optimum proizvodne dejavnosti v širšem pomenu, so tedaj na vsakem od teh treh področij in jih lahko upoštevamo vsakega posebej ali pa v medsebojni povezavi, kakor pač zahtevajo konkretne potrebe.

Teorija lokacije daje možnost za izdelavo resnično pretehtanih investicijskih programov, v katerih moramo upoštevati regionalno razmestitev surovinskih virov, lokacijo ustrezne delovne sile, lokacijo potrošnih središč, transportno mrežo itd. Zato se teorija lokacije uveljavlja kot izredno pomembno metodološko sredstvo proizvodnega načrtovanja tako v podjetju kot tudi v panogi.

Teorija strategij ima zelo široko vsebino in specifične metode dela. Zato bi jo v tem okviru težko podrobno opisali, kot nam je to nemara uspelo pri prejšnjih poddisciplinah operacijskega raziskovanja. Vendar si oglejmo nekaj glavnih podatkov o njej.

Strategija nam vsaj v jeziku teorije iger, ki je kot matematična disciplina pretežno orodje v teoriji strategij, pomeni pravilo odločanja pri izbiri neke alternative iz množice alternativ, ki so možne rešitve konfliktnega problema v danem trenutku. Konfliktni problem je problem, ki ga rešujemo v konfliktni situaciji. Za konfliktno situacijo je značilno to, da vsaj dva posameznika odločata o (konfliktnem) problemu v okoliščinah, v katerih si njuni interesi nasprotujejo in je rezultat oz. rešitev konfliktnega problema odvisna od odločitev obeh partnerjev. Do takšnih konfliktnih situacij prihaja na področju socialnih, ekonomskih, političnih in vojaških problemov. Konfliktni problem se spreminja s časom in se moramo v vsakem trenutku posebej odločiti, kako ga bomo rešili, tj., za vsak problem obstaja vrsta specifičnih rešitev, od katerih izberemo po eno v skladu z nekim pravilom odločanja — strategijo.

Pri oblikovanju svoje strategije le z določeno verjetnostjo lahko domnevamo odločitve nasprotnika, ki poskuša rešiti konfliktni problem v svojo korist, kolikor je to le mogoče.

Tako npr. dva trgovca, ki prodajata enako blago na istem trgu, skušata vsak zase doseči kar največjo prodajo, pa tudi čim večji izkupiček. Njuna interesa si nasprotujeta, konfliktni problem je problem maksimalne vrednostne realizacije ob pogoju, da ga enakopravno rešujeta oba nasprotnika (konfliktna partnerja). Odločitev vsakega od partnerjev — kon-

kurentov upošteva nasprotnikovo odločitev (politika cen, reklamna politika itd.). Takšen problem je v bistvu problem duopola.

Teorijo vrst je ravno tako težko nazorno prikazati kot teorijo strategij; njene temeljne metode so metode statistike oz. verjetnostnega računa. Ta poddisciplina se izredno hitro razvija in praktično uveljavlja zlasti v distribucijskih in uslužnostnih podjetjih. Kakšna je njena glavna problematika?

Pri distribucijskih in uslužnostnih podjetjih se skoraj redno dogaja, da se input (stranke, ki čakajo na usluge ali pa na delitev blaga) kopičijo v vrsti ali repu (odtod ime: teorija vrst ali repov).

Tako npr. pri bencinski črpalki za neko vrsto bencina čakajo avtomobili (normalno) v eni sami vrsti, »proizvodna« ali uslužnostna enota je prav tako ena sama: bencinska črpalka. Lahko je vrsta enojna, imamo pa več uslužnostnih enot v podjetju (brivsko-frizerske usluge). Število čakajočih enot inputa na splošno slučajno variira s časom, s tem pa tudi dolžina čakajoče vrste, ki je poleg tega odvisna še od hitrosti samega servisa (»proizvodnega procesa«). Prav tako je tudi čas čakanja enote inputa (stranke) slučajna spremenljivka. To so glavne lastnosti vrst, ki jim skušamo ugotoviti poprečne vrednosti. Zanima nas torej poprečna dolžina čakajoče vrste v enem dnevu, poprečen čas čakanja enote itd., ker lahko znižamo stroške, povečamo promet in dohodek itd., če uravnavamo proizvodne okoliščine v skladu s temi poprečji. Tako npr. lahko z zvečanjem števila istovrstnih bencinskih črpalk zmanjšamo »čakajoči rep« in zadovoljimo večje povpraševanje. Po metodah teorije repov ali teorije vrst lahko ugotovimo tudi, kdaj smemo skrajšati proizvodni čas, ne da bi imeli nove stroške pri vrednostnem outputu oz. doseženi razliki realizacije. Včasih lahko na ta način stroške tudi znižamo. Prav tako lahko ugotovimo po metodah teorije vrst tudi, ali naj vrste združujemo ali pa cepimo in kako naj te spremembe časovno razporedimo v elementarnem »proizvodnem« ciklu.

S tem smo v glavnih črtah prikazali delovno področje operacijskega raziskovanja. Vsaka od teh poddisciplin posebej zahteva svoje metode in zajema osamosvojeno problematiko ter zahteva celega človeka, da se ji posveti. V dosedanjem profilu operacijskega raziskovanja so te razvojne smeri temeljne. Nove komaj začete izrastke v glavnem lahko vključimo v našo shemo.

III. Sredstva in metode operacijskega raziskovanja

To je bil vsebinski vidik operacijskega raziskovanja. Oglejmo si zdaj še metodološki vidik, ki pa je veliko bolj heterogen. Celotna skala matematičnih in statističnih metod, ki so delovna orodja operacijskega raziskovanja, je zelo obsežna. Zato lahko govorimo o operacijskem raziskovanju, če so metode izredno elementarne. Tako lahko npr. veliko proizvodnih in lokacijskih problemov rešimo z ravninsko trigonometrijo, ravninsko analitično geometrijo, planimetrijo in stereometrijo. Nekoliko zahtevnejšim problemom pa smo kos šele, če uporabimo sredstva višje matematike. Če bi hoteli sestavne dele v metodologiji pojasniti na podoben način, kot smo to storili pri vsebinsko-razvojnih komponentah (poddisciplinah), bi to prav gotovo preseгло okvir ne samo te razprave, temveč bi to nalogo težko opravili celo v celi knjigi, ki bi jo temu posvetili. Zato

se zadovoljimo samo s kratkim pregledom matematičnih in statističnih, pa tudi ekonomskih, disciplin, ki so operacijskemu raziskovanju za podlago.

I. Teorija odločitev

II. Matematična analiza

III. Statistika

Seveda pa je predpogoj za uspešno delo na večini področij operacijskega raziskovanja poleg poznavanja elementov kvalitativne ekonomske analize še poznavanje teh disciplin ekonomske analize:

IV. Ekonomska analiza

1. Potrošniška teorija
2. Teorija podjetja
3. Teorija ekonomskih modelov
4. Elementi teorije cen

Ker se je operacijsko raziskovanje razvijalo in osvajalo nova in bolj zamotana področja, je postajal vse bolj pereč problem, kako obvladati numerične naloge, ki so terjale izdelavo in uporabo računskih strojev različnih vrst in sposobnosti. Zato danes v okviru rednih kurzov iz operacijskega raziskovanja uvajajo tudi predavanja iz mehanografije in računalnikov:

V. Mehanografija in računalniki

Kot vidimo, je kvantitativni instrumentarij operacijskega raziskovanja zelo pester in to nam kaže na veliko zahtevnost problemov sodobnega operacijskega raziskovanja. Da je specializacija na posamezne *poddiscipline neizbežna*, je po vsem, kar smo povedali, več kot očitno.²

Temu primerno pestra je tudi literatura. Zato bi bilo za pričujoči okvir popolnoma nerealno, če bi hoteli dati pregled nad ustrezno literaturo po poddisciplinah operacijskega raziskovanja. To namreč ni možno tudi zaradi tega, ker zlasti starejša literatura obravnava probleme z različnih področij. Takšna je seveda tudi čisto informativna literatura, zlasti učbeniki. Ta vrsta literature pa je zlasti ugodna za nabiranje temeljnih informacij o operacijskem raziskovanju, saj daje shematični prikaz literature, problemov in metod operacijskega raziskovanja, obenem pa tudi opozarja na podrobne študije, monografije in razprave o posameznih vprašanjih v posameznih poddisciplinah. Zato je primerneje, da navedemo nekaj te temeljne literature.

Zelo elementarno delo s področja operacijskega raziskovanja je knjiga: C. West Churchman, Russel A. Ackoff, E. Leonard Arnoff: *Introduction to Operations Research*.³ Knjiga je razumljiva za vsakogar, ki pozna temeljne pojme matematične analize, verjetnostnega računa in statistike. Čeprav je knjiga na teoretskem področju skopa, ji le uspe, da prikaže glavne metodološke prijeme, in je zaradi tega priporočljiva kot uvodna knjiga v operacijsko raziskovanje.

Z istim namenom in na isti ravni je napisana knjiga: Maurice Sasiens, Arthur Yaspan, Lawrence Friedman: *Operation Research — Methods and*

² Glej npr. dr. Viljem Rupnik, *Praktični problemi uvedbe operacijskega raziskovanja pri nas*, Ekonomska revija, 1964, št. 2.

³ Založba J. Wiley and Sons, Inc., 1959.

Problems.⁴ Je pa komaj zaznavna višja stopnja v teoretični zahtevnosti in nam pripomore k eksaktnjšemu pojmovanju strukture operacijskega raziskovanja. Seveda ta učbenik, tako kot mnogi drugi učbeniki, ne vključuje teorije lokacije. Vzrok je deloma v tem, da je teorija lokacije zelo obsežna skupina problemov, ki jo je v učbeniku iz operacijskega raziskovanja težko sumarno zajeti. Teorija lokacije pa poleg tega ne zajema samo mikro-lokacijskih problemov, temveč v veliki meri tudi lokacijske probleme v panogi, tj., na nekem gospodarskem prostoru. Iz razmišljanj o predmetni strukturi sledi, da upravičeno vključimo v operacijsko raziskovanje vsaj del teorije lokacije.

Iz množice del s področja operacijskega raziskovanja bo treba zaradi izredno prijetnega prijema pri matematični formulaciji in reševanju problemov s področja planiranja in kontrole proizvodnje omeniti delo: Samuel, Eilon: *Elements of Production Planning and Control*.⁵

Ta je primerna zlasti za organizatorje proizvodnje in tehnologije. Po tem ko preprosto in nazorno postavi problem, preide avtor k zelo resni, a zmerni matematični interpretaciji.

Pri pregledovanju temeljnih del seveda nikakor ne smemo spregledati prispevka V. S. Nemčinova: *Primenenie matematiki v ekonomičeskikh issledovanijah* (Moskva, 1959). To kolektivno delo govori sicer samo o operacijskem raziskovanju, vsebuje pa zelo tehtne prispevke s področja teorije proizvodnje in teorije lokacije (L. V. Kantovovič, A. L. Lurje, M. A. Jakovljeva, G. S. Rubinštain).

Še bi lahko naštevali podobna dela, vendar nam lahko že ta popolnoma zadoščajo, saj nas s svojimi bogatimi sezname literature vselej zadoosti orientirajo na tem področju. Pripomniti je treba, da ta literatura govori predvsem o predmetni strukturi operacijskega raziskovanja, ne pa o metodološki. Posebno vprašanje je namreč literatura o matematičnih in statističnih metodah, saj tu ne najdemo takšnih izčrpnih pregledov metodologije operacijskega raziskovanja. Navadno takšni pregledi govorijo o matematičnih in statističnih metodah, ki jih na splošno uporabljajo v vseh ekonomskih disciplinah. Vendar tovrstne literature ne bi naštevali, ker nas skoraj vsak učbenik iz operacijskega raziskovanja sproti seznanja, katere matematične in statistične discipline mora poznati bralec, da bo razumel vsakokratno problematiko operacijskega raziskovanja, ali pa takšen učbenik bralca v te metode celo sproti uvaja. Navedli smo glavne matematične in statistične discipline, ki jih uporabljajo v operacijskem raziskovanju; pod temi imeni lahko najdemo tudi ustrezno literaturo.

Za sklep navedimo tale motto. V operacijsko raziskovanje lahko uspešno prodremo le, če predmet dela in delovno orodje postavljamo na enakovredni mesti. Medsebojno učinkovanje vsebine problema in metode za reševanje tega problema operacijsko raziskovanje še zlasti močno poudarja. Zanemarjanje enega faktorja v korist drugega je lahko izredno usodno za resnično teoretsko in praktično rast te mlade kvantitativne ekonomske discipline.

⁴ Tako kot pod opombo 3.

⁵ The MacMillan Co., London, 1962.

Dileme meščanske predstavniške demokracije¹

1. Poglavitne ideje o meščanski predstavniški demokraciji, nastale kot del politične in splošne družbene ideologije meščanskega liberalizma, so doživele z razvojem sodobne meščanske družbe bistvene spremembe.

Po klasični označitvi predstavništva bi le-to moralo izražati voljo večine volivcev in odgovarjati volilnemu telesu. Vendar se je tej označitvi ustrezno načelo imperativnega mandata spremenilo zaradi nedoslednega spoštovanja ljudske suverenosti v načelo reprezentativnega mandata, temelječega na načelu narodove suverenosti. Volilno telo potemtakem ni mogoče pojmovati kot silo, ki giblje in usmerja ves mehanizem oblasti, ker je njegovo odločanje močno omejeno in preneseno na države in druge politične organe. Ker pa izvoljeni poslanci in drugi izvoljeni funkcionarji ne odgovarjajo volilnemu telesu, dobiva predstavništvo značaj navideznosti.

Razlogi, zaradi katerih se je razvilo načelo o delitvi oblasti, so se preživeli, iz česar sledi utemeljen sklep, da je, skladno s tem, načelo o delitvi oblasti doživelo preobrazbo. Prevladuje stališče o medsebojnem ravnotežju, dobljenem in vzdrževanem z različnimi sredstvi medsebojnega vplivanja med posameznimi vrstami oblasti. To ravnotežje in z njim vred načelo o delitvi oblasti se podira takrat, če dobiva ena vrsta oblasti premoč nad drugima dvema vrstama oblasti, kar pomeni, da združuje vse bistvene državne funkcije in da se načelo delitve oblasti spreminja v načelo enotnosti oblasti.

Razvoj načela enotnosti oblasti pomeni negacijo meščanske predstavniške demokracije, kar povzroča koncentracijo oblasti v nedemokratskih organih državne oblasti (v političnoizvršnih in upravnih organih). Načelo o delitvi oblasti je bilo izraz političnega razrednega boja med buržoazijo in fevdalci, ki ga sodobne buržoazne dužbe ne poznajo več. Zastavimo pa si lahko vpašanje, če je sedaj delitev oblasti povezana z razrednim bojem med buržoazijo in proletariatom. Menimo, da političnoizvršno in upravno oblast nadzoruje večidel buržoazija, da pa so mogoči spopadi med obema osrednjima razredoma v predstavniškem telesu. Spodnji dom oziroma predstavniški dom je lahko torišče razrednega boja ter spopadov med različnimi sloji, zaradi tega relativna delitev oblasti z relativno neodvisnostjo parlamenta ni nepomembna za uresničevanje razrednega boja. Realizacijo razrednega boja je mogoče zasledovati tudi pri nadzornih funkcijah parlamenta, ki jih le-ta opravlja glede na dejavnost političnoizvršilne in upravne oblasti, saj je tako

¹ Sklepi iz magistrskega dela: Vloga političnih strank v zakonodajnem procesu meščanske predstavniške demokracije.

nadzorovanje lahko izraz spopada med progresivnimi družbenimi silami in državnim birokratskim slojem. Prenos težišča oblasti iz politično-izvršnih in upravnih organov na predstavniško telo pa bi pomenilo podlago za uspešnejši politični boj progresivnih — demokratičnih sil proti nosilcem birokratskih odnosov.

Na načelo politične svobode in enakosti, pojmovano v obdobju liberalnega kapitalizma v formalnopravnem smislu, je treba gledati kot na rezultat takratnih družbenih odnosov. Politično svobodo kot soglasje med posamično in kolektivno voljo, ustvarjeno z načelom običajne večine, pojmujejo v sodobni buržoazni družbi precej drugače. Manjšino, posebno še, če se ta zavzema za kvalitetno drugačno strukturo družbe, ki se razlikuje od temeljnih ciljev vladajoče večine, je mogoče izločiti ali pasivizirati v političnem procesu. Sklepanje kompromisov med večino in manjšino je močno odvisno od vladajoče večine, kar pomeni, da večina na razredni in slojevski podlagi diferencira obravnavanje manjšine. Ideja o enakosti, po kateri imajo vsi državljani iste politične pravice, enako politično vrednost itd., je ravno tako doživela svojo transformacijo. Imperialistično obdobje pospešuje družbeno heterogenost, na podlagi katere so nekaterim slojem odvzete ali omejene posamezne politične pravice. Čeprav se obseg političnih pravic na splošno povečuje, povzroča centralizacija in birokratizacija oblasti v političnoizvršnih in upravnih organih državne oblasti to, da se zmanjšuje pravna varnost državljanov oziroma da se jim omejujejo možnosti vplivanja na oblikovanje pomembnih političnih odločitev.

2. Obravnavana klasična načela meščanske predstavniške demokracije so se spreminjala, kot so se spreminjali temeljni družbeni odnosi v meščanskih družbah. Ves čas pa so klasična kot tudi spremenjena načela ostajala na deklaratorni ravni zaradi formalnega in razrednega značaja meščanske predstavniške demokracije, zaradi omejenosti in posrednosti ljudske suverenosti in zaradi koncentracije oblasti v nedemokratičnih organih. Med uradnimi načeli in stvarnimi političnimi odnosi obstaja v vseh fazah razvoja kapitalistične družbe neskladje, ki se je v obdobju državnega kapitalizma tako poglobilo, da je mogoče trditi, da se je meščanska predstavniška demokracija znašla v krizi. Oblast se kopiči v nedemokratičnih organih in odtuja od državljanov. Mogoče je trditi, da deklarirano in deloma uresničeno predstavniško demokracijo nadomeščajo procesi institucionaliziranja oligarhije.

Nadaljnji razvoj je mogoč v dveh smereh. Ena od njih je odkrita diktatura, za katero se je našla teoretična obrazložitev in praktična uresničitev v totalitarnih političnih sistemih. Teoretično razlago o nujnosti razvoja v smeri diktature najdemo v ideologiji, po kateri je potrebna razmejitev med parlamentarizmom in demokracijo, češ da je predstavniška demokracija heterogeno sestavljena tvorba. Po teh pojmovanjih je iz krize, v katero je zašel parlament, mogoče spoznati, da parlament ni demokratična institucija, ker zastopniki ljudstva odločajo tudi neodvisno od volilnega telesa. Zaupanje v parlamentarizem da izvira iz miselnega sveta meščanskega liberalizma; moderni parlament, v katerem sta, npr., načelo javnosti in parlamentarna razprava na plenarnem zasedanju postali zgolj formalnost, pa zgublja svoje bistvo in svoj smisel. Demokraciji pripisujejo ta naziranja liberalno osnovo, ki išče v družbi homogenost — identiteto med vladajočimi in vladanimi. Vendar pa sta lahko demokracija in liberalizem med seboj povezana, kot menijo, le

nekaj časa, na kar kaže kriza parlamentarizma. Sklep takšnih razmišljanj je naslednji: parlamentarizem in demokracija nista povezana, moderni parlamentarizem lahko obstaja brez demokracije. In nadalje: diktatura ni nasprotje demokracije, ker si prizadeva za družbeno homogenost in ker volja ljudstva, kljub diktatu, lahko prevlada. Takšna teoretična prizadevanja so usmerjena k opravičevanju institucionalizirane oligarhije, ki pomeni likvidacijo predstavniškega telesa in koncentracijo oblasti v nedemokratskih oligarhičnih organih. Prizadevajo pa si še opravičiti diktaturo kot politični režim, ki je potreben za to, da se ljudstvo vzgoji, kar naj bi vodilo k razvoju demokracije.

Druga smer mogočega razvoja meščanske predstavniške demokracije je drugačna. Progresivnejši razvoj meščanske predstavniške demokracije je, po našem mnenju, v nadaljnjem razvoju demokratičnih odnosov. Menimo namreč, da sta obstoj in razvoj predstavniškega telesa tesno povezana z razvojem demokratičnih odnosov v družbi. To je po našem mnenju tudi najbolj zanesljiva možnost za odpravljanje krize predstavniške demokracije in za omejevanje oligarhičnih odnosov, razširjenih v vsej sferi političnega dogajanja.

Za upravičenost takšnega stališča imamo potrebne dokaze v politični praksi totalitarnih političnih režimov, ki niso storili le tega, da so maksimalno odtujili oblast od državljana in razvili najostrejšo diktaturo, ampak so z odvzemom in zanikanjem temeljnih človeških pravic ter svo- boščin tudi povsem dehumanizirali medčloveške odnose. Ko poudarjamo nujnost povezave med predstavniškim telesom in razvojem demokratičnih odnosov, ostajamo seveda le na ravni politične demokracije, za razvoj katere so v razredni družbi, ki sloni na mezdni odnosih, edino dane možnosti. Predstavniška telesa so demokratična le tedaj, če so povezana z volilnim telesom in odprta za družbene vplive, kritiko in nadzor. Takšno delovanje predstavniških teles pa je, razumljivo, mogoče doseči le s pospeševanjem demokratičnih odnosov v političnih procesih na vseh ravneh, predvsem v političnem temelju, med osnovnimi političnimi in družbenimi organizacijami. Pospeševanje razvoja predstavniške demokracije z vzporednimi procesi demokratizacije političnega življenja se nam zdi pomembno tudi zaradi tega, ker vidimo v teh procesih možnosti za uspešno delovanje delavskega razreda in drugih podrejenih slojev, potisnjenih v mezdne odnose.

Meščanska teorija se po našem mnenju s tem problemom premalo ukvarja. Oligarhijo in odkrito diktaturo kot smer razvoja, po kateri naj bi se razvijala predstavniška demokracija, sicer večinoma zavrača, premalo pa se ukvarja z nujnostjo demokratičnega razvoja, ker le-ta prizadeva elite, birokratske razredne interese itd.

Krepitev in pospeševanje oligarhičnih odnosov ter uspešno spopadanje z njimi lahko pripeljejo kljub demokratični tradiciji nekatere meščanske družbe na pot, ki jo teorija sicer odklanja, ki pa se končuje v nedemokratskem političnem sistemu.

3. Razvoj političnih strank² povzroči v teoriji o meščanski predstavniški demokraciji velike spremembe. Posredni značaj predstavniške

² Kadarkoli omenjamo politične stranke, imamo v mislih predvsem tiste stranke, ki se zavzemajo za ohranitev temeljev obstoječih kapitalističnih sistemov, pri čemer pa nekatere od opisanih značilnosti veljajo tudi za tako imenovane reformistične in delavske stranke.

demokracije se spremeni toliko, da se težišče odločanja prenese z enega posrednega dejavnika — iz parlamenta — na drugi — na vodstva političnih strank. Teorije o strankarski državi sicer poskušajo novonastali odnos razlagati drugače. Stojijo na stališču, da množična demokracija brez delovanja strank, ki usposablja državljane za politično odločanje, ni mogoča; spričo tega da se politično odločanje prenaša na državljane in politične stranke. Ta teoretična stališča in pa novonastali politični odnosi (neskladni s teorijo), po katerih so politične odločitve postale monopol vodstev političnih strank, ki se ločijo od svojega članstva, so povzročili negacijo neposredne demokracije. Nastop političnih strank, ki sicer odpira možnosti za razvoj predstaviške demokracije, samo utrdi in pospeši institucionalizacijo oligarhičnih odnosov v političnih procesih.

Dejanska navzočnost političnih strank se kaže v vseh bistvenih elementih predstaviške demokracije. Načelo reprezentativnega mandata, po katerem je ljudska suverenost le fikcija, se ne uresničuje, ker predstaviško telo ne oblikuje volje naroda, ampak le izvršuje voljo strankinega vodstva, ki dejansko nastopa namesto volilnega telesa kot mandant. Z monopolizacijo političnega življenja po vodstvu političnih strank se ljudska suverenost močno omeji, kar razlaga in utemeljuje tudi politična teorija.

Teoretična izhodišča, iz katerih je mogoče razbrati izredno omejeno vlogo volivcev, pridejo lepo do izraza v britanski politični teoriji, ki zagovarja v političnih procesih dominantno vlogo kabineta. To tej teoriji se funkcije volivcev končajo z volitvami — z izborom vodstvene politične garniture, tej pa je prepuščena funkcija vladanja. Razmišljanja o omenjenih teoretičnih izhodiščih nas vodijo do spoznanja, da lahko vlada prevzame odgovornost za izpolnjevanje svojega koncepta politike — z odgovornostjo do volivcev, ki se izpričuje skozi možnost, da bo zamenjana, če se ji realizacija ne posreči — le tedaj, če se volivci s svojimi različnimi interesi ne vmešavajo v njeno delo. To bi jo namreč sililo k temu, da bi morala pogosto spreminjati svoj politični koncept. Rezultat takšnega odnosa med volivci in vodilno garnituro pa je, da odgovarja vodilna garnitura svojemu dejanskemu mandantu, to je vodstvu političnih strank, ne pa volilnemu telesu.

Delovanje političnih strank vpliva tudi na načelo o delitvi oblasti. Političnim strankam v dvodomnem sistemu lahko pripišemo integracijske funkcije med obema domoma parlamenta, pa tudi med zakonodajno in političnoizvršilno oblastjo. Če razlike v zakonodajnem telesu med domoma niso tako globoke, da bi se ne dale premestiti s strankino enotnostjo, je prisotnost strankine politike v enem in drugem domu gotovo dejavnik povezovanja političnih stališč v dvodomnem predstaviškem telesu. Ko politične stranke med seboj povezujejo zakonodajno in političnoizvršilno oblast, vnašajo določeno enotnost oblasti tudi v politične sisteme, kjer je načelo o delitvi oblasti sicer dokaj uveljavljeno. Povezovalna funkcija med posameznimi oblikami politične oblasti, ki jo opravljajo politične stranke, gre v prid stališčem, po katerih načelo o popolni delitvi oblasti zaradi nujne enotnosti državne politike ni uresničljivo, in se lahko zato to načelo uresničuje le z medsebojnimi odnosi in vplivanji posameznih vrst oblasti ter z relativnim ravnotežjem med njimi ali s prevladovanjem ene vrste oblasti nad drugo, kar pa že pomeni začetke realizacije načela enotnosti oblasti.

Politične stranke pripomorejo k temu, da se po deklariranem načelu politične svobode odnosi med večino in manjšino razvijejo tako, da se politične odločitve oblikujejo na podlagi volje manjšine. Odnosi v parlamentarni strankini skupini npr. dokazujejo, kakšen vpliv ima strokovno vodstvo v predstavniškem telesu, kadar le-to sprejema pomembnejše odločitve. Potemtakem ni mogoče sprejeti stališča, da se politične odločitve oblikujejo z uresničevanjem načela običajne večine. Ker je politična moč skoncentrirana v vodstvu nekaterih vodilnih strank, od katerih ima posebno prednost vladajoča stranka oziroma koalicija vladajočih strank, to dejstvo zavira sklepanje kompromisov med večino in manjšino. Takšna vloga vodstev političnih strank v političnem procesu prizadene tista teoretična stališča, po katerih naj bi se s sklepanjem kompromisov med večino in manjšino onemogočilo kršenje načela svobode kot pomembnega elementa meščanske predstavniške demokracije.

II

1. Delovanje političnih strank v zakonodajnem procesu vpliva na preoblikovanje funkcij in metod dela predstavniških teles. Političnim strankam pripisujemo značaj najpomembnejšega dejavnika, ki vpliva na sestavo predstavniških teles in na njihovo delovanje. Vodstva političnih strank so vplivna že v fazi nastajanja predstavniških organov, ko določajo poslanske kandidate in jim dejansko podelijo mandat brez učinkovitejšega sodelovanja volivcev oziroma članov strank. Določitvi predstavniških kandidatov sledi vodenje vodilnih kampanj in forsiranje ustreznega volilnega sistema s prilagojeno volilno geometrijo (za stranke, ki so na oblasti), kar vse služi vodstvu političnih strank, da odločilno sodeluje pri oblikovanju strukture predstavniškega telesa. Razumljivo je, da vodstva političnih strank svoj vpliv v predstavniških telesih, ki ga dobivajo že z nastajanjem le-teh, z njihovim konstituiranjem le še utrdijo. Z organiziranjem skupin posameznih strank v parlamentu postane poslanec, ločen od svojih volivcev, del glasovnega aparata strankinega vodstva.

Opisane metode dela predstavniških teles, pogojene z delovanjem političnih strank v zakonodajnem procesu, spreminjajo temeljne funkcije zakonodajnih organov. Politika se ne oblikuje s parlamentarno debato, ob vsklajevanju individualnih stališč poslancev, ampak v vodstvih parlamentarnih, pa tudi zunajparlamentarnih skupin političnih strank. Zaradi oligarhičnih tendenc, ki so prisotne v parlamentarnih skupinah strank, tako nastala politika zakonodajnih organov ne odseva identitete stališč med strankinim članstvom in njegovim vodstvom v predstavniških organih kakor seveda tudi ne identitete stališč med volivci in njihovimi predstavniki. V tej ločitvi strankinega vodstva od strankinega članstva oziroma volivcev vidimo pglavitno nevarnost za nadaljnji razvoj parlamentarizma kot demokratične institucije.

To, da nastaja politika v vodstvih političnih strank v pripravljalnih dejavnostih zakonodajnega procesa, omejuje iniciativnost parlamentov v zvezi z njihovimi zakonodajnimi funkcijami in povzroča še druge posledice. Splošne norme naj bi imele, zaradi upoštevanja argumentov in

protiargumentov pri sklepanju večjo težo od ukazov, nanašajočih se na konkretne odnose in temelječih na avtoriteti. Vendar sodimo, da izgublajo zaradi tega, ker nastaja zakonodajna politika večidel v vodstvih političnih strank, pozitivne značilnosti splošnih predstavniških norm svojo težo in se približujejo tistim značilnostim, ki veljajo za konkretne in druge norme, izdane na podlagi delovanja nedemokratskih organov. Zakonodajni proces, ki nanj vplivajo politične stranke, pa predstavlja tudi negacijo načela javnosti, značilnega za delo predstavniških organov. Ker nastaja politika v ozkih krogih strankinega vodstva, postaja javna parlamentarna debata le fasada in formalnost, s čimer je tudi bistveno omejeno načelo uravnovešanja različnih interesov in stališč znotraj parlamentov.

Ker je razumljivo, da političnih odločitev v sodobnih zakonodajnih procesih ni mogoče oblikovati na plenarnem parlamentarnem zasedanju, sodimo, da so pripravljalne dejavnosti sicer nujne, vendar potrebne bistvene preosnove. V pripravljalnih dejavnostih bi morali priti do izraza povezanost med članstvom stranke in vodstvom stranke oziroma med volivci in njihovimi predstavniki, izravnanje različnih interesov z vsklajevalno dejavnostjo političnih strank, načelo javnosti itd. — skratka, priti bi morala do izraza prizadevanja za razrahljanje oligarhičnih odnosov in procesov v prid demokratičnim. Menimo, da so zakonodajne funkcije predstavniških teles omejene ne le zaradi delnega prenašanja le-teh na političnoizvršne organe državne oblasti, ampak tudi zaradi opisanega delovanja političnih strank v zakonodajnem procesu. Spričo te dejavnosti postajajo politične stranke oz. njihova vodstva pobudnik in ustvarjalec politike v zakonodajnem procesu, predstavniška telesa pa ohranjajo le omejene funkcije, ki so v popravljanju, dopolnjevanju, odobravanju, nasprotovanju itd. politike, ustvarjene v vodstvih političnih strank.

2. Monopolni politični položaj, ki ga ima strankino vodstvo v zakonodajnih telesih, vpliva tudi na uresničevanje nadzornih funkcij zakonodajnih teles nad političnoizvršnimi in upravnimi organi. Funkcije nadzora, ki bi jih moralo opravljati vse predstavniško telo, so predstavljene zlasti na dejavnike zunaj parlamenta, na progresivno javno mnenje itd. in deloma na parlamentarno opozicijo. Ta pa svojih nadzornih funkcij, tj., nadzorovanja vlade, zaradi nenačelnih nasprotij z vladajočo garnituro, zaradi taktičnih razlogov, povezanih z bojem za oblast itd., ne opravlja povsem zadovoljivo. Aktiviranje nadzornih funkcij parlamenta nad političnoizvršnimi in upravnimi organi zavisi od najrazličnejših dejavnikov, katerih učinkovitost zavirata predvsem koncentracija oblasti v izvršnih in upravnih državnih organih in pa strankarski značaj oblasti. Strankarska vezanost poslancev na svoje vodstvo in premajhna povezanost s članstvom ne dopuščata, da bi funkcija nadzora izvršnoupravne oblasti v predstavniških telesih lahko zaživela. Spričo sedanjega razvoja meščanske predstavniške demokracije sodimo, da bi se nadzorne funkcije zakonodajnih organov lahko deloma aktivirale z učinkovitejšo povezavo poslancev s članstvom svoje stranke oziroma z volivci in z večjim upoštevanjem progresivnih dejavnikov zunaj parlamentov. Večja povezava poslancev s članstvom stranke bi storila tudi, da poslanec ne bi bil predvsem reprezentant vodstva svoje stranke, temveč da bi postal zmeraj bolj tudi predstavnik svojih volivcev.

1. Splošne funkcije in metode dela političnih strank se kažejo v njihovem delovanju v zakonodajnem procesu. Funkcijo povezovanja državne oblasti in družbe na ravni predstavniških teles opravljajo politične stranke precej enostransko. Vodstva političnih strank, ki so na oblasti, se enačijo z državno oblastjo, z družbo pa vzpostavljajo večidel enosmerno — transmissijsko komuniciranje prek državne oblasti ozroma vodstva političnih strank do volivcev. Zaradi povezovanja vodstva političnih strank, ki so na oblasti, z državno oblastjo, in njihovega odločilnega vpliva v zakonodajnem procesu je mogoče označiti vodstva političnih strank kot monopolne nosilce politične dejavnosti.

Spričo opisanega prevladujočega enostranskega komuniciranja je treba ugotoviti, da politične stranke svoje integracijske funkcije v zakonodajnem procesu ne opravljajo zadovoljivo. Veliko premalo prenašajo v zakonodajna telesa voljo članstva strank in osnovnih zunaj parlamentarnih organizacij. Nekatere integracijske uspehe je mogoče političnim strankam pripisovati ob povezovanju zakonodajnih teles z drugimi oblikami državne oblasti, zlasti še v tistih političnih sistemih, kjer je načelo delitve oblasti bolj dosledno izpeljano. Razen tega uspe strankam v dvodomnih sistemih povezati med seboj oba doma, s čimer prispevajo h koherentnosti zakonodajnih teles. Integracijske strankarske funkcije v zakonodajnih procesih pospešujeta večinski volilni sistem in dvostrankarski sistem. Na problematiko integracijskih strankarskih funkcij v zakonodajnem procesu se navezuje tudi osrednji problem poslanškega mandata, ki je v vzpostavitvi obojestranskega komuniciranja med poslanci in volivci. Možnosti za utrditev medsebojnih stikov v sodobnih razrednih družbah vidimo v posredovanju političnih strank, ki bi si ob preučevanju političnega hotenja svojih članov in ob pospeševanju njihove politizacije lahko še prizadevale vsklajevati različne interese volilnega območja in bi tako sodelovale pri izgrajevanju podlage za politično odločanje v zakonodajnih procesih. Spričo tega, da se integracijska dejavnost političnih strank v zakonodajnem procesu uresničuje predvsem z delovanjem strankinega vodstva v parlamentarnih skupinah strank in v zunajparlamentarnih strankarskih organizacijah, smemo sklepati, da je politizacija sodobnih razrednih družb še dokaj slabo razvita, ker mislimo, da bi do koherentnosti v političnih organizacijah kot temelju za graditev zakonodajne politike morale prihajati na širši podlagi.

Razen integracijskih procesov povzroča delovanje političnih strank v zakonodajnem procesu tudi dezintegracijo. Politične stranke zanemarijajo splošne interese že, ko se borijo za pridobitev oblasti za vsako ceno. V zakonodajnih telesih pa često vodijo politiko na ozki strankarski osnovi, na demagoških in kratkoročnih temeljih, kar vodi k enostranski obravnavi družbenih problemov in je ovira za objektivno urejanje družbenih zadev. Dezintegracijskim odnosom v zakonodajnih procesih v prid sta proporcionalni volilni sistem in večstrankarski sistem, ki pospešujeta politično nehomogenost.

2. Iz načina delovanja pri določanju kandidatov za predstavniške organe v volilnih kampanjah pri volitvah zakonodajnih organov itd. je razvidna vloga političnih strank v zvezi z njihovimi prizadevanji za pridobitev ali za ohranitev državne oblasti. To svojo temeljno funkcijo

poskušajo stranke uresničiti za vsako ceno. Zaradi tega se ustrezno organizirajo, in sicer se zunaj parlamentarna strankarska organizacija oziroma njen del — ukvarja predvsem s pripravami za zmago stranke na volitvah. Pravzaprav politične stranke intenzivno delujejo med svojim članstvom in volivci le v volilnih kampanjah, ko je v skrajni instanci od volivcev in članov stranke odvisna uspešnost temeljne funkcije politične stranke — pridobitev ali ohranitev državne oblasti.

Pri uresničevanju te svoje najpomembnejše funkcije pa politične stranke nimajo enakih možnosti. Že v volilni kampanji pride do diferenciacije možnosti zaradi razlike v finančni zmogljivosti in zaradi različne podpore, ki jo posameznim strankam nudijo druge institucije in organizacije, vključno z državami. Monopolistični položaj posameznih strank prihaja do izraza pri volitvah v predstavniške organe, kjer so zaradi prednosti, ki jo daje uporaba volilne geometrije, posebno privilegirane vladajoče stranke. Proti majhnim strankam so uperejeni še večinski volilni sistem, načelo absolutnega minimuma glasov itd., kar vse diferencira možnosti različnih političnih strank za pridobitev oblasti. Glede na prednosti, ki jih daje volilna geometrija vladajočim strankam, in neenakopravne odnose med različnimi strankami sodimo, da to dejstvo bistveno prizadene procese tekmovanja za oblast in pa pluralistično teorijo, ki predstavlja dvojne pomembnih izhodišč meščanske politologije.

3. Med splošnimi funkcijami političnih strank je pomembno delovanje političnih strank v oblastnih organih, ki ga pojasnjuje preučevanje vloge političnih strank v predstavniških telesih. Kakor hitro se je razvila dominacija političnih strank nad parlamentarnimi predstavniki, je postala najznačilnejša vloga poslancev tista, ki jo opravljajo kot člani strank. Vsebinsko le-te je uresničevanje strankarske politike v predstavniskem telesu in sodelovanje v strankarski taktiki in strategiji zakonodajnega procesa. Politične stranke si prizadevajo z različnimi organizacijskimi oblikami v predstavniških telesih vzpostaviti med svojimi člani disciplino, da le-ti v zakonodajnih organih o vseh pomembnejših vprašanjih odločajo skladno s strankino politiko. Takšna vloga parlamentarnih predstavnikov, vezanih na vodstvo svoje stranke, pogojuje neaktivnost volivcev in ločevanje volivcev od svojih predstavnikov oziroma članov stranke od vodstva parlamentarne skupine stranke.

Prisotnost dominantne vloge političnih strank v zakonodajnem procesu daje le minimalne posredne možnosti strankarsko organiziranim volivcem, da lahko prek svojega vodstva vplivajo na delo zakonodajnih organov in da lahko na enak način nadzorujejo njihovo delo. Te minimalne možnosti pa so za strankarsko neorganiziranega volivca sploh bistveno omejene. Politične stranke v zakonodajnih telesih dejansko onemogočajo neposredno povezovanje volivcev s svojimi predstavniki. Za razumevanje vloge skupin političnih strank v predstavniških telesih je neogibno potrebno upoštevati omenjeni odnos med volivci in poslanci oziroma med člani stranke in parlamentarno skupino politične stranke. In v luči takšnih odnosov pomeni naraščanje vpliva parlamentarnih skupin političnih strank odsev splošnih procesov koncentracije politične moči in oblasti.

Sodimo, da je dejavnost parlamentarnih skupin političnih strank v predstavniških telesih nujna, ker poslanec ne more učinkovito opravljati svojih funkcij v političnem življenju, ki zadevajo najrazličnejša družbena področja, brez sodelovanja politične organizacije. Politično organizacijo potrebuje poslanec v odnosih zunaj parlamenta, za oboje-

stransko komuniciranje z volivci in prav tako tudi v odnosih znotraj parlamenta. V slednjem primeru nastopa v tej vlogi parlamentarna skupina politične stranke, na katero se poslanec lahko nasloni, ko mora odločati o najrazličnejših vprašanjih. Hkrati pa služi parlamentarna skupina politične stranke kot integracijski dejavnik strankinih stališč v zakonodajnem procesu.

Čeprav zastopamo stališče o nujnosti obstoja in delovanja skupin političnih strank v parlamentu, pa hkrati menimo, da dejavnost parlamentarnih skupin političnih strank — upošteva je odnose med članstvom stranke in parlamentarno skupino stranke — ni ustrezno zastavljena. Parlamentarne skupine strank so relativno samostojne, svoje komuniciranje navzven pa večidel reducirajo na komunikacije z vodstvom zunaj parlamentarne strankine organizacije, pri čemer je zanemarjeno sodelovanje z zunaj parlamentarno organizacijo na širši podlagi, kar omejuje možnosti članstva stranke, da bi vplivalo na politiko v zakonodajnem procesu. Povezovanje vodstva parlamentarne skupine stranke z vodstvom državne oblasti pa onemogoča, da bi politične stranke bolj učinkovito nadzorovale delo predstavniških in političnoizvršilnih organov, česar tudi parlamentarna opozicija ne opravlja zadovoljivo, ker je njena kritika osnovana zvečine na nenačelnih nasprotjih in na načelih parlamentarne (demokratske) igre, kakor jo uravnavajo določbe poslovnika.

4. Končno lahko še ugotovimo, da se ob temeljnih funkcijah političnih strank manifestirajo v zakonodajnem procesu tudi njihove oligarhične težnje. Pri raziskavi oligarhičnih tendenc političnih strank v zakonodajnem procesu je treba upoštevati odnose v parlamentarni skupini stranke, odnose v zunajparlamentarni stranki in organizaciji ter odnose med parlamentarno skupino stranke in zunaj parlamentarno strankino organizacijo. Kot bo iz nadaljevanja razvidno, se vsi ti odnosi prepletajo v vseh fazah zakonodajnega procesa.

V fazi nastajanja predstavniških teles ima vodstvo stranke odločilno vlogo, ko določa kandidate za predstavniška telesa dokaj neodvisno od svojega članstva, ki je pri tej pomembni dejavnosti neinicijativno ter so njegove funkcije izčrpane z ratificiranjem predlaganih predstavniških kandidatov. Oligarhične tendence vodstva stranke obstoje tudi v volilnih kampanjah in v vlogi, ki jo strankino vodstvo opravlja pri volitvah v predstavniška telesa.

V fazi delovanja zakonodajnih organov pa so oligarhične tendence razvidne predvsem iz odnosov v parlamentarni strankini skupini. V njej prevladuje notranji vodstveni krog, ki razpolaga z različnimi organi in drugimi sredstvi, s katerimi zagotavlja med poslanci v parlamentarni skupini strankarsko disciplino. Poslanci, člani zunanjega kroga parlamentarne skupine stranke, so dolžni uresničevati politiko vodstva svoje stranke, pri soustvarjanju katere niso vedno sodelovali. Notranji vodstveni krog (pri manj pomembnih vprašanjih) članom parlamentarne skupine stranke le izjemoma dopušča, da lahko svobodno odločajo. Samostojne nastope članov parlamentarne skupine stranke pa ocenjuje vodstvo stranke kot izredno nevarne za enotnost stranke oziroma za obstoj vlade, če je stranka na oblasti. Nedemokratski odnosi v parlamentarni skupini stranke se kažejo tudi v zvezi z imenovanjem ali z volitvami vodstva parlamentarne skupine stranke in v zvezi z njegovim počasnim obnavljanjem.

Izvori oligarhičnih odnosov so nenazadnje tudi v zunajparlamentarni strankini organizaciji in pridejo do izraza ob preučevanju odnosov med parlamentarno skupino stranke in zunajparlamentarno strankino organizacijo. Izhodišče za razpravljanje o gornjih odnosih je v razmerju med člani stranke in njihovimi parlamentarnimi predstavniki, ki smo ga omenili v prejšnji točki in ga zato ne bomo ponavljali. Posledica teh odnosov, po katerih je strankino vodstvo dejanski mandant, pa je v v premiku odgovornosti poslancev. Le-ti praktično niso odgovorni volilnemu telesu oziroma članstvu stranke, marveč strankinemu vodstvu. Posledice so še druge, kot npr., da je aktivnost članstva stranke potrebna predvsem v volilnih kampanjah, pri volitvah, pri uresničevanju strankine politike, sprejete v zakonodajnih in drugih državnih organih, pri akcijah za izvajanje množičnega pritiska itd. Sicer pa je politična aktivnost članstva stranke pri predlaganju predstavnških kandidatur, v politični iniciativnosti, pri razpravljanju o predlogih, pri kreiranju političnih odločitev, pri vplivanju na strankino politiko zakonodajnih organov, pri nadzoru nad njihovim delom itd. nezaželen in najpogostejše onemogočen. Enosmerno in formalno komuniciranje parlamentarnega strankinega vodstva in poslancev s članstvom stranke ima za posledico njihovo pasivnost. Ta pa je strankinemu vodstvu očitno pogodu, saj se zaveda, kako zapleteno je politično delo, še posebej pa sprejemanje političnih odločitev, če je stranka v svojih temeljih politično razgibana, kar pomeni konec navidezne in lagodne strankarske enotnosti.

Nadaljnja posledica tega minimalnega vpliva volivcev — članov stranke na delo poslancev — članov parlamentarne skupine stranke, oziroma vpliva zunaj parlamentarne strankine organizacije na delo zakonodajnih organov je ta, da se medsebojno komuniciranje med zunajparlamentarno strankino organizacijo in parlamentarno skupino stranke opravlja na ravni obeh vodstev. Eden od razlogov za relativno samostojnost parlamentarne skupine politične stranke v odnosu do zunajparlamentarne strankine organizacije je ravno v ločitvi članstva od vodstva njegove stranke. Ker so odnosi v političnih strankah eden od temeljnih problemov njihovega delovanja v zakonodajnem procesu, sodimo, da je nadaljnji razvoj političnih strank in predstavnške demokracije v marsičem odvisen ravno od razreševanja tega problema. To pa je torišče za politično delovanje, kjer se odpirajo velike možnosti za progresivne družbene sile — nosilke stvarnih in neposrednih demokratičnih odnosov.

5. V zakonodajnem procesu so funkcije političnih strank in interesnih skupin tesno med seboj povezane, tako da ni mogoče razpravljati o vlogi političnih strank v zakonodajnem procesu, ne da bi se hkrati lotili tudi vloge interesnih skupin. Najbolj pogosto vplivajo interesne grupe na delo predstavnških organov posredno — prek političnih strank, neposreden vpliv predstavnikov interesnih skupin je redkejši. Intenzivnost političnega vpliva interesnih skupin v zakonodajnem procesu je odvisna od stopnje discipline parlamentarnih skupin političnih strank. Če so parlamentarne skupine strank manj disciplinirane, imajo interesne skupine večje možnosti za vplivanje na predstavnške organe.

Posledice, ki jih povzroča delovanje interesnih skupin v zakonodajnem procesu, so negativne pa tudi pozitivne. Med negativne posledice štejemo njihovo dezintegracijsko dejavnost, ko izsiljujejo za vsako

ceno uresničitev različnih posebnih interesov in s tem pogosto otežkočajo razvijanje politike v zakonodajnih telesih na širši (razredno pojmovani) družbeni podlagi. Takšna dejavnost interesnih skupin prizadene integracijska prizadevanja političnih strank in predstavniških organov. Menimo, da lahko označimo za pozitivno posledico tisto stran delovanja interesnih skupin v zakonodajnem procesu, ki je v tem, da aktivnost interesnih skupin omejuje monopol političnih strank v zakonodajnih telesih. Interesne skupine se zaradi forsiranja svojih specifičnih interesov trudijo, da argumentirano osvetlijo svoje potrebe in zahteve, vezane na parcialne politične cilje, za uresničitev katerih si prizadevajo. Takšna dejavnost pa lahko deloma pomeni kritiko strankarske politike, njen nadzor in dopolnitev. Tej dejavnosti interesnih skupin lahko seveda pripišemo enake pozitivne posledice tudi v odnosu do zakonodajnih teles.

Vpliv interesnih skupin na predstavniška telesa je mogoče čutiti v vseh fazah zakonodajnega procesa. Interesne skupine imajo v fazi nastajanja zakonodajnih teles pomembno vlogo. Tedaj vplivajo na vodstva političnih strank, da imenujejo takšne svoje kandidate, ki so posameznim interesnim skupinam po volji. Mimo tega pa nekatere interesne skupine tudi same imenujejo svoje kandidate, da bi se tako prek svojih predstavnikov, brez posredovanja političnih strank, vključile v zakonodajno telo. Izraziti vpliv interesnih skupin je mogoče čutiti tudi v volilnih kampanjah. Takrat interesne skupine podpirajo predvsem posamezne politične stranke, katerim zagotavljajo prednosti s finančnimi sredstvi in s pridobivanjem javnega mnenja zanje ter tako vplivajo na odločitve volivcev. Da se interesne skupine odločajo za posamezne politične stranke, povzroča tudi to, da stranke v kampanjah nimajo enakih možnosti. Zato je podpora, ki jo nudijo interesne skupine političnim strankam v volilnih kampanjah, za slednje pogosto odločilnega pomena.

Ko se predstavniška telesa konstituirajo, vplivajo interesne skupine na odločitve tistih poslancev, ki so jih vezale nase z obvezujočimi izjavami in ki so pridobili mandat kot njihovi kandidati ter bili izvoljeni z njihovo pomočjo. V tem primeru se tudi interesne skupine pojavljajo kot mandanti in pripomorejo k temu, da se deklarirani reprezentativni mandat ne uresničuje. Razen tako pa interesne skupine vplivajo na poslanski mandat tudi neposredno in pa posredno prek vodstev političnih strank. Potemtakem je mogoče trditi, da je za vlogo poslanca značilno tudi to, da v zakonodajnem telesu ni le posrednik strankine politike, marveč tudi politike interesnih skupin.

Ko se politične sile v parlamentu razdelijo na skupino, ki podpira vlado, in na opozicijo, igrajo interesne skupine pri tej razdelitvi pomembno vlogo, prav tako pa tudi pri uravnotežanju ali pa pri podpiranju vzpostavljenega ravnovesja in pri nastajanju drugačne grupacije političnih sil. Delovanje parlamentarne opozicije v marsičem spodbujajo in podpro interesne skupine. S svojo aktivnostjo v zakonodajnih organih posegajo interesne skupine v pripravljalne dejavnosti zakonodajnega procesa, v katerem opravljajo informativno in posvetovalno vlogo. Navzoče pa so tudi v drugih fazah delovanja zakonodajnih teles, kjer poskušajo uresničevati svoje politične cilje z dovoljenimi in nedovoljenimi sredstvi, usmerjenimi na parlamentarno skupino posamezne politične stranke, predvsem pa na njeno vodstvo ter posamezne funkcionarje, pa tudi na posamezne poslance. Poslanci iz zunanjega kroga

parlamentarne skupine stranke niso nepomembni za delovanje interesnih skupin, ker so nosilci uporov proti svoji stranki. Na uspeh strank pogosto odločilno vpliva odnos, ki ga do njih zavzemajo posamezne interesne skupine. Intenzivno delovanje interesnih skupin v zakonodajnem procesu pogosto negativno vpliva na strankarsko disciplino članov predstavniških teles. Decentralizirana organizacijska struktura parlamentarne skupine stranke zagotavlja interesnim skupinam večjo stopnjo njihovega vpliva v zakonodajnem procesu. Končno je treba omeniti, da je v vsej dejavnosti interesnih skupin v zakonodajnem procesu najpomembnejši dejavnik njihovo vodstvo in da komuniciranje vodstva interesnih skupin z vodstvom političnih strank spet utrjuje oligarhične tendence v zakonodajnem procesu nasploh.

Čeprav smo razpravljali o problematiki političnih — zakonodajnih — procesov v razvitih buržoaznih družbah, bi lahko dejali, da nekatere ugotovitve, če jih kritično vrednotimo in upoštevamo različne družbene temelje, niso brez vrednosti za našo politično teorijo in prakso. Če smo poudarjali značaj buržoazne predstavniške demokracije, smo to storili zato, da se omejimo na proučevanje zakonodajnih procesov v konkretnih sodobnih družbah, ki so dosegle določeno stopnjo razvoja, oziroma da pokažemo na probleme v določeni fazi razvoja predstavniške demokracije. In če smo omenjali krizo predstavniške demokracije v tej fazi razvoja, to ne pomeni, da nasploh zavračamo kot preživele mnoge njene dosežke, ki predstavljajo vzpodbudo za razvoj stvarne demokracije tudi v drugih družbenih sistemih.

Jindrich Fibich — Teodor Syllaba

Filozofska in sociološka vprašanja marksistične politične znanosti

Med najtehtnejšimi idejami, s katerimi se je ukvarjal XIII. kongres KPČ, je tudi misel, ki jo je izrazila kongresna resolucija: »Tempo družbenega razvoja je danes odločilno pod vplivom *znanstvenega spoznanja*.¹ Poudarek na znanstvenem spoznanju pa se ne omejuje samo na problematiko uvajanja novega sistema ekonomskega upravljanja, ampak zadeva tudi vse družbene in človeške vidike znanstvenotehnične revolucije. Teoretsko je to vprašanje zelo izrazito obdelala češka filozofija s študijo Radovana Rychte in kolektiva z naslovom *Civilizacija na razpotju*.

Napor, da bi reševali na podlagi znanstvenih analiz tudi politična vprašanja, da bi se znebili pri političnih odločitvah subjektivizma in voluntarizma, kakor to v programu poudarja češkoslovaška komunistična partija, prinaša pomembne spodbude tudi za razvoj politične znanosti, sociologije politike in politične filozofije. V zvezi z vprašanji politične znanosti, njene obnovitve, razvoja in funkcije v naši družbi se je pri nas leta 1966² razvila razprava, v kateri so sodelujoči načeli celo vrsto politoloških problemov in izrazili različna stališča, posebno v zvezi s predmetom, metodami in koncepcijami razvoja politične znanosti. V zvezi s pripravami na VII. kongres Mednarodnega politološkega društva, ki je bil na jesen 1967. leta v Bruslju, se je obnovila tudi dejavnost Češkoslovaškega društva za politično znanost. Naloga raziskovati razvoj političnega sistema je prišla na prvo mesto v državnem planu znanstvenega raziskovanja ČSAV. Tudi prva vsedržavna konferenca češkoslovaških sociologov v Špindlerovem mlynu novembra 1966 se je popolnoma spontano in z vnemo posvetila vprašanjem sociologije politike. Seveda pa so tudi katedre za znanstveni komunizem na visokah šolah usmerile svojo znanstveno in pedagoško delovanje k temeljem politične znanosti ali sociologije politike.³ Čedalje bolj tudi obveščajo o koncepcijah, delih in rezultatih politične znanosti v zahodnih državah, in kar je najbolj pomembno, prihaja do prvih temeljitejših marksističnih obdelav teh informacij.⁴

¹ Resolucija XIII. kongresa KPČ »Za dalši vsestranný naší socialistické společnosti, XIII. sjezd KSČ, Svoboda, Praha 1966, str. 408.

² *Nová mysl*, št. 8, 9, 15, 18, 24, 25, 26/1966. Mezinárodní vztahy, št. 1 a 2/1966. J. Škaloud: »O potrebe a oprávněnosti politické vedy, Filosofie SAV, 6/1966.

³ Glej npr. zbornik del katedre VK in zgodovine političnih teorij na fil. fak. KU v Pragi: »Problémy novodobých politických teorií«, Acta Universitatis Carolinae, 1—2/1966.

⁴ K poznavanju in marksističnemu vrednotenju politične znanosti v ZDA je mnogo prispevala kandidatska disertacija M. Nártě »Americká politická věda a její předmět a metody«, ki jo je zagovarjal pred sociološko komisijo Karlove univerze leta 1967.

Napori za obnovo in razvoj politične znanosti prinašajo s seboj tudi vprašanja omejitve njenega predmeta, specifikacije njenih konkretnih metod in njenega odnosa do filozofije. Oživiljenje politične znanosti prestavlja mnoge odgovore v dosedanjem političnem mišljenju v sfero vprašanj. Predvsem postavlja po našem mnenju pred nas poglavitno vprašanje teorije, sociologije in fiziologije politike, namreč vprašanje odnosa med znanjem in oblastjo, vprašanje politične teorije in prakse, kakor tudi raziskovanja in spoznavanja dosedanjega stanja stvari ter vprašanja možnosti, pogojev in metod za spremembo tega stanja v smeri njegovega znanstvenega vodenja.⁵ Prav k vprašanju odnosa znanja in oblasti, v katerega pravilnem postavljanju in reševanju vidimo odločilni pogoj za uveljavljanje in razvoj marksistične politične znanosti pri nas, bi radi usmerili svoja razmišljanja in svoja iskanja. Pri tem se zavedamo, da drži od teh začetnih vprašanj in hipotez do zanesljivih znanstvenih rešitev dolga pot svobodne izmenjave nazorov, trnove znanstvene kritike, napornega raziskovalnega dela in dosledne družbene angažiranosti ter odgovornosti.

Historično-primerjalni vidiki v politični znanosti

Če bi šteli politično znanost za znanost o spoznavanju, oblikovanju in upravljanju političnih odnosov (do tega pa je še zelo daleč) torej kot kibernetiko,⁶ in če bi politična teorija v načelu delovala kot stroj za selekcijo in obdelovanje informacij,⁷ potem bi morali vložiti v spomin tega stroja zelo mnogo podatkov iz zgodovine političnega mišljenja, iz zgodovine političnih teorij. V nasprotju s teoretično fiziko, pa tudi z nekaterimi družbenimi vedami, kakor sta ekonomija in psihologija, stoje namreč pred politično znanostjo mnoga nerešena vprašanja, ki so bila zastavljena že zdavnaj, celo prav na začetkih politične znanosti.

Tako je na primer teoretska postavitev problema zlorabljanja oblasti in primerjanje raznih rešitev tega vprašanja, raznih oblik vlad tako stara kot evropska politična teorija sama. Evropska politična znanost je pravzaprav nastala tedaj, ko je zgodovinar grško-perzijskih vojn Herodot v tretji knjigi svoje zgodovine postavil Perzijcem v razpravi o najboljši državni obliki nasproti stališča avtokracije, oligarhije in ljudovlade, za katero si je izbral termin izonomija. Dialektično protislovje izonomijahibris pri Herodotu, pri čemer je treba pojmovati izonomijo kot enakopravnost državljanov, demokracijo, medtem ko je zanj hibris, samovolja, zloraba politične oblasti po posamezniku ali oblastniški eliti, se nadaljuje prav tako do današnjih dni, rešitev tega problema pa sodi med najbolj aktualne in najbolj žgoče politične probleme. S tem seveda ne mislimo obiti niti potlačiti časovne in seveda tudi razredne omejenosti problemov,

⁵ Za pomemben prispevek k poziciji in novi rešitvi določenih plasti te problematike štejemo knjigo slovaškega filozofa M. Kusija »*Filozofia politike*« (K niektorym filozofickým atázkám politického riadenia spoločnosti), Bratislava 1966.

⁶ Sam utemeljitelj kibernetike Norbert Wiener je opozarjal, da sta pojem kibernetike najprej uporabljala za označevanje nauka o politiki in to že v prvi polovici 19. stoletja, Amper in Trentowski (N. Wiener: »*Kybernetika a společnost*«, Praha 1963, str. 30).

⁷ Na poskuse ameriških politologov v tej smeri opozarjata K. W. Deutsch in L. N. Rieselbach v študiji »*Recent Trends in Political Theory and Political Philosophy*« (The Annals of American Academy of Political and Social Science, Vol. 360 — July 1965, str. 139—162).

ki temelje v Herodotovem času v sužnjeposestniškem značaju grške demokracije. Povedati hočemo samo, da velja v politični znanosti kakor tudi v drugih znanostih modra Dantejeva deviza: »Ni znanosti brez ohranitve tega, kar je že bilo razumljivo«. Zato tudi A. Gramsci pravilno kaže na prevratno politološko delo Machiavellija, ki je na pragu novega veka najprej prelomil pregrado med eksoteričnimi in ezoteričnimi načeli politike in tako omogočil tistim, ki so vladani, razumeti pravila igre, ki jo z njimi igrajo vzvišeni knezi in vladarji. S tem pa je odprl pot vzponu politične emancipacije in oslabitvi oblastniške samovolje, pot, ki jo skuša končati marksizem.

Etapa buržoaznih revolucij se je zrcalila v prosvetljenem mišljenju v obdelavi dveh načelno protislovnih koncepcij reševanja vprašanja oblasti z vidika zastopništva ljudstva. Liberalna⁸ koncepcija je iskala obrambo pred zlorabo oblasti in zagotovitev državljanjskih pravic v razdelitvi oblasti na zakonodajno, izvršilno in sodno. Te tri oblasti naj bi bile zavora in protiutež proti kršitvi zakonitosti katerekoli izmed njih. Koncepcija radikalne demokracije, ki jo je obdelal predvsem J. J. Rousseau⁹ v zapisnikih o zlorabi vladanja in o njeni nagnjenosti k sprevračanju, poudarja to, da mora ostati oblast vedno v rokah vseh, ne sme biti niti predana niti razdeljevana. Predstavniki izvršilne in zakonodajne oblasti, ki jih demokratično volijo vsi, ne dobijo te oblasti, niti jim ni predana za določeno dobo, ljudstvo se ji ne odpoveduje. Predstavniki so samo poverjeniki ljudstva, izbrani za izvrševanje njegove volje. So stalno nadzirani in jih ljudstvo lahko odstavi kadar koli. Vedeti je treba, da marksizem-leninizem navezuje na to koncepcijo prevladovanja manipulacije in podreditve manipulatorjev, in jo posebno v prvotni Leninovi koncepciji sovjetske oblasti pogloblja. Lenin postavlja sovjete proti buržoaznemu parlamentu kot končno najdeno obliko neposredne ljudovlade, kot proletarsko demokracijo, ki prinaša prvič »doslej na svetu še neviden razvoj in razširitev demokracije prav na velikansko večino prebivalstva, na izkoriščane in delovne ljudi«.¹⁰

Deformacija Marxove in Leninove politične teorije, hibridizacija z avtokratično samovoljo, je sicer močno škodovala marksizmu, vendar ni mogla ovreči njegovega teoretskega pomena. Dejstvo, da je marksistični način analize družbenih in posebno političnih pojavov trajno globoko vplival in še vpliva na celotno sociologijo politike, ugotavljajo naprednejši predstavniki zahodne marksistične sociologije in politologije. Francoski teoretik industrijske družbe sociolog R. Aron začenja svoja razmišljanja s konfrontacijo Tocquevilla in Marxa in vidi v tej konfrontaciji teorije »l'accord unitaire« (tocquevillovski in comtovski sociologija) s teorijo razrednega boja (marksistična sociologija), osnovno tendenco postavitve in razvoja sociologije.¹¹ Tudi ameriška sociologija politike od Parsonsa in Lipseta pa do Millsa¹² priznava neovrgljivi in odločilni pomen marksizma za postavitev in rešitev vprašanj sodobne politologije. Mills sodi, ko pri-

⁸ J. Locke: »Dve razpravi o vladi« (češ. prev. Praga 1965), Ch. Montesquieu: »Duh zakonov« (češ. prevod Praga 1947).

⁹ J. J. Rousseau: »O družbeni pogodbi« (češ. prev. Praga 1949).

¹⁰ V. I. Lenin: »Proletarska revolucija in renegat Kautsky«, Spisi 28, Praha 1964, str. 251.

¹¹ R. Aron: »Dix-huit leçons sur la société industrielle«, Paris 1962, str. 33 n.

¹² S. M. Lipset: *L'homme et la politique* (Political Man), Paris 1960, Préface à

merja obe navedeni liniji in polarnosti v razvoju sociologije politike, da je bila Marxova teorija o razrednem boju pri srečanju z reformističnimi idejami »že takrat in je tudi danes nedvomno bliže stvarnosti kot pa kakšna predpostavljena harmonija interesov«. ¹³ Če stopa torej danes marksistična politologija, sociologija politike in politična filozofija iz osamelosti prejšnjega obdobja in obnavlja dialog z zahodnimi nemarksističnimi političnimi teorijami, to ne pomeni, da se odpoveduje marksizmu. Ponovno navezovanje stikov vsebuje tudi reintegracijo problemov, pri katerih zastavljanju je imel levji delež prav Marx in katerih reševanje je za marksizem izredno pomembno tudi danes.

Zgodovinsko obravnavanje vprašanja odnosa med vladanjem in oblastjo, raziskovanje geneze in razvoja tega odnosa, prinaša številna prepričevanja o tem, da je bila v razredni družbi vedno močnejša tendenca prevladovanja vpliva politične oblasti na reševanje političnoteoretičnih vprašanj kot pa narobe. Tendencia proti zlorabi politične oblasti, usmerjena k svobodnemu razvoju posameznika v brezrazredni družbi, ¹⁴ je bistveni del marksizma kot politične teorije, je njeno jedro, je koncepcija politične svobode. Brez dvoma je mnogo odločilnih dejavnikov, objektivnih in subjektivnih vzrokov, zaradi katerih se je znašel razvoj marksizma v kritični situaciji v času t. i. kulta osebnosti. Vendar pa bistvo stalinske deformacije po našem mnenju ni bil kult Stalinove osebnosti. Kult Stalina je bil samo formalni in karizmatični izraz te deformacije. Bistveno je bilo prav sistematično zlorabljanje politične oblasti in kršenje osnovnih načel marksistične politike in ideologije, ki je izredno škodovalo komunističnemu gibanju ter popačilo in potlačilo marksistično mišljenje. To seveda pomeni, da je za renesanso marksizma neizogibna neposredna, stvarna, nedeklarativna ločitev od stalinizma v teoriji in praksi, načelen boj proti kakršnemu koli zlorabljanju politične oblasti v vseh oblikah, proti katerimkoli despotskim in oligarhističnim težnjam v političnem življenju in političnem delu.

Vodilno vlogo v tem procesu imajo lahko samo marksistične komunistične partije, in to predvsem z demokratizacijo odnosov v celotnem političnem in upravnem področju ter z izdelavo pravilnih metod pri graditvi modela razvijajoče se socialistične družbe. ¹⁵ Predpostavka te zunanje demokracije pa je notranja demokracija, ki spet po svoji strani zahteva posebno samokritičnost in znanstveno raziskovanje notranjepartijskih odnosov. Glede na to je nujno, da dosledno premagamo stalinsko fetišizacijo izjemnosti komunističnih partij, pojmovano tako, kot da so izvzete iz kontinuitete razvoja in pravnomočnosti primerjane analize. Tu bo treba iti po poti Gramscija, ki podreja partijo kot »novega kneza« strogi znan-

l'édition française, str. 17 n. CH. W. Mills: »Oblastniška elita«, češ. prev. Praga 1966.

¹³ Ch. W. Mills, c. d., str. 358.

¹⁴ K. Marx: »Manifest komunistične partije«: Namesto stare buržoazne družbe z njenimi razredi in razrednimi protislovji bo nastopila družba, v kateri bo svobodni razvoj vsakega posameznika pogoj svobodnega razvoja vseh. (Izbrana dela, I, Svoboda 1950, str. 47).

¹⁵ Na gnoseološki pomen pojma model, v katerem je mogoče izraziti tako moment odraza kakor tudi moment projekta, opozarja R. Garaudy, ki v svoji zanimivi razpravi povzdiguje kot pomembno potezo marksizma po XX. kongresu KPSS to, »da eksistira možnost in nujnost množice modelov socializma«. Garaudy: »Od kladby k dialogu«, Praha 1967, str. 39–40.

stveni analizi in uveljavlja na njej splošne zakonitosti razvoja političnih partij, ki so plod zgodovinskih analiz in primerjalne metode.

K renesansi marksističnega mišljenja sodi tudi odprava sektaštva in dogmatizma ter obnovitev odprtosti marksizma v smislu integriranja in obdelovanja vprašanj, na katerih pomembnost in globino so pokazale v dobi »četrtstoletne intelektualne skleroze marksizma«¹⁶ druge filozofije, npr. eksistencializem. Seveda pa takšna integracija ne more pomeniti, da bo sprejel za probleme druge rešitve, rešitve, ki ne rastejo organsko iz marksističnih temeljev. Ta integracija se mora vedno odlikovati po naporu, da bi obdelali nove probleme in iskali njihove rešitve z metodo materialistične dialektike. Po našem mnenju lahko hvaležno sprejemamo mnoge spodbude iz Sartrovega dialoga z marksizmom, hkrati z njegovim odkrivanjem hevristične nezadostnosti in s pozivom k stvaritvi »členovite posredujoče lestvice, da bi dosegel proces, iz katerega izhaja oseba in njen produkt znotraj danega razreda, katerekoli družbe v konkretnem zgodovinskem trenutku«,¹⁷ kar pomeni spodbudo za obdelavo marksistične filozofske, pa tudi politične antropologije. Pri tem pa ne smemo prezreti niti različnosti ontoloških izhodišč niti pojava takšnih momentov, ko Sartre v svoji kritični zavzetosti marksizem malce poenostavljeno tolmači. Navedeni Sartrov očitek se le stežka nanaša npr. na Marxov *Osemnajsti brumaire Ludvika Bonaparta*, na delo, v katerem je Marx obdelal prav »členovito posredujočo lestvico, da bi dosegel proces«.

Pogled v zgodovino znanstvenega mišljenja nam dalje kaže, da je razvoj znanosti v veliki meri vezan na svobodo znanstvenega mišljenja in raziskovanja. V tej smeri ni mogoče obiti vprašanja pravice posameznega teoretika do nekonformnega nazora, ki je kritičen do uradnih mnenj in je morda celo osamel. Danes namreč prevladuje predsodek, da mora marksistično zavedni posameznik podrežati svoje nazore določenim kolektivom, načelo »minority of one« pa štejejo za nekaj, kar je v načelu liberalno in nemarksistično. Niti zgodovinsko niti gnoseološko to ni pravilno.

To, da lahko izreče resnično sodbo en sam človek, je popolnoma v smislu znanstvene spoznavne teorije. Je tudi precej verjetno, pa tudi pogosto, da ustvari novo odkritje, nov korak k objektivni resnici posameznik, ki pa ob tem naleti na precejšen odpor konservativnih in kolektivnih privržencev doslej priznanih resnic. Lahko celo rečemo, da načelo, da se upoštevajo nazoni posameznika, mnogo bolj izhaja iz marksistične materialistične gnoseologije, ki je načeloma znanstvena, kot pa iz empiričnih subjektivno idealističnih spoznavnih teorij, ki jih je spremljal razvoj politične teorije liberalizma.

Liberalizem, ki izhaja iz načela svobodne igre sil, svobodne konkurence, ustreza gnoseološkemu subjektivističnemu relativizmu, ki ne priznava teorije edine objektivne resnice in postavlja na eno samo raven vse nazore — tako znanstvene kot neznanstvene, npr. verske. Resnično je vse tisto, kar obstane v svobodni konkurenci. V nasprotju s takšno liberalno relativistično instrumentalizacijo resnic pojmuje marksizem svobodno izmenjavo nazorov kot metodo, kot postopek znanstvenega spoznavanja, ki je prav smisel in cilj raziskovanja in ki ga kako drugače ni mogoče doseči.

¹⁶ R. Garaudy, c. d., str. 40.

¹⁷ J. P. Sartre: »Marksizem in eksistencializem«, Praha 1966, str. 51.

Pa tudi historično bi ne bilo pravilno povezovati postavitev in razvoj načela svobodnega mišljenja novega veka izključno z liberalizmom. To načelo novoveškega znanstvenega mišljenja je izdelal vsestransko B. Spinoza v svojem *Teološko-političnem traktatu*, in to s pozicije tedaj najbolj znanstvenega materializma, politično-teoretično pa mnogo bolj s pozicije radikalnega demokratizma kot pa liberalizma.¹⁸ Ob tem pa je Spinoza že poznal razloge za različne rešitve vprašanja svobodnega mišljenja in govora, ki jih je branil pred srednjeveško teološko rešitvijo, pa tudi vprašanja človekovega ravnanja v zvezi z državno oblastjo, ki ga je rešil kot vprašanje podreditve posameznika, vsakega človeka zakonom.¹⁹

V gnoseologiji odnosov med upravljanjem in oblastjo v 20. stoletju je diametralno nasprotje marksistični rešitvi tega problema pragmatična rešitev. Gnoseologija pragmatizma je programsko ultraempiristična in popolnoma relativistična. Objektivna resnica je po njej racionalistični, dogmatični pojem. Pragmatizem je ne priznava in se v svoji teoriji resnice »obrača h konkretnosti, primernosti, k dejstvu, k ravnanju in oblasti.«²⁰ Resnično je vse, kar prinaša zadovoljstvo, kar prinaša zdravje, bogastvo, dobiček. V tej koncepciji je mogoče priznati za resnično katerokoli teorijo, katerokoli vero, kolikor je oblastniško uspešna in kolikor komu prinaša subjektivno zadovoljstvo.²¹ Pragmatizem je voluntarističen, oblast ima lahko v njem vlogo kriterija resnice. Pragmatizem je nastal kot filozofija oblastniške elite in nikakor ni naključje, da so se v dobi, ko se je za stalinskih deformacij začela oblastniška elita izolirati in uresničevati kot politična oligarhija, njeni predstavniki, posebno pa sam Stalin, nagibali k pragmatistični metodi mišljenja, zlasti v rešitvi odnosa med znanjem in oblastjo. Tu se je, žal, potrdil »zakon avtokratičnega sistema«, o katerem govori A. Einstein, da namreč zloraba oblasti in svojevoljno prisiljevanje privlačita moralno in državljansko manjvredne ljudi.²²

Zato je renesansa marksizma mnogo težavnejši proces, kot pa je kritika »kulta osebnosti«, rehabilitacija po krivici kaznovanih in obsodbitistih, ki so prekršili zakonitost in delali zločine proti človeštvu. To je proces premagovanja avtokratičnih in oligarhičnih metod z demokratičnimi metodami in odnosi, ki so edine združljive z resničnim marksizmom. Ob tem je samo po sebi umevno, da so lahko nosilci in tvorci demokratičnih odnosov samo državljansko odgovorni ljudje, ki mislijo, čutijo in ravnavo demokratično.

¹⁸ Posebno sovjetski zgodovinarji političnih ved poudarjajo nasprotja med Spinozovim demokratizmom in tedanjim liberalizmom. Glej npr. A. M. Deborin: »*Socialno-političeskiye učenija novogo vremeni*«, I, Moskva 1958, str. 109–137.

¹⁹ Glej B. Spinoza: »*Traktát theologicko-politický*«, češ. prevod, Praha 1922, poglavje XX. Tu avtor razpravlja, da lahko v svobodni državi vsak misli, kar hoče, in govori, kar hoče. Str. 349. n.

²⁰ W. James: »*Pragmatism*«, češ. prev. Laichter, Praha 1918, str. 34.

²¹ »Po pragmatizmu je edini kriterij resnice to, kar naj najbolj vodi, kar je najbolj primerno za vsak del življenja in kar moremo združiti s celotnostjo življenjskih zahtev. Če se to posreči verskim idejam, posebno če v tem uspe pojem boga — kako neki bi moral pragmatizem zanikati eksistenco boga? Pragmatizem ne bi videl smisla v tem, da bi štel za neresničen takšen pojem, ki bi bil tako pragmatično uspešen. Kakšna druga vrsta resnice bi mogla eksistirati tukaj za pragmatizem kot takšno skladanje s konkretno stvarnostjo.« W. James, c. d., str. 55.

²² A. Einstein: »*Můj světový názor*«, Orbis, Praha 1934, str. 9.

Poleg historično-primerjalnih vidikov, ki so bili vedno osnovna dominantna marksistične metodologije in filozofije znanosti, upoštevajo sodobni raziskovalci teh vprašanj tudi ustvarjalno marksistično odpiranje strukturalno analitičnih vidikov. Zato lahko z mirno vestjo upoštevamo dialektiko razvoja marksizma in svetovne znanosti in — po cenzuri z vulgarnim stalinskim dogmatizmom — navežemo na področju družbenih ved na nekatera stališča sodobne strukturalne analize. Pri tem nas bodo zanimale tako strukturalno funkcionalne odvisnosti socialnega področja kakor tudi te odvisnosti na logično-semantičnem področju.

Odnos med politiko in znanostjo je bil v preteklosti omejen večinoma samo na mehanski odnos med seboj vzajemne različne teorije in prakse ali znanosti in umetnosti. Za časa Stalina je šlo za enak metafizični odnos med ciljem in sredstvom. Tako na primer M. Millikan²³ opozarja na pogoste napetosti in razočaranja političnih praktikov in znanstvenikov, ki nastajajo zaradi enostransko prenapetih vzajemnih zahtev in pričakovanj. Iz tega osnovnega odnosa izhaja nato dolga vrsta nadaljnjih delnih problemov v sferi politične teorije in prakse, vštevši probleme, o katerih smo tu govorili. Da bi jih uspešno rešili, ne smemo teh dveh entitet več pojmovati kot abstraktno splošni, zunanje protislovni, ampak notranje enotni stvarnosti in pojma. Nujno ju je treba raziskovati kot elementa širše socialne strukture, ki sta tudi sama v sebi notranje strukturirana.

Izhodišče strukturalizacije za nas ne bo socialno, ampak semantično področje. Veliko je namreč pomenov termina politika in termina znanost, ki dosegajo razne strani in stopnje spoznanja in se ravna po raznih ideoloških vrednotah in interesih. Po pravilih strukturalne analize, kakor jih goji danes svetovna humanistika od Lévi-Straussa preko T. Parsonsa pa do S. F. Nadel²⁴ in kakor jo tolmači poljski marksistični sociolog Štefan Żolkiewski,²⁵ ne gre toliko za omejitev elementov strukture, pač pa bolj za njihovo včlenitev v pripadajoče odvisnosti in odnose, predvsem protislovne odnose. Semantično področje raznih pojmov in definicij politike tvori bodisi razne ideološke sisteme ali politološke teorije. Tako npr. dobi drugačen pomen politika v ideologiji vladajočih skupin, drugačnega pa v ideologiji ovladanih skupin. V drugačno luč jo postavlja pozicija nasproti praktičnim dejavnostim in v drugačno nasproti miselnim sistemom ali svobodnim težnjam. Ta semantična lestvica odseva v sebi in posreduje še pomembnejše področje konkretnih socialnih odnosov, v katerega je včlenjena politika. V njem ima določeno vlogo in izpolnjuje določene funkcije. Tu pa je spet vse odvisno od tega, kakšne skupinske interese politika uveljavlja in kakšne potiska v stran, in ali je postavljena v nasprotje z ekonomijo, pravom, administracijo, privatno dejavnostjo, avtoregulacijo, socialno heterogenostjo, stihijo in podobno. Strukturalna različnost teh dveh temeljnih področij opozarja vsakogar, kdor se hoče resno ukvarjati s politično teorijo ali prakso, da ne sme površno za-

²³ M. F. Millikan: »*Sciences sociales et activité politique*«, Esprit, 1/1968.

²⁴ L. Strauss: »*Antropologie structurales*«, Paris 1958, T. Parsons: »*Structure and process in modern societies*«, Glencoe 1960, S. F. Nadel: »*The theory of social structures*«, London 1957.

²⁵ Glej S. Żolkiewski: »*O regulach analizy strukturalnej*«, Kultura i społeczeństwo, 4/1966, str. 73 in dalje.

menjavati najrazličnejših nazorov in trditev o politiki in njihovih logičnih posledic z dejansko politično dejavnostjo in z njeno funkcijsko instrumentalnostjo.

Marksistično stališče nam omogoča analizirati stvarnost in odnos socialnega področja politike kot »infrastrukturno« in odločilno vplivno postavitev znakov v semantičnem področju politike, ki predstavlja njeno »superstrukturno« vez. To pa nam olajšuje iskati odgovor na vprašanje o smislu politike, ki z marksističnega vidika izhaja iz eksistence socialne neenakosti v delovnem in življenjskem stališču ljudi in iz tega, da so nenehno uvrščeni ali v vlogo upravljajočih ali v vlogo upravljanih. Samo komunizem pomeni perspektivo sicer postopnega, vendar doslednega premagovanja in odpravljanja te neenakosti in torej tudi odprave politike, v nasprotju z vsemi drugimi ideologijami, ki ohranjajo, upravičujejo in utemeljujejo večno eksistenco in potrebo politične vlade (in vladarjev) v družbi.

K poziciji politične znanosti v semantičnem in socialnem področju sodobnosti se bomo še vrnili. Tu naj najprej razmislimo pojem in pojmovanje politike, ki bi morala biti pravi objekt raziskovanja politične znanosti. Vidike konkretnih socialnih in semantičnih kontekstov bomo obravnavali v določeni enotnosti. Dosedanji historični razvoj in razne izkušnje zadnjih desetletij kažejo, da so konstituiranje, eksistenca in razvoj politične znanosti odvisni predvsem od tega, kakšno vlogo imata v dani družbi politika in znanost, kako potrebuje politika znanost in kako si znanost more in hoče ali mora politiko predhodno definirati. Ustavimo se predvsem pri zadnjem vprašanju, saj to neposredno odseva tudi predhodno vprašanje.

Če kritično raziskujemo najbolj uporabljene nedavne in sedanje oznake ali definicije politike,²⁶ vidimo, da se v njih zrcali nekaj izrazito razvojnih tendenc, je pa v njih razviden odklon od pojma politike kot dejavnosti, ki jo institucionalizira izključno država k pojmovanju dejavnosti, ki ustreza mnogim organizacijam in institucijam. Nadalje nam nakazujejo premik od juridično administrativnega pojmovanja te dejavnosti k oblastniško-strateškemu pojmovanju. In končno se kaže v njih težnja po okrepitvi regulativno-manipulacijskih posegov elit v sistemu množične industrijske družbe. Medtem ko imajo prve tendence očitno napreden značaj, pa preostali dve smeri politizacije življenja sodobnih družb nikakor nista posebno naklonjeni napredku dejanske demokracije, humanosti in znanosti. Po večini bolj skrivata, kot pa odkrivata stvarni značaj stvari. Vendar pa ni mogoče reči, da v vrsti poskusov strukturalizacije celotnega področja sodobne politike ne bi bile vsaj delno razkrite skrite vzmeti in vplivni elementi političnega dogajanja. Za primer lahko navedemo Stammerovo členitev prvin političnega reda,²⁷ h kateremu prišteva a) ustavo, b) pisani in efektivno delujoči volilni red in sistem političnega odločanja, c) državni aparat in oblastniški sistem javnega dosega, d) sistem političnih strank in njihov vzajemni odnos, e) družbene organizacije, ki

²⁶ G. Burdau: »Einführung in die Politische Wissenschaft«, Neuwied 1964; J. Hochfeld: »Marxism a socjologia stosunkow politycznych«, Studia socjologiczno-polityczne, 1/1958; R. D. Lukić: »Politička teorija države«, Beograd 1962; Zbornik Marks i savremenost, Novi Sad 1964; O. Stammer: »Gesellschaft und Politik«, v Handbuch der Sociologie, Stuttgart 1956.

²⁷ O. Stammer: c. d., str. 563—4.

imajo vpliv na ustvarjanje javnega mnenja in volje, f) neorganizirane družbene oblastniške skupine (sloje), g) organizacije publicističnega aparata upravljanja in oblikovanja javnega mnenja, h) neorganizirane vezi na področju življenja ljudstva, naroda in skupnosti, ki vplivajo na politično ravnanje ljudi, i) internacionalno in meddržavno odvisnost med narodi. Tej strukturi določenega političnega področja manjkajo kvalitativne relacijske določitve, vendar pa kljub temu sili k temu, da se zamislimo nad politično funkcijo neorganiziranih oblastniških skupin in vezi kakor tudi organizacijskih konic na področju množičnih komunikacijskih sredstev. Tudi strukturalna definicija politike, ki jo je formuliral C. Schmidt²⁸ je — pa čeprav je zožila ta problem na »Freund und Feind Theorie« — segla do osnovne poteze avtokratično-oligarhične politične prakse.

Kolikor gre za marksistično umevanje značaja in strukture politike, se tu srečujemo predvsem z dvema težavama. Prva je v tem, da je lahko Marx v polovici 19. stoletja glede na tedanjo socialno strukturo zahodnoevropskih držav razumel politiko samo kot domeno dejavnosti države in političnih strank. Dogmatično vztrajanje na tej perspektivi je onemogočilo nekaterim kasnejšim marksistom sprejeti v svoj zorni kot, analizirati in oceniti takšne pomembne elemente politične strukture, kakor so skupine pritiska (pressure groups), interesne skupine (interest groups), sredstva množičnega obveščanja in politične elite. Druga težava izhaja iz stalinske redukcije politike samo na odnose med razredi. V ognju ideološkega boja proti buržoaznemu zastiranju razrednih sporov v politiki je razširil stalinizem nazor, da politika in njeno glavno sredstvo država nista nič drugega kot orodji razrednega boja. Ta nazor je pripeljal prav do tega, da so nazorske nasprotnike označevali za razredne sovražnike. Izkušnje zadnjih desetletij pa pričajo prav narobe o nezaslišanem povečanju politične teže raznih slojev in združb znotraj posameznih razredov, posebno oligarhije in elit. Zato se nam kaže kot izhodišče za stvarno sodobno in znanstveno marksistično določitev bistva politike in njene notranje strukture Leninova²⁹ in Gramscijeva ugotovitev, da se »svet deli na vladane in vladajoče, upravljane in upravljajoče. Celotna politična znanost in umetnost temeljita na tem temeljnem neizogibnem (v določenih splošnih pogojih) dejstvu... Delitev na vladane in vladajoče — čeprav pelje analiza na kraju k razdelitvi na družbene skupine (razrede — J. F. — T. S.), eksistira danes vendar tudi sredi iste skupine, čeprav je družbeno monolitno; v določenem smislu je mogoče reči, da je ta delitev posledica delitve dela in da je združena s tehniko.«³⁰ Mogoče je torej reči, da je bistvo politike prav odnos neenake razdelitve socialne oblasti, ki izvira predvsem iz ekonomskih, pa tudi iz drugih izvorov socialne neenakosti. Politični boj ni torej samo boj za totalno ekonomsko pozicijo in interes razredov, ampak hkrati tudi boj za parcialno oblastniško pozicijo in interese različnih slojev in skupin. Njen smisel ni samo zagotoviti eksistenčne zahteve vladajočih razredov, ampak tudi ohraniti ali spremeniti obstoječo delitev oblasti, in to bodisi v prid tistih, ki vladajo, ali pa v prid tistih, ki so

²⁸ C. Schmidt: »Begriff des Politischen«, 1931, str. 206.

²⁹ »Ljudje se dele na tiste, ki jim vladajo, in na strokovnjake v vladanju, na tiste, ki se povzdignejo nad družbo in se imenujejo vladarji, predstavniki ljudstva.« V. I. Lenin, Spisy 29, SNPL 1955, str. 471.

³⁰ A. Gramsci: »Pisma wybrane«, t. 1., Warszawa 1961, str. 510—511.

vladani. Pri tem pa je samo zadnja varianta dosledno humana, demokratična in marksistična.

Strukturo politike z marksističnega vidika tvorijo tile temeljni elementi: 1. politični subjekti in objekti (ki so si vzajemno protislovni in nezamenljivi ali pa vzajemno dopolnjujoči se, zbližujoči se in zamenljivi); 2. politična sredstva in cilji (ki so bodisi svojevoljno spremenljivi ali urejeni hierarhično); 3. politične dejavnosti (specifično strukturirane do konkretnih polarnih oseb subjekt-objekt ali sredstvo-cilj).

Glede na konkretne funkcije in abstraktne pojmovne znake strukturalnega jedra politike pride prek vrste nadaljnjih posredovanj, o katerih ne moremo obširneje poročati, do raznih pojmovanj politične znanosti in njene notranje strukture. Ta pojmovanja se razlikujejo predvsem po izhodiščih in smotrih raziskovanja. Pri tem se pokaže, da more znanost pri raziskovanju političnih pojavov izhajati: a) iz enoznačnih predstav in zahtev politične prakse (apologetika in manipulacija), b) iz pravega znanstvenega pojmovanja politične stvarnosti (kritika in racionalizacija), c) iz teoretskih koncepcij že neke predhodno ustaljene znanstvene specializacije (kanonizacija), d) iz določene metodološke usmeritve empiričnih raziskav (scientifikacija in tehnologizacija), f) iz določene institucionalne baze (profesionalizacija in birokratizacija). Vsi ti prijemi se realizirajo v različnih primerih bodisi ločeno, pa tudi v različnih vzajemnih kombinacijah s prevladujočo močjo tega ali onega prijema, kar je najbolj pogosto.

Problemi socialne pogojenosti politične znanosti

O nujnosti znanstvenega upravljanja gospodarstva kot tudi politike je bilo izraženih že mnogo soglasnih nazorov. Med deklaracijo te nujnosti in njeno realizacijo pa je dolga in naporna pot, po kateri niti najbolj napredni niso prišli tako daleč, kakor bi si sami želeli. Kdor pa se obotavlja stopiti nanjo, se de facto odločuje za drugo, »že preizkušeno alternativo«, ki pa ni nič drugega kot stara in znana pragmatično-empirična metoda »poskusov in pomot«. O vrednosti in plodnosti te metode upravljanja v zapletenih razmerah sodobne industrializirane družbe je izjavil v letu 1954 E. A. Johnson tole: »Metoda poskusov in pomot in izboljšanje rezultatov z njeno pomočjo je popolnoma zadostovala tudi za velike in zapletene organizacije še pred desetimi ali dvajsetimi leti... Danes pa mnogo industrijskih in drugih organizacij dosega tolikšen obseg, njihove najpomembnejše operacije pa so tako zahtevne, da lahko vsakršna napačna operacija povzroči katastrofo. Metoda poskusov in pomot je postala metoda poskusov in katastrof.«³¹

Če priznavamo eksistenco politične znanosti za socialno potrebno in zaželeno, potem se pred nami pojavi nadaljnji problem, in sicer vprašanje, kakšno znanost je sploh mogoče gojiti v teh ali onih okoliščinah in možnostih dane socialne strukture in politično-oblastniške prakse. Socialni položaj politične znanosti je v vseh družbenih vedah najbolj zapleten, kajti politologija se giblje v posebno občutljivem in varljivem območju sil skupinskih (razrednih) oblastniških interesov in nasprotij in je posebej predmet pozornosti, interesov in pritiskov vladajočih oblastniških elit

³¹ E. A. Johnson, Uvod v zbornik »Operations Research for Management«, Baltimore 1954, str. 27.

kot možni instrument socialne diagnostike, prognostike in regulacionistike. V demokratičnih sistemih ima ta ingerenca predvsem značaj vplivanja na ekonomsko bazo z dodeljevanjem naročil in dotacij ali pa se kaže v obliki državne institucionalizacije ideoloških preferenc. V avtokratičnih in oligarhičnih sistemih pa ima značaj neposrednih administrativnih posegov in oblastniške reglementacije. V vseh primerih pa velikanski interes raznih oblastniških dejavnikov za empirični in teoretični pomen problematike politične oblasti močno ogroža svobodo, neodvisnost in objektivnost tega raziskovanja. Zato tudi J. D. Bernal ugotavlja, da »... znanost, ki je bila iznajdena zato, da bi se ukvarjala s politiko, neizogibno upravičuje z znanstvenim jezikom dani položaj stvari, — če je izpostavljena močnejšemu pritisku.«³²

Poleg tega zakonitega zunanjega potiskanja politične znanosti na pozicije apologetike dane konstelacije oblasti pa njeno situacijo še bolj otežujejo in zamotavajo ideološki vplivi, ki izhajajo iz njene notranje strukture. Ne le njeni praktični interesi, ampak tudi njeni človeški (skupinski) objekti in subjekti so nabiti z močnim ideološkim nabojem, ki skuša podrediti abstraktne gnoseološke vidike skupinskim potrebam in interesom. Prav tako imajo tudi vprašanja ciljev političnega dogajanja pretežno subjektivno skupinski in vrednotujoči značaj. Na te težave je opozarjal že Marx v svojih kritikah ideologije kot napačne skupinske zavesti, kasneje pa K. Mannheim v svoji »sociologiji znanja« in A. Gramsci v svojih zapiskih o nasprotjih in stopnjah svetovnega nazora. Izmed sodobnih marksističnih raziskovalcev posveča tej metodološko zelo tehtni problematiki pozornost posebno Z. Bauman, pa tudi drugi.³³

Za politologijo dvakrat velja posebno Baumanova trditev, da je objektivnost socialne znanosti funkcija stopnje »kulturne enotnosti« ljudstva ali stopnja doseženega soglasja med interesi in vrednotami, stopnja prevladovanja partikularnih konfliktov.³⁴ K premostitvi teh številnih socialnih brezen na poti k povečevanju objektivnosti znanstvenega spoznanja političnih pojavov in stvarnosti ne peljeta niti pozitivistični trud Maxa Weberja za »nevrednotujočo« socialno znanost, ki prehaja od pojavnih in neposrednih vrednostnih preferenc k posrednim in prikritim preferencam, niti Mannheimovo eklektično izvajanje in zamenjavanje različnih vrednostnih stopenj. Marksizem dopušča, kakor je to pokazal npr. A. Schaff na mednarodnem sociološkem kongresu v Evianu,³⁵ da lahko tudi raziskovalci, ki so na pozicijah druge ideologije, v vrsti vprašanj dosežejo določeno stopnjo objektivne resnice in izpopolnijo spoznanje. Glavno izhodišče marksizma pri reševanju teh vprašanj pa so perspektivni zgodovinski interesi delavskega razreda kot najbolj naprednega in najbolj številnega sestavnega dela sodobne družbe. Te interese, ne pa kakšne ozko omejene interese teh ali onih slojev delavskega razreda, je imel v mislih Engels, ko je razglasil načelo: »Čim bolj brezobzirno in čim bolj zavestno napreduje znanost, tem bolj je v skladu z interesi in silami delav-

³² J. D. Bernal: »Nauka v istoriji obščestva«, Moskva 1958, str. 648.

³³ K. Marx, »Deutsche Ideologie«, Berlin 1955; K. Mannheim: »Ideology and Utopia«, New York 1940; A. Gramsci »Historický materialismus a filosofie Benedetta Croceho«, Praha, Svoboda 1966; Z. Bauman: »Wizje ludzkiego swiata«, Warszawa 1964; H. Hirsowitz: »Konfrontacje socjologiczne«, Warszawa 1964.

³⁴ Z. Bauman: c. d., str. 58.

³⁵ Glej revijo Polityka, 43/1966.

cev.«³⁶ Še natančnejšo vrednostno lestvico, iz katere bi morali izhajati marksisti pri znanstvenem raziskovanju in urejevanju nasprotujočih si političnih interesov, nam daje Lenin, ko pravi: »Z vidika temeljnih marksističnih idej so interesi družbenega razvoja višji od interesov proletariata in interesi celotnega delavskega gibanja so v svoji celoti višji od interesov posameznega sloja ali posamičnih momentov v gibanju.«³⁷ To Leninovo metodološko napotilo implicira hkrati tudi hipotezo o možnostih nasprotij ne samo med interesi delavskega razreda (socializma) in buržoazije (kapitalizma), ampak tudi med interesi raznih delov delavskega razreda in celotnim preostalim razredom, kakor tudi med konservativnimi tendencami, ki jim lahko podleže včasih tudi celotni delavski razred, in potrebami obče človeškega napredka. Dosedanje izkušnje iz razvoja delavskega gibanja (pojavi oportunizma, sektaštva in podobno) kakor tudi iz graditve socializma (pojavi »kulta osebnosti«, frakcionaštva, organiziranje skupin, birokratizacije, aparatništva, zlorabe oblasti itd.) so prav potrdilo te hipoteze, ki so jo na razne načine formulirali razni marksisti.

Zato so tudi že Marx in Engels in za njima zlasti Gramsci zagovarjali neodvisnost in svobodo znanosti ter ostro nastopali proti kateremu koli oblastniškemu pritisku na znanost in proti zamenjavanju specifičnih pogojev in nalog revolucionarne prakse in teorije delavskega gibanja, posebno pa proti naporu voditeljev partije, da bi podredili socialistično znanost popolnoma premočrtno partijski disciplini in subordinaciji. Marx je v zvezi z izkušnjami pariške komune prav programsko zahteval od prihodnje socialistične družbe, da »... bi morala osvoboditev vseh izobraževalnih institucij vladne podpore in zasužnjevanja zlomiti silo duhovnega pritiska in napraviti znanost vsem dostopno, pa tudi svobodno okovov vladnega pritiska in razrednih predsodkov.«³⁸

Za posebni razvoj marksistične politične znanosti je očitno sploh najbolj pomembno pravilno razlikovati načela znanstvene revolucionarne kritike in teorije od načel vsakdanje politične prakse, prav tako kot je za politično revolucionarno prakso delavskega gibanja najbolj pomembno pravilno razumeti in uveljavljati načela enotnosti vseh sestavnih delov tega gibanja in torej tudi teorije in prakse. Oglejmo si поблиže zadnje vprašanje. A. Gramsci³⁹ kaže na dve možni rešitvi enotnosti teorije in prakse. Ena izmed njih je v bistvu cerkveno katoliška, druga pa marksistična. V prvem primeru je nadrejenost elementov prakse kot določujočega člana in izhodišča priča rudimentarnosti in nizke razvojne stopnje gibanja, kajti v njem je intelektualna kritična dejavnost podrejena predsodkov polnim potrebam množične vere. Določene poteze podobnega mehničnega pojmovanja enotnosti teorije in prakse so se pokazale ne samo v začetnih fazah razvoja delavskega razreda, temveč tudi v razmerah »kulta osebnosti«. Najbolj je k temu prispevala tudi tendenca k prenapeti centralizaciji in monolitni organizaciji oblasti. Jasno je, da na takšnih temeljih enotnosti teorije in prakse resnična znanost ne more uspevati, zato jo tukaj tudi nadomeščata propaganda in apologetika.

³⁶ K. Marx-F. Engels: *Vybrané spisy* II, Praha 1950, str. 418.

³⁷ V. I. Lenin: *Spisy*, 4, Praha 1952, str. 236.

³⁸ K. Marx: *Vtoroj nabrosok »Grazhdanskoj vojny vo Francii«*, Archiv Marksa i Engelsa, Partizdat 1934, T. III/VIII/, str. 425.

³⁹ A. Gramsci: *»Historický materialismus a filosofie Benedetto Croceho«*, Svoboda 1966, str. 56—65.

V nasprotju s tem pa temelji enotnost teorije in prakse po Gramsciju v organskem povečevanju intelektualnega napredka in kritičnega samozavedanja celotne množice s posredovanjem »intelektualnih elit«, ki rastejo neposredno iz množic. »Enotnost teorije in prakse tu ni mehansko izhodiščno dejstvo, temveč historični proces, katerega osnovna in začetna etapa je sposobnost omejevanja, 'odlepiti se' od dosedanjega nazora, in skoraj instinktivni smisel za neodvisnost.«⁴⁰ Tu gre tudi za racionalizacijo dela s pomočjo teorije. Gramsciju se zdi nujno prepustiti iskanje novih ustreznih nazorov »... svobodni iniciativi posameznih znanstvenikov, čeprav neprestano dvomijo o načelih, ki se zde najbolj trdna.«⁴¹

S tem prehajamo tudi k vprašanju razlikovanja, (nikakor pa ne odcepitve) politične teorije in znanosti od prakse. Smisel tega razlikovanja nikakor ni zapreti teorijo in znanost v slonokoščeni stolp, temveč razumeti načelno različne zakonitosti razvoja političnega spoznanja in znanosti v primerjavi z zakonitostmi praktičnega političnega odločanja in ravnanja.

Na področju filozofije in znanosti je za razvoj spoznanja neizogibna svobodna izmenjava nazorov, pa tudi obdelava cele vrste variant, teoretskih možnosti in modelov. V politični praksi je pogosto mogoče uresničiti samo eno rešitev, za katero se mora politična sila odločiti in za katere realizacijo mora zahtevati politično akcijsko enotnost. Za razvoj politične teorije in prakse pa je treba upoštevati oboje, ne pa mehanično prenašati kriterija množine iz teorije v prakso ali kriterija enotnosti iz prakse v teorijo. To pa je bilo v Marxovi in Leninovi dobi — lahko rečemo — »pravilo igre«. Tako npr. Lenin v svoji nenavadno bojeviti in polemični knjigi *Materializem in empiriokriticizem*, v kateri opisuje odvisnosti krize filozofskega mišljenja in politične krize ob porazu prve ruske revolucije in v kateri ostro kritizira nekatere tovariše, ki so se obrnili od materializma, sploh ne izgubi iz misli pomena prostor, ki je še potreben za izmenjavo nazorov na področju filozofije, spoštuje ideološko obliko polemike in se prav nič ne nagiba k temu, da bi za rešitev filozofskih problemov sprejeli politične odločitve o tem, kaj je resnično in kaj ni. Leninu ni prišlo na misel, da bi Lunačarskega zaradi njegovih različnih filozofskih nazorov, pa čeprav so bili zmotni, izključil iz partije ali predlagal kakšno partijsko kazen. Tudi pri najostrejši polemiki ne izgubi občutka in, lahko rečemo, tudi ne razumevanja za objektivne vzroke subjektivnih omahujočih izjav svojih filozofirajočih tovarišev. In to prav v času velike nevarnosti za politično gibanje, ko je hkrati predlagal izključitev iz partije za vse tiste, ki so kršili akcijsko enotnost gibanja in se niso strinjali s političnimi resolucijami, to je z resolucijami, ki so zadevale praktične in organizacijske postopke (otcovisti). Kakor hitro pa začne sprejemati vodilni politični organ sklepe o tem, kaj je resnično in kaj ne, se že s samo zastavitvijo vprašanja in s svojo metodo umika od gnoseoloških načel marksizma. Če marksistična gnoseologija združuje v sebi priznavanje objektivnosti resnice in hkrati relativnost našega spoznanja,⁴² ki se nagiba k objektivni resničnosti tedaj, ko s pomočjo znanstvenih metod ustvarja teorije in sodbe, ki čedalje bolj ustrezajo objektivni stvarnosti, potem resničnost spoznanja sploh ni odvisna od tega, ali neko teorijo priznava

⁴⁰ A. Gramsci: c. d., str. 57.

⁴¹ A. Gramsci: c. d., str. 64.

⁴² Glej prav V. I. Lenin: *Materialismus a empiriokriticizmus*, Spisy, 14, SNPL 1957, str. 135 n.

politična avtoriteta ali ne, večina ali človeštvo sploh. Preverjena mora biti v zgodovinski praksi človeštva. V to pa sodi tudi nadaljnje znanstveno raziskovanje, ki je pogosto tudi zelo kasno, torej tedaj, ko je resničnost postala že očitna. Če primerjamo način odločanja o znanstvenih vprašanjih za vlade Stalina (npr. odločevanje o genetiki, odnos do kibernetike, sociologije itd.), vidimo danes, kako blizu je bilo to ravnanje metodam odločevanja cerkvenih koncilov in kako daleč od marksizma so bili politiki, ki so tako ravnali. Za renesanso marksizma je svoboda znanstvenega raziskovanja preprosto nujna, prav tako svobodna izmenjava teoretskih nazorov, vštevši gotovost, da bodo teoretske napake in pomote, natančnejše napake in pomote, ki ostajajo v okvirih teorije, mišljenja, rešene s teoretskimi sredstvi (z dialogom, polemiko), nikakor pa ne — ko zgube politiki potrpežljivost — spet s politično-oblastniškimi sredstvi.

Glavni kriterij ustreznosti politične odločitve in dejanja je njegova učinkovitost z vidika približevanja vnaprej zastavljenemu cilju. Ta učinkovitost in efektivnost pa je odvisna od poznavanja vseh racionalnih situacijskih možnosti ter sredstev, pa tudi iracionalnih dejavnikov političnega ravnanja, ki so lahko empiričnega in znanstvenega izvora. Poleg tega pa je še vezana na enoznačnost (neprotislovnost) cilja in enosmernost akcije in voljnega pritiska. Kakršnikoli dvomi o teh dejavnikih in neskončne razprave o drugih možnih variantah ogrožajo same temelje neodložljive politične akcije. Zato ni nič čudnega, da mnogi praktični politiki, ki se s temi poklicnimi zahtevami lotevajo politične teorije in znanosti, vidijo v njej zgolj nezaželen destruktiven element, in potencialno konkurenco, ter skušajo to znanost podrediti, kolikor je le mogoče, tem svojim kriterijem. Posebno slabo vpliva prenašanje kriterijev političnih razprav, ki skušajo brezobzirno uveljaviti ene interese nasproti drugim, v znanstvene razprave, ki skušajo kritično prevladati ideološki »fanatizem«. O načelni različnosti teh dveh vrst pravi K. Mannheim: »Politične razprave imajo v temelju drugačen značaj kakor akademske razprave. Ne gre jim samo za resnico, ampak tudi za uničenje osnovne socialne in intelektualne eksistence svojih oponentov.«⁴³ Na to temeljno razliko opozarja tudi Gramsci besedami: »Pri formulaciji zgodovinskih problemov ne smemo jemati znanstvene razprave kot sodni proces, pri katerem je eden obtožen, drugi pa državni tožilec... Pri znanstveni razpravi, kolikor predpostavljamo, da je njen glavni cilj iskanje resnice in napredek znanosti, se pokaže za bolj »naprednega« tisti, ki zagovarja stališče, da lahko nasprotnik izraža postulat, ki ga mora sprejeti, pa čeprav kot podrejeno prvine, v svojo lastno konstrukcijo.«⁴⁴

Poslanstvo teoretske politične znanosti torej ni neposredno reševati vprašanje prakse in tudi ne nadomeščati vodilne dejavnike politične prakse, ampak raziskovati to prakso z namenom, da bi jo globlje in resničnejše spoznali in ovladali njene gibalne zakonitosti. Ni dvoma, da morajo ta spoznanja služiti praksi, vendar te funkcije neposrednega izkoriščanja teh spoznanj ne morejo izvajati raziskovalne institucije niti znanstveniki, ampak jih morajo zagotavljati institucije in dejavniki aplikativne znanosti, tehnike in praktičnega upravljanja. Poglavitna zahteva učinkovitosti teorije in znanosti glede na kakršnokoli stvarnost, torej tudi glede na politiko, je eksaktno ugotavljati in preverjati odločilna dejstva,

⁴³ K. Mannheim, c. d., str. 34.

⁴⁴ A. Gramsci, c. d., str. 66.

iskati skrita zmotna nasprotja, dvomiti o vseh ustaljenih (vendar relativnih) resnicah, ugotavljati vse možne nazore in variante rešitev in kritizirati vsa kršenja resnice in logike stvari. Samo tako more znanost odkrivati bistvene mehanizme in zakonitosti, ki so skrite pod površino pojavov, in predvidevati ter ovladati najbolj različne možnosti razvoja. Kolikor pa bi hotela znanost ta svoja profesionalna načela prenašati mehansko na področje politične prakse, bi napravila velikansko škodo, podobno kot jo delajo mehanski in enostranski posegi praktikov v sferi znanosti.

V nujnem vzajemnem odnosu gre predvsem za to, da spoštujeta te osnovne bistveno različne zahteve delitve dela, da se vzajemno tolerirata in si ustvarjata ugodne možnosti za povečevanje učinkovitosti politične prakse in politične teorije in znanosti. Od tega, kako se uveljavlja in razvija ta ključni odnos med politično znanostjo in praktičnim ravnanjem ali upravljanjem, sta do neke mere odvisna tudi razvoj in realizacija različnih socialnih funkcij politične znanosti, ki je tudi zadeva imanentnih tendenc razvoja te znanstvene discipline in individualnih nagnjenj ter interesov posameznih raziskovalcev in njihove širše socialne determinacije.

Ob koncu lahko torej parafraziramo Ch. W. Millsa in z njegovimi besedami iz »Socioloških imaginacij« ugotovimo, da so odvisne ... »možnosti, naloge in funkcije politične znanosti od razmer, v katerih se uresničuje demokracija«. ⁴⁵ Z marksističnega stališča bi lahko temu še dodali — tudi socialistična emancipacija človeka. K temu še dodamo nazor marksisista M. Cornfortha: »... razvoj socializma zahteva, da je znanost dejansko objektivna in izvaja svoja raziskovanja ne glede na to, v kaj je navajena verovati ta ali ona oseba, ta ali ona skupina oseb ali v kaj hočejo verjeti ...«. ⁴⁶

Nekaj gnoseoloških vprašanj politične znanosti

Marksizem se ima že od začetka za *znanstveni* socializem v nasprotju z raznimi utopičnimi in ozko prakticističnimi zvrstmi socializma. Po kritiki voluntaristično-subjektivističnih deformacij v upravljanju in politiki iz dobe tako imenovanega kulta osebnosti se kaže pri nas sila izrazito napor, da bi bila upravljanje in politika socializma bolj znanstvena. Ob tem pa se že kažejo obrisi nove nevarnosti pavšalnega istovetenja praktičnega »znanstvenega upravljanja« ali »znanstvene politike«, s teoretsko »znanostjo o upravljanju« ali »politično znanostjo«. Nekateri dejavniki praktičnega upravljanja in politike zmotno menijo, da lahko s pomočjo gole nalepke »znanstven« kot s čarobno palico uspešneje premagajo razne kritične situacije, še več, da lahko z njo nadomestijo znanost samo, ali bolje njene osnovne funkcije.

Če odmislimo druge sfere socialnega upravljanja in ostanemo samo pri upravljanju politike, potem lahko ugotovimo, da so njeno subjektivno izhodišče in objektivni cilj različni skupinski oblastniški interesi in možnosti ali stvarnosti njihovih vzajemnih nasprotij, ujemanj, nadrejenosti ali podrejenosti. Gre torej za dejavnost, ki par excellence vrednoti in oblastniško razvršča pojave z vidika različnih vrednostnih lestvic. Končno stanje se tukaj razlikuje od izhodiščnega predvsem v spremembah hierarhije

⁴⁵ Ch. W. Mills, »Kritik der soziologischen Denkweise«, Neuwied 1963, str. 242.

⁴⁶ M. Cornforth: »Dialektičeskij materializm«, Moskva 1956, str. 407.

oblastniških in vrednostnih pozicij in z omog
zadovoljiti določene skupinske interese. Pride
kaj predvsem instrumentalno sfero raznih p
izhodiščnim stanjem in stanjem cilja, zadev
raznih skupinskih interesov, ki so v dani politični situaciji, dalje, razkri-
vanje vseh danih in možnih sredstev, ki omogočajo ali onemogočajo
njihovo zadovoljitev, odkritje najbolj učinkovitih metod za njihovo ob-
vladovanje in izkoriščanje, kakor tudi pretehtanje vseh mogočih posledic
raznih alternativ in variant postopka. V tej posredujoči sferi je treba vi-
deti dve bistveni vrsti dejavnikov: na eni strani verigo spoznanj in gno-
seoloških postopkov, na drugi strani pa verigo z njimi združenih praktič-
nih akcij in organizacijskih postopkov. Njun vzajemni odnos bi mogli
izraziti s formulo »spoznavanje z namenom organizirano zadovoljiti dolo-
čene interese«, kar izraža prioriteto praktičnih ciljev pred sredstvi teoret-
skega spoznavanja, pa tudi nadrejenost danega smotra vprašanju resnice,
kakor tudi nadrejenost organizacijskih ukrepov gnoseološkemu vprašanju.
Osnovni strukturalni elementi »znanstvene politike« ne morejo torej sami
po sebi zagotoviti popolne resnice in znanstvene vrednosti spoznanj, na
katere se ta politika opira in s katerimi operira.

Nasproti temu je »politična znanost«, ali bolje rečeno znanost o po-
litiki, kolikor hoče biti v pravem pomenu znanost, četudi se nikoli ne
more do kraja osvoboditi zapletene dialektike interesov, vštevši praktične
skupinske interese znanstvenih delavcev samih, določena z vzajemnim
učinkovanje drugih temeljnih strukturalnih elementov. Njeno subjektivno
izhodišče in objektivni cilj je maksimalno resnični in logično koherentni
sistem spoznanj o nastanku, razvoju in vzajemnem učinkovanju raznih
skupinsko oblastniških interesov. Končno stanje se tukaj razlikuje od izho-
diščnega predvsem po spremembah v hierarhiji, bistvenosti in veljavnosti
različnih spoznanj, kakor tudi po možnostih izvajati iz njih kar najbolj
verjetna nadaljnja spoznanja, kar se kaže šele v modelu predvidevanja
strukturalnih vezi in razvojnih smeri same stvarnosti. Pridevnik »poli-
tična« ne kaže tu na predmet praktičnega učinkovanja, ampak na predmet
raziskovanja in posredovanja, ki omogoča potrditev hipoteze in nadaljnji
razvoj teorije. Vzajemni odnos znanstvene teorije in politične prakse bi
lahko tu preprosto izrazili s formulo »iskanje določenih oblastniških inte-
resov zaradi odkrivanja in resničnega spoznanja stvarnega stanja stvari«. Isto
misli francoski marksist L. Goldmann, ki govori o tem da znanstvenik,
»... išče resnico, ta mu je cilj, nikakor pa ne sredstvo; adequatio rei et
intellectus je splošni cilj celotne znanstvene dejavnosti«.47 Prav tako pravi
tudi eden izmed prvih pomembnih politologov H. Heller: »Cilj praktič-
nega politika je urejena politična sovisnost učinkovanja, cilj teoretika pa
je urejena politična sovisnost vedenja.«48 Te osnovne strukturalne sovis-
nosti politične znanosti ji sicer ne morejo dati primarne sposobnosti in
pristojnosti za neposredne posege v oblastniško-politično upravljanje, ven-
dar pa ji popolnoma zagotavljajo pristojnosti v gnoseološki sferi.

Seveda pa ta razmejitev predstavlja zgolj poenostavljeno konstruk-
cijo modela. Proti absolutizaciji obeh teh skrajnosti lahko navedemo šte-
vilne očitke, posebno če izhajamo iz Marxovih nazorov, da »filozofija ne

47 L. Goldmann: *»Sciences humaines et philosophie«*, Nauki humanystyczne i filo-
zofia, Warszawa 1961, str. 26.

48 H. Heller: *»Staatslehre«*, Leiden 1934, str. 53.

sme sveta samo razlagati »ampak ga mora tudi spreminjati«, da je »revolucionarna praksa« po-
viti vir novega spoznanja. Pravilni odgovor na to vprašanje je lahko mo-
poudarjanje nujnosti in pomembnosti po-
sredujočih in paralelnih 1 akov »aplikativne znanosti« po eni in »znan-
stvene politike« na drugi strani, nikakor pa ne zanikanje osnovne polari-
zacijske tendence dveh bistveno različnih in razvojno neizogibnih sfer
delitve dela.

Da bi politična znanost dosledno izpolnjevala svojo primarno gnoseo-
loško in ontološko-modelsko funkcijo, ne sme v imenu neizogibnih uslug
določenim interesom politične prakse zanemarjati svojih temeljnih gnoseo-
loških atributov znanosti. Gnoseološki postopki v politični znanosti se še
bolj zapletajo in otežujejo s tem, da se pojavljajo — in celo prevladujejo po-
leg čisto opisnih in eksplikativnih (razlagajočih) spoznanj in teorij pogosto
tudi refleksivne teorije, ki jih E. Topitsch označuje kot takšne, »... v
katere ljudje, na katere se nanašajo, verjamejo in ki tudi vplivajo na nji-
hovo situacijsko zavest.«⁴⁹ Ta pa je sestavljena iz vrednostnih predpo-
stavk, praktičnih odločitev in predpostavk o nadaljnjem razvoju. Politična
znanost se mora tukaj usmeriti predvsem k eksaktno dosegljivim in ob-
delanim izjavam o stvarnosti, od katerih pa v svojih abstrakcijah ločuje
vrednostna, praktično usmerjena stališča in prazne ideološke formule.
Ker je mnogokrat nosilec te refleksivnosti že določena motivacijska funk-
cija jezika, v katerem so izražena ta spoznanja ali teorije, se je mogoče
izogniti popačenju tudi s preformuliranjem v specialno znanstveni, sim-
bolni ali matematični jezik, kar nam danes prinaša predvsem kibernetika.

Drugi gnoseološki problem politične znanosti se poraja v zvezi z
zahtevo znanstvene objektivnosti. Izvira iz tega, da so objekt razisko-
vanja v politični znanosti aktivni, zavestni človeški subjekti in odnosi
med njimi, ne pa pasivni ali strogo determinirani predmeti. Zato tudi po
Gramscijevem mnenju ni mogoče dosegati objektivnosti tako, da od-
mislimo iniciativo in voljo ljudi in omejimo njihovo dejavnost na golo
predmetno učinkovanje raznih ansamblov postvarelih socialnih pogojev
in institucionaliziranih odnosov. Tam, kjer pride do te ontološke in socio-
loške redukcije, kar se zgodi zelo pogosto, se srečujemo z raznimi pojavi
tega, kar je mogoče marksistično označiti kot »politično odtujitev«. Zato
tudi znani sociolog politike H. D. Lasswell v svoji zadnji knjigi, ki je po-
svetena prihodnosti politične znanosti, poudarja pomen antropološkega
vidika, na katerega sta politična znanost in praksa tako pogosto pozab-
ljali. Takole pravi: »Ideja človeškega bi morala biti znova definirana, da
bi prišlo v njegovo področje odnosov mnogo pojavov, ki jih zdaj sku-
šamo izločiti.«⁵⁰ Namesto različnih ontoloških ali aksioloških spekulacij,
ki temelje na golem žongliranju z določenimi uvedenimi pojmi, zahteva
sodobna logika znanosti, naj izhaja odkrivanje resnice iz problemov in
naj bi znanstvene teorije osvetljevale moč, informativno vsebino in nomo-
loški značaj. Sovjetski filozof P. V. Kopnin npr. ima za glavne etape znan-
stvenega raziskovanja »problem — dejstvo — sistem«.⁵¹ Problem pojmuje
kot »zavest o neznanem«, dejstvo pa kot posredovanje med stvarnostjo
in teoretskim sistemom spoznanja, ki omogoča pravilno zastaviti problem.

⁴⁹ E. Topitsch: »Sozialtheorie und Gesellschaftsgestaltung«, v H. Albert, Theorie und Realität, Tübingen 1964, str. 314.

⁵⁰ H. D. Lasswell: »The Future of Political Sciences«, New York 1964, str. 5.

⁵¹ P. V. Kopnin: »Vvedenje v marksistskuju gnoseologiju«, Kijev 1966, str. 219.

Medtem ko čisto empirična ali ozko behavioristična sociologija in politična znanost ožita problem na gola dejstva in njihove interakcije, pa je marksizem tudi po priznanju takšnih vodilnih zahodnih politologov, kot so R. Bendix, G. Burdeau, M. Duverger ali S. M. Lipset,⁵² ustvaril prvo in do zdaj nepreseženo »sistematično teorijo za primerjalni študij političnih odnosov« in splošno teorijo, ki omogoča včleniti posamezne pojave političnega življenja v širše politične in socialne procese. Marksizem pa, kot se zdi, ni enakomerno obdelal obeh relacij socioloških zakonov politike. Medtem ko je razvil in intenzivno raziskal njene zgodovinske relacije, je v obrambi pomembnosti in pomena makrosocialnih procesov razrednega boja v zadnjih desetletjih podcenjeval dimenzionalno relacijo in včasih popolnoma zanemarljiv študij mikro in medioskupin in procesov v politiki, ki so medtem postajale čedalje bolj pomembne. Odkril, povzdignil in ocenil je določujočo vlogo ekonomske substrukture, ki jo ima v zvezi s to politično superstrukturno, ni pa posvetil dovolj pozornosti učinkovanju socialno-psihičnih infrastruktur. V zvezi s stopnjami znanstvenega spoznanja je zlasti stalinizem reducirал mnogo političnih problemov na klasifikacijska vprašanja, zanemarjajoč izhodiščne empirične raziskave, pojave in končne teoretske eksplikacije.

Tako kot resna znanost po vsem svetu priznava prispevek in vlogo marksizma, more sodobna marksistična znanost sprejeti in integrirati znanstveni napredek, dosežke na področjih, ki jim v prejšnjem obdobju ni posvečala dovolj pozornosti (npr. sociologiji organizacije in majhnih skupin, socialni psihologiji, teoriji obnašanja, teoriji elit, teoriji iger, kibernetiki in podobno). Glede na določeno zaostajanje družbenih ved in posebej politične znanosti za potrebami prakse in ravni instrumentalizacije naravoslovnih ved moramo biti pri ocenjevanju današnjih možnosti gno-seološke in socialne učinkovitosti politične znanosti zelo previdni in vzdržljivi. Medtem ko mora politična praksa vedno prinašati določene rešitve, in to tako, da v vsem tvega pomanjkljivosti in pomote ali nepredvidene posledice, pa politična znanost, kolikor hoče ostati znanost, pogosto ne more napraviti nič več kot pravočasno in s posebnim, korektnim načinom odpirati pomembne probleme in formulirati bistvena vprašanja ali hipoteze, ki zahtevajo operacionalno potrditev v praksi. To pa lahko včasih pomeni več kot pa predčasne in navidez preproste sklepe na površini pojavnosti, ki po premalo utemeljenih upih prinašajo tem večje razočaranje.

Prevedel: Frane Jerman iz »Filosofický časopis« št. 4/1967

⁵² R. Bendix-S. M. Lipset: »Political Sociology in Current Sociology«, 1957, Vol. VI, Nr. 2 (ed. UNESCO), str. 97; G. Burdeau: »Einführung in die politische Wissenschaft«, Neuwied 1964, str. 44; M. Duverger: »Methodes des sciences sociales«, Paris 1964, str. 11—12.

Enostrankarski sistemi dežel v razvoju

Šestdeset državnih tvorb v Aziji in Afriki kaže pravo mavrico posebnosti.¹ Geografski položaj, naravna bogastva, površina dežele, število prebivalcev, gostota naseljenosti, etnična sestava, verska pripadnost ljudstev itd. ne dovoljujejo, da bi uvrstili te države v eno samo ali pa celo v dve skupini. Ne zbližuje jih namreč niti daljna zgodovina niti skupni jezik (razen morda angleščine in francoščine). Med njimi so ljudstva, ki se ponajbolj s starodavnimi civilizacijami in državotvornimi tradicijami iz časa pred nekaj tisoč leti; med njimi pa so tudi države, katerih ministrstva za kulturo ali nacionalno orientacijo »ustvarjajo« po hitrem postopku identiteto ljudstva in nacionalne simbole.

To, kar dejansko združuje te države, so bližnja preteklost in splet socialno-ekonomskih posebnosti, ki jih pogosto imenujemo zaostalost ali pa nezadostna razvitost. Prav to in pa vrsta subjektivnih okoliščin nam omogoča, da pri njihovem proučevanju uporabimo primerjalno metodo, prej pa jih zaradi jasnosti razvrstimo še v tri večje regionalne skupine. To so 1) Južna in Jugovzhodna Azija, 2) Bližnji vzhod in Severna Afrika in 3) Afrika južno od Sahare.

Eden izmed pojavov, ki priteguje pozornost, je razvoj enostrankarskih ali pa tem bistveno sorodnih političnih struktur v afro-azijskih deželah. Posamezni večstrankarski sistemi, ki so omejeni skoraj izključno na Azijo, so zelo maloštevilni. Po tipu strankarskih sistemov bi lahko uvrstili afro-azijske dežele v nekoliko skupin:

1. vojaške diktature ali monarhije, v katerih so stranke prepovedane ali pa nimajo možnosti organizirano in občutneje vplivati na javno oblast (Tajska, Nepal, Etiopija, Gana itn.);

2. države z enostrankarskim monopolnim sistemom (Gvineja, Mali, Tanzanija, Slonokoščena obala, Tunis itn.);

3. države z vladajočo stranko, v katerih je dejansko dovoljena in omogočena dejavnost opozicijskih strank (Indija, Malezija, Somalija, Madagaskar itn.);

4. države z dvema ali več strankami, ki se legalno in resno bore za oblast (Libanon, Turčija, Cejlon in delno Sudan).

Obstaja tudi večje število prehodnih oblik s posebnostmi, ki so označene v prvem in drugem tipu (Burma, Kambodža, Sirija, ZAR, Alžirija, Kongo-Kinšasa itn.), prvem in tretjem tipu (Pakistan, Iran), drugem in tretjem (spet Kambodža, Senegal, Kenija itn.). Največ držav drugega tipa

¹ Ta prispevek ne obravnava tehle afro-azijskih držav: 1) LR Kitajske, LR Mongolije, azijskega dela ZSSR; 2) Japonske in Izraela; 3) razdeljenih držav in Tajvana; 4) še obstoječe kolonialne posesti; 5) Južnoafriške republike in Južne Rodezije.

in držav s temu sorodnimi oblikami je na afriškem kontinentu. Razen tega moramo poudariti, da je treba uporabljati za nekatere formacije v afro-azijskih državah termin stranka z določenim pridržkom.

Vse afro-azijske države z enostrankarskimi sistemi (razen Liberije) so tako kot večina držav teh dveh kontinentov doživele v preteklosti zasužnjevanje ali dominacijo evropskih sil. Zaradi tega je bila njihova prva naloga, pri katere uresničevanju je sodeloval pretežni del njihovega prebivalstva, nacionalna osvoboditev, to je boj proti zunanjemu sovražniku. Le v manjšem delu držav je ta boj potekal zares kot oboroženi boj. Več je bilo primerov kombinirane rabe nekaterih oblik nasilja in političnega pritiska, kot na primer v Kambodži in v Tunisu. Toda tudi tam, kjer je potekala predaja oblasti sorazmerno mirno (Burma, Gvineja, Tanganjika), sta delovala na oblikovanje osnove novega režima poprejšnji boj in kasnejše nasprotovanje nekdanji kolonialni sili kot nekakšno nadomestilo za narodnoosvobodilno vojno. Težko bi našli v Aziji in Afriki *enostrankarski sistem*, ki ne bi gradil svoje legitimnosti na zaslugah za izvojevanje *nacionalne neodvisnosti dežele*. V takem boju za neodvisnost so vodilna jedra režima delovala bodisi prek organiziranega gibanja, ki je zdaj na oblasti (Gvineja, Tanzanija, Tunis), prek oboroženih sil države (Burma, delno ZAR) ali pa prek kombinacije tradicionalnih oblik oblasti z modernimi oblikami.

Značilne lastnosti

Skupna značilnost vseh sistemov v nerazvitih deželah je *ključna vloga države v gospodarskem razvoju*. Na tem mestu ne bi razpravljali o razlogih, zakaj je bil zanje objektivno kot tudi subjektivno sprejemljiv le državnokapitalistični model razvoja.²

Omenili bomo le politično najbolj pomembna dejstva s področja ekonomskega razvoja. Država zagotavlja predvsem centralizirano zbiranje akumulacije in koncentrirane optimalne naložbe sredstev v ključne objekte infrastrukture in proizvodnje, pri katerih nacionalni in tuji kapital ne moreta ali pa nočeta sodelovati.³

V vseh državah z enostrankarskimi sistemi kot tudi v veliki večini drugih afro-azijskih držav je bilo uvedeno *gospodarsko planiranje*, ki predvideva povečanje stopnje gospodarske rasti, povečanje akumulacije in investicij ob relativnem zmanjšanju potrošnje v delitvi narodnega dohodka.⁴

Obstaja še zelo pomemben zunanji dejavnik, ki vsiljuje uvedbo državne intervencije. Država in državni sektor se pojavljata kot edina realna sila, ki se lahko kosa in nastopa v skupnih poslih kot enakopraven partner tujih trdk. Po besedah senegalskega ministra Habiba Thiam je v sedanjem trenutku »država najbolj uspešno sredstvo za ohranjanje politične in ekonomske neodvisnosti«.⁵

² Edvard Kardelj je o tem govoril v Kairu 3. II. 1966; »Politika«, 4. II. 1966, str. 2.

³ L. J. Aleksandrovskaia, L. V. Gončarov: »Tendenciji ekonomičskega razvitja stran Afrike«, Moskva 1966, str. 23–24.

⁴ »Era planiranja razvoja« (rezultati ankete OZN), »Ekonomska politika«, 19. II. 1966, str. 252.

⁵ Habib Thiam: »Afriška pot v socializem: izkušnje Senegala«, »Mednarodna politika«, 16. I. 1966, str. 9–11.

Vse dežele z enostrankarskim sistemom sprejemajo glede metod uresničevanja svojih načrtov — izrecno ali pa molče — *načelo mešanega gospodarstva, koeksistenco državnega in zasebnega sektorja*.

V skladu s to temeljno vlogo v gospodarstvu in zaradi odsotnosti ali nerazvitosti drugih dejavnikov gradi država v vseh teh deželah celoten sistem instrumentov in organov na področju uravnavanja delovnih odnosov (na primer delovna zakonodaja v Gvineji, ZAR, Burmi), socialne politike (zavarovanje, otroški dodatek, nadomestilo nezaposlenim itd.), mednarodnih ekonomskih odnosov (monopol zunanje trgovine v Kambodži, Burmi, Gvineji, skoraj popolen monopol v ZAR itd.), na področju prosvete, šolstva, znanstvenega dela itd.⁶

Kako se organizira in oživlja ta instrumentarij? Znano je, da so imela vodstva narodnoosvobodilnih gibanj v Gvineji, Tanzaniji in Tunisu ob prevzemu oblasti na voljo le politično stranko — gibanje ter dotlej obstoječ državni aparat. V tistih deželah pa, kjer zaradi objektivnih in subjektivnih okoliščin ni bila takoj oblikovana množična politična organizacija (ZAR, Kambodža) ali pa kjer je taka organizacija kasneje razpadla (Burma), je lahko izvajala nova elita svoj program edino pred uradništva prejšnjega režima.

V obeh primerih se je kmalu pokazalo, da je ta aparat neustrezen in nesposoben za opravljanje nove funkcije — bodisi zaradi sestave, zvez s prejšnjim režimom, globoko vcepljenih »kolonialnih« navad, bodisi zaradi strukture in nizke strokovnosti domorodnega kadra, če so ga sploh imeli. Zadrževanje kvalificiranih tujcev (kot to začasno delajo na primer v Tanzaniji) je v nekaterih primerih neizvedljivo (Gvineja), drugod pa je to neugodno za režim in težko združljivo z razglašenimi cilji nacionalne osamosvojitve.

Kakorkoli že, v vseh teh deželah prihaja do zahtev po razširitvi, izboljšanju dela kot tudi kontroli nad državnim aparatom. Vodilno jedro nekdanjega gibanja, ki je zavzelo vrh državne hierarhije, je imelo glede tega en sam odgovor — stranka. Začelo se je čiščenje državnega aparata, zamenjavanje in izpopolnjevanje s strankinimi kadri, delno tudi kot nagrada za prispevek in prizadevnost v obdobju boja. Posledica tega je, da se *državna in strankina hierarhija prepletata*.

V vseh teh deželah je prišlo kmalu do vprašanja odnosa med višjimi strankinimi in državnimi organi ter je bilo — ponekod po daljšem omahovanju — sprejeto *načelo premoči stranke*.

»Stranka je najvišja oblast,« piše v programu revolucije 8. marca sirske stranke BAAS, medtem ko je v novi sirski ustavi zapisano, da imenuje regionalno poveljstvo stranke (partijsko vodstvo) šefa države, predsednika ministrskega sveta, ministre, prav tako pa tudi spreminja ustavo države.⁷ V Gvineji je sprejeto načelo, da »mora politična oblast (tj. Demokratična stranka Gvineje) kontrolirati življenje dežele na finančni, družbeni

⁶ Temeljito razpravo o vlogi političnega dejavnika in države v ekonomskem razvoju Anglije, Francije, Kitajske, Japonske in Rusije glej pri Robertu Holtu in Johnu Turnerju, »The Political Basis of Economic Development«, Van Norstrand, Princeton 1966.

⁷ »Program of the March 8th Revolution approved in June 1965 by the Regional Congress of the Arab Baath Socialist Party«, Ministry of Information, str. 45–46; Začasna ustava Sirske republike z dne 25. II. 1966. leta, po vesti AFP z dne 26. II. 1966, členi 8, 9 in 10.

in kulturni ravni.⁸ V organih stranke je osredinjena vsa politična, gospodarska in celo administrativno-izvršilna oblast. Člani stranke z neposrednim glasovanjem volijo predsednika republike, ki je hkrati predsednik vlade in vrhovni komandant oboroženih sil. Ustava Tanzanije ima posebno poglavje posvečeno mestu in vlogi stranke TANU (člen 3). Statut stranke je sestavni del ustave države.⁹

Manjše elitne skupine, ki so prišle na oblast ali ostale na oblasti, ne da bi se opirale na množično organizirano gibanje (ZAR, Burma, Kambodža), so pripadale vrhu državne — civilne ali vojaške birokracije. V prizadevanjih za razširitev temeljev režima so začele snovati instrumente, ki so jih pogrešale — stranke. Ker pa tvorijo iz več razlogov jedro nove stranke pripadniki državnega aparata, so tudi v teh primerih prišli do podobnih rezultatov. Objektivna osnova procesa zraščanja dveh aparatov je *pomanjkanje kvalificiranih kadrov*, ki bi lahko delovali ločeno v enem in drugem aparatu.

Glede organizacije državne oblasti so vse dežele z enostrankarskimi sistemi osvojile *čvrst predsedniški model* ali sistem, ki je temu zelo soroden (Kambodža).

Predsednik je hkrati šef države, predsednik vlade in vrhovni komandant. Njegova pooblastila so, v nasprotju s pooblastili predstavniških organov, marsikdaj formalno neomejena. Parlament je običajno potisnjen v ozadje. Njegove prerogative so celo v zakonodajni sferi zmanjšane med drugim z ustanovo delegirane zakonodaje in posebnimi pooblastili predsednika. Razen tega obstajajo predstavniški organi večidel samo na nacionalni ravni, medtem ko je centralizirani sistem lokalne administracije neposredno podrejen predsedniku republike.¹⁰

V razmerah prehodnega obdobja, ko tradicionalne ustanove razpadajo, nove pa še niso trdno na nogah, uporabljajo vsi enostrankarski sistemi kot priročno sredstvo *kult voditelja* ali, povedano z besedami Maxa Webra, *karizmatično oblast*.

Primeri so zelo številni — Sihanuk, Ne Vin, Seku Ture, Nierere, Naser, Burgiba in drugi. Ta pojav je tesno povezan z opredeljevanjem teh dežel za čvrst predsedniški sistem. V tej obliki se tradicionalne vrednote in norme s personalizacijo oblasti uporabljajo za povezovanje vseh tistih heterogenih sil, ki izražajo po izbojevanju neodvisnosti nagnjenje k zapuščanju nacionalnega gibanja. Brez tega preddemokratskega sredstva bi bilo vsakemu režimu mnogo težavneje uresničiti integracijsko funkcijo ter prebroditi spopade, ki se pojavljajo v gibanju k napredku.

Za vse enostrankarske režime je značilno, da *odklanjajo norme in pravila igre meščanske politične demokracije* ali pa imajo te norme in pravila za prevelik luksus, ki si ga ne morejo privoščiti. Kot je slikovito povedal Seku Ture, za zapornika — to pa so nerazvite dežele — ni bistvena svoboda gibanja znotraj celice. Čeprav je tak odnos glede na objektivne razmere, v katerih potekajo politični procesi, razumljiv, oblastniki take argumente uporabljajo tako za zatiranje dobronamernih in konstruktivnih kritik v lastnih vrstah in zunaj njih kot tudi za prikrivanje dikta-

⁸ »L'Expérience Guinéenne et l'Unité Africaine«, »Présence Africaine«, Pariz 1959, str. 375.

⁹ »Konstituciji gosudarstv Afriki«, v treh zvezkih, Moskva 1965, str. 492.

¹⁰ V. P. Verin: »Prezidentskije respubliki v Afrike«, Moskva 1963, str. 222—258.

torskih teženj z demagoškimi frazami o vsenarodnih in dolgoročnih interesih.

V večini teh dežel obstaja in se v tej ali oni obliki uporablja ustanova preventivnega zaporu za politične nasprotnike.¹¹ Pogosto so te zakone sprejele še kolonialne oblasti, zdaj pa jih uporabljajo prav tisti, proti katerim so bili od vsega začetka naperjeni. V Gani je bil, denimo, zakon o preventivnem zaporu, po katerem je vlada pooblaščenca, da lahko zadržuje v zaporu katerokoli osebo pet let brez obravnave pred sodiščem, izglasovan že v letih 1958/59.¹²

Drug instrument, ki je na voljo vladi, je deportacija. Zakon o deportaciji je bil v Gani izglasovan že leta 1957. Deportacijo uporabljajo proti politikom in državnim uslužbencem tujega porekla (1958. leta v Maliju, Gornji Volti, Gvineji, Nigeriji in Čadu),¹³ proti opozicionalnim domorodcem (1959. leta na Slonokoščeni obali) in proti manjšinskim skupinam (gvinejski iskalci diamantov v Sieri Leone). Naj še dodamo, da ustavi ZAR (čl. 30) in Tunisa (čl. 11) prepovedujeta deportacijo svojih državljanov.

Naslednje sredstvo je prilagajanje volilnega zakona, da bi izločili manjše opozicijske skupine in stranke. Največja stranka skuša kmalu po prevzemu oblasti kar najbolj zmanjšati število volilnih okrožij — na dve ali tri. Tako so npr. leta 1961 v Dahomeju, Togu in Gabonu razglasili vsako od teh dežel za eno samo volilno območje. Volivci glasujejo za eno samo nacionalno listo kandidatov, na kateri je tudi kandidat za predsednika republike in kandidati za člane parlamenta. Gvineja je že poprej uvedla podobno prakso glede ljudske skupščine.

V rabi je tudi enostavna prepoved strank, odklanjanje priznanja strank in njihove registracije (ZAR, Tunis, Burma, Tanzanija itd.). Naslednji instrument je izključevanje neprijetnih nasprotnikov iz parlamenta. Zakon o diskvalifikaciji poslancev je bil v Gani sprejet leta 1959. Tako so ravnali tudi s privrženci Oginga Odinga v Keniji leta 1966. Eno izmed učinkovitih sredstev boja z opozicijo je to, da se njenim predstavnikom prepreči sprejem ali pa onemogoči napredovanje z najnižjih položajev v državnem aparatu — kot se to dogaja v Senegalu.

V rabi je tudi omejevanje neodvisnosti sodišč in celo zamenjavanje sodnikov (Gana). Zatem uporabljajo omejitve, ki se nanašajo na kontrolo družbenih organizacij (sindikato v Tunisu, Tanzaniji in Senegal, študentskih organizacij v Gvineji, Maliju in Slonokoščeni obali itd.).

V autobiografiji je Kvame Nkrumah svoj čas takole razložil uporabo teh ukrepov: »Kapitalizem je za nove neodvisne narode preveč zamotan sistem. Iz tega izhaja potreba po uvajanju socialistične družbe. Toda tudi sistem, ki temelji na socialni usmeritvi in demokratični ustavi, lahko, potem ko je dosežena neodvisnost, terja, da ga podpirajo ukrepi totalitarnega značaja...«¹⁴

Primeri Burme in ZAR z njunim preraščanjem vojaške diktature v enostrankarski sistem načenjata zanimivo in zelo aktualno vprašanje odnosa med tema oblikama organizacije političnega sistema. Tja do leta

¹¹ Immanuel Wallerstein: »Africa: The Politics of Independence«, Vintage Books, N. Y. 1961, str. 155.

¹² Ronald Segal: »African Profiles«, Penguin, London 1965, str. 259.

¹³ Immanuel Wallerstein, op. cit., str. 156.

¹⁴ Ronald Segal, op. cit., str. 260.

1965 je prihajalo do vojaških udarov samo v tistih deželah, kjer so quasi parlamentarni režimi zabredli v krize in niso bili več sposobni reševati najbolj perečih strukturnih problemov.

Temu je vedno sledila prepoved vseh strank ali pa uvajanje enostrankarskega sistema. Menili so, da so enostrankarski sistemi, zasnovani na množičnem gibanju, imuni za udare, ker pravilneje izražajo potrebo po hitrejšem napredovanju nerazvitih dežel.

V nadaljnjem razvoju politične organizacije afro-azijskih dežel pa smo bili priča, da je prihajalo do vojaških prevratov tudi v okviru takih režimov ali pa proti tem režimom (Alžirija, Gana). Ne glede na najrazličnejše subjektivne vzroke se zastavlja vprašanje, ali so vojaški režimi *predhodnica, dopolnilo ali pa nadomestilo za civilne enostrankarske sisteme*.¹⁵

Dejstvo, da prevzema vojska oblast tam, kjer ni ustrezno organiziranih subjektivnih sil (ZAR), kjer so te sile paralizirane (Burma) ali pa deformirane in oslABLJENE (Gana), je dokaz za trditev, da so vojaški režimi tako predhodnica kot nadomestilo za enostrankarski sistem, seveda če pride do zamenjave z drugačno družbeno usmeritvijo in podporo. Ker pa ostanejo objektivni okviri za delovanje novega režima (raven razvoja, mesto v mednarodni delitvi dela itd.) nespremenjeni, uporablja le-ta podobne rešitve in sprejema nekatere značilnosti prejšnjega sistema. Za oba omenjena primera je značilno, da vojaška udara nista vzpostavila quasi parlamentarnega režima, za Alžirijo pa se zdi, da do tega sploh ne more priti.

Kar zadeva objektivno socialno oporo vojaških režimov, moramo ugotoviti, da je poleg že omenjene težnje državnega aparata, da bi se povzpел nad družbo, pahljača teh sil zelo široka — od dela veleposestnikov (Turčija, Iran, Pakistan) do velikega dela kmetov in delavcev (Burma, Alžirija). Vendar pa lahko v skupni imenovalec prištejemo *predvsem bogate kmete, srednje meščanske sloje s srednjo in nižjo birokracijo ter mlado nacionalno buržoazijo, ki je zrasla ali pa se šele pojavlja v naročju omenjenih skupin*.

Od objektivne privrženosti interesom moramo razlikovati podporo, ki jo dajejo režimom nekateri družbeni sloji, in pa začasne politične zveze. Tako so na primer delavci v Egiptu v letih 1952—1953 podpirali gibanje Svobodnih oficirjev in vplivali na to, da se vojska ni umaknila v vojašnice, kot so želeli nekateri člani sveta revolucije.

Armada, ki je na oblasti, uresničuje svojo družbenopolitično vlogo na poseben način — kot najbolj moderna in sorazmerno zaprta ustanova mlade države, z njej lastno dinamiko in notranjo logiko razvoja. Pri tem igra relativno zelo pomembno vlogo subjektivni dejavnik — ideologija in stališča vodilnega jedra armade. Ne glede na to pa je armada *agent etatističnih teženj in državnega sektorja*, katere interesi se ne skladajo vedno z željami tistih socialnih skupin, na katere se vojaški režim opira.

Čeprav se je pretežni del oficirskega zbora šolal in služil v armadah razvitih kapitalističnih držav, izkušnje številnih novih vojaških režimov ne potrjujejo teze, da so armade najpomembnejša opora za zarote neokolonialistov. Seveda prihaja tudi v vojaških juntah, kot na primer v Gani, do prizadevanj za močnejše povezovanje in opiranje na Zahod. Vendar pa so tudi nasprotni primeri, ko so francoski garnizoni varovali civilne vlade pred lastnimi enotami, na primer v Gabonu. V mnogih afriških

¹⁵ »Generals in politica«, časopis »West Africa«, str. 2535, 1. I. 1966, str. 1.

deželah, v katerih *so vojaški udari skoraj redna oblika za menjavo vlade*, se rezultati prevratov najpogosteje omeje na zamenjavo osebnosti za krmilom oblasti — ne da bi se temeljiteje spremenil značaj družbenih odnosov ali najbolj bistvene posebnosti tistega zbira ustanov in državnih uslužbencev, ki ga običajno imenujemo politični sistem.

Dosedanja raziskovanja vzrokov in okoliščin, zaradi katerih prihaja do intervencije »najbolj organiziranega sindikata« v deželah v razvoju, niso odkrile nikakršne zveze med pogostnostjo udarov ter kvalitativnimi in kvantitativnimi posebnostmi afroazijskih dežel.¹⁶ Edino, kar je zanesljivo, je to, da prihaja do intervencij vojske v kritičnih situacijah, da se v celi vrsti primerov socialni in etnični profil vrhov vojske delno ali občutno razlikuje od socialnega in etničnega profila civilnih politikov in civilne birokracije, da je najpogostejši razlog za uspeh celo najmanjših armad¹⁷ nenavadna krhkost ustanov sodobne države, da en vojaški udar potegne za seboj še drugega — znotraj ali zunaj dežele — ter da je zelo mnogo odvisno od spleta okoliščin ter zainteresiranih osebnosti.

Primeri Burme in ZAR kakor tudi primeri cele vrste drugih dežel dokazujejo, da režim skoraj ne more uveljaviti programa strukturalnih družbenih sprememb brez prizadevne podpore in sodelovanja širokih slojev ljudstva. Isti razlog navaja tudi stranke, ki so prišle na oblast po izbojevanju neodvisnosti, da si prizadevajo zbrati okoli sebe večino prebivalstva kot tudi večino socialnih, etničnih in verskih skupin.

To izhaja iz mobilizacijske in integracijske funkcije političnega sistema, o čemer smo že govorili.

Izpolnitev te naloge pa je zdaj, ko je kolonialist ali intervencionist odšel, mnogo težavnejša. Seveda lahko režim umetno razpihuje strah pred zunanjo nevarnostjo (Sukarnova konfrontacija z Malezijo, grožnja svetovnega cionizma arabskim državam, ki meje na Izrael itd.). Vlogo evropskih kolonialnih sil so glede tega zdaj pretežno prevzele sosedске afriške in azijske dežele zaradi nerešenih ozemeljskih sporov in umetnih meja.

Kar pa zadeva trajnejšo določitev organizacije, so gotovo vsi enostrankarski sistemi prevzeli »tehnologijo« sodobnih evropskih političnih in tudi komunističnih strank. Seveda so jo morali prilagoditi novim razmeram.

Da bi dosegli ali ohranili množičnost vladajočih strank, se večina režimov bori za to, da bi kar najbolj razširili omrežje osnovnih organizacij, ki naj bi zajelo vso državo. Prizadevajo si, da bi se v osnovne organizacije včlanil kar največji del odraslega prebivalstva. To spreminja osnovno organizacijo v Gvineji v nov vaški svet ali pa v zbor vseh volivcev (ZAR).

Glede tega so šli najdlje v Gvineji. Leta 1967 so začeli ustanavljati v vsaki vasi brigade za proizvodnjo in prodajo, za javna dela, za zadružništvo, za zdravstvo, za pismenost itd. V Afriki južno od Sahare uporabljajo za čim večje pritegovanje prebivalstva oblike ali elemente plemenske demokracije — tako po teritorialnem kot tudi po teritorialno-ple-

¹⁶ Glej Henry Bienen, urednik »The Military Intervenes«, New York, Russel Sage, 1968, in članek Aristida Zolberga »Political Conflict in the new States of Tropical Africa« v »American Political Science Review«, Vol. LXII., March 1968, šte. 1, str. 77—80.

¹⁷ Armada Toga je štela 1963. leta 250 vojakov, armada Centralnoafriške republike pa 1966. leta 600 vojakov.

menškem načelu. Na primer: kljub uradno razglašenemu cilju, da morajo etnične ovire zginevati, je sestavljena Demokratska stranka Slonokoščene obale (PDCD) v prestolnici Abidžanu še vedno iz približno sto etničnih komitejev.

Enostrankarski režimi si prav tako prizadevajo, da bi v okviru enotnega gibanja zajeli žene, mladino in otroke. Zaradi tega ustanavljajo v stranki ženske in mladinske sekcije, gibanja pionirjev itd.

Naslednje sredstvo, ki ga uporabljajo vsi enostrankarski režimi, je *vsiljevanje nadzorstva nad vsemi družbenimi, poklicnimi, funkcionalnimi, kulturnimi in drugimi organizacijami*. Zlasti pomembno vlogo med temi imata sindikalna in delno tudi študentska organizacija. »Podržavljenje« sindikatov je izvedeno praktično v vseh deželah z enostrankarskimi sistemi.

Kot pomembno značilnost usmerjenosti obravnavanih dežel je *izvajanje množičnih delovnih akcij*, ki jih organizirajo vladajoče stranke predvsem na vaških območjih.

Naloge teh akcij so mnogotere. Z gospodarskega stališča usmerja država z minimalnimi stroški (pretežno so to stroški za organizacijo, v Tunisu pa tudi za minimalno plačilo) dejanski ali prikriti presežek delovne sile h graditvi infrastrukture. S stališča organizacije vodilnega gibanja se z delovnimi akcijami dosega integracija v tem gibanju samem kot tudi integracija brezposelnih, med katerimi je v nekaterih deželah (ZAR, Tunis) dokajšen del prebivalstva. Prek akcij se izraža mobilizacijska in integracijska funkcija sistema, uporabljajo pa jih tudi za potrditev teze o nacionalni solidarnosti kot osnovi teh režimov.

Vendar pa vsebuje uresničevanje mobilizacijske in integracijske funkcije neko notranje protislovje. Mobilizacija vključuje in terja učinkovito organiziranje, disciplinirano in sinhronizirano izvajanje sklepov. V razmerah velike zaostalosti bi bilo nerealno kaj takega pričakovati od domala vsega odraslega prebivalstva, ki naj bi bilo pritegnjeno v gibanje.

Državno-partijsko vodstvo se ob tem sooča z dilemo, ki se je pojavila v Evropi za časa nastajanja množičnih strank delavskega razreda — v nasprotju z »elitnimi« meščanskimi strankami. Ta prehod od elite k množični stranki je prisoten tudi v afro-azijskih deželah. Primeri za to so RDA, Destur, TANU itn. Tako kot v Evropi tudi v teh deželah rešujejo ta problem z oblikovanjem koncentričnih krogov znotraj množične stranke: najširšega kroga privrženecv, strankinih aktivistov, strankinega aparata in najvišjega vodstva.

Razlike med posameznimi vladajočimi strankami se kažejo v tem, kako je usmerjena graditev strukture gibanja. V Burmi se stranka razvija od najožjega jedra k obrobju. V ZAR in Kambodži uporabljajo kombinirano metodo: najožje vodstvo — najširši krog — strankini aktivisti in aparat. V Tunisu, Gvineji in Tanzaniji so bili zastopani elementi enega in drugega sistema.

Toda v vseh teh strankah prihaja do *procesa izločanja dveh ali treh* ožjih koncentričnih krogov iz drugega strankinega članstva.

Kot je znano, je imel Max Weber osamitev strankinega vodstva v množičnih strankah za neizogibno (»Politik als Beruf«), medtem ko je R. Mihela ta pojav imenoval železni zakon oligarhije, katere tendence so nujno prisotne v vseh večjih organizacijah ne glede na ideologijo.

Razlike med obravnavanimi strankami se kažejo v oblikah izločanja. V ZAR in v Burmi je šel razvoj v smeri oblikovanja *elitnih socialističnih*

strank znotraj množičnih gibanj. Rezultat teh procesov je podoben ljudskim frontam pri nas in v vzhodnoevropskih deželah.

V Tunisu in občasno tudi v ZAR velja praksa delitve članstva na elitni *krog aktivistov* in na redne člane. V ZAR je ta delitev tajna.

Na Bližnjem vzhodu so tak model organizacije moderne stranke prvi uvedli Muslimanski bratje, ki so ga prevzeli iz arzenala evropskih fašističnih strank.

Končno poteka tako kot pri mnogih sodobnih političnih strankah tudi v drugih monopolnih afro-azijskih strankah (PDG, TANU itd.) *izločanje strankinega aparata* z najvišjim vodstvom iz celotnega članstva.

V mnogih vladajočih monopolnih strankah je razglašeno *uvajanje demokratičnega centralizma* za organizacijsko načelo.¹⁸ V Burmi je izvajanje tega načela odloženo za nedoločen čas. Tudi v drugih strankah je v praksi mnogo bolj poudarjena njena centralistična komponenta. Predsednik Malija Keita je avgusta 1967. leta osebno razpustil politburo vladajoče Sudanske unije in prenesel vse njegove funkcije na nacionalni komite za obrambo in revolucijo, katerega je sam ustanovil. Socialistična ustavna stranka v Tunisu je celo s statutom utrdila krepitev centralističnih in avtoritarnih tendenc v gibanju, ker je občutno omejila volivnost najvišjih strankinih organov ter razširila pooblastila vodje. Taká usmeritev je povezana s širšim procesom birokratizacije družbenih struktur.

Ideologija

Ideološka usmerjenost enostrankarskih sistemov izhaja v dobršni meri iz zgodovinskih izkušenj njihovih dežel, predvsem pa iz njihovega nedavnega boja proti kolonialni upravi in imperialistični dominaciji. Ker so se oblike razvitega kapitalizma pojavile v Afriki in Aziji istočasno in bile produkt prodiranja imperializma, je prišlo do poistovetenja imperializma in kapitalizma. Iz *protiimperialistične usmerjenosti* je logično izhajalo *odklanjanje kapitalizma* in njegovega (mišljeno je imperialističnega) *izkoriščanja*.

To pojasnjuje nagel prodor idej evropskega *socializma* na celoten prostor Azije in Afrike po drugi svetovni vojni. Prenesena na nova tla, je doživela ta ideologija precejšnjo preobrazbo.

Predvsem je bil socializem tesno prepleten z nacionalizmom teh dežel, kar je posledica primarnega cilja — nacionalne osvoboditve.

¹⁸ Jokica Hadži Vasiljeva sodi, da je »demokratični centralizem vodilo za razvoj družbe, ki teži k modernizaciji in uveljavitvi politične emancipacije. Če se neka nerazvita družba v procesu modernizacije svojih političnih struktur oslanja pri tem na množično gibanje, potem je neizogibno, da bo ta družba vpeljala demokratični centralizem.« (»Le système du parti unique en Afrique«, izdaja Inštituta za delavsko gibanje, Beograd 1967, str. 21). Čeprav je objektivna pogojenost teženj k centralizaciji znotraj političnih struktur pri deželah v razvoju nesporna, se nam zdi, da je preveč okorel determinizem v tem pogledu neupravičen. Dejstvo je namreč, da je bilo prinešeno načelo demokratičnega centralizma v afroazijske politične formacije iz najbolj razvitih (evropskih) dežel, da se ga poslužujejo tudi konservativne stranke tako v razvitih kot tudi v nerazvitih deželah in da so v afroazijskih deželah napredna in množična gibanja, ki v svoji praksi znatno odstopajo od načel demokratičnega centralizma (kolektivno članstvo, relativna avtonomija pridruženih organizacij znotraj gibanja).

Socializem se je usidral kot ideologija kritike kapitalizma in imperializma, in to precej pred nastankom družbenih razmer, v kakršnih se je rodil v Evropi (razvit delavski razred, premoč kapitalističnih monopolov itd.).

In tretje, socializem je prišel v Azijo in Afriko v več variantah, med katerimi so bile najbolj razširjene socialnodemokratske teorije »demokratskega socializma«.

V skladu z razporedom družbenih sil znotraj osvobodilnih gibanj ter elitnih skupin, ki tvorijo jedro sodobnih enostrankarskih sistemov in v katerih prevladuje državna birokracija, srednji malomeščanski sloji ter ponekod del nacionalne buržoazije (Tunis), so se v teh deželah začela oblikovati čisto posebna tolmačenja socializma. Ta tolmačenja so dobila zunanje preobleke »kambodžanskega«, »burmanskega«, »arabskega«, »des-tursko-tuniškega«, »afriškega« itd. socializma, kar izpričuje v njih tako nacionalistično noto kot tudi prizadevanja k razvoju originalnih oblik lastne družbene in politične organizacije.

Beseda socializem se v tej ali oni obliki omenja v veljavnih ali suspendiranih državnih in strankinih dokumentih Kambodže, Burme, ZAR, Sirije, Iraka, Tunisa, Alžirije, Senegala, Kameruna, Gvineje, Gane, Malije, Konga (Brazzavil), Centralne afriške republike, Malgaške republike, Čada, Somalije, Kenije, Tanzanije, Ugande in drugih.

Vsem tem koncepcijam je skupno *etatistično tolmačenje socializma in njegovo zoževanje na planiranje, državno intervencijo, preprečevanje pre-hudega izkoriščanja ter kompleks ukrepov za socialno varstvo in skrbstvo*. »Socialistično vladno (v Afriki — A. B.) lahko opredelimo kot vladno, ki je ali pa si prizadeva, da bi bila agent centralizacije, ki podreja gospodarstvo državnemu upravljanju, plemena pa nacionalni integraciji.«¹⁹ Francoski politolog Cadart je dal temu naziv »proto-socializem nacionalne birokracije«.²⁰ Raziskovanja dejanske prakse v sicer maloštevilnih deželah z enostrankarskim sistemom, katerih vodje izrecno odklanjajo »socializem«, so pokazala veliko stopnjo sorodnosti s politiko njihovih »socialističnih« sosed. Eden izmed najbolj značilnih primerov tega je uradni »liberalizem« demokratske stranke Slonokoščene obale. Po neki informaciji je dejal Modibo Keita leta 1962 Ufueju Boanjiju, da bi bila njegova politika zelo podobna politiki, ki jo izvaja Ufue Boanji, če bi bil Mali v enakem ekonomskem položaju, kot je Slonokoščena obala.²¹

Druga posebnost omenjenih koncepcij socializma, ki je povezana s poprejšnjo, je *iskanje srednje poti med klasičnim kapitalizmom*, ki so ga delno občutili, ter *komunizmom* oziroma socializmom sovjetske ali kitajske zvrsti, ki za največ teh dežel nista sprejemljiva. Sem sodi tudi razglašanje ali dejansko vpeljevanje mešanega gospodarstva s koeksistenco državnega sektorja in domorodnih podjetnikov.

Vzrok za to je dejstvo, da je novi meščanski razred v afro-azijskih deželah še vedno povezan z gornjimi sloji kmetov in da se njegova ideo-

¹⁹ Ali A. Mazrui: »Borrowed Theory and Original Practice in African Politics«, v knjigi »Patterns of African Development«, urednik H. Spiro, Prentice-Hall, Englewood Cliffs, 1967, str. 121.

²⁰ René Dumont: »African Socialism and Agricultural Development«, mimeografirana izdaja ekonomske komisije za Afriko, Pariz, str. 19.

²¹ Victor du Bois: »The Student — Government Conflict«, »American Universities Field Service, West Africa Series«, zv. VIII, št. 1, str. 6.

logija oblikuje v okoliščinah močne državne intervencije pod plaščem »vsenarodne koristi«, ko postaja oblikovanje in uveljavljanje instrumentov etatizma neizogiben pogoj za razbijanje začaranega kroga zaostalosti.

Razumevanje nujnosti takih posegov, ki lahko začasno omejujejo tudi njene profite, jo sili k temu, da sprejema nekatere oblike »socializma« v nacionalni ali kontinentalni podobi. Zlasti še, ker vključujejo ti koncepti mešano obliko gospodarstva z državnim sektorjem, ki bo trasiral pot za nadaljnji razvoj ter prevzel nase graditev infrastrukture in gospodarskih vej z dolgim ciklusom vračanja vloženega kapitala.

Ne smemo pozabiti na že prej omenjeno okoliščino glede bistveno spremenjenih odnosov sil v svetu. Novi meščanski razred Afrike in Azije ne more zapirati oči pred dosežki delavcev v razvitih deželah in zato tudi ne more uveljavljati izkoriščanja z intenzivnostjo evropskega 18. in 19. stoletja.

Prav dojemanje potreb ekonomskega razvoja zbližuje to silo z uradničkim aparatom, s to »buržoazijo javnih funkcij«, kot jo imenuje René Dumont. Ta sloja se medsebojno prepletata, kajti donosna državna služba in možnost korupcije igrata vlogo pomembnega vira prvotne akumulacije. To pa priteguje v državni aparat tudi predstavnike mlade buržoazije.

»Mi formalno odklanjamo načelo razrednega boja,« pravi Seku Ture, »ne toliko zaradi filozofskega prepričanja kot zaradi hotenja, da po vsi sili rešimo afriško solidarnost..., ki je edino sposobna ohraniti našo originalnost ter vsiliti svetu spoštovanje do Afrike. Če hoče nova afriška družba uspeti, se dejansko ne more opirati na doktrine, ki jih je navdihnila Evropa. Če dokažemo, da je globoka preobrazba naše dežele mogoča brez razrednega boja, bo to naš prispevek k politični znanosti. Če bomo sposobni, da se razvijamo v harmoniji, bomo dokazali svetu, da so grešili, ko so podcenjevali... in zanemarjali afriško osebnost in značaj.«²² In dalje: »Afrika je v bistvu komunokratska. Kolektivno življenje in družbena solidarnost dajeta afriškim običajem globino humanizma, ki mu ga lahko zavidajo mnogi narodi...«²³

Vsi enostrankarski sistemi v Afriki in Aziji izrecno zanikujejo razredni značaj svoje družbe in obstoj razrednega boja (Kambodža, Gvineja, Tanzanija)²⁴ ali pa zaobidejo to vprašanje in namesto tega poudarjajo družbeno in nacionalno solidarnost kot temelj družbe (6. člen ustave ZAR). Razlogi za ta pojav so kompleksni.

Iz zgodovinskih razlogov se je nujnost združevanja vseh družbenih slojev in razredov na podlagi ene programske usmeritve vsiljevala strankam že v teku boja za doseg nacionalne neodvisnosti. Takrat je bilo to pogoj za zmago. Tradicije tega boja so eden najmočnejših virov legitimnosti sedanjih režimov.

Ideologi vladajočih strank — zlasti v deželah Afrike južno od Sahare in v Kambodži — grade svojo dokaj neprepričljivo argumentacijo na po-

²² »L'Expérience Guinéenne et l'unité Africaine«, »Présence Africaine«, Pariz 1959, str. 402.

²³ »L'action politique du PDG«, V. zvezek, Conacry 1960, str. 257.

²⁴ Najnovejši dokument TANU, tako imenovana aruška deklaracija iz februarja 1967, je delno modificirala poprejšnje programske izjave J. Nierere. V deklaraciji je rečeno, da je Tanzanija država kmetov in delavcev, vendar da še ni socialistična država, ker so v njej še ostanki kapitalizma in fevdalizma. »Africa Research Bulletin«, Documentation Series, marec 1967.

sebnostih tradicionalne agrarne družbe. Opozarjajo npr. na prakso občasne nove porazdelitve obdelovalnih zemljišč zunaj bližnje okolice vasi (kar je v dokajšnji meri posledica majhne naseljenosti teh dežel), dalje, na skupno uporabo gozdov, pašnikov, vodnih virov itd. Posebej poudarjajo vzajemno pomoč znotraj vaše skupnosti.²⁵

Pri tem obidejo seveda obstoj drugih, izrazito razrednih oblik lastnine, kot so npr. državno-fevdalna,²⁶ kjer se renta sklada z davkom — in pa polfevdalna lastnina vrhov plemenske organizacije.²⁷

Ideologi »brezrazredne družbe« gredo molče mimo že dolgo trajajočega procesa družbenega razslojevanja na vasi, prek prakse meznega dela, zakupa, hipoteke, nakupa in prodaje zemlje; migracije delovne sile in njenega vpliva na vaško skupnost; prek pojava zasebnih posestev itd. Sicer pa tudi obstoj posebnih zakonov (Gvineja, Tanzanija idr.) za zavarovanje združnega premoženja že sam po sebi govori, da je stanje afriške družbe daleč od vsega idilično brezrazrednega.

Vendar pa lahko sprejmemo kot delno razlago za ideologijo brezrazredne družbe *nezadostno izdiferenciranost družbenih slojev in razredov* v teh deželah, njihovo zlasti subjektivno nerazvitost in obstoj zelo žilavih in številnih arhaizmov (starostna stratifikacija, dedovanje po materi, animizem, tajna društva itd.) kot tudi verskih nazorov budizma, islama in in drugih religij.

Propagiranje idej nacionalne solidarnosti naj bi prav tako prispevalo k uresničevanju mobilizatorske funkcije in funkcije integracije političnega sistema. Prizadevanje režima, da bi premostil horizontalno razcepljenost družbe, pelje k analognemu zanikanju in skrivanju vertikalne heterogenosti.

So tudi močni ekonomski razlogi, da o subjektivnih sploh ne govorimo, zakaj se režim tako težko odreka sodelovanju z mlado nacionalno buržoazijo.

Ni namreč naključje, da aktivno propagira teorijo brezrazredne družbe in nacionalne harmonije prav državna birokracija, ki se je že začela vzpenjati nad družbo kot celoto. S tem prikriva svojo vladavino s prevleko »obče nacionalnih« interesov. Glede tega ni birokracija afro-azijskih dežel noben izjemen in originalen pojav.

Negativen, vsekakor pa kritičen *odnos* voditeljev cele vrste dežel *do marksizma* je posledica slabih izkušenj z domačimi dogmatskimi in sektaškimi komunisti stalinističnega kova. Tako kot v primeru zveze imperializem-kapitalizem so tudi tu prišli z analogijo do poskusov negacije in revizije marksizma-leninizma, ne glede na dokaj razširjeno rabo marksistične terminologije. Razen tega je dokajšnja vloga pri tem odigral tudi vpliv meščanske in reformistične ideologije (Tanzanija, Tunis).

Naslednja skupna lastnost ideologij enostrankarskih režimov je *idealiziranje, poudarjanje in poskusi oživljenja starinskih in preživelih oblik organizacije ljudskih skupnosti kot tudi njihovo poistovetenje s socializmom*.

²⁵ »Agrarni vopros i krestjanstvo v tropičeskoj Afrike«, kolektivno delo Inštituta za Afriko, Moskva 1964, str. 143—145.

²⁶ Ibid., str. 115—133.

²⁷ Ibid., str. 134—142.

Nierere vidi socializem v vračanju k normam tradicionalne vaške skupnosti (Udžama),²⁸ medtem ko v aruški deklaraciji piše, da je treba v socializmu zagotoviti kmetom in delavcem prek njihove vlade in zadrug lastništvo osnovnih sredstev za delo in nadzorstvo nad njimi. Za Seku Tureja je temelj gvinejske družbe družina in demokratična vaška skupnost. Sihanuk razglša socializem za nadaljevanje tistega, kar so pred več kot tisoč leti počeli kambodžanski kralji. Zanimivo je, da teh pojavov skoraj ni v razvitih afro-azijskih deželah (ZAR, Tunis).

Tu gre za mnogostranske dejavnike: za vplive tradicionalnega pojmovanja in nerazvite družbene zavesti, za reakcijo na več desetletij kolonialnega zapostavljanja in podcenjevanja, za iskanje nacionalne identitete, ki naj bi imela funkcijo integracije. Gre tudi za poskus pokazati »tem Evropejcem«, da ni njihova shema družbenega razvoja edino veljavna.

Omenimo naj še bojazen voditelj, da bodo morale tudi njihove dežele preiti fazo kapitalističnega razvoja z vsemi njegovimi žrtvami in ostrimi notranjimi spopadi. Glede zaupanja v vaške skupnosti z njihovim solidarizmom spominjajo voditelji režimov v najmanj razvitih deželah Afrike in Azije na vzhodnoevropske, predvsem na ruske populiste in slovanofile iz druge polovice preteklega stoletja.

V zvezi s to idealizacijo arhaizmov je tudi *poudarjanje religije kot sestavnega dela in dopolnitve specifičnega socializma obravnavanih dežel*. V Kambodži, Burmi, ZAR, Tunisu in v drugih deželah je budizem oziroma islam razglašen za državno religijo. Glede na veliko zaostalost ljudstev, zakoreninjenost verskih pojmovaj, vplivov menihov, umelov itd. je razumljivo, da se zdi voditeljem umestno, da docela posvetne ukrepe in poteze odenejo v tradicionalno versko preobleko tudi tedaj, ko to morda ne ustreza njihovim osebnim pojmovanjem in pogledom na svet.²⁹ Kjer je le mogoče, se religija zavestno uporablja kot sredstvo nacionalne integracije.

Kar pa zadeva trditve nekaterih ideologov enostrankarskih sistemov, da je ta ali ona religija posebno napredna in primerna za pospeševanje razvoja, da vsebuje, že odkar ljudje pomnijo, vsa dobra načela socializma, marksizma itd., se te trditve le preveč razlikujejo od stvarnosti teh dežel, da bi jih jemali resno.

Razen tega posamezne šole tako nasprotujoče si tolmačijo učenje budizma, islama in drugih religij, da se je težko dokopati do kakršnega koli pozitivnega in zadosti utemeljenega sklepa na tem področju.³⁰

Razen teh elementov v ideoloških koncepcijah afro-azijskih enopartijskih režimov so očitni tudi vplivi nekaterih meščanskih mislecev 18. in 19. stoletja, dalje Ghandija, v črni Afriki pa tudi Garveja, ustanovitelja panafrikanizma.

²⁸ Ujamaa: »The Basis of African Socialism«. Šapirografiran tekst predavanja v partijski šoli Kivukani College. Glej tudi K. S. Kremenj: »O teorijah afrikanskega socializma v straneh tropičeske Afrike«, Moskva, Instituta Afriki, 1966.

²⁹ Predsednik Naser je leta 1958 kritiziral zблиževanje Iraka z ZSSR v tem smislu, da je taka politika »nasprotna duhu islama« (Manfred Halpern: »The Politics of social changes in the Middle East and North Africa«, Princeton 1963, str. 129).

³⁰ Razprave o tem lahko najdemo v knjigah — Muhammad Asad: »The Principles of State and Government in Islam«, Berkeley 1961, str. 95—107; Vincent Monteil: »L'Islam noir«, Pariz 1964, str. 284—290, 297—311; Manfred Halpern: »The Politics...«, op. cit., str. 3—40, 119—155.

ČEMU TAKO NAGLO?

O omejitvah za zasebne gostince in avtoprevoznike

Ko so lani junija na kongresu sindikatov načeli vprašanje o neopravičenem bogatenju, z drugo besedo, o tistih, ki bogatijo na račun tujega dela, je zvezna skupščina izredno naglo ukrepala ter izglasovala že mesec dni pozneje zakon, ki omejuje število osebja pri zasebnih gostilničarjih na 3 osebe, ter zakon, ki dopušča vozilom zasebnih avtoprevoznikov zmogljivost do 5 ton!

To je bil začetek burne razprave, ki je potekala še posebej v SR Sloveniji, kjer se je zaradi turizma zasebno gostinstvo izredno razmahnilo in kjer smo lahko sami občutili, kako se je spremenila postrežba. Kjer smo nekoč dobili le »sendviče s salamo«, danes lahko naročamo vse vrste toplih jedil, popijemo dobro vino in se naspimo v čistih, ogrevanih sobah tudi tam, kjer ni velikih bleščečih hotelov. Če ostanem pri zasebnem gostinstvu, potem lahko trdim, da je le redkokje neposredno konkuriralo družbenim obratom, pa naj bodo to hoteli ali pa restavracije, če pa jim je, potem je bilo to največkrat pozitivno, saj so se s tem zamašile vrzeli ob naših cestah in v krajih, kjer družbenega obrata ni bilo moč odpreti, ker bi bili stroški glede na promet preveliki. Reke domačih in tujih turistov, ki so nekdanj morali nositi s seboj piknik košare ali pa konserve s hrano, so se začele ustavljati v ličnih, čedalje prijetneje urejenih gostiščih, kjer so bili gostje presenečeni nad okusno in dobro pripravljeno, ceneno hrano.

Poglejmo, kako je delal zasebni gostilničar in kako še dela. Vstane prvi in gre zadnji spat, poleg tega pa mu zraven nekaterih najetih kuharic ali natakarpic pomaga povsod njegova žena, otroci ali kakšen drug sorodnik. Dopusta skorajda nima, saj dela skozi ves dan in dostikrat tudi vse leto.

In če pogledamo davčne prijave, kdo je največ zaslužil? Približno toliko, kolikor zaslužijo »čistega« na mesec gostilničarji, prijavljajo danes zdravniki, univerzitetni profesorji, pravniki, arhitekti, ekonomisti, politiki in drugi.

V zasebnem gostinstvu, kjer je bilo do nedavnega zakona zaposlenih 5, včasih, ob nedeljah pa tudi več ljudi, ni možno serijsko proizvajati plastičnih izdelkov z najmodernejšim strojem, kot to dela obrtnik z enim ali dvema delavcema, ali pa zasluži z enim projektom tudi do 3000 dinarjev! Vsak dinar je treba prislužiti s trdim delom in če lastnik gostišča zaposli poleg svoje družine še nekaj ljudi iz soseščine, potem

je s tem pomagal tudi reševati enega najbolj perečih problemov poreformske družbe — zaposlovanje; in vsekakor je bolje, če rešujemo to vprašanje tako, da prihajajo k nam tujci, ki jih pride v Jugoslavijo kar 95 odstotkov skoz Slovenijo, in pustijo denar, dinarje ali devize, v naših gostiščih, kot pa če gredo naši delavci služiti dostikrat tudi grenak kruh na tuje!

AVTOPREVOZNIKI so drug problem »neupravičenega bogatenja.« Njih ne bi obravnaval povsem z enakimi merili kot gostilničarje, kajti prav na tem področju je bila konkurenca družbenemu sektorju včasih neprimerljiva. Res je, da so zasebni avtoprevozniki na začetku svojega poslovanja dostikrat skoraj sami napravili uporaben tovornjak iz vozila, ki ga je podjetje že odpisalo, res je tudi, da so sami prevažali tovor od jutra do noči po konkurenčnih cenah in pripravili marsikatero družbeno avtoprevozniško podjetje do tega, da je znižalo cene. Prav tako pa so imeli (v gostinstvu ni bilo tako drastičnih razlik) mnogo manjše dajatve kot na primer SAP ali LJUBLJANA Transport, kar je dostikrat omogočalo »konkurenčnost«. To je bil eden od vzrokov za razlike v prevoznih cenah. Res pa je, da je bil z zasebnim avtoprevozništvom, kar je sicer težko dokazati, povezan marsikateri nečist posel, ki mu z drugo besedo pravimo korupcija in ki bi ga lahko našli še marsikje v zasebni, pa tudi v družbeni poslovni dejavnosti!

Dostikrat se je kakšen avtoprevoznik pohvalil, kako je naredil lepo kupčijo, potem ko je vtaknil v žep komercialnega direktorja v kakšni tovarni polno kuverto, bil pa je tudi primer, ko je šofer tovornjaka v družbenem podjetju namenoma pokvaril vozilo, da je prevoz dobil zasebnik, šofer pa podkupnino! Seveda takšnih »posegov« ne moremo dokazati, ker vesta zanje samo dva, ki molčita! S tem nočem trditi, da je zdaj treba zmanjšati dejavnost zasebnih prevoznikov, temveč menim, da bi morala biti izhodišča pri izdajanju naročil za vožnje pri zasebnikih izenačena z družbenimi podjetji, če gre za prevoze za družbeni sektor, ki jih je bilo največ. Večje prevozne pogodbe naj oddajajo podjetja z licitacijami, kjer komercialni direktor ne bo mogel prišepniti zasebniku: »Znižati moraš za 5 odstotkov, potem dobiš posel«, temveč naj bi zasebnik povsem enakopravno in brez privilegijev konkuriral družbenemu prevoznemu podjetju.

Glede omejitve tonaže tovornjakov pa obstaja predlog, da bi jo lahko zvišali od 5 na 10 ton, nikakor pa ne na več, kajti znano je, da je na naših cestah že preveč tovrnega prometa, železnice pa poslujejo z izgubo. Če lahko v drugih deželah z zakoni usmerjajo promet na železnice, da ohranijo po eni strani drage ceste v voznem stanju, po drugi pa pomagajo železnicam, potem ne vidim razloga, da podobno ne bi ukrepali še pri nas. Zato je za vprašanje 5 ali 10 ton potrebna strokovna analiza, ne pa zgolj tarnanje, da bo 1000 šoferjev — voznikov desettonskih tovornjakov ostalo brez dela!

Družba pa ima vsekakor več koristi od zasebnih gostilničarjev kot pa od zasebnih avtoprevoznikov, ki naj bi bili le dopolnilo družbenemu sektorju transporta, kot so to že zdaj gostinci, ne pa, da v čedalje večjem številu in s težjimi tovornjaki povečujejo število tistih, ki uničujejo že tako slabe ceste in plačujejo za to malenkostno odškodnino v primerjavi s prevoznimi podjetji. Znano je namreč, da tovornjak uniči 27-krat toliko cestišča kot osebno vozilo! In kako sta oblikovana predloga slovenske skupščine?

Po slovenskem predlogu, ki ga je zvezna skupščina že enkrat zavrnila, naj se črtajo tiste določbe, ki natančno določajo obseg dopolnilnega dela v zasebnem gostinstvu, ter določi načelo, po katerem naj republika v celoti ureja obseg dopolnilnega dela v gostišču samostojnega gostinca in da se odpravijo vse omejitve v zvezi s tem.

Podoben predlog je utemljila republika tudi glede zakona o spremembah in dopolnitvah zakona o organizaciji prevoza z motornimi vozili v cestnem prometu, ki je ravno tako izšel lansko poletje v okviru ukrepov proti neupravičenemu bogatenju. Ta zakon prepoveduje zasebnikom prevoz potnikov z vozili, ki imajo več kot 5 potniških sedežev, zaradi česar bo prevoz učencev v šole v oddaljenih krajih težavnejši; take prevoze je odslej opravljal zasebnik z vozili do 9 sedežev, medtem ko cestnoprovozna podjetja takšnih vozil, ki naj bi nadomestila »prepovedana«¹ zasebna vozila, nimajo. V to kategorijo spadajo, kot smo že omenili na začetku, tovornjaki z več kot 5 tonami nosilnosti. Tudi tu zahteva Slovenija večjo pristojnost republiških organov, ki naj bi urejali te zadeve v okviru republiške zakonodaje.

Če povzamemo torej ta dva predloga, potem ne bo težko razumeti in zagovarjati slovenskih stališč; dodamo naj le, da je odbor za gospodarstvo pri zvezni skupščini slovenski predlog že sprejel, še posebej če upoštevamo specifične pogoje, ki jih ima Slovenija glede na druge predele Jugoslavije, in prav gotovo se da pridobitna dejavnost zasebnikov nadzorovati z davčnimi instrumenti, ki bi morali biti seveda precej bolj izpopolnjeni kot doslej in delno to tudi že so. Prav tako pa bi morala republika pri proučevanju in vsklajevanju zasebnega dela z lastnimi proizvodnimi sredstvi poiskati pravilna merila, ki bi dopuščala tolikšen razvoj tega dela, da ne bi ogrožalo podobnih dobro organiziranih družbenih podjetij, še posebej če bi imel zasebni sektor lažje pogoje poslovanja, to so manjše dajatve, možnost nabave materiala iz zasebnih virov, nižje carine pri privatnem uvozu itd. Prav tako pa bi moral ustrezen davčni sistem pomagati, da bi se ohranilo ravnovesje pri dohodku, ki naj ne bi presegal maksima drugih davčnih zavezancev, ki ni ravno majhen, pa čeprav le-ti niso obrtniki.

Ob tej in še nekaterih drugih spodbudah, ki jih je dala slovenska republika, da bi sama urejala družbeno organizacijo v skladu s posebnimi razmerami, pa se postavlja še eno vprašanje: ali ne botruje nerazpoloženju do slovenskih predlogov na ravni federacije tudi mentaliteta, katere del je čisto nepotrebna zaskrbljenost za tako imenovano enotnost sistema, in prepričanje, da skorajda vsaka posebna in izvirna, ustvarjalna ureditev v republiki ruši to enotnost? Skrajni čas je že, da se »poklicanci«² otresejo tega privzdignjenega varuštva in spoznajo, da je enotnost v SFRJ lahko le enotnost v različnosti.

E. RASBERGER

BREZ MONOPOLOV

Politični razvoj pri nas, v katerem prihaja do čedalje večje veljave volja in beseda državljana, je zatekel naša javna komunikacijska sredstva večidel nepripravljena na nove naloge in novo vlogo. Podrobnejša analiza bi verjetno pokazala, da so ta sredstva obveščanja sicer napredovala, vendar ne tako hitro in uspešno, kot je napredovala splošna družbena zavest.

Nekateri razlogi za takšno zaostajanje so znani. Naš tisk je bil po vzoru tiska v vzhodnih socialističnih državah prva povojna leta le transmisija, posredovalec vesti, odločitev in mišljenj vodilnih političnih forumov in posameznikov. Pogosto je bil podvržen kritiki, če ni pisal v skladu s »politično linijo«, ki pa, kot je znano, nikoli ni mogla biti edino pravilna in zveličavna. Vloga transmisije, možnost in uveljavljanje kritike pretežno s političnih vrhov so poleg drugih vzrokov utesnjevala sredstva množičnih organizacij, da niso mogla polneje zaživeti. Vesti, članki so bili oskubljeni, sivi, omledni; novinarji so samo povzemali tuje misli, kajti tisti, ki so lahko razmišljali v prvi osebi, so bili že določeni in običajno zunaj novinarskih vrst. To je bilo za prva povojna leta še razumljivo in opravičljivo.

Z vpeljavo in razvojem samoupravljanja je postala transmisijaska vloga množičnih komunikacijskih sredstev vse bolj nevzdržna. Zato je nujno prihajalo do odjuge. Žal pa je bila ta odjuga prepočasna in zato sedaj čedalje bolj čutimo razpoke, ki ločujejo družbeni položaj in vlogo državljana od položaja in vloge, ki ju ima večina sredstev množičnega obveščanja.

Razlog za prepočasno soočanje in uresničevanje interesov bi kazalo iskati v tem, da je bilo premalo resničnih prizadevanj in volje, da postanejo sredstva množičnega obveščanja čedalje bolj stvar vse samoupravne družbe in čedalje manj političnih in upravnih vrhov. Zato so se kljub lepim priporočilom, resolucijam, izjavam, kako da je oziroma naj bo tisk čimbolj svobodna tribuna naprednih socialističnih mnenj, še predolgo zadrževali v veljavi sicer čedalje manj institucionalni, a zato ne povsem neučinkoviti vplivi, kritike, ocene, posredovanja, če je bilo v sredstvih množičnega obveščanja kaj »narobe«.

Seveda bi bilo povsem nestvarno razmišljati, da je mogoče sredstva množičnega obveščanja odtegniti družbenopolitičnim vplivom. Kratek stik in nesporednosti pa nastajajo pri tem, kako si kdo družbenopolitični vpliv predstavlja. Pri nas radi uporabljamo besede kot: napredne družbene sile, napredni samoupravljalci, dejavni občani, ki kažejo na videz na najširšo demokracijo in skupno voljo. Lahko pa so le izraz mnenj ozkega kroga političnih voditeljev. Prav tako še ni dovolj jasno, če rečemo, da se bo Socialistična zveza zavzemala za vsestranski, progresivni razvoj sredstev množičnega obveščanja. Ni dovolj, dokler nismo razčistili, kako Socialistična zveza v praksi deluje? Ali je že postala zares organizacija članov, ki lahko izražajo, uveljavljajo svoja mnenja, ali pa je šele na tej poti in je v praksi še organizacija, ki pretežno deluje forumsko, običajno niti ne v najširšem forumu?

Tako lahko široko razglašeno načelo le navidezno, bolj v teoriji, predpostavki, kot pa v praksi, izraža potrebno širino, naprednost, zavzetost, ki naj jih izpričujejo posredniki sodobnih informacij. Zato pomeni dejanski napredek (otresati se ozkih vplivov interesov, prikrojevanja vesti, delne cenzure) prehod v večje osamosvajanje tiska, radia in televizije. Ne osamosvajanje brez družbenih vplivov, marveč osamosvajanje brez vplivov posameznikov, skupin, forumov, ki skušajo še premočno uravnati tudi objavljanje informacij.

Razglašeno načelo o novinarju kot ustvarjalnem družbenem delavcu, o sredstvih množičnega obveščanja kot tribuni samoupravne družbe, bo bolehalo za premajhno učinkovitostjo vse dotlej, dokler ne bodo poruvane nekatere korenine preteklosti in osvojena nova načela, zlasti pa drugačna praksa.

O vplivih od zunaj, z vrhov, je bilo za kratek sestavek zapisanega dovolj. Omenimo naj še razlog, ki se je kot posledica vplivov, posredovanj, želje po ugajanju, strahu za lastno eksistenco zadržal znotraj uredništva, med novinarji.

Strah, kako bo kaka vest odmevala, kako jo bodo sprejeli in ocenili na »vrhu«, je botroval prenekateremu odmiku od bolj objektivne informacije, od boljšega obveščanja, zameglil je marsikatero jasno misel, skrhal ost pogumne, potrebne kritike. Kajti obstajal je pomislek, da to ne bi bilo komu, kakemu forumu po volji, da bi utegnil to oceniti kot neprimerno, uredništvo, novinarja pa ožigosati s politično nezrelostjo.

Če so razlogi za takšna in podobna ravnanja zunaj uredništev, potem je že skrajni čas, da jih odpravimo. Če pa so razlogi za to znotraj uredništev, je prav tako že čas, da te neslavne navade iz preteklosti opustijo.

Sredstva množičnega obveščanja ne morejo biti izvzeta iz vsega družbenopolitičnega sistema. S samoupravljanjem, ki pomeni ukinjanje enega središča odločanja, prehod na čedalje širše odločanje, na čedalje večjo vlogo slehernega državljana v javnem življenju, mora vse to prevladovati tudi v tisku, radiu in televiziji. Vendar ne samo načelno — dejansko!

In ko razpravljamo o osamosvajanju sredstev množičnih organizacij, imamo v mislih opuščanje usmerjevalnih vplivov, osamosvajanje, zgrajeno na večjem zaupanju v zrelost novinarjev in uredništev. S tem pa ne mislimo na popolno samostojnost. Celo ne, če kak uredniški kolektiv izdela program in na temelju tega programa gradi svoje zamisli, obveznosti in naloge. Kajti prav lahko se zgodi, in se tudi dogaja, da se uredništvo zapre pred nekaterimi pisci, mnenji, da lahko prispevke mačehovsko striže ali zavrača. Lahko bi se dogajalo, da bi se tudi slabo uredništvo, ki bi se otreslo vplivov ustanoviteljev, družbenih organov, zaprlo vase in ustvarilo nov, nič manj nevaren monopol. Ta monopol bi bil nevaren zlasti zaradi tega, ker bi bili lahko prispevki napisani in prirejeni samo v uredništvu, ali tudi s stalnejšimi sodelavci, kar pa monopol samo širi na več ljudi, ne pa ukinja. Tak način dela bi lahko dajal preveliko potuho slabim prispevkom, potiskal bi novinarstvo na tisto ravnino, ki jo samo ne more imeti. Takšna usmeritev in praksa namreč predpostavlja novinarja kot univerzalnega družbenega delavca, analitika, strokovnjaka, specialista, kar pa večina novinarjev še ni in v popolnosti niti biti ne more. Ker so informacije tako »precejene« skozi sito novinarjevega strokovnega, splošnega in specialnega znanja, lahko z veliko upravičenostjo domnevamo, da so okrnjene, osiromašene. Kak-

šen je končni proizvod takšne prakse in novinarskih moči, lahko vsak dan prebiramo, poslušamo in gledamo.

Prav zato se zdijo družbeni organi pri časnikih, radiu in televiziji koristni in potrebni. Kolikor bolje bo posamezna »hiša« delovala, toliko manjša bo potreba po kritiki, usmerjanju, tudi po spremembah urednikov in zamenjavi novinarjev. Če kdo slabo opravlja svoje delo, je vsepovsod podvržen kritiki, zamenljivosti, zakaj bi moralo biti v novinarstvu drugače? To pa seveda ne pomeni, da bodo taki sveti opravljali uredniško delo, ugotavljali, kaj je primerno za objavo in kaj ni. Morebiti v izjemnih primerih in zlasti pri revijah, kjer je taka njihova vloga realna, ne pa pri časnikih, radiu in televiziji.

Da pa bodo tisk, radio in televizija lahko bolje opravljali svojo nalogo, bolj v skladu s demokratičnim razvojem družbe, bo potrebno spremeniti del dosedanje prakse in navad. Poglavitno nalogo vidim v tem, da se novinarstvo, pisanje, objavljanje prispevkov odpre navzven. To pomeni, kot že rečeno, da naj časnika ne polnijo samo novinarji, stalni sodelavci in dopisniki, ampak naj vanj pišejo vsi tisti državljani, ki jim je pri srcu nadaljnja rast socialistične, samoupravne družbe, ki menijo, da lahko širšemu krogu karkoli pomembnega sporoče.

Seveda pa je lažje sprejeti takšen razglas, kot pa to uveljaviti. Zato se ne kaže zadovoljiti samo s pozivi, ampak bo treba vztrajnosti, dolgotrajnih prizadevanj, da si bodo posamezna uredništva ustvarila zelo širok krog sodelavcev, ki se bodo morebiti pojavljali samo enkrat, dvakrat na leto, vendar takrat s tehtnimi prispevki, s področij, ki jih dobro poznajo. Vabiti, organizirati bi morala polemiko, podpirati kresanje mnenj, razčiščevanje, jasnost izražanja, namesto prekladanja enakih besed in pojmov. Prav tako bi morala kazati bolj strpen odnos do tistih bralcev, poslušalcev in gledalcev, ki se ne strinjajo, ki so ogorčeni nad objavljenim prispevkom novinarja. Dogajalo se je, da so prizadeti novinarji (uredništva jih pri tem niso dovolj omejevala) pisali pikre, skoraj žaljive odgovore na pripombe in mnenja prizadetih državljanov, ki so ta svoja mnenja napisali. S tako prakso uredništva samo krnijo, dušijo polemičnost, postavljajo novinarje v izjemen položaj glede na druge pisce. Treba bo zbrati pogum in premagati mišljenje, da mora imeti novinar zmeraj prav in da se ne more ali ne sme zmotiti. Ne sme biti poglativno, kdo bo koga, marveč, kako bi dosegli boljše obveščenost, kako bi se bolj približali resnici.

Takšna usmeritev bi razumljivo prizadela novinarje, ki »mlatijo« vrstice ter s tem po dosedanjem sistemu nagrajevanja bolje zaslužijo, in bi pripomogla k večji uveljavitvi novinarja urednika, organizatorja, ki sam manj piše, a zato organizira več prispevkov. Tega najbrž ne bo mogoče doseči, dokler sistemi nagrajevanja, spodbujanja ne bodo spremenjeni, dokler ne bo bolj nagrajevana kvaliteta namesto kvantitete.

Večja odprtost, demokratičnost sredstev množičnega obveščanja bi lahko pomenila novo, pomembno kvaliteto pri premagovanju marsikatere slabosti, ki se še vztrajno ohranja v naši družbi. Pomenila bi tudi večje in realnejše uveljavljanje proizvajavcev in samoupravljalcev.

V. TRINKAUS

REALNE MOŽNOSTI DRUŽBENEGA DOGOVARJANJA

Očitno je, da nadaljnji razvoj samoupravljanja nakazuje tudi odmiranje pravnih norm, za katerimi stoji državna oblast in da se nakazujejo možnosti urejanja odnosov med družbenopolitičnimi skupnostmi ter delovnimi organizacijami, njihovimi združenji in družbenopolitičnimi organizacijami z družbenim dogovarjanjem. Takšen proces, ki razen drugega odpira tudi neizčrpan odnos med državnim in samoupravnim pravom, pa nas nikakor ne bi smel voditi v črno-belo prikazovanje državnih, oblastvenih ukrepov na eni strani in samoupravljalških odločitev na drugi strani. Ni etatizem vse, za čemer stoji državna moč, kot ni demokratsko razreševanje družbenih konfliktov samo tisto, kar si le nadeva samoupravno preobleko — če gre za npr. takšno samoupravno odločanje, ki je v bistvu le enostavno potrjevanje že sprejetih odločitev. Resnično samoupravno odločanje, ki bi ga nedvomno kazalo razvijati, je tisto, ki se oblikuje že v procesu priprav odločanja, ki širi ravni, kjer odločitve pripravljajo in potem tudi sprejemajo.

Kot mnoge družbene fenomene tudi institucijo družbenega dogovarjanja pri nas obravnavamo velikokrat s skrajnostnih izhodišč; to na splošno kaže na ne tako redko izpričano pomanjkanje treznega in umirjenega vrednotenja posameznih institucij v našem političnem sistemu. Načelno odklanjanje možnosti ali diskvalifikacija družbenega dogovarjanja v naši družbi (čeprav vemo za nekatere ponesrečene primere v preteklosti — v mislih imamo dogovarjanje glede strokovnega šolstva) bi kazalo na nerazumevanje trenda razvoja naše družbe in na neupravičeno zanikanje možnosti podružbljanja procesa odločanja. Ni možno zanikati, da se družbeno dogovarjanje, ki je postavljeno v točno določene okvire, ne bi moglo uveljaviti kot ena izmed oblik za integracijo družbe na samoupravnih osnovah.

Druga skrajnost v vrednotenju družbenega dogovarjanja — in ta je očitno prepojena z večjo ali manjšo dozo družbenega iluzionizma, pojava, ki se ga tudi sicer nekatere strukture v našem družbenem življenju težko otrešajo — pa obstaja v težnji, da bi se družbeni dogovor absolutiziral, kot da je družbeni dogovor tista dolgo iskana in končno najdena čudežna formula, ki rešuje vse probleme, razvozla vse konfliktna situacije ter lagodno ureja prepleteno pahljačo različnih interesov. Takšno pojmovanje družbenega dogovora nas lahko zaplete v svojevrstno družbeno alkimijo, katere zvarek bi nas utegnil močno razočarati, kompromitirati racionalno jedro (glede na doseženo stopnjo samoupravljanja v realne meje in dane možnosti postavljenega) družbenega dogovarjanja.

Ni sprejemljiva poenostavljena dilema: načelno in na splošno za ali načelno in na splošno proti družbenemu dogovarjanju na vseh ravneh, področjih in med vsemi subjekti. Družbenemu dogovarjanju je treba odvzeti nebulozno prevleko, v kateri se nam često predstavlja, in jasneje določiti njegov prostor in proceduro za uveljavljanje. Tudi za družbeno dogovarjanje bi moralo veljati načelo »pacta sunt servanda«, jasneje do-

ločiti sankcije, ki naj bi doletele nediscipliniranega in neodgovornega partnerja, če družbenega dogovora ne izpolni. In kakšne sankcije, samo moralne? Če hočemo družbenemu dogovarjanju dati potrebno vrednost, samo moralne sankcije ne bi zadoščale. Družbeno dogovarjanje odpira tudi širše vprašanje odgovornosti, ki je bilo že doslej v našem sistemu preveč objektivizirano.

Iz dosedanje prakse vemo, da potrebujemo točnejše določen mehanizem, ki bi se sprožil, kadar bi kdo samoupravne dogovore kršil. Za nenakopravne partnerje bi lahko pomenilo družbeno dogovarjanje vsiljevanje nepravilnosti in bi se izrodilo v svojevrstno »societas leonina«, kjer bi močnejši partner neupravičeno dobil večji, levji delež. Vsklajevanje često zapletenih interesov v samoupravljalški družbi, ki si za eno izmed temeljnih gesel postavlja tudi učinkovitost, bo tudi še naprej v nekaterih primerih potekalo prek zakonov in drugih pravnih predpisov, čemur ne bo možno enostavno dajati etatiistični prizvok; saj so tudi zakoni (lahko) posledica demokratičnih sporazumov samoupravljalcev. Družbeno dogovarjanje s točno določeno proceduro, področji, odgovornostjo (kar pomeni seveda tudi z vgrajenimi sankcijskimi instrumenti), se bo lahko dopolnjevalo z oblastnim normiranjem. Podoba pa je, da bodo o konkretnih možnostih in oblikah takšnega dogovarjanja morali izreči svojo besedo tako razni strokovni organi kot npr. ekonomski svet, pravni svet, pa tudi strokovna združenja, družbenopolitične organizacije in seveda tudi občani — tako na področju gospodarstva kot tudi na področju družbenih služb.

Družbeno dogovarjanje se ne more spremeniti v specifičen alibi za nerešene (ali za slabo rešene) probleme v jugoslovanski družbi. Družbeno dogovarjanje ne more biti družbeno (dogo)var(j)anje.

B. MARKIČ

MED ŽELJAMI IN URESNIČITVAMI

Ob velikem vplivu, ki ga ima pri nas politika na gospodarstvo, se dogaja, da postajajo politične opredelitve vsaj na videz pomembnejše od ekonomskih analiz in rešitev. To je še posebej očitno na področju delitve. Ker je z delitvijo zmeraj pogojen tudi interes in ker so interesi različni, so različne tudi ocene, predlogi in zahteve. Če je za politično dogovarjanje ena izmed pomembnih posebnosti popuščanje, usklajevanje skrajnih zahtev z zmernejšimi in realnejšimi, potem je potrebno še zapisati, da pa ima ekonomika neke notranje zakonitosti, kjer lahko ekonomsko neproučena popuščanja pomenijo škodo, in da je treba pri usklajevanju računati ne samo s političnimi željami in zahtevami, ampak tudi z ekonomskimi zakonitostmi.

Dandanašnji dobiva v razpravi o delitvi rahlo premoč notranja delitev, delitev med različnimi skupinami proizvajalcev. Izoblikovalo se je več temeljnih stališč: odpravljati je potrebno nizke osebne dohodka, ki so pod življenjsko ravni; med delavskim razredom — proizvajalci, je treba upoštevati solidarnost, ki je že od nekdaj značilna poteza skupnega boja delavskega razreda za napredek; politika nizkih osebnih dohodkov je nevarna za nadaljnjo gospodarsko rast, saj objektivno zmanjšuje kupno moč; delavci menijo, da so razponi delitve v naši družbi preveliki, razburjajo se nad zelo visokimi osebnimi dohodki; v delitvi je potrebno ustvariti večjo izenačenost, ki ugodno vpliva na storilnost in politično delovanje; izogibati se moramo uravnailovke, ki pomeni nevarnost za rast produktivnosti in ki povzroča slabe organizacijsko-tehnološke rešitve; treba je še podpirati rast osebnih dohodkov zmožnih strokovnjakov; problematična je samo spodnja meja osebnih dohodkov, zgornja naj se ravna po izkušnjah sodobne zahodne Evrope.

Ta pestra pahljača nanizanih, ne zmeraj natanko tako zapisanih mnenj kaže na raznolikost gledanja, ocen kot tudi interesov. Ker se s pojasnjevanjem interesov, celo s poskusom analiziranja njihovih vzrokov, ne bi dovolj približali potrebnim razrešitvam, se pomudimo le pri nekaterih ekonomskih razlogih, tudi pri površnih mnenjih, ki pogojujejo površne ocene.

Odpravljanje nizkih osebnih dohodkov je brez dvoma politično in socialno vprašanje. Žal pa ga ni mogoče razrešiti s političnimi, socialnimi pozivi, saj nimamo pri nizkih osebnih dohodkih opravka s političnim nerazumevanjem, z željami, da bi zavestno želeli imeti v podjetjih nizke plače. To pogojujejo drugi razlogi: nizka akumulativnost podjetja kot posledica neustreznih ekonomskih regulativov, zastarelost proizvodnih naprav, slabo izdelani in zastarelo izoblikovani proizvodi, ki jih trg odklanja, slaba organizacija, nizka produktivnost, nespodbudni sistemi nagajevanja itd. Razlogi so pretežno ekonomski, med sabo so povezani, vplivajo drug na drugega in je zato treba spreminjati prav te pogoje — ni pa dovolj sprejemati le resolucije, priporočila in zahteve.

Prerazdelitev obstoječega je mogoča zmeraj le na račun koga drugega. Zato bi bilo primerneje, da bi se pred sprejetjem sklepov — komu bomo dali ali moramo dati več, zmeraj vprašali: Če bomo povišali, komu bomo znižali in vzeli? Če ve kdo za kakšno možnost prerazdelitve, ki ne bo prizadela trenutnih materialnih odnosov, sedanje delitve, potem je skrajni čas, da to pove. Prav bi bilo, da bi lahko zvedeli tudi za več tehtnih mnenj, ne samo, komu in koliko, ampak tudi, od kod, za katere bolj upravičene potrebe.¹

Prav zato sem prepričan, da lahko pomeni zviševanje osebnih dohodkov najnižje nagrajenim bodisi uravnailovko (če gre samo za prerazdelitev znotraj delovne organizacije) ali pa zmanjševanje družbene potrošnje, če naj bi razliko, ki je potrebna za zviševanje spodnje meje, dobili zunaj delovne organizacije. Gre potemtakem za družbeno prerazdelitev. Omenjati prvo, ne da bi napravili drugo, je samo politična demagogija ali pa nezavedna zahteva pa uravnailovki.

Solidarnost je prav gotovo ena najbolj plemenitih črt delavskega razreda. Tudi zanjo bi se lahko odločili. Vendar pa naj bi bilo pred tem jasno vsaj to, da se za splošnimi gesli o solidarnosti odločamo za večjo

¹ Dr. Ljubisav Marković, »Nizki dohodki ovirajo razvoj«, »Delo«, 13. II. 1969.

enakost na nižji ravni, za enakost nižje življenjske ravni, za odpovedovanje marsikateri potrošni dobrini, ki je že prodrla v zavest proizvajalca in potrošnika. (V to splošno oceno seveda ne sodijo primeri onemoglih delavcev, ki še nimajo pogojev za pokojnino, ali primeri solidarnosti s trenutnimi težavami posamičnega podjetja). V mislih imam solidarnost, večjo enakost kot načelo, kot zahtevo po taki družbeni delitvi. Preveliko poudarjanje tako pojmovane solidarnosti lahko zelo nesposobno vpliva na razvoj proizvodnih sil, ustvarjanja večjega narodnega bogastva in boljše prihodnje delitve.

Nizka kupna moč prebivalstva je brez dvoma slab zaveznik in pospeševalec gospodarskega razvoja, velike rasti proizvodnje, nadrobnejše delitve dela, sodobnejše organizacije in tehnologije, enakopravnejšega vključevanja v mednarodno menjavo. Vendar pa, kot že omenjeno, stvari ni mogoče spreminjati le s politično načelnimi odločitvami. Ne zadostuje samo poziv, ampak je potrebna prerazdelitev. Še bolje pa bi bilo, če bi bila delitev pogojena, neposredneje povezana z gospodarsko rastjo. Večja rast produktivnosti, ekonomičnosti, pogojuje večjo rast osebnih dohodkov. Ugovor na to trditev je znan. Kdo bi temu nasprotoval, saj to že dolgo poudarjamo! Poudarjamo že, ne prilagodimo pa temu našega gospodarskega sistema, družbene delitve, načel in pogojev delitve. Nasprotovanje torej ni načelno, je žal — praktično!

Teza o potrebnosti rasti osebnih dohodkov: če gre za ples cen, naj zaplešejo še osebni dohodki, je že stara. Ni se obnesla. Malo mlajša, ki tudi ni upravičila vseh pričakovanih pobudnikov, je zahteva, da je treba zvišati najnižje osebne dohodke. V Sloveniji so postavili celo mejo: 20.000, kasneje 30.000 starih dinarjev. Akcija je imela socialen uspeh, ki pa ni bil trajen. Po nekaj letih smo se spet znašli pred istim problemom. Zdaj lahko govorimo le o višji najnižji spodnji meji, o 60.000 starih dinarjih, problem, nerazrešen, pa je še ostal.

Zakaj se ta dobronamerna pobuda, ki jo z vsem srcem podpiram, ni bolje obnesla? Očitno zato, ker je bila zasnovana na predpostavki, da bo zvišano poprečje osebnih dohodkov avtomatično pritiskalo na ustreznejše, boljše gospodarske razrešitve, da bo spodbudilo tudi zaspala, premalo usposobljena vodstva, da bodo poiskala nove vire dohodkov, da je to smotrno pomikanje spodnje meje osebnih dohodkov navzgor, ki ne bo porušilo notranjega delitvenega razmerja. Namesto teh pričakovanih, ki niso temeljila na ničemer drugem kot na upanju, želji, se je spremenila le notranja delitev, nastala je večja uravnilovka. Ni mogoče trditi, da se s tem v nobenem podjetju ni premaknilo na bolje. Vendar so bili premiki prešibki in je večina problemov in težav postala samo obnovljen problem in obnovljena težava.

V naši družbi se pri delitvi srečujemo s čudnim pojavom. Znano je, koliko bo kdo dobil (federacija, republika, občina, socialno zavarovanje itd.), ko bo podjetje ustvarilo dohodek. S številnimi nadrobnimi predpisi, carinskimi stopnjami, raznimi oblikami davkov, različnih celo po občinah, dopuščamo vmešavanje v delitev. Tak nestalen način (stopnje se med letom spreminjajo, vnaprej je malo znanega) sicer marsikoga v gospodarstvu upravičeno moti, kljub temu pa ostaja pri starem. Pod kakšnimi pogoji naj gospodarstvo posluje, kaj je z varovanjem, večanjem družbenih sredstev za proizvodnjo, o tem pa ne razpravljamo, glede tega ne ukrepamo.

Če res proizvajalci sami najbolje vlagajo, ohranjajo, večajo družbena sredstva za proizvodnjo, če naj imajo pri tem polno svobodo, zakaj jim je ne damo še pri dajatvah? Če bi bili v težavah, bi dali manj, pač v skladu s svojimi spoznanji. Tega ne smejo, ker bi lahko družbi odtegovali potrebna sredstva, za tak ukrep bi bili takoj družbeno kaznovani. Lahko pa nekaznovano slabo investirajo, še več, lahko povsem svobodno, z zmanjševanjem skladov za razširjeno reprodukcijo, zmanjšujejo družbeno in svojo substanco. Logike, skladnosti v dveh tako različnih pogojih in vrednotenjih ne vidim. Zakaj mora biti predpisan vsak najmanjši odstotek dajatev, celo za decimalke gre včasih, popolna svoboda pa naj vlada pri tem, kako kaka gospodarska organizacija vlaga v sklade ali črpa iz njih?

Veliko analiz je mogočih, da imajo elektrogospodarstvo, predelava nafte, podjetja z možnostjo svobodnega oblikovanja cen družbeno priznane boljše pogoje za oblikovanje dohodka kot podjetja z nizko akumulativnostjo (pogosto pogojeno s predpisi) in zamrznjenimi cenami. Podpredsednik zveznega izvršnega sveta pa trdi nasprotno.

»Toda pri nas pogosto povzdignemo glas protesta proti blagovni proizvodnji in njenim zakonitostim. Za to gre. Ko bomo to ločili, bom lahko razumel, kaj pomeni vzklik po enakosti, sicer ga ne morem razumeti. Ne razumem posameznikov, ko govorijo o enakih pogojih gospodarjenja, ker se pri tem vse omejuje na naslednje: Delal sem dve uri, tudi ti si delal dve uri in midva morava zaslužiti približno enako. V blagovni proizvodnji ni tako. Tu je tisoče faktorjev, ki vplivajo na različen položaj delovnih organizacij, od organske sestave kapitala, do kvalitete proizvodov, do produktivnosti, tržišča, reklame, mode in vsega drugega. Celoten blagovni svet je svet »krivic« in vprašanje je samo, kako se te krivice popravijo z zavestno družbeno akcijo.«²

In prav proti »družbeni« akciji, praksi, ki ni zmerom dovolj »zavestna«, je uperjenih precej upravičenih kritik.

Glede nagrajevanja strokovnjakov vlada precejšnja zmeda. Ugovori, mnenja: preveč dobijo, in druga: moramo jim dati še več, da bodo boljše delali. Z nagrado je treba strokovnjake spodbujati. Pri tem pa zagovorniki teh zamisli pozabljajo na izredno pomembno okolnost. Večja nagrada, ki ni vezana za večji uspeh, ni prava spodbuda. Ni mogoče zanikati, da lahko boljši, višji osebni dohodki privabijo v podjetje tudi boljše strokovnjake, ni pa dokazov, da sam višji dohodek tudi že avtomatično sprošča ustvarjalne pobude, večjo produktivnost. Analize in primerjave bi pokazale, da se v podjetjih, kjer so vsem povečali osebne dohodke za dvajset, celo za trideset in več odstotkov — produktivnost ni dvignila. Spodbudnost torej ni samo v večji plači, ampak v povečani nalogi, ki, če je izpolnjena, zagotovi večji dohodek. Da pa lahko spodbude uspešneje učinkujejo, je treba izboljšati ali vpeljati spodbudne sisteme nagrajevanja. Zgledovanja pri zahodni Evropi, brez primerjave pogojev, nam ne pokažejo nič realnega.³ Brez dvoma bi pri nas našli dosti več strokovnjakov, vodilnih ljudi, ki bi bili takoj za zahodnoevropsko raven osebnih dohodkov, ne pa tudi za njihovo organizacijo in produktivnost. Zato, če že gre za posnemanje, ne kaže posnemati samo enega vidika, ampak celoto.

² Kiro Gligorov, »Domače meje so preozke za gospodarski razvoj«, »Komunist«, 21. II. 1969.

³ Dr. Ljubislav Marković, »Nizki dohodki ovirajo razvoj«, »Delo«, 13. II. 1969.

Potreb in želja po sredstvih je v vsaki družbi zmerom več, kot jih je družba sposobna ustvariti. Ker tudi pri nas ni in ne more biti drugače, bi bilo zelo koristno, da bi se tega kot družba jasneje zavedali in ne bi ustvarjali niti podlegali raznim zahtevam in pritiskom. Tak način političnega delovanja je zelo nazorno in lepo opisal Marko Nikezić. »Pri nas se uveljavlja navada, da ne rečem politika lahkih obljub, da bomo za nerazvite napravili več in da bomo razvitim vzeli manj, da bomo gospodarstvo razbremenili in družbenim službam dali več kot doslej, da bomo skrajšali delovno dobo in povečali osebne dohodke — vse to hkrati... Mislim, da je že čas, da zaplavamo proti struji v politiki lahkih obljub.«⁴

Res, zadnji čas je, da to napravimo!

V. M.

⁴ Marko Nikezić, »Proti politiki lahkih obljub«, »Borba«, 9. II. 1969.

Ljubomir
Jakimovski

Demokratizem in politična akcija ZK Makedonije

Dve študiji Inštituta za sociološke in politično-pravne raziskave v Skopju.

V zadnjih štirih, petih letih je bila ZK Makedonije v središču političnega procesa, za katerega veliko sodobnikov celo pogumno trdi, da ima epohalen pomen. Gre za velikkanske napore družbe, da bi se brez večjih krčev in notranjih udarcev iztrgala iz predzgodovine in stopila v zgodovino. S to mislijo začenja dr. Slavko Milosavljevič uvod v svojo brošuro »Demokratizem v praksi ZK.«¹

Najbolj celovit pogled v poslanstvo dobe, v katero sta integralno vključeni ZKM in celotna makedonska družba, daje možnost, da to poslanstvo označimo za ustvarjanje in razvijanje avtentičnih socialističnih odnosov, vtkanih v makedonsko nacionalno zgodovino in tradicijo. Ti odnosi kategorično zahtevajo novo obliko demokracije, ki bo vse bolj pogoj in okvir, da bodo radikalno presegli vse razredne politične oblike. Od zgodovinskega subjekta zahtevajo, da v prehodnem obdobju sintetično in dialektično združuje in vsrkava vse stvarne vrednote, ki sta jih ustvarila človek in družba.

¹ Dr. S. Milosavljevič: »Demokratizem v praksi ZK«. Skopje 1968.

prikazi, recenzije

p

Temelj tega procesa in odnosa so tri prvine: načelo samoupravnosti, vodilna idejno-politična vloga ZKM in notranja demokracija v organizaciji, kar je seveda tudi naloga vseh nacionalnih organizacij in ZKJ kot celote.

Splošna značilnost politične usmeritve ZKM v zadnjih nekaj letih je odpor do fetišiziranja samoupravljanja. To dejstvo osvetljuje borbenost in revolucionarni značaj organizacije, ki se zaveda, da se je začel, ko smo sprejeli samoupravno načelo, dolgotrajen boj za uresničitev tega načela, boj za široko in globoko prestrukturiranje družbe. Prestrukturiranje je, če je radikalno, odločen zgodovinski boj, v katerem se protagonisti neprestano srečujejo in spopadajo z ostanki preživelih elementov. Stare sile in odnosi so v tem boju veliko močnejši, kot pa se zdi na prvi pogled, saj so globoko zakoreninjeni v zavesti in narodnih tradicijah. Moč novih odnosov je lahko samo v gibčnosti protagonistov, v širini ustvarjalnega duha, v njihovi teoretični zmogljivosti in v sintezi teh elementov.

Ko uresničuje vodilno idejno-politično vlogo, zavzema ZKM stališče, da se morajo pozicije ZK kot neposredne vodilne sile v družbenem življenju ukiniti; to naj bo realen politični odnos, ne pa le formalna zahteva. Vedeti moramo, da

je uresničevanje avantgardno-zgodovinskega poslanstva ZK neposredno odvisno od širine prostora, v katerem bodo delovale tudi druge organizacije in institucije delavskega razreda. Vendar ustvarjanje take širine, kjer se bodo sproščale spodbude delavskega razreda prek njegovih organizacij ali organov, ne more in ne sme izzveneti kot umikanje ZKJ s političnega prizorišča, kajti Zveza bo ostala tudi vnaprej najbolj pomembna organizacija delavskega razreda.

Kljub temu, da ZKM trdno verjame v lastne zmožnosti, se radikalno ograjuje od mita nezmotljivosti ter razglša načelo o verifikaciji vseh svojih sklepov.

Teoretična utemeljitev nove vloge ZK je vzpostavljanje mehanizma, v katerem ne bo imel noben politični subjekt monopola nad absolutnimi resnicami v političnih procesih in odnosih. V mehanizmu so posamezne vloge jasno diferencirane. Samoupravni organizmi sprejemajo odločitve o gibanju na najrazličnejših točkah razvoja, množične družbenopolitične organizacije izvajajo praktičnopolitično usmerjanje, ZK pa daje zgodovinsko usmeritev. Ključ tega mehanizma je v načelu svobodne pozitivne integracije relativno avtonomnih hotenj, ki se pretakajo v ZK, v samoupravni strukturi in v družbenopolitičnih organizacijah. V medsebojnem soočenju prihaja do pozitivne sinteze, ki omogoča gibanje družbe in razreševanje protislovij. Zasnova takega mehanizma ne bi bila korektna, če ne bi domnevala, da so tudi možnosti negativnega »soočenja«. Vendar pa je njena moč prav v tem, da to negativno soočenje dosledno razreši s pomočjo delavskega razreda, ki ima odločilno vlogo.

Jedro zamisli komplementarnega političnega »pluralizma« težijo k najbolj ustreznim rešitvam. Napačno

pa bi bilo domnevati, da bodo izhodišča tudi najbolj ustrezno uresničevali zato, ker izhajajo vsi komplementarni organizmi iz enakih izhodišč. Avtonomija v političnem procesu jim daje možnost, da se dejansko integrirajo v ustrezni socialni podlagi. Razmere političnega boja, ki se nenehno pojavlja kot soočenje avtonomnih sil, za katere se domneva, da imajo enake aktualne in zgodovinske cilje, zahtevajo od ZK, da je neprestano v široko zasnovanih stikih z gibanjem interesa delavskega razreda. To pa je že demokratičen odnos par excellence.

Dejstva, ki govorijo o demokratizmu v ZKM — ta deluje v zapletenih razmerah transformacije makedonske družbe iz ekonomsko zastarele v razvito in sodobno družbo — so po mnenju S. Milosavljevskega zasedanja CK. Pri tem poudarja, da so seje nekega centralnega vodstva ZK kljub temu, da so navidez formalne, značilen odsev pulziranja organizacije, pretakanj od baze k vrhu in od vrha k bazi. Organizacije delujejo kot koherenten političen organizem toliko bolj, kolikor bolj je dejaven center, kolikor intenzivneje se odziva na akcije in spodbude organizacije. Na podlagi nekaterih empiričnih norm in spoznanj je prišel do sklepa, da je za dejavnost CK v pogojih samoupravljanja najnižja meja ena seja v dveh oziroma v največ štirih mesecih.

Če je ta ugotovitev točna, nam primerjava med številom sej CK ZKM in CK ZKJ v obdobju med zadnjima republiškima in zveznima kongresoma pokaže, da je v dejavnosti CK ZKM več prvin demokratizma. Analizo ZKM je dr. S. Milosavljevski dopolnil še z nekaterimi posebnimi kazalci.

a) ZKM sistematično in vztrajno neguje vse elemente takega političnega ozračja, ki daje možnost za vsestransko soočenje mnenj in pogledov — kar je podlaga za uve-

ljavljanje delovne enotnosti. Praksa zadnjih nekaj let kaže, da ni bilo seje CK ZKM (z izjemo nekaterih posvetovanj o problemih, glede katerih so dosegli veliko enotnost že poprej), na katerih bi tekla razprava le enosmerno, brez neposrednega ali posrednega soočenja stališč.

Dosežene stopnje soočenja v procesu oblikovanja in sprejemanja sklepov v ZKM niso glede stališč njihovih zagovornikov v ničemer omejevali. So številni dokazi, da nastaja v tem procesu politična kultura, ki je pogoj za kulturno, ustvarjalen dialog in uspešno soočenje mnenj.

b) Splošni pregled kritične zavesti v ZKM kaže, da se ta zavest mnogo močneje uveljavlja v nižjih organizacijah in da je močneje razvita v neformalnih kot pa v klasičnih oblikah. Kritika v ZKM je že popolnoma prešla fazo, ko se je gibala le od »vrha k bazi«. Dejstvo, da se kritika v svojem ožjem pomenu javlja v centru kot izjemen pojav, govori o tem, da je demokratični politični mehanizem dosegel stopnjo, ki zagotavlja demokratična razreševanja celo v najbolj zapletenih sferah družbenega gibanja.

Kritika, ki poteka od baze k njenim organom, je vsekakor novo in obenem pomembno dejstvo, ki kaže na utrjevanja temeljev demokracije, dokaz, da je notranja demokracija v ZKM vse večja dejanska sila in pomemben dejavnik splošne politične trdnosti.

c) To, da so izvršilni organi nenehno obveščali CK o svojem delu med IV. in V. kongresom, govori očitno o tem, da ZKM radikalno obračunava s pojmovanji o formalno-demokratični naravi teh odnosov. Seveda odgovornost s tem ni izčrpana. Zelo pomembna komponenta njenega mehanizma je osebna odgovornost. Dr. S. Milo-

savlevski sodi, da so v ZKM zelo redki primeri, ko dejstva konkretno govorijo o stopnji razvitosti »mehanizma« samoodgovornosti, ter poudarja, da demokratičen sistem ne trpi dalj časa neodgovorne osebnosti in neodgovornega javnega nastopanja.

d) O dejavnosti članov vodilnih teles ne bomo posebej govorili, ker je prišlo na V. kongresu ZKM do spremembe v njihovi strukturi. Treba pa je omeniti avtorjev sklep, da večje število članov CK ZKM na sejah ni aktivno nastopalo. Niso redki člani tega organa, ki so v njem že dve, tri ali celo štiri dobe, pa se še niso prikazali na govorniškem odru. Najbolj aktivni so bili novi (mladi) člani tega organa.

e) Enega zelo pomembnih premikov v dosedanjem razvoju demokratizma v ZKM smo naredili s tem, da smo sprejeli načelo o javnosti dela v organizaciji. Vendar je to le prvi korak in za uresničenje tega načela si bo treba vztrajno prizadevati. Organizacija se ne odpira javnosti zato, da bi jo obveščala o smeri in poteku svojih akcij, marveč da bi javnost lahko aktivno sodelovala v tej akciji. Ne gre torej za informiranje prek sredstev množičnih komunikacij niti za udeležbo nečlanov na sestankih, marveč za permanentno prisotnost javnosti v stališčih in političnem gibanju organizacije v celoti; sklepi ZK morajo biti vedno rezultat stika med organizacijo in javnostjo. Toda načelo o javnosti dela ne more biti enosmerna zahteva, naj javno mnenje vpliva na organizacijo kot na objekt, ne da bi tudi sama vplivala na nenehno zorenje javnega mnenja. Integralno uresničenje načela o javnosti je možno le kot kompleksno medsebojno srečevanje in integracija sklepov organizacije ter dojemanje aktualnega in zgodovinskega interesa delavskega razreda, njegovih slojev in skupin.

Ko obravnava avtor položaj in značaj osnovnih organizacij ZK, poudarja, da jim nalaga reorganizacija epohalno revolucionarno nalogo: da se iz vzvoda za izvrševanje političnih zamisli prerode v enega najbolj pomembnih dejavnikov snovanja in uresničevanja politike.

Pomen osnovnih organizacij pa v strukturi in delovanju ZKM ne more biti pretiran; ker so locirane in integrirane v primarnih elementih družbene strukture, ima njihova krepitev tako pozitivne kot tudi negativne posledice. Zato nanje vplivajo zdravi elementi te strukture, realni aktualni in zgodovinski interesi delavskega razreda ter njegove iniciative — ne smemo pa podcenjevati tudi elementov starih odnosov in institucij; v njih so živa stremljenja k primitivnemu komunizmu, uravnilovki ter iluziji o brezkonfliktni družbi... Če naj prevlada iniciativa zdravega političnega duha, je neizbežen trd političen boj, sicer lahko pride na nekaterih bistvenih točkah do paraliziranja politične akcije.

Na koncu brošure razpravlja avtor o volitvah in spremembah kadrovske strukture v ZKM, o njeni udeležbi in prispevku k jugoslovanski politiki (politiki ZKJ). Dr. S. Milosavljevič poudarja predvsem teoretični in praktično-politični prispevek ZKM ter njeno odločnost, ko izvaja reorganizacijo, prizadevanje za radikalne ukrepe pri reorganizaciji celotne jugoslovanske politične strukture... Ta prispevek je neposreden plod demokratičnih odnosov, konstituiranih v njeni biti — in kar je najbolj pomembno: tak delež zmere le organizem, ki se je prebil do koherentnih nazorov glede temeljnih vprašanj aktualnega in zgodovinskega razvoja makedonske in jugoslovanske družbe.

Brošura je resen in uspešen poskus ustvarjalne in kritične obrav-

nave dejavnosti ZKM. Jasne teze in zaključki izpričujejo avtorjevo dosledno angažiranost za nadaljnjo demokratizacijo v jugoslovanskem komunističnem gibanju.

II

Študija Stojmena Mihajlovskega »ZK Makedonije v politični akciji« razčlenjuje dejavnost makedonskih komunistov po VIII. kongresu ZKJ in IV. kongresu ZKM.²

Kako uresničiti hitrejši gospodarski razvoj v republiki, je osrednja skrb makedonskih komunistov v obdobju med IV. in V. kongresom, kar se je zlasti izrazilo pri uresničevanju namenov reforme. Značilno za akcijo ZKM je bila dinamična permanentna gibljivost, ki je bila na široko zasnovana in so jo dolgoročno usmerili, da bi ustvarili razmere in možnosti za nadaljnji razvoj gospodarstva in samoupravljanja.

Za uresničevanje gospodarske reforme v Makedoniji so značilni materialni uspehi, intenzivnejše metode gospodarjenja, novi odnosi v proizvodnji in delitvi ter povečana produktivnost dela (najnovejši podatek: produktivnost dela v Makedoniji se je lani povečala za 13,6 % v primerjavi z letom 1967!).

Ko je uresničevala temeljne reformne spremembe, se je ZKM spopadla z napačnimi pojmovanji o njeni idejno-politični vlogi, z raznimi odkloni v »teorijah« o nevmešavanju družbene skupnosti in družbenopolitičnih organizacij v samoupravno avtonomijo delovnih organizacij. Birokratske sile so poskušale izrabiti nekatere objektivne težave ter so tendenčno enačile proces deatizacije in razvoj samoupravljanja z dezintegracijo družbe. Pri tem so se sklicevale na »višje avtoritete«, zahtevale »energično

² S. Mihajlovski: »SK na Makedonija vo politička akcija«, Skopje 1968.

intervencijo» — da bi bil zavarovan aktualni in zgodovinski interes delavskega razreda; za tem geslom so skrivale svoje ozke interese.

Če razčlenjujemo delo posameznih organizacij in njihovih organov glede stopnje angažiranosti ZKM za dosledno uresničevanje reforme, opazimo očitna sinusoidna gibanja. Tako po obsegu kot tudi po vsebini dejavnosti so bili najbolj dinamični in aktivni osrednji organi. Za prvo obdobje uresničevanja reforme je bila očita nekakšna neiznajdljivost in zmedenost osnovnih organizacij pa tudi premajhno vključevanje komunistov v praktične politične akcije, češ da si ne bi nasilno prilagajali pravic samoupravnih organov. Značilno je tudi dejstvo, da so se nekateri deli ZKM aktivneje vključevali šele tedaj, ko je prišlo do nekaterih idejnih problemov in napak.

Komunisti so na področju delitve utrdili načelo nagrajevanja po učinku dela ter načelo o »spuščanju« delitve na ravnino ekonomske enote. Poleg vseh pozitivnih uspehov je bilo očitno, da se je dejavnost komunistov najbolj uveljavila pri ekonomsko-tehničnih aspektih in nasprotjih na področju delitve. Ko S. Mihajlovski analizira problematiko delitve, pride do sklepa, da so si bili tako rekoč v vseh delovnih kolektivih in organizacijah ZKM enotni v tem, da je uveljavitev delitve po vložnem delu in rezultatih pogoj za uresničitev bistva socializma. Ta sklep je v osnovi napačen, saj je vsakemu, ki pozna teoretične postavke in praktično-politično angažiranje ZKM (ZKJ), jasno, da bistva socializma ni mogoče enačiti s tem načelom.

Pomembna dejavnost ZKM v perspektivnem obdobju so tudi prizadevanja, da oblikuje tako strukturo vodilnega in strokovnega kadra, ki bo zagotavljala uspešno gospodarjenje. Odnos ZKM in osta-

lih političnih struktur do kadrovskih problemov delovnih organizacij se je kazal v dveh nasprotnih težnjah: na eni strani je bila očitna pasivnost, da ne bi prišlo do »vmešavanja« v pravice samoupravnih organov, drugod pa so se s kadrovske kombinatoriko neposredno vmešavali v pravice delovnih organizacij. ZKM je sodila, da se v nobenem primeru ne more omejiti od kadrovske politike in da mora z lastno politično akcijo doseči to, da bo kadrovanje del demokratičnega mehanizma in samoupravnih pravic delovnih ljudi. Institucija razpisa je zelo kompromitirana in potrebna bodo resna prizadevanja, da se bo spet afirmirala in rehabilitirala.

Glede viška delovne sile, ki je postal z reformo spet aktualen, se je ZKM odločno uprla prenagljenemu odpuščanju — kot tudi temu, da bi višek delovne sile še naprej ohranjali na škodo tehnološkega procesa in rentabilnosti. Kot pogoj za reševanje brezposelnosti je nujna intenzifikacija gospodarjenja.

V drugem poglavju študije razpravlja S. Mihajlovski o ZKM, družbenopolitičnem sistemu ter o medsebojnih odnosih. Po IV. kongresu se je ZKM močnejše in ustreznejše vključevala v družbenopolitični razvoj ter se v političnih akcijah osredotočila na najbolj bistvena vprašanja razvoja socialistične demokracije. Pri tem se je spopadla z najrazličnejšimi različicami voluntarizma in improvizatorstva, s težnjami k odkikanju od političnega življenja pa tudi z zahtevami, da mora »vse stvari« vzeti v svoje roke.

Konstituiranje in uresničevanje samoupravnega družbenega odnosa se razvija v Makedoniji v zelo zapletenih okoliščinah; zanj sta značilni interakciji dveh, po idejno-političnih izhodiščih in ciljih razhajajočih se koncepcij. Na zunaj je

obstajala ena sama veljavna koncepcija, ki je v razvoju samoupravljanja zagovarjala krepitev vloge neposrednih proizvajalcev. V besedah ni praktično nihče nasprotoval temu načelu. V praksi pa je prihajalo do zelo močnih odporov etatistično-birokratskih in konservativnih sil. Konkretna stopnja samoupravnih odnosov je rezultat razmerja med silami.

Očitna je tudi druga težnja, ki v zadnjih nekaj letih povzroča, da je dobilo samoupravljanje nekatere etatistične elemente. V delovnih organizacijah namreč samoupravljanje še ni doseglo takšne stopnje, da bi lahko s lastnimi elementi, z notranjo močjo in vrednotami zgradilo učinkovit »obrambni mehanizem«. Analiza distribucije politične moči v delovnih organizacijah kaže, da je središče dejanskega odločanja prešlo od samoupravnih na vodilne organe — kar je predvsem posledica privilegiranega položaja strokovnih služb v družbeni delitvi dela in pa razmeroma nizke izobrazbene ravni neposrednih proizvajalcev.

Spreminjanje občinske skupščine iz izključnega organa oblasti v organ družbenega samoupravljanja se tudi ni v celoti uresničilo. Oblike neposredne demokracije v komunah obravnavajo še marsikje (izjema so zbori volivcev) kot vzporedne elemente samoupravnega sistema. ZKM je spodbujala medobčinsko sodelovanje, horizontalno povezovanje med komunami zaradi bolj ekonomičnega in uspešnejšega zadovoljevanja skupnih potreb in problemov — kot funkcionalno nujnost družbenega samoupravljanja.

V obdobju med IV. in V. kongresom ZKM je prišlo do velikega napredka v reorganizaciji njenih vodilnih struktur (z institucionalnim razbijanjem personalnih unij), kar je zvečalo avtonomijo predstavniških teles in družbenopolitičnih

organizacij. Vendar je kljub tem pozitivnim premikom ostala praksa neformalnih dogovorov med vodilnimi strukturami o stvareh in odnosih, o katerih lahko odločilno sklepajo le predstavniška telesa, še vedno precej pogosta.

Doslednejša realizacija nove vloge ZKM je pripravila prostor za večjo avtonomijo družbenopolitičnih organizacij, ki niso več transmisija za izvrševanje politike, ki jo oblikujeta država in partija, pač pa element političnega sistema, v katerem se pretakajo spodbude, predlogi in kritike. Toda kljub tej radikalnosti se ostanki starega še vračajo. Kažejo se na primer v tem, da organizacije čakajo, kako bo stališča o perečih političnih in ekonomskih odnosih in gibanjih najprej sprejela ZK — šele nato sledе akcije teh organizacij, ki se najčestje zadovoljujejo s tem, da brez pridržkov podprejo že prej sprejeta stališča. To je pripeljalo pogosto do dvomljive harmonije, ohranjal se je monopol ZK, ponekod pa so dajali prostor raznim neformalnim skupinam. Ne smemo zanemariti tudi dejstva, da kljub množičnosti velik del članstva teh organizacij ni aktiven.

ZK je zainteresirana, da njeni člani prihajajo v kar največjem številu v predstavniška telesa, vendar je prav tako zainteresirana za maksimalno demokratizacijo volitev v ta telesa. Zaradi tega se v volilnem boju komunisti ne morejo sklicevati na avtoriteto svoje organizacije. V tej zvezi se zastavlja tudi vprašanje odgovornosti komunistov za svoje delo v predstavniških organih. Ta odgovornost ni konkretizirana in je zato v praksi zelo megljena. Za delo v predstavniških organih komunisti ne morejo biti odgovorni le svojim organizacijam, marveč tudi mandantom oz. socialni bazi.

S. Mihajlovski se upira pojmovanju, ki so še prisotna, ponekod pa celo prevladujoča, da morajo biti na vodilnih funkcijah v vseh sferah družbenega življenja samó komunisti — zlasti če poteka kadrovanje mehanično. Prizadevanja za ustrezno socialno strukturo predstavniških teles in za večjo udeležbo neposrednih proizvajalcev morajo preiti iz deklarativnih okvirov in splošnih parol ter začeti ustvarjati resnične možnosti za spremembo družbenega in materialnega položaja neposrednih proizvajalcev. Razen tega spremembe v strukturi predstavniških teles ne bodo pomembne, če ne bodo tesno demokratično povezane s samoupravno bazo, ker bi lahko imele sicer le institucionaliziran značaj.

Z mnogimi tezami in sklepi S. Mihajlovskega bi lahko resno polemizirali. Zadržali se bomo le na dveh. Predvsem je treba poudariti, da pripisuje avtor ideološki izobrazbi pretiran pomen. V njej vidi namreč dejavnik, ki zagotavlja harmonijo sklepov in identičnost njihovih izhodišč ter tvorca enotne zavesti članov ZK. Seveda vpliva ideološkega faktorja ne smemo podcenjevati niti zanemarjati; prav tako napačno pa je, če precenjujemo njegov pomen; saj je tudi avtor sam človekovo delovanje v vseh sferah družbenega življenja vedno obravnaval kot funkcijo objektivnih odnosov in razmer! Zelo problematična je tudi formulacija, da se začnjenja v sistemu samoupravljanja s transformacijo ZK iz klasične partije v politično organizacijo delavskega razreda tudi proces njene »samoodprave«, postopnega odmiranja. Zdi se mi, da je bolj utemeljeno, če govorimo o novem zgodovinskem načinu manifestiranja in realizacije njene vloge.

Na koncu dodajmo le še to, da sta obe študiji glede na to, da ob-

ravnava delo ZKM med IV. in V. kongresom do neke mere zaokrožena celota, pa smo ju tako tudi predstavili.

Marko Kerševan

Raffaele Pettazzoni in kritika pramonoteistične teorije

Letos bo minilo deset let od smrti znamenitega italijanskega religiologa R. Pettazzonija, enega največjih imen sodobne primerjalne zgodovine religij, utemeljitelja tako imenovane italijanske historične religiološke šole (E. de Martino, V. Lanternari in drugi) in hkrati naprednega javnega delavca. Razen ugleda, ki ga je bil deležen v domovini kot profesor za zgodovino religij na univerzi v Bologni (1913—1922) in Rimu (1923 do smrti) in ustanovitelj Inštituta za historično religiološke študije in Inštituta za primitivne civilizacije, je užival tudi nedvomno mednarodno avtoriteto, saj je bil med drugim predsednik Mednarodne zveze za zgodovino religij in ustanovitelj znane mednarodne religiološke revije NUMEN. Njegova dela so prevedena v angleščino, francoščino in nemščino.

V svojem obsežnem znanstvenem delu se je posebej posvečal študiju starih religij domače Italije ter klasični grški in perzijski religiji (zoroastrizmu), najbolj znan pa je po svoji kritiki pramonoteistične teorije oz., natančneje, po svoji pronicljivi in z vso znanstveno skrb-

nostjo dokumentirani analizi vere v »najvišje bitje« pri primitivnih ljudstvih. (Glej dela: Dio: formazione e sviluppo del monoteismo nella storia delle religioni. Vol. I.: L'essere supremo nelle credenze dei popoli primitivi, Roma 1922. L'on-niscienza di Dio, Torino 1955, L'essere supremo nelle religioni primitive, Torino 1957.) Ker je pramonoteistično teorijo še vedno mogoče zaslediti v našem verskem tisku (kljub kritiki, ki jo je v strokovnih krogih doživela tudi s katoliške strani), je to še en razlog več, da se tudi pri nas spomnimo njegove misli in se vsaj bežno seznanimo z njo.

Kot je znano, velja za začetnika tako imenovane pramonoteistične teorije A. Lang z delom »Nastajanje religije« (The Making of Religion) iz leta 1898. Lang je na podlagi nekaterih etnoloških podatkov in pričevanj o verovanju primitivnih ljudstev (raziskave A. W. Howitta v jugovzhodni Avstraliji) prišel do sklepa, da tudi pri kulturno najbolj primitivnih ljudstvih obstaja vera v Najvišje bitje, vsemogočnega, vsevednega, neskončno dobrega stvarnika in zakonodajalca sveta, in da torej (Tylerjeva) evolucionistična teorija o animizmu kot najnižji stopnji in monoteizmu kot rezultatu razvoja religije ne vzdrži kritike. Idejo je kasneje povzel etnolog pater Wilhelm Schmidt in si s svojimi sodelavci v tako imenovani dunajski etnološki šoli postavil ambiciozno naloge,¹ da — opiraje se na teorijo »kulturnozgodovinske etnološke šole« o »kulturnih krogih« in na posebej v ta namen organizirano zbiranje etnološkega gradiva — dokaže: 1. da so rodovi, pri katerih je največ znamenj vere v Najvišje bit-

je (npr. Pigmejci), najstarejša oz. najbolj primitivna od poznanih ljudstev, 2. da je vera v edinega boga razširjena pri vseh ljudstvih, ki pripadajo temu najstarejšemu oz. najbolj primitivnemu »kulturnemu krogu« (»Urstufe«), in to tako, da pri njih praviloma niso razviti magija, fetišizem, animizem ali vsaj veliko manj kot pri ljudstvih iz drugih kulturnih krogov, 3. da je v domnevni, a nam zdaj nedostopni »prakulturi« obstajala »čista vera« v enega boga, ki zaradi svoje vzvišenosti ni mogla nastati brez izrecnega božjega razodetja (»prazodetja«), pa čeprav bi se to zgodilo le v obliki posledice razmišljanja primitivnih ljudi o začetkih in ciljih sveta. Vsa nadaljnja verska zgodovina bi bila tako pravzaprav degeneriranje, pozabljanje in pačenje prvotne čiste vere, njeno zlivanje s kultom prednikov, naravnih pojavov ipd. vendar tako, da so ji še sedaj najbližja prav najzaostalejša ljudstva. (Der Ursprung der Gottesidee, Münster 1933, VI.)

Taka shema se, to je več kot očitno, skoraj povsem pokriva s svetopisemskim opisom. Pater Schmidt to dejstvo komentira približno takole: Za tistega, ki veruje v osebnega Boga, bo povsem razumljivo, da je Bog prvim ljudem, ki se niso mogli opreti ne na starše, ne na prejšnje rodove, prišel neposredno na pomoč; kdor pa ne veruje, bo moral priznati, da so težave, da bi drugače razložili vero v Boga pri najbolj primitivnih ljudstvih, lahko nov religioznozgodovinski dokaz za božje biva-nje.

Pettazzoni ni usmeril svoje kritike na prvi dve zgoraj navedeni točki tako, kot so to storili po Schmidtovi smrti njegovi nasledniki v dunajski etnološki šoli.² Le-

¹ prim. T. Margul, Wilhelm Schmidt i szkoła kulturowohistoryczna w religioznawstwie katolickim, Euhemer (Warszawa) 1963/6, str. 29—43.

² po I. A. Kryveljev, Krušenje teorii pramonoteizma, Voprosy filosofii (Moskva) 1960/7, str. 138—146.

ti — kot npr. I. Haekel — med drugim ugotavljajo, da obstajajo najbolj primitivna ljudstva brez predstav o najvišjem bitju in ljudstva z bolj diferencirano kulturo, ki poznajo take predstave v dosti večji meri (s čimer se seveda poruši vsa logika Schmidtovega sklepanja). Lotil se je same ideje monoteizma.

Pettazzoni najprej zavrača nezgodovinski, abstraktni filozofskoteološki način preučevanja monoteizma. Pravilno predstavo, kaj je in kaj pomeni monoteizem, nam lahko da le analiza konkretnih najrazvitejših monoteističnih verstev in njihovega nastanka. Če preučujemo zgodovinski nastanek sodobnih velikih monoteističnih verovanj (judaizma, zoroastrizma, krščanstva, islama), vidimo, da so vsa ta verovanja nastala kot *reakcija na politeizem*, kot radikalno zavračanje in nepriznavanje vseh (drugih) bogov. Grška (filozofska) misel je sicer že davno oblikovala pojem enega, najvišjega boga, Absoluta, toda Grki so ostali politeisti vse do sprejetja krščanstva. Krščanstvo kot vse druge monoteistične religije ni razglašalo *enega*, temveč *edinega* Boga, nasproti kateremu drugi bogovi niso nujno neobstoječi, niso pa bogovi: so kvečjemu demoni. (Avguštin; v zoroastrovski Avesti je izraz za demona »daeva«, ki izvorno ni nič drugega kot perzijski ekvivalent za vedsko »deva«, latinsko »deus« — bog.) Ni mogoče razumeti monoteističnih religij in njihovega nastanka, če ne predpostavljamo politeističnega sveta, iz katerega so izšle. (Vendar se Pettazzoni ne strinja z evolucionistično teorijo, po kateri je monoteizem nastal iz sinteze, sinkretističnega stapljanja politeističnega panteona. Monoteizem je reakcija na politeizem, je religiozna revolucija, ne evolucija, čeprav so sinkretistični procesi, centralizacija oblasti ipd.

ustvarjali ugodne pogoje za njen uspeh.)³

Iz povedanega izhaja, da »monoteizem« primitivnih ljudstev, — če bi obstajal in kakršenkoli bi že bil — v zgodovinskem smislu nima pravice do imena, ki ga nosijo monoteistične religije. V najboljšem primeru bi lahko govorili o predstavah o Najvišjem bitju.

Kakšne so te predstave? Teorija o prvotnem monoteizmu sloni, po Pettazzoniju, na temeljnem metodološkem nesporazumu oz. napaki. Aprioristično predpostavlja, da mora vsaka predstava najvišjega bitja vsebovati vse tiste lastnosti, ki jih monoteističnemu bogu pripisujeta teološka spekulacija in tradicionalna filozofska misel v okviru razvitih monoteističnih religij: stvarjenje sveta, moralno zakonodajalstvo, neskončna dobrota, vse-mogočnost, vsevednost, odsotnost antropomorfnih mitoloških potez itd. Ker tega pri konkretnih predstavah primitivnih ljudstev ne najde v celotni in ustrezni obliki, je prisiljena, da se zateče k razlagam o kasnejši degradaciji prvotno čiste in polne predstave. Da bi ohranila na eni strani prepričanje, da v bistvu vendarle gre za pravi monoteizem, na drugi strani pa vsaj zunanjo zvestobo empiričnim dejstvom, je prisiljena k stalnim kompromisom med teologijo in zgodovinsko analizo. »Za zgodovinsko analizo pa (omenjeni) atributi niso apriori navzoči v ideji boga; ta ideja sama se je (zgodovinsko) oblikovala hkrati z oblikovanjem predstav o (svojih) atributih.«⁴ Za konkretno analizo predstav o najvišjem bitju je tako bistvenega pomena analiza predstav o božjih

³ La formazione del monoteismo, do-datek k L'essere supremo nelle religioni primitive, Torino 1957, str. 159—162.

⁴ L'essere supremo nelle religioni primitive... str. 18.

lastnostih in njihovega oblikovanja.

Posebej se je Pettazzoni posvetil predstavi o »božji vsevednosti«. Z izčrpno analizo obsežnega gradiva se mu je posrečilo pokazati, kako »vsevednost« ni apriorno lastna ideji božanskega, temveč je (prvotno) lastnost le nekaterih tipov božanskosti; razen tega ne obstaja absolutna vsevednost kot taka, temveč dva različna osnovna tipa vsevednosti. Prvi tip božanske vsevednosti je vezan na stvariteljsko moč, védenje — znanje, ki je pogoj oz. spremljajoči pojav ustvarjanja samega; drugi tip je vsevednost v smislu, ki je blizu vsevidnosti in je usmerjen predvsem na človeka in njegovo ravnanje — ne le v pasivno opazovanje človeškega ravnanja in njegovih skritih misli, temveč tudi v nadzorstvo nad njim s kaznimi in nagradami. Nosilci prve lastnosti so bogovi stvarjenja, stvariteljske moči — tipični predstavniki so različna božanstva, ki predstavljajo Mater Zemljo; nosilci drugega tipa božanstva, povezana s soncem, zvezdami, nebom (lučjo in svetlobo): »nebo« je tisto, ki »vidi« in kaznuje. Praviloma so nosilci različnih tipov vsevednosti različni bogovi, poznani pa so tudi primeri, ko je isti bog hkrati stvarnik in najvišji moralni zakonodajalec in sodnik (npr. židovski Jahve, — čeprav je tudi pri njem praktično v ospredju druga lastnost, ki je v skladu z njegovo naravo »boga v nebesih«). Nosilec ene ali druge oblike vsevednosti ni nujno najvišji bog. V splošnem so »nebeški bogovi« s svojo vsevednostjo (vsevidnostjo), usmerjenostjo k moralnemu ravnanju človeka in kaznovanju »z vrha« (vesoljni popot, »strela z jasnega«, vremenske razmere ipd.), značilni najvišji bogovi stepsko-pustinjskih ljudstev s pretežno pastirsko civilizacijo oz. izvorom v njej. Tako tudi večina

indoevropskih božanstev od Zeusa in Jupitra do Peruna in Ahura Mazde. Za izvorno poljedelske civilizacije in ljudstva so značilna najvišja božanstva stvarjenja in plodnosti — bogovi, običajno boginje, zemlje, brez izrazite moralne usmerjenosti in brez vsevednosti. Kar zadeva lovsko-nabiralna ljudstva, h katerim sodijo tudi Pigmejci, je njihovo najvišje božanstvo »gospodar živali«, ki je pogosto, a ne vedno povezano s predstavo »boga v nebesih«. Do transformacije gospodarja živali, prebivajočega v gozdu, v gospodarja živali, prebivajočega na nebu, je lahko prišlo pod vplivom sosednjih razvitejših ljudstev (lovska ljudstva so sedaj le še drobci, maloštevilne skupine) ali pa prek notranjega razvoja: namišljena zveza med uspehom na lovu, vremenskimi razmerami in moralnim ravnanjem človeka je hitro prenesla gospodarja živali na nebo, mu pripisala lastnosti, ki so tipične za nebeške bogove: »nebeške sankcije«, povezane z vsevednostjo o človeškem ravnanju.

Poglavitni Pettazzonijev sklep je, da je vsaka predstava o najvišjem bitju pogojena in povezana s kulturnozgodovinskimi razmerami kakega ljudstva. Predstave o najvišjem bitju s specifično vsevednostjo in nadzorom nad človekovim ravnanjem — lastnostima, ki sta kasneje postali bistvena in neogibna sestavina razvite monoteistične predstave o bogu — imajo svoje korenine v nebesnih božanstvih pastirsko nomadske civilizacije. Ideja vsevednosti se je rodila in rasla z idejo o nebesnih božanstvih. Šele tako zgodovinsko oblikovana je lahko postala bistvena lastnost pravega, monoteističnega edinega boga. S tem Pettazzoni zavrne teorijo, po kateri je narobe, izenačevanje boga z nebom, soncem in pd.

le nazoren način predstavljanja oz. kasnejšega pačenja že apriorno obstoječe ideje o božji vsevednosti, logično nujno vsebovane v predstavi najvišjega božanstva in boga stvarnika kot takega.

Pettazzoniju se je posrečilo pokazati, da aprioristične teorije, po katerih predstave o bogu stvarniku nujno vključujejo tudi vse druge attribute značilne za razvito teološko-filozofsko idejo o bogu, ne vzdrže kritike zgodovinske analize. Pettazzoni nasprotuje tudi teoriji, po kateri bi bila ideja o bogu stvarniku plod racionalnih razmišljanj primitivnih ljudi o začetku sveta: po njegovem mišljenju pripadajo »stvarniki« mitičnemu mišljenju. Zgodbe o stvarjenju so le poseben primer mitov o izvorih. Funkcija teh mitov pa ni najti intelektualno razlago sveta. Mit zato tudi ni napaka, zablada mišljenja. Njegova funkcija je utemeljiti obstoječi svet in red v njem; mit daje s svojo pripovedjo o prvih časih vzorec »za vse čase«, kajti sodobni in prihodnji svet je le ponavljanje mitičnega izvirnega sveta. Mitska pripoved (in ritual, ki jo spremlja), nima intelektualne funkcije, temveč eksistencialno in s tem izraža resnico: je zagotovilo, da sta svet in red v njem vredna in trdna. Mit je »ustanovna listina« sveta in njegovega reda: pri tem ni bistveno, ali pripoveduje o stvariteljskem dejanju osebnega boga ali o spontanem porajanju sveta iz kaosa; bistveno je, da pripoveduje in da ljudje to sprejemajo kot svojo eksistenčno resnico, ki utemeljuje njihov svet. Miti in ritual obnavljajo preteklost zaradi življenja v sedanjosti.⁵

Taka vloga pripovedi o stvarjenju lahko pojasni tudi pojav, o ka-

terem so zlasti misijonarji z začudenjem poročali: da se je v mnogih mitih bog stvarnik po opravljenem stvarjenju ali ureditvi sveta popolnoma umaknil in se ne zanima več za svet, človeka in človeške zadeve. Zato tudi nima kulta; ljudje se k njemu ne obračajo — razen v izjemnih stiskah. Taka predstava je nezdržljiva s teološko-filozofsko razvitim pojmovanjem boga stvarnika. Razumljiva pa je z ozirom na omenjeno vlogo mita. Ko stvarnik ustvari svet, je njegova naloga opravljena, še več, vsako kasnejše poseganje v svet bi lahko nevarno porušilo ravnotežje v kozmosu in pahnilo svet ponovno v kaos. Ljudje se obračajo k stvarniku le ob največjih stiskah, ko je videti red v svetu že ogrožen, da zahteva nov stvariteljski poseg. Očitno pa je v predstavi stvarnika dana tudi možnost, ki je prišla do izraza npr. pri židovskem Jahveju, da isti bog svet in red ne le ustvarja, temveč kot zakonodajalec in sodnik skrbi, da ga ljudje s svojim slabim obnašanjem ne rušijo.

Pettazzoni se pri tem očitno naslana na mitološko ritualno šolo v religiologiji in njeno rehabilitacijo mita in rituala kot bistvenih sestavin religioznega fenomena. (Čisto intelektualistično pojmovanje mita najdemo sicer tudi pri mnogih marksističnih avtorjih — tako meni npr. S. A. Tokarev, da mite poraja naravna vedoželjnost človeštva in da so po svoji vsebini neregiozne narave; glej Voprosy istorii, religii i ateizma, Moskva 1962, t. X.)

Ni mogoče in ni naš namen, da bi v tem okviru spregovorili še o drugih vidikih Pettazzonijevega dela: o njegovih obče metodoloških študijah o naravi zgodovinskega preučevanja religije, o obsežni študiji o izpovedovanju grehov, o zanimivem poskusu konstruktivno kritičnega soočenja s teorijo Mir-

⁵ prim. La verita' del mito, v R. Pettazzoni, Religione e società, Bologna 1966, str. 8—14.

cea-Eliadea, mimo G. van der Leuwa najvidnejšega sodobnega predstavnika fenomenološke šole v religiologiji (ki ga je, žal, prekinila smrt in nam je dostopen le v obliki posameznih zapiskov).⁶ Pri prikazu

⁶ Gli ultimi appunti, v R. Pettazzoni, *Religione e società*, Bologna 1966 stran 121—136.

obravnavanih misli tudi nismo navedli bistvene sestavine Pettazzoni-jevega dela: zbranega in preučene- ga empiričnega gradiva. Vendar naj ob dosednji praktično popolni ne- seznanjenosti naše javnosti z nje- govo mislijo sedaj to zadostuje.

NEUE KRITIK
Letnik 1968

Časopis za socialistično teorijo in politiko. Izdaja Zvezno predsedstvo Socialistične nemške študentske zveze (SDS) v sodelovanju z založbo »Neue Kritik«.

Revija izhaja deveto leto kot dvomesecnik; po skromnih začetkih (po obliki in obsegu) je v zadnjih dveh letih dobila običajno revijsko podobo. V uredništvu je tudi znani marksistični teoretik Wolfgang Abendroth.

Kolikor lahko sodimo po razpoložljivem letniku (okt. 1967-okt. 1968) revija tematsko predvsem obravnava vprašanja, ki zadevajo »strategijo in taktiko« oz. teorijo akcije SDS; od konkretnih vprašanj (npr. analiza Velikonočnega marša) do načelnih problemov (npr. vloga strank in parlamenta v sodobnih neokapitalističnih deželah sploh); posamezni članki pa obravnavajo tudi dogajanja v mednarodnem življenju in v drugih deželah — vendarle v obravnavanem letniku prevladujejo domače zadeve. Ena številka je posvečena analizi raznih vidikov oktorske revolucije. Osrednja tema je vsekakor »teorija akcije« SDS v ožjem smislu. Nekaj značilnih stališč:

— v manipulirani družbi je lahko demokratska opozicija učinkovita le z anti-manipulativnim delovanjem in mišljenjem; zato je nesmiselno zoperstavljati obstoječim utrjenim in birokratiziranim institucijam druge institucije podobnega tipa (npr. stranke), cilj dosejanje »izvenparlamentarne opozicije« zato ni »priti v parlament«;

— parlamenti v sodobnem kapitalizmu doživljajo krizo, ker so zgubili vlogo »posrednika« in »uglaševalca« različnih kapitalističnih interesov: le-to zdaj poteka večidel mimo njih (monopolna združenja, grupe za pritisk, državna birokracija);

— parlamentarni pluralizem je postal instrument manipulacije: množice se pustijo zastopati strankam, le-te oz. njihove birokracije pa so postale sestavni del »oblastnega kartela kooperirajočih interesnih skupin«. Radikalne levičarske stranke, ki se prepustijo parlamentarnim igrarim, v bistvu pomagajo etabliranim strankam, ker speljujejo nezadovoljstvo v parlamentarne in s tem manipulacijske okvire, zbujujoč iluzijo, da bosta parlamentarni pritisk in bodoča parlamentarna večina ovirala in blokirala poznokapitalistični oblastni aparat. Komunistične partije na Zahodu (čeprav v različni meri) so postale »faktor reda«, medtem ko so se socialdemokratske sploh spremenile oz. se spreminjajo v varianto kapitalističnih volilnih partij. Podobno vlogo oz. pot kot tradicionalne delavske partije gredo sindikati.

— SDS mora izhajati iz predpostavke, da je važno gibanje, ne (partijski) program; SDS poskuša najti možne oblike akcije gibanja v razviti poznokapitalistični družbi: demokratske sile lahko zrastejo le ob demokratskih oblikah akcije — ne pa ob dirigiranih akcijah po vnaprej danem vodstvu in programu.

— akcije SDS so usmerjene k temu, da praktično razkrijejo avtoritarno in nasilno naravo družbenega sistema, ki je drugače sublimirana, institucionalno povezana in zakrita, čeprav zaradi tega nič manj dejavna; zato išče vse možnosti, kjer do takega razkritja lahko pride (od vietnamske vojne do univerzitetnih reform); študentske »provokacije« in nasilja so zato sredstva za edino možen praktičen način razkrinkavanja že obstoječega nasilja, ne pa »vnašanja nasilja in nereda v mirno, demokratsko družbeno življenje po radikalni manjšini«, kot to skušajo prikazati uradni ideologi ali pa tožijo kratkovidni »liberalci«.

— očitki »klasičnih« socialističnih ideologov, da se študentsko gibanje odtujuje od proletariata, od množic, da se zgublja v »akademskih razpravah« in »izoliranih akcijah«, pozabljajo, da so študentske akcije imele neprimerno večji

množični učinek kot vse govorjenje o »borbi množic« brez stvarnih borbenih akcij; tudi če se trdno vztraja na stališču, da brez proletariata radikalna družbena preobrazba ni mogoča, to ne zanika potrebe po iskanju novih oblik aktiviranja množic (tako nekaj misli iz člankov: U. Schmiederer, Anmerkungen zur »Sozialistischen Februarkonferenz«, B. Rabehl: Der SDS und die Strategie der direkten Aktion in Westeuropa, O. Negt — Politik und Gewalt).

— v zvezi s tem: ob aktualnem stanju tradicionalnih delavskih strank in sindikatov so nujne akcije v »bazi«, na ravni podjetja. (V. Mosler: Bedingungen revolutionär Betriebsarbeit heute).

— en članek neposredno obravnava *socialistične dežele* (avtor P. Sass) in ugotavlja, da sama *nacionalizacija proizvodnih sredstev* ob ohranjenem hierarhičnem sistemu vođenja in odločanja (na ravni podjetja in države) ne pomeni še dejanskega podružbljanja proizvodnje, temveč le *pogoj* zanjo. Ob ohranitvi hierarhičnih upravnih in delitvenih tehnik je konflikt neizogiben: sedanje gospodarske reforme v socialističnih deželah (dekoncentracija odločanja in uporaba tržne kalkulacije pri planiranju) bodo kvečjemu le začasno stabilizirale sistem. Avtor pripominja, da so doslej le v ZKJ spoznali ta problem in ga skušali analitično obdelati v vseh dimenzijah — drugod ni prešel tehnokratskih okvirov »racionalizacije proizvodnje« (sklicuje se na članek Mihajla Markovića v delu: Folgen einer Theorie-Essays über das Kapital von Karl Marx, Frankfurt 1967) (o jugoslovanskih rešitvah neposredno ne govori in jih ne ocenjuje.)

— Članek v zvezi z ravnanjem nekaterih članov SDS na sofijskem mladinskem festivalu poudarja, da je »veliki socialistični tabor le ena frakcija svetovnega revolucionarnega gibanja, gotovo največja in gotovo ne najbolj revolucionarna.« Vsaka politika, ki prispeva k temu, da se prepoved frakcij, ki velja znotraj KPSZ in drugih KP, prenaša tudi na mednarodno raven, ne nasprotuje le »načelom«, temveč tudi ovira uveljavljanje marksistično-leninistične revolucionarne metode diskusije in prakse ter razreševanja protislovij. Tudi »domovina delavcev« bo morala dopustiti dvom v svojo politiko v socialističnem gibanju.

Še dva, morda zanimiva in ilustrativna podataka:

— V članku: Družina in zakon v porrevolucijski Rusiji (I. Schmiederer) avtorica meni, da je *odnos do družine in zakona v tesni zvezi z naravo družbenega sistema: avtoritarni sistem podpira avtoritarno družino* (nerazvezljivo oz. težko razvezljivo, z zatirano spolnostjo itd.) kot »celico« (avtoritarne) družbe. Porevolucijska Rusija ne teoretično ne praktično ni bila pripravljena na ustrezno revolucioniranje družine, čeprav je uvedla zakone, ki so dejansko odpravljali staro družino (institucija de facto zakona, le registracija zveze in razveze, legalizacija splava itd.). Kasnejši korak nazaj k pravemu kultu družine, asketične vzgoje v Stalinovih časih ni bil le izraz materialnih težav nerazvite sovjetske družbe, temveč tudi izraz »potrebe birokracije po stabilni hierarhiji družbenih odnosov in discipliniranja mladine preko 40 milijonov oporišč avtoritete in oblasti« (Trocki). Kljub temu pa je socialni položaj žene v SZ še danes višji kot kjerkoli drugje.

— Geslo SDS ni »Mir v Vietnamu« (ki da je pacifistično liberalistično geslo), temveč: »Zmaga osvobodilne fronte v Vietnamu«.

Naj na koncu še enkrat opozorim, da prikazana stališča ne morejo služiti kot zadostna osnova za oceno stališč in politike SDS. So le poskus, da se na osnovi člankov enega letnika ob relativno površnem branju nakaže tematska usmerjenost, značilna stališča in ton revije.

—mk—

»SCIENCE AND SOCIETY« letnik 1968

Časopis je razdeljen na štiri področja: članki, polemični prispevki, obvestila in (kar je zanimivo in podobno mnogim časopisom na zahodu) zelo veliko prostora je dodeljeno recenzijam knjig. Članki zajemajo področja teorije, posebno marksistične; analizo pomembnejših problemov sodobnega sveta in posebno Združenih držav Amerike; zgodovine delavskega gibanja; dežel v razvoju; pa tudi literature in sociologije kulture. Zdi se, da časopis nudi prostor širokemu krogu ljudi z najrazličnejšimi usmeritvami in znanji in nima jasno določene fiziognomije. Vendar je strokovna raven očitno pomemben kriterij pri njihovem izboru.

Od vseh člankov objavljenih v sno-piču XXXII., se zdi, da je uvodna raz-prava v številki 2 (pomlad 1968) najbolj zanimiva. Razprava je objavljena pod naslovom »Kako naj socializem postane znanstven« in je pravzaprav poročilo, ki ga je Richard Levins imel na Tretji letni konferenci socialističnih znanstvenikov v New Yorku. S stališča, da so-dobna socialistična teorija ni »v dobrem stanju«, avtor najprej analizira njene po-manjkljivosti. Te pomanjkljivosti vidi:

1. V tem, da ni odgovora na nujna sodobna teoretično odprta vprašanja, kot na primer značaj kapitalistične države blaginje in neokolonializem, premiki v delavskem razredu in projekcija njegove razredne borbe, pa tudi vprašanja načrtovanja in svobode v socializmu itd.

2. V tem, da ni sodobnih marksističnih del s področja filozofije zgodovine, teo-rije države, ideologije, filozofije znanosti in podobnih področij.

3. Sodobna teoretična socialistična do-gnanja se avtorju zdijo brez potrebne učinkovitosti in življenjske sile in »znan-stvenost« je pogosto le samohvala.

4. Ni prave akumulacije teoretičnega znanja in povezave med dosežki.

Avtor predlaga rešitve v krepitvi znanstvenih standardov v socialistični zna-nosti in posebno skuša najti pota take krepitve v Združenih državah Amerike, kjer, pravi, je »verjetno nekaj sto znan-stvenikov v družbenih vedah na ameriških univerzah, ki se v neki meri imajo za socialiste in katerih strokovno delo po-teka vsaj deloma v marksistični tradi-ciji«.

V številki 4 (jesen 1968) je miselno spodbuden članek Roberta I. Rhodesa z naslovom »Prikriti konservativizem v evo-lutivni razvojni teoriji«. Avtor skuša zgodovinsko določiti izvor sodobnih teorij gospodarskega razvoja in obenem te iz-vore kritično presoditi in ovreči. Potem posebno kritično obravnava »evolutivne šole«, ki preveč poudarjajo kulturne in

psihološke faktorje v gospodarskem raz-voju, in ugotavlja, da so nastale kot reakcija na marksistično misel. Zanimiv je poskus usklajevanja »veberianske« teo-rije z marksizmom in dokazovanje, kako se ti teoriji v marsičem skladata in do-polnjujeta. Zelo koristen za nadaljnje proučevanje tega problema je avtorjev poskus, da prikaže sodobne meščanske teorije o razvoju.

Brez dvoma so avtorjeva razmišljanja zelo koristna kot pomemben prispevek v naporu, da bi tudi glede nerazvitih dežel izdelali relevantno teorijo razvoja, čeprav bo na tej poti nujno reševati ve-liko večje število težav, kot jih avtor predvideva v svojih posploševanjih.

Zanimiv je prispevek Jacka Dunmana v drugi številki o marksističnem in krščanskem konceptu človeka, napisan kot dialog med marksisti in kristjani. Prav zato imajo taki prispevki (čeprav ima v tem primeru pisec zelo skromne namene) posebno vrednost, saj kažejo na nekatere vidike dialoga v Angliji.

Morda bi lahko posebej omenili še članek Jamesa Petrasa, ki se je zadnje čase med redkimi marksisti ukvarjal s proučevanjem Latinske Amerike. Njegov članek naj bi kritično prikazal in pre-sodil obseg in vrednost študija in »pri-kazovanja« Latinske Amerike v Združenih državah Amerike. Taki prikazi imajo lahko posebno vrednost kot klasificirana in urejena biografija s samostojnimi in-terpretacijami nekaterih pomembnih pro-blemov na današnji stopnji latinskoame-riškega razvoja.

Od pomembnih kritičnih in polemičnih prispevkov morda lahko omenimo oceno, ki jo daje Edwin Berry Burgum o veli-kem delu Arnolda Hauserja, čigar »So-cialna zgodovina umetnosti in kulture« je izšla tudi v slovenskem prevodu (Cankar-jeva založba, 1961). Ta kritična presoja je v številki 3 in ima naslov »Marksizem in manierizem: Estetika Arnolda Hau-serja«.

— sj —

(iz dokumentacije Inštituta za sociologijo in filozofijo v Ljubljani)

A. ČLANKI IZ SFRJ

I. MARKSIZEM

FILIPOVIĆ Muhamed: Marksizam i socijalizam. (IV. Socijalistička revolucija i marksizam.) Pregled, Sarajevo, 1968/LVIII, št. 11—12, str. 477—488.

MAGRI L.: »Država i revolucija« danas. Socijalizam, Beograd, 1968/XI, št. 11, str. 1461—1473. (Iz Les Temps Modernes).

RODIN Davor: Što je to znanstveni socijalizam? Pregled, Sarajevo, 1968/LVIII, št. 11—12, str. 509—520.

II. FILOZOFIJA

ECO Umberto: Analiza struktur. Tribuna, Lj., 5. febr. 1969, št. 8.

FINK Eugen: Nietzschejev odnos do metafizike kot ujetost in osvoboditev. (Iz knjige Nietzsches Philosophie.) Tribuna, Lj., 5. febr. 1969, št. 5.

GISSELBRECHT André: Misel Herberta Marcuseja. V njegovi misli ni razen zunanega videza nič revolucionarnega, nič dialektičnega, nič marksističnega. Naši razgledi, Lj., 8. febr. 1969, št. 3.

GREIMAS A. J.: Struktura in zgodovina. Tribuna, Lj., 5. febr. 1969, št. 8.

PAVLOVIĆ Branko: Simpozijum »Niče i marksizam«. Gledišta, Beograd, 1968/IX, št. 12, str. 1732—1736.

PICARD Raymond: Delu imanentna kritika. Tribuna, Lj., 5. febr. 1969, št. 8.

URBANČIČ Ivo: O Kosovem Heideggerju in Slovencih. Sodobnost, Lj., 1969/XVII, št. 1, str. 117—120.

III. SOCIOLOGIJA

ABENDROTH Wolfgang: Razredna nesoglasja v poznokapitalistični družbi — vloga inteligence. Sodobnost, Lj., 1969/XVII, št. 1, str. 89—96.

BETSCHER Alfred: Strokovnjak — strah prihodnosti. Komunist, Lj., 10. jan. 1969, št. 2.

GORIČAR Jože: Poklici, njih ugled in nagrajevanje. Iz raziskave »Slovensko javno mnenje 1968«. Delo, Lj., 4. jan. 1969.

HIRSZOWICZ Maria: Kritika industrijskega društva i problem otudjenja. Sociologija, Beograd, 1968/X, št. 3, str. 59—81.

HRIBAR Spomenka: Resnica časa, kakor jo izraža in jo živi mladina danes. Povzetek iz raziskave. Naši razgledi, Lj., 11. jan. 1969, št. 1.

JAKOVLJEVIĆ Vladimir: Socijalni problemi i društvena zajednica. Sociologija, Beograd, 1968/X, št. 3, str. 5-26.

JANIČIJEVIĆ Miloslav: Sociološka interesovanja i opredeljenja Marije Bjeleinske-Hiršovič. Sociologija, Beograd, 1968/X, št. 3, str. 83—106.

MOŽINA Stane: Zainteresiranost samoupravljača za odlučivanje, kontrolu, davanje prijedloga i dobijanje informacija. Sociologija, Beograd, 1968/X, št. 3, str. 27—36.

PAVLIC Stane: Amerikanizacija Evrope in tehnološka revolucija. Komunist, Lj., 24. jan. 1969, št. 4.

VODOPIVEC Vlado: Problemi sodobne družbe. Temeljne alternative sodobnih delavskih gibanj. Sodobnost, Lj., 1969/XVII, št. 1, str. 80—89.

WEBBER Melvin M.: Zunanjemestna urbanizacija v ZDA. Migracija na območjih ameriških metropol 1960-1965. Komunist, Lj., 10. jan. 1969, št. 2.

ZEČEVIĆ Andjelka: Internacionalni kolokvijum u Ljubljani »Problemi inte-

gracije omladine i porodica iz unutrašnjosti u gradu. Sociologija, Beograd, 1968/X, št. 3, str. 28—30.

ZIVKOVIĆ Miroslav: Jedan primer segregacije u razvoju naših gradova. Sociologija, Beograd, 1968/X, št. 3, str. 37—58.

V. ZNANOST — KULTURA — PROSVETA — ŠOLSTVO

ADAMIĆ Milan: Je naša osnovna škola res Prokrustova postelja? O nekih temeljnih pomanjkljivostih članaka »Prokrustova postelja naših otroke« (I). Naši razgledi, Lj., 25. jan. 1969, št. 2.

BARTHES Roland: Literarna kritika kot meta-jezik. Tribuna, Lj., 5. februarja 1969, št. 8.

ČENI O. H.: Umetnost izdavanja knjiga. Kulturni život, Beograd, 1968/X, št. 10, str. 725—757.

INĐIĆ Trivo: O finansiranju i o zajednicama kulture. Gledišta, Beograd, 1968/IX, št. 12, str. 1713—1719.

KERMAUNER Taras: Eksistenca in zgodovina. Odgovor na članek Marjana Rožanca »Umetnost in znanost«. Tribuna, Lj., 5. febr. 1969, št. 8.

KOS Janko: Poglavlje o humanizmu. Sodobnost, Lj., 1969/XVII, št. 1, str. 15—27.

KOS Janko: Prešeren, Bleiweis, Levstik in slovenstvo. Sodobnost, Lj., 1969/XVII, št. 2, str. 121—128.

KRAIGHER Dragana: Kultura — zavestno človekovo dejanje. Komunist, Lj., 10. jan. 1969, št. 2.

KRAIGHER Dragana: Kultura — cilj, ne sredstvo. Komunist, Lj., 24. jan. 1969, št. 4.

KRAIGHER Dragana: Kriza časa. Lj., 7. febr. 1969, št. 6.

LEŠNIK Rudi: Za boljšo pedagoško službo. Dosedanji sistem pedagoške službe ne ustreza več. Komunist, Lj., 10. jan. 1969, št. 2.

LEVI-STRAUSS Cl. — Georges Charbonnier: Usoda moderne umetnosti. Sodobnost, Lj., 1969/XVII, št. 2, str. 207—221.

MADŽAR Ljubomir: Tržište i kultura. Gledišta, Beograd 1968/IX, št. 12, str. 1627—1645.

PIRJEVEC Dušan: Vprašanje o poeziji (I—IV). Naši razgledi, Lj., 11. jan.,

25. jan., 8. febr., 22. febr. 1969, št. 1, 2, 3, 4.

POUILLON Jean: Predstavitev. Poskus definicije. Tribuna, Lj., 8. jan., št. 7. SAUSSURE Ferdinand de: Splošna načela. 2. pogl.: Nespremenljivost in spreminljivost jezikovnega znamenja. Tribuna, Lj., 5. febr. 1969, št. 8.

—: STALIŠČA pedagoško-znanstvenega sveta filozofske fakultete v Ljubljani k »Tezam o razvoju in izpopolnjevanju sistema izobraževanja in vzgoje SFRJ«. Delo, Lj., 17 in 18. dec. 1968.

—: STALIŠČA predsedstva rep. sveta ZSS in predsedstva rep. odbora Sindikata delavcev družbenih dejavnosti o tezah o razvoju in izpopolnjevanju sistema izobraževanja in vzgoje v SFRJ. Delo, Lj., 19. in 20. dec. 1968.

—: STALIŠČA pravne fakultete. Njeni predlogi in pripombe k zveznim tezam za razvoj in izpopolnjevanje vzgojno-izobraževalnega sistema SFRJ. Delo, Lj., 25. dec. 1968.

TABAKOVIĆ Milan: Partija i književnost u sovjetskom društvu. Gledišta, Bgd., 1968/IX, št. 12, str. 1749—1761.

—: USAVRŠAVANJE sistema obrazovanja i vaspitanja. (Diskusija na seji predsedstva Skupnosti kulturno-prosvet. organizacij, Bgd, oktober 1968.) Kulturni život, Bgd., 1968/X, št. 10, str. 659—688.

VIDMAR Josip: Razmišljanje o Ivanu Cankarju. Govor na proslavi ob 50-letnici pisateljeve smrti. Delo, Lj., 13. dec. 1968.

VLAHOVIĆ Veljko: Razvoj visokega šolstva in znanstvenih dejavnosti na temeljih samoupravljanja in naloge komunistov. Komunist, Lj., 7. febr. 1969, št. 6. (Razprava o dokumentih za 9. kongres ZKJ)

ZLOBEC Ciril: Za konfrontacijo obstoječega. (Revialna situacija na Slovenskem) Sodobnost, Lj., 1969/XVII, št. 1, str. 1—5.

ZLOBEC Ciril: NOB kot predmet provokacije v poeziji mladih. Sodobnost, Lj., 1969/XVII, št. 1, str. 113—117.

VI. POLITIČNE VEDE

1. Splošna dela

BOHTE Borut: Mednarodno leto človekovih pravic in današnji čas. Prav-

- nik, Lj., 1968/XXIII, št. 11—12, str. 597—601.
- : DEMOKRACIJA in razredni spopad. Iz tez za XXII. kongres KPI. Naši razgledi, Lj., 8. febr. 1969, št. 3.
- ĐORĐEVIĆ Jovan: Ljudska prava i osnovni dokumenti o njima. Arhiv za pravne i društvene nauke, Beograd 1968/LIV, št. 4, str. 471—476.
- FIRA Aleksandar: Neki institucionalni aspekti međunacionalnih odnosa. Socijalizam, Beograd, 1968/XI, št. 11, str. 1412—1416. (Referat na posvetovanju »Karakter i funkcije federacije u procesu konstituisanja samoupravnog društva« v organizaciji Instituta za političke studije Visoke škole političkih nauka u Beogradu, 15. in 16. nov. 1968.)
- FISCHER Ernst: Vrtoglavica od moči. Komunist, Lj., 24. jan. 1969, št. 4. (vprašanje oblasti, sodobni svetovni dogodki).
- KLINAR Peter: Federacija kao društvena zajednica. Socijalizam, Beograd, 1968/XI, št. 11, str. 1426—1434. (Referat na posvetovanju »Karakter i funkcije federacije u procesu konstituisanja samoupravnog društva« ...)
- MARCUSE Herbert: Mir kot utopija. Tribuna, Lj., 5. febr. 1969, št. 8.
- : MEĐUNARODNI dokumenti o obezbeđenju pojedinih prava čoveka: A/ Pravo na ljudsku ličnost čoveka od najranije mladosti. B/ Pravo na ravnopravnost. C/ Sindikalna i druga socijalnoekonomska prava. D/ Sloboda naroda i druga politička prava. F/ Genocid. Arhiv za pravne i društvene nauke, Bgd, 1968/LIV, št. 4, str. 669—760.
- PAŠIĆ Najdan: Deetatizacija društveno-političkih zajednica i razvoj federalizma. Socijalizam, Beograd, 1968/XI, št. 11, str. 1404—1412.
- PAVLOVIĆ Branko: Ideje o zajednici slobodnih. Gledišta, Beograd, 1968/IX, št. 12, str. 1647—1662.
- PELEŠ Aleksandar: Prava čovjeka. Pregled, Sarajevo, 1968/LVIII, št. 11-12, str. 521—535.
- PETERIN Stanko: Državna suverenost in razredna suverenost. Pravnik, Ljubljana, 1968/XXIII, št. 11—12, str. 602—625.
- : REGIONALNI opšti dokumenti o pravima čoveka: Američka Deklaracija o pravima i dužnostima čoveka. Evropska Konvencija o zaštiti prava čoveka i osnovnih sloboda. Arhiv za pravne i društvene nauke, Bgd 1968/LIV, št. 4, str. 761—776.
- RETAMAR Roberto Fernandez: Odgovornost intelektualcev najbolj razvitih držav. Komunist, Lj., 24. jan. 1969, št. 4.
- SARTRE Jean-Paul: Sartre o socializmu. Komunist, Lj., 24. jan. 1969, št. 4.
- : SAVREMENI ustavni tekstovi o pravima čoveka: Ustav SAD. Ustav Meksika. Ustav SSSR. Ustav republike Italije. Ustav Indije. Ustav ČSSR. Ustav Romunije. Ustav SFRJ. Arhiv za pravne i društvene nauke, Bgd. 1968/LIV, št. 4, str. 777—820.
- VASOVIĆ Vučina: Federacija i konstituisanje samoupravnog sistema. Gledišta, Beograd, 1968/IX, št. 12, str. 1725—1731.
- VIDOJEVIĆ Zoran: U čemu je snaga i slabost samoupravljanja? Gledišta, Beograd 1968/IX, št. 12, str. 1675—1712.
- ZEČEVIĆ Miodrag: Ustavno pravo građana na slobodno udruživanje u Jugoslaviji, s osvrtom na udruživanje građana u svetu. Arhiv za pravne i društvene nauke, Beograd, 1968/LIV, št. 4, str. 546—552.
- : ZNAČAJNIJI istorijski dokumenti o pravima čoveka: Velika povelja o slobodama (Magna carta). Bill of Rights — Ustava Virdžinije. Deklaracija nezavisnosti SAD. Deklaracija o pravima čoveka i građanina (26. VIII. 1789.). Deklaracija o pravima čoveka i građanina od 1793. Ustav Ruske sojal. federativ. sovjet. republ. 1918. Ustav nemačkog rajha pd 1919. Arhiv za pravne i društvene nauke, Bgd. 1968/LIV, št. 4, str. 613—629.
- ## 2. Druženopolitični sistem SFRJ:
- BAKARIĆ Vladimir: Razvoj društvenopolitičnoga sistema in naloge ZK. Razprava o dokumentih za 9. kongres ZKJ. Komunist, Lj., 7. febr. 1969, št. 6.
- CACA Đorđi: Jugoslavija kao socijalistička federativna zajednica radnih ljudi. Socijalizam, Beograd, 1968/XI, št. 11, str. 1434-1442. (Referat na posvetovanju »Karakter i funkcije federacije u procesu konstituisanja samoupravnog društva«.)
- ČEMERLIĆ Hamdija: Karakter i sastav Savezne skupštine. Socijalizam, Beo-

- grad, 1968/XI, št. 11, str. 1421—1426. (Referat na posvetovanju »Karakter i funkcije...«)
- : DVANAJSTA seja CK ZK Slovenije. Osnutki dokumentov za 9. kongres ZKJ. Komunist, Lj., 7. febr. 1969, (posebna št.)
- FAJFAR Tone: Obrtništvo v naši družbi. O načelnih vidikih in praktičnem položaju obrtništva. Naši razgledi, Lj., 8. febr. 1969, št. 3.
- IČEVIĆ Dušan: Odnos nacionalnog i samoupravnog u savremenom jugoslavenskom federalizmu. Socijalizam, Beograd, 1968/XI, št. 11, str. 1442—1445. (Referat na posvetovanju »Karakter i funkcije federacije u procesu konstituisanja samoupravnog društva«.)
- JOVIĆ Borisav: Privredne funkcije države i samoupravno dogovarjanje. Socijalizam, Beograd, 1968/XI, št. 11, str. 1385—1403.
- JURKOVIĆ Danica: Dogovarjanje delovnih skupnosti. Razmišljanja. Komunist, Lj., 7. febr. 1969, št. 6.
- KARABEGOVIĆ Osman: Naloge ZK pri razvijanju samoupravnih družbeno-ekonomskih odnosov v zdravstvu, zdravstvenem zavarovanju, pokojninskem zavarovanju, otroškem in socialnem varstvu. Komunist, Lj., 7. febr. 1969, št. 6. (Razprava o dokumentih za 9. kongres ZKJ.)
- KRIVIC Vladimir: Sorazmerja in nesorazmerja med našimi narodi. Naši razgledi, Lj., 11. jan. 1969, št. 1.
- MIJATOVIĆ Cvijetin: Samoupravno integriranje družbe. Komunist, Lj., 10. jan. 1969, št. 2.
- MOŽINA Stane: Enotni modeli še preveč ovirajo samoupravljanje. Ustavna razprava. Delo, Lj., 24. dec. 1968.
- PEČUJLIĆ Miroslav: Idejno politična podlaga nadaljnjega razvoja ZK. Komunist, Lj., 7. febr. 1969, št. 6. (Razprava o dokumentih za 9. kongres ZKJ.)
- REMC Tone: Ob težah za novi volilni sistem. Ali niso »teze za volilni sistem« v nasprotju s temeljno koncepcijo in konkretnimi določili ustave? Tribuna, Lj., 8. jan. 1969, št. 7.
- SADIKOVIĆ Čazim: Savez komunista i demokratija (uz problem reorganizacije Saveza komunista). Pregled, Sarajevo, 1968/LVII, št. 11—12, str. 623 do 629.
- : SINDIKATI v samoupravnem dogovarjanju. Vloga in naloge sindikatov v samoupravnem urejanju družbeno-ekonomskih odnosov. Delavska enot. Lj., 28. dec. 1968. (Pogovori 68)
- SRUK Vlado: Pomen in delovanje komisij. Organizacijsko politična struktura ZK. Komunist, Lj., 31. jan. 1969, št. 5.
- TODOROVIĆ Mijalko: Sklepno obdobje priprav za 9. kongres ZKJ. Komunist, Lj., 24. jan. 1969, št. 4.
- TOMŠIČ Vida: Zvezni zbor o novi vlogi in položaju zbora narodov. Delo, Lj., 19. dec. 1968.
- TOMŠIČ Vida: Družina in samoupravljanje. Odlomek iz razprave. Naši razgledi, Lj., 25. jan. 1969, št. 2.
- TOŠ Niko: Kdo vpliva na poslance in kako? Iz raziskave po anketi, v kateri je sodelovalo 318 od 400 republiških poslancev. Naši razgledi, Lj., 25. jan. 1969, št. 2.
- VIDAKOVIĆ Zoran: Klasni i međunacionalni osnovi jugoslavenske federacije. Socijalizam, Beograd, 1968/XI, št. 11, str. 1417—1421. (Referat na posvetovanju »Karakter i funkcije federacije u procesu konstituisanja samoupravnog društva«...)

3. Politični sistemi in organizacije

- DOLINAR Dušan: Četrta super sila? Japonska na pragu velikih odločitev. Delo, Lj., 14. dec. 1968.
- GUTLEREZ Rafael: Malomeščan kot baron. Latinskoameriška revolucija srednjega razreda je navsezadnje samo fašizem, čeprav brez zunanjih znamenj. Naši razgledi, Lj., 25. jan. 1969, št. 2.
- JERI Janko: Stvarnejši pogovor. Ob sedanjem položaju Slovencev v Italiji. Naši razgledi, Lj., 25. jan. 1969, št. 2.
- LAKATOŠ Michal: Leto 1968 na češkoslovaškem. Dilema češkoslovaške politike po letu 1947... Naši razgledi, Lj., 25. jan. 1969, št. 2.

4. Delavska in progresivna gibanja

- BULATOVIĆ Vukoje: Študentovsko in delavsko gibanje. Zanimiva razprava med študenti, komunisti in voditelji KP Italije. Komunist, Lj., 1. jan. 1969, št. 1.
- GULLAIN Robert: Osem let zamude. IX. kongres kitajske komunistične partije bo v novem slogu. Naši razgledi, Lj., 8. febr. 1969, št. 3.

MANESCU Mane-B. Škrinjar: Politika premišljenih korakov. Intervju s članom izvršnega komiteja in sekretarjem CK romunske komunistične partije Manejem Manescujem. Komunist, Lj., 19. jan. 1969, št. 2.

MUJEZINOVIC Dževad: Spopad dveh struj. Ob XX. kongresu avstrijskih komunistov. Komunist, Lj., 24. jan. 1969, št. 4.

POBEGA Nataša: Študentsko gibanje v Italiji. Tribuna, Lj., 8. jan. 1969, št. 7.

THOMAS Bernard: Bojevniki črne zaslave. Kratek pregled anarhističnih gibanj v Evropi (I, II). Naši razgledi, Lj., 11. in 25. jan. 1969, št. 1., 2.

5. Mednarodni odnosi:

—: BOJ za miroljubno sožitje. Iz tez za XII. kongres KPI. Naši razgledi, Lj., 25. jan. 1969, št. 2.

DIZDAREVIĆ Faik: Incidenti in politika. V ozadju zaostrovanja srednjevzhodne krize. Komunist, Lj., 1. jan. 1969, št. 1.

DRČAR-MURKO Mojca: Slednjič — resno o miru v Vietnamu. Komunist, Lj., 31. jan. 1969, št. 5.

GAVRANOV Velibor: Političke implikacije teorije organičenog suvereniteta. Socijalizam, Beograd, 1968/XI, št. 11. str. 1371—1384.

VUKADINOVIC Radovan: Odnosi između socijalističkih država. (Konfrontacija Lenjinove teorije sa suvremenom praksom.) Pregled, Sarajevo, 1968/LVIII, št. 11—12, str. 489—508.

VII. POLITIČNA EKONOMIJA IN GOSPODARSTVO

ALBREHT Roman: Ekonomski koreni najnovije krize etatizma. Socijalizam, Bgd., 1968/XI, št. 11, str. 1348—1370.

CRNKOVIĆ Rudi: Temelji in okviri poslovne politike bank. Naše gospodarstvo, Maribor, 1968/XIV, št. 5, str. 312—319.

ĐODAN Šime: Robna proizvodnja u socijalizmu i pokušaji da se stavovi Karla Marxa definitivno odbace. Pregled, Sarajevo, 1968/LVIII, št. 11—12, str. 637—642.

GLIŠIĆ Vladimir: Međunarodni finansijsko-monetarni položaj zemalja u razvoju. Pregled, Sarajevo, 1968/LVIII, št. 11—12, str. 630—636.

LAPAJNE Ivan: Še o problemih enakomernega razvoja posameznih območij v Sloveniji. Odmevi. Komunist, Lj., 7. febr. 1969, št. 6.

PODMENIK Slavko: Znanost in statistika o razredih in slojih. Delavski razred, ZK, znanost in statistika (V). Komunist, Lj., 1. jan. 1969, št. 1.

SEUNIG Franc: Akumulacija in življenjski standard. Komunist, Lj., 24. jan. 1969, št. 4.

SIMONETI Rino: Kopja so se križala pri delitvi. Kaj če bi res Slovence vprašali, ali želijo nekatera področja urediti za vso republiko... Naši razgledi, Lj., 11. jan. 1969, št. 1.

SIMONETI Rino: Poglavitno: skladen razvoj vseh dejavnosti. Ekspoze v rep. skupščini. Delo, Lj., 20. dec. 1968.

—: SLOVENSKI ekonomisti o gospodarskem letu 1969. Mara Bešter, Ivan Lavrač, Albin Orthaber, Lado Rupnik in Franc Urevc... Delo, Lj., 9. dec. 1968.

ŠTRUKELJ Jožko: Proračun v celoti upošteva načela resolucije. Iz ekspoziceja... Delo, Lj., 21. dec. 1968.

TRKALJA Milivoje: Dileme o opravičnosti progresivnog oporezovanja ličnog dohotka. Gledišta, Beograd 1968/IX, št. 12, str. 1663—1673.

VIII. SREDSTVA MNOŽIČNEGA OBVEŠČANJA IN JAVNO MNENJE

FLERE Sergej: O Milsovoj »Eliti moči« — nakon dvanaest godina. Gledišta, Beograd 1968/IX, št. 12, str. 1720 do 1724.

BARBIČ (STUPAN) Ana: Radio, televizija, časopisje. Iz raziskave »Slovensko javno mnenje 1968«. Delo, Lj., 18. jan. 1969.

NUHIĆ Muhamed: Informacija u samoupravnom društvu. Socijalizam, Beograd, 1968/XI, št. 11, str. 1446—1460.

SERENI Emilio: Obveščanje, demokracija, socializam. Komunist, Lj., 10. jan. 1969, št. 2.

SOCIALIZEM IN DEMOKRACIJA

Bralce in sodelavce revije, pa tudi vse druge, ki se posebej zanimajo za mednarodni kolokvij »Socializem in demokracija«, ki je bil od 26. do 28. februarja v Ljubljani obveščamo o naslednjem : spodbuda uredništva naše revije ob sodelovanju z uredništvom beogradske revije »Socijalizam« je naletela na ugoden odmev. Vabilu so se odzvala uredništva revij : »Das Argument« — Berlin (Wolfgang Haug, Frigga Haug, Friedrich Tomberg), »Filozoficky časopis« — Praga (Jan Kamaryt, Jakub Netopilík), »Filozofija« — Bratislava (František Vartík, Miroslav Kusý), »Kulturni život« — Bratislava (Jozef Bob, Jozef Bzoch, Vincent Šabík), »Lupta di clasa« — Bukarešta (Ion Mitran), »Neue Kritik« — Frankfurt (Detlev Chaussen, Monika Steffen, Meino Büning), »New Left Review« — London (Quintin Hoare, Branka Magaš, David Ferhbach), »Nova Mysl« — Praga (Jaroslava Krylova, Dušan Rozehnal, Jan Hysek), »Revista dei filozofia« — Bukarešta (Octavian Chetan, Aleksander Tanase), »Rinascita« — Rim (Mario Spinella), »Sociologicky časopis« — Praga (Irena Dubska, Miroslav Jodl), »Sociologija« — Bratislava (Zdenek Štastný). Poleg urednikov tujih revij so sodelovale še revije : »Kulturni radnik« — Zagreb (Vjekoslav Mikecin, Ivan Babić), »Odjek« — Sarajevo (Časim Sadiković), »Praksa« — Titograd (Ratomir Sokolović), »Praxis« — Zagreb (Rudi Supek), »Pregled« — Sarajevo (Aleksa Buha), »Naše teme« — Zagreb (Stipe Šuvar). Revijo »Socijalizam« kot soorganizatorja so zastopali : Najdan Pašić, Vojislav Stanovčić, Živojin Rakočević, Jovan Raičević, Prvoslav Ralić. Našo revijo pa so predstavljali tile uredniki in sodelavci : Vlado Benko, Adolf Bibič, Božidar Debenjak, France Hočevar, Janez Jerovšek, Peter Klinar, Marko Kosin, Stane Kranjc, Ivan Kristan, Boris Majer, Boštjan Markič, Zdravko Mlinar, Ernest Petrič, Zdenko Roter, Lojze Skok, Majda Strobl, Janez Škerjanc, Ruža Tekavec, Niko Toš, Vinko Trček in France Vreg.

Delo je potekalo v okviru treh »okroglih miz« : Socializem in neposredna demokracija, Politični sistem v socialistični deželi, Vloga komunistične partije in progresivnih sil v boju za socializem. Zaradi velikega števila pismenih prispevkov domačih in tujih avtorjev ter živahne in polemичne diskusije si bo uredništvo prizadevalo čimprej objaviti celotno gradivo.

iz vsebine naslednjih števil

• FRANC UREVC: Vodenje in samoupravljanje • JANEZ JEROVŠEK: Sistem kontrole v industrijskih organizacijah • MILOJKA KOZAK: Primerjava stroškov za visoko šolstvo • JANEZ BUKOVEC: Financiranje stanovanjske graditve • JANKO JERI: Kongres Komunistične partije Italije • VILJEM RUPNIK: Operacijske raziskave v naši praksi • ANA KRANJC-ČUKOVA: Grupa kot sociološki pojav • JANEZ LUŽNIK: Osnovna šola in diferenciacija •